JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1869.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

INHOUD.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

INHOUD.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 24sten APRIL DES JAARS 1869.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1869—April 1870.

ALGEMEENE VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ALGEMEENE SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

C. A. J. A. OUDEMANS.

SECRETARIS.

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam*.
H. C. VAN HALL, te *Groningen*.
F. KAISER, te *Leiden*.
C. J. MATTHES, te *Amsterdam*.
A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden*.
W. N. ROSE, te *'s Gravenhage*.
F. J. STAMKART *), te *Delft*.
F. W. CONRAD, te *'s Gravenhage*.
F. C. DONDERS, te *Utrecht*.
P. HARTING, te *Utrecht*.
J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam*.
H. SCHLEGEL, te *Leiden*.
G. F. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam*.
W. C. H. STARING †), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem*.
C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht*.
F. Z. ERMERINS, te *Groningen*.
J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).
D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden*.
J. BOSQUET, te *Maastricht*.
A. W. M. VAN HASSELT, te *Amsterdam*.
M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort*.
J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem*.
P. ELIAS, te *'s Gravenhage*.
C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam*.

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

†) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die bij Kon. besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden, volgende op den Heer W. C. H. STARING, wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*
F. A. W. MIQUEL, te *Utrecht.*
S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*
P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, aan het *Nieuwe-Diep*
P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*
P. J. VAN KERCKHOFF, te *Utrecht.*
J. BOSSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*
N. W. P. RAUWENHOFF, te *Rotterdam.*
P. L. RIJKE, te *Leiden.*
A. HEYNSIUS, te *Leiden.*
M. HOEK, te *Utrecht.*
J. A. BOOGAARD, te *Leiden.*
L. COHEN STUART, te *Delft.*
G. VAN DIESEN, te *Utrecht.*
W. KOSTER, te *Utrecht.*
G. F. W. BAEHR, te *Delft.*
W. F. R. SURINGAR, te *Leiden.*
T. J. STIELTJES, te *Delft.*
HERM. VOGELSANG, te *Delft.*
J. A. HERKLOTS, te *Leiden.*
A. C. OUDEMANS, JR., te *Delft.*
C. H. C. GRINWIS, te *Utrecht.*
C. M. VAN DER SANDE LACOSTE, te *Amsterdam.*
. . . .
. . . .

Rustende Leden.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden.*
J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage.*
R. VAN REES, te *Utrecht.*
G. A. VAN KERKWIJK, te *'s Gravenhage.*
G. J. MULDER, te *Bennekom.*
J. BADON GHIJBEN, te *Breda.*
D. J. STORM BUYSING, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java.*
P. J. MAIER, te *Batavia.*
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java.*

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs.*
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam.*
J. B DUMAS, te *Parijs.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Ciney.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
Sir JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Heidelberg.*
A. W. HOFMANN, te *Berlijn.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*
W. WEBER, te *Göttingen.*

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*
J. HOFFMANN, te *Leiden.*
L. J. F. JANSSEN, te *Leiden.*
C. LEEMANS, te *Leiden.*
T. ROORDA, te *Leiden.*
A. RUTGERS, te *Leiden.*
M. DE VRIES *), te *Leiden.*
W. G. BRILL, te *Utrecht.*
L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*
W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*
W. MOLL, te *Amsterdam.*
H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*
J. DE WAL, te *Leiden.*
J. DIRKS, te *Leeuwarden.*
C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*
J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*
L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*
W. J. KNOOP, te *'s Hertogenbosch.*
G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*
J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*
M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*
J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*
W. C. MEES, te *Amsterdam.*
N. BEETS, te *Utrecht.*
R. J. FRUIN, te *Leiden.*
B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*
J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*
A. KUENEN, te *Leiden.*
G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*
J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr. 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

D. HARTING, te *Enkhuizen.*

S. VISSERING, te *Leiden.*

G ACKER STRATINGH, te *Groningen.*

J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*

A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*

J. P. SIX, te *Amsterdam.*

P. J. VETH, te *Leiden.*

S. A. NABER, te *Zwolle.*

TH BORRET, te *Vogelensang.*

C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*

S. HOEKSTRA, BZ, te *Amsterdam.*

H. KERN, te *Leiden.*

J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*

J. T. BUYS, te *Leiden.*

J A. FRUIN, te *Utrecht.*

R. T. H. P. L. A VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*

B. D H. TELLEGEN, te *Groningen.*

B. H. C. K. VAN DER WIJCK, te *Groningen.*

E. VERWIJS, te *Leiden.*

M. J. DE GOEJE, te *Leiden*

Rustende Leden.

G. H. M. DELPRAT, te *Rotterdam.*

J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*

B. F. MATTHES, te *Makassar.*

J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*

H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Java.*

A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*

K. F. HOLLE, te *Garoet (Preanger Regentsch).*

H. D. LEVYSSOHN NORMAN, te *Batavia.*

. . . .

. . . .

. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs.*
H. L. FLEISCHER, te *Leipzig.*
F. GUIZOT, te *Parijs.*
L. P. GACHARD, te *Brussel.*
C. R. LEPSIUS, te *Berlijn.*
J. N. MADVIG, te *Koppenhagen.*
LEOPOLD RANKE, te *Berlijn.*
A. R. RANGABÉ, te *Athene.*
G. GROTE, te *Londen.*
J. ROULEZ, te *Gent.*
STANISLAS JULIEN, te *Parijs.*
C. LASSEN, te *Bonn.*
TH. MOMMSEN, te *Berlijn.*
Sir H. C RAWLINSON, te *Londen.*
A. THEINER, te *Rome.*
G. CONESTABILE, te *Perugia.*
J. LOTHROP MOTLEY, te *Londen.*
F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône.*
H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey*, bij *Höxter.*
V. DURUY, te *Parijs.*

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN,
CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851

NB. De Letter L. beteekent gewoon Lid.
" " C. " Correspondent.
" " B. L. " Buitenlandsch Lid.
" " R. L. " Rustend Lid.
" " a. N. " Afdeeling Natuurkunde.
" " a. L. " Afdeeling Letterkunde.

A

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855, R. L 1862. Overl. 13 Julij 1861.

Ary, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D. F. J.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct 1853.

Assen, (C. J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855, R. L. 1855. Overl. 13 Sept. 1859.

B

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beoeden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Berghaus, (H. K. W.) te *Potsdam*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Bleeker, (P.) te 's *Gravenhage*, C. a. N. 6 April 1855. L. a. N. 5 Mei 1862.

Blume, (C. L.) te *Leiden*, L. a. N. 6 April 1855. Overl. 3 Febr. 1862.

Boogaard, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Boot, (J. C. G.) te *Amsterdam*, L. a L. 2 Mei 1857.

Borret, (Th.) te *Vogelensang*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Bosch, (R. B. van den) te *Goes*, L. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 18 Jan. 1862.

Bosquet, (J.) te *Maastricht*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Bosscha, (J.) te 's *Gravenhage*, L. a. L. 23 Eebr. 1855. R. L. 1867.

Bosscha, Jr., (J.) te 's *Gravenhage*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Brants, (A.), te *Joppe bij Gorsel*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Nov. 1862.

Breda, (J. G. S. van) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. Oct. 1858. Overl. 2 Sept. 1867.

Brill, (W. G.) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Brink, (R. C. Bakhuizen van den) te 's *Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 15 Julij 1865.

Brown, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Junij 1858.

Brumund, (J. F. G.) te *Batavia*, C. a. L. 29 April 1855. Overl. 12 Maart 1863.

Brutel de la Rivière. (P. M.) aan het *Nieuwe-Diep*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Bünsen, (K. J. von) te *Bonn*, B. L. a L. 4 Mei 1859. Overl. 28 Nov. 1860.

Buys, (J. F.) te *Leiden*, L. a L. 5 Mei 1867.

Buijs Ballot, (C. H. D.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Buysing, (D. J. Storm) te 's *Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 27 Maart 1869.

C.

Chabas (F. J.) te *Châlons sur Saône*, B. L. a. L. 8 Mei 1865.

Chevalier, (Michel) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Chys, (J. A. van der) te *Batavia*, C. a. L. 5 Mei 1867.

Cobet, (C. G.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed 8 Sept. 1856.

Conestabile, (G.) te *Perugia*, B. L. a. L. 7 Mei 1861.

Conrad, (F. W.) te 's *Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

D.

David, (J. B.) te *Leuven*, B. L. a. L 5 Mei 1862. Overl. 24 Maart 1866.

Delprat, (G. H. M.) te *Rotterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855. R. L. 1861.

Delprat, (J. P. te 's *Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 1863.

Diesen, (G. van) te *Utrecht*, L. a N. 7 Mei 1866.

Dirks, (J.) te *Leeuwarden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.
Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Oct. 1856.
Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Dumas. (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 5 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.
Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.
Dijk, (C.M.) van te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 21 Mrt. 1858.

E.

Elias, (P.), te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*. L. a. N. 6 April 1855.
Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr 1855. R. L. 19 Febr. 1868. Overl. 2 Maart 1869.
d'Espine, (Baron A.) te *Aix*, in *Savoye*, B. L a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.
Faure (R. T. H. P. L. A. Boneval), te *Leiden*, L. a. L. 2 Mei 1868.
Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Junij 1856.
Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Fremery, (P. J. J, de), te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Sept. 1855.
Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.
Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.
Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.
Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*. L. a. L. 4 Mei 1859.
Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L a. N. 26 Oct. 1851.
Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 30 Junij 1868.
Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.
Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.
Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage* L. a. L. 2 Mei 1857.
Goeje, (M. J. de) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.
Göppert, (H. R.) te *Breslau*. B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Dec. 1862. Overl. 28 April 1863.

Grinwis. (C. H. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.

Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.

Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.

Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.

Harting, (D.) te *Enkhuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N 23 Febr. 1855.

Hasselt, (A. W. M. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Hasskarl, (J. L.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855.

Helmholtz, (H.) te *Heidelberg*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Herklots, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Herschel, (Sir John) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.

Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.

Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.

Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.

Hofmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.

Hoffmann (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Hoffmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Holle, (K. F.) te *Garoet op Java*, C. a. L 3 Mei 1869.

Holtius. (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.

Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L.a.N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman. (J.G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864,

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Groningen*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 25 Jan. 1868.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Hertogenbosch*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L, J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 25 Aug. 1868.

M.

N.

O.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden* L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Atthene*, B. L. a. L 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Rotterdam*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (Sir. H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866. Overl. 24 Mei 1868.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.

Regnault, (V.) te Parijs, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen (D. W.) te *Cheribon* (*op Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*. L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sande Lacoste, (C. M. van der) te *Amsterdam*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*. B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*. B L. a. L. 19 April 1855. Overl, 25 Oct 1861.

Schlegel, (H.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Scholten, (J. H) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 17 Nov. 1868.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5. Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F. J.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Staring. (W. C. H.) *op Boekhorst bij Lochem*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Staringh, (G. Acker) te *Groningen*, L. a L. 7 Mei 1861.
Stieltjes, (T. J.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.
Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.
Suringar, (W. F. R.) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.
Swaving, (C.) *Buitenzorg op Java*, C. a. N. 23 Febr. 1855.

T.

Tellegen, (B. D. H.) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.
Temminck, (C. J.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.
Teysmann, (J. E.) te *Buitenzorg op Java*, C. a. N. 8 Mei 1865.
Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.
Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.
Tuuk, (H. N. van der) op *Java*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 12 Jan. 1865.
Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*. C. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.
Verioren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Verwijs, (E.) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.
Veth, (P. J.) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Virchow, (R.) te *Berlijn*, B, L. a. N. 8 Mei 1860.
Vissering, (S.) te *Leiden*, L. a L. 7 Mei 1861.
Vogelsang, (H.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.
Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.
Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.
Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.
Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Hoogeschool te Leiden.
〃 〃 Utrecht.
〃 〃 Groningen.
Polytechnische school te Delft.
Athenæum Illustre te Amsterdam.
〃 〃 〃 Deventer.
Maatschappij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
——— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
——— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
——— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
Genootschap (Teylers Tweede), te Haarlem.
——— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
——— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
——— (Historisch), gevestigd te Utrecht.
——— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

Genootschap (Provinciaal) van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering der Genees- en Heelkunde te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST-INDIË.

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.

——— — — de Médecine de Belgique, te Brussel.

Société Royale de Sciences, te Luik.

Willems-Fonds, te Gent.

Université Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.

Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.

Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.

Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, du Commerce et des Travaux Publics, te Parijs.

Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.

Académie Impériale de Médecine, te Parijs.

Société de Biologie, te Parijs,

Het Departement van Oorlog, te Parijs.

Bibliothèque Impériale, te Parijs.

Académie Impériale des Sciences, Belles Lettres et Arts, te Lyon.

Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.

——— Linnéenne, te Lyon.

——— ——— de Normandie, te Caen.

Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres, te Caen.

Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.

Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

Académie de Législation, te Toulouse.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.

——— des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.

Société d'Agriculture et d'Industrie Agricole de la Côte d'or, te Dijon.

Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.

——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.

——— Impériale de Savoie, te Chambéry.

——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts) te Nancy.

——— d'Emulation, te Kamerrijk.

Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.

——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.

——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.

——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.

——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.

——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.

——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.

——— ——— Naturelles, te Straasburg.

——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.

——— ——— de la Morinie, te St. Omer.

——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.

——— botanique de France, te Parijs.

ITALIË.

Accademia Pontifica dei Nuovi Lincei, te Rome.

——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.

I. R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.

Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.

Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.

——— Reale delle Scienze, te Napels

Consiglio di perfezionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIE EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen
East-India Company, te Londen,
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Observatory, te Greenwich.
—— Irish Academy, te Dublin,
—— Dublin Society, te Dublin.
—— Catholic University of Ireland. te Dublin.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Natural History Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne
Meteorological Committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass).

State Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Sciences, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
Department of Agriculture of the U. S. of America, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
Chicago Academy of Sciences, te Chicago (Ill).
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Sociedad de Ciencias fisicas y naturales de Carácas, te Carácas (Venezuela).
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologisehe Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen
Zoologisch-Böhmische Gesellschaft te Weenen.
Königlich-Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Gratz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Gratz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.
Naturhistorischer Verein der Preussischen Rheinlande u. Westphalens, te Bonn.
Naturforschende Gesellschaft, te Halle.
Naturwissenschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te Halle.
Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.
Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier.
Die Philomathie te Neisse.
Universiteit, te Greifswald.

HANNOVER.

Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Gesammt-Verein des Deutschen Geschichts- und Alterthumsvereines, te Hannover.
Naturforschende Gesellschaft, te Emden.

SAXEN.

K. K. Leopoldinisch Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher, te Dresden.
Königlich Sächsische Gesellschaft te Leipzig.
Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.
Astronomische Gesellschaft, te Leipzig.
Verein für Erdkunde, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geograpische Anstalt, te Gotha.

WÜRTTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
K. Hof und Staatsbibliothek, te Munchen.
Physikalisch medicinische Gesellschaft, te Wurzburg.
Naturhistorischer Verein, te Augsburg.
Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.
Germanisches National-Museum, te Neurenberg.
Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.
Historischer Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg, te Wurzburg.

HESSEN-CASSEL.

Verein für Naturkunde, te Cassel.
Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissenschaften, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften, te Hanau

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

NASSAU.

Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.

LUXEMBURG.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.

Société des Sciences Naturelles du Gr. Duché de Luxembourg. te Luxemburg.

FRANKFORT AAN DEN MEIN.

Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a M.
Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

BREMEN.

Naturforschender Verein, te Bremen.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.
——— Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.
——— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.

RUSLAND.

Académie Impérale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage. te St. Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Géographique de Russie, te St. Petersburg.
——— Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforschende Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

XXVIII

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiana.
———— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
———— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientarium, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

XXIX

KONINKLIJK BESLUIT OMTRENT HET VERLEENEN VAN VRIJDOM VAN BRIEFPORT AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Gezien Art. 33 der wet van 12 April 1850 (*Staatsblad*, N°. 15) mitsgaders Ons besluit van 5 Julij 1850 (*Staatsblad*, N°. 38).

Gelet op het rapport van Onzen Minister van Financiën, van den 15den dezer, N°. 139 Post.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Vrijstelling van briefport onder de gewone bepalingen van kruisband en eigenhandig contreseing te verleenen;

1°. voor de briefwisseling welke over dienstzaken gevoerd wordt tusschen de Leden der Kollegiën van Gedeputeerde Staten in elke provincie, en den Griffier van hetzelfde Kollegie;

2°. voor de brieven en stukken betrekking hebbende tot den werkkring van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, welke over en weder verzonden worden tusschen het *Bestuur van die Akademie* ter eene, en de *Leden van dezelve Akademie* ter andere zijde.

Onze Minister van Financiën is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, tot informatie.

Het Loo, den 21sten Augustus, 1856.

(*get.*) WILLEM.

De Minister van Financiën.
(*get.*) VROLIK.

Voor kopij conform.
De Secretaris-Generaal,
(*get.*) D. VAN HOYTEMA.

Ten opzigte van dit genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H.H. leden der Academie te doen opmerken, dat de onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden brieven aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Akademie.

XXXI

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI ANNO CIƆIƆCCCLXIX.

De tribus carminibus Latinis certamini poetico oblatis ante Kal. Januarias in conventu publico Ordinis literarii die VIII m. Martii habito ita iudicatum est:

Carmen, quod inscribitur *Varii iuvenum mores* versatur in humili descriptione quatuor iuvenum et magis abundat vitiis, quam commendatur virtute poetica.

Alterum, *Epicedion D. M. V. quo Virum Cl. Th. T. ceu cultorem fautoremque Musarum e thermis reducem casu dein subito e vivis sublatum luget. . . . . .* in argumento et in verbis sententiisque adeo turget et obscurum est, vix ut intelligi possit.

Tertii carminis poeta fragmentum misit longioris carminis *de Mexicana expeditione.* In sexaginta versibus depingitur regina, ut vocatur, frustra opem implorans Galliae et Sancti Patris, regis Maximiliani supplicium, coniugis in castello Miramar dementia. Insunt boni versus, sed longe superantur numero versuum languidorum et durorum; et omnino carminis tenuitas non respondet argumenti granditati.

Itaque iudices censuerunt praemium nulli tribui posse.

Nunc denuo rogantur omnes, qui de praemio certare velint, ut carmina Latina nitide scripta suis sumptibus ante Kal. Ianuarias anni MDCCCLXX perferenda curent ad virum Cl. I. C. G. Boot, Ordini literario ab actis, lemmate instructa, addita schedula obsignata, quae eodem lemmate inscripta intus nomen et sedem poetae declaret.

Numus aureus CXX florenorum ei decernetur, cuius carmen versibus L vel pluribus constans, quod nec ex alio sermone

translatum nec argumenti privati nec iam editum sit, supra mediocritatem assurgere iudicabitur.

Iudices tres e sociis Academiae lecti sententiam de carminibus missis ferent in consessu Ordinis mense Martio proximi anni.

Carmina praemio vel laude ornata edentur sumptibus e legato Hoeufftii erogandis. Schedulae ceteris additae non apertae comburentur.

Ç. W. OPZOOMER,
Academiae Praeses.

Amstelodami, d. XII m. Aprilis,
A. MDCCCLXIX.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 17den April 1869.

Ik heb de eer U te noodigen, op Saturdag den 24sten dezer, des morgens te elf uren, tot eene Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Academie, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. J. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris over het jaar 1868—1869, en Rapport van de Heeren J. T. BUIJS, J. A. FRUIN, C. H. D. BUIJS BALLOT en C. A. J. A. OUDEMANS, door de twee Afdeelingen der Academie in commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Raming van ontvangsten en uitgaven over 1869—1870.

4°. Verslag aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

5°. Keuze van, een Algemeenen Secretaris.

6°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag van de Commissie: Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van vaderlandsche kunst uit vroegere tijden.

7°. Verwisseling van den voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 25sten APRIL 1869, DES MORGENS TE ELF UREN.

Algemeene Voorzitter. . C. W. OPZOOMER.
Algemeene Secretaris. . C. J. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: F. C. DONDERS, M. DE VRIES, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, E. H. VON BAUMHAUER, A. H. VAN DER BOON MESCH, C. LEEMANS, W. MOLL, L. COHEN STUART, J. C. G. BOOT, N. W. P. RAUWENHOFF, J. W. L. VAN OORDT, J. DIRKS, A. HEIJNSIUS, T. J. STIELTJES, G. E. VOORHELM SCHEEVOOGT, D. BIERENS DE HAAN, L. J. F. JANSSEN, J. VAN GEUNS, F. J. STAMKART, J. A. FRUIN, J. T. BUIJS, G. MEES AZ., B. F. H. P. L. A. BONEVAL

FAURE, S. VISSERING, G. DE VRIES AZ., H. VOGELSANG, J. A. BOOGAARD, G. VAN DIESEN, P. BLEEKER, C. A. J. A. OUDEMANS, W. F. R. SURINGAR, G. F. W. BAEHR, W. KOSTER, C. H. D. BUIJS BALLOT, W. C. MEES en J. P. SIX.

De H.H. A. W. M. VAN HASSELT, L. A. J. W. SLOET, G. H. M. DELPRAT, W. N. ROSE en Th. BORRET hebben om verschillende redenen hun afzijn verontschuldigd.

De Vergadering wordt door den Voorzitter geopend.

I.

De Algemeene Secretaris draagt vervolgens het door hem ontworpen Verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie voor, van dezen inhoud:

SIRE!

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft wederom de eer, Uwer Majesteit het jaarlijksche Verslag aan te bieden van de werkzaamheden door haar in den afgeloopen tijdkring volbragt, waaruit moge blijken, hoe de Leden zich blijven beijveren, om haren rang als geleerd ligchaam waardiglijk te handhaven onder haars gelijken.

Van opdragten waarmede Uwer Majesteits Regering de Academie vereerde, hebben wij in de eerste plaats te vermelden die betreffende het ijkwezen in Neêrlandsch Oost-Indië. De litermaten, waarvan de eindelijke justeering noodzakelijk wachten moest op de gelegenheid, dat zij bij meest uiteenloopende temperaturen konden worden getoetst, werden nu ook ter opzending afgeleverd. De Academie zal niet in gebreke blijven, van het geheel der bij haar te dier zake verrigte metingen en wegingen uitvoerige mededeeling te doen. Hare Commissie voor Standaardmeter en Kilogram konde haar daartoe nog niet in staat stellen, als nog te zeer bezig met de verificatie van den

voor de triangulatie van Java bestemden basis-meettoestel van REPSOLD EN ZONEN, insgelijks van Hooger hand verlangd.

Nog werd de raad der Academie ingeroepen met opzigt tot een aan 's Lands Gouvernement gedaan aanbod van eene verzameling fossilen van den Bosporus, door DR. ABDULLAH BEY Colonel der Turksche Garde te Constantinopel, waaromtrent zij meende gunstig te mogen adviseeren.

De Commissie tot beteugeling van den Paalworm bragt haar 7de of laatste Verslag uit (zie Verslagen en Mededeelingen, N. Reeks. Dl. III. bl. 207) en legde haar mandaat neder, tot slotsom harer ijverige bemoeijingen verkregen hebbende, dat er slechts één afdoend middel is om de gevreesde vernieling te keeren: een behoorlijk drenken van het hout met creosootolie. Eene andere soort van vernielers, met geen creosootolie te bestrijden, die, wat zelfs de tand des tijds sints eeuwen spaarde, de oude Hunebedden in Drenthe, zich niet ontziet te sloopen, zonder eerbied voor onze geschiedenis, trok de aandacht van de Afdeeling Letterkunde tot zich, op wier voorstel de Academie tot Uwer Majesteits Minister van Binnenlandsche Zaken het dringend verzoek rigtte, om voor het behoud dier merkwaardige gedenkteekenen te willen waken.

Wat er overigens ouds en voortreffelijks van Vaderlandsche kunst tegen onkunde en vandalismus bescherming noodig heeft, vindt die bij voortduring in den boezem der Commissie, welke die taak met onverdoofden ijver ter harte neemt.

Het tiende of laatste stuk van het *Vervolg* op G. VAN LOON's *Nederlandsche Historiepenningen* is, dank hebbe de Commissie aan wie daarover de zorg was opgedragen, wat text en platen betreft, afgedrukt. De beide registers zijn zoo ver nog niet gereed: daar zij over de stukken VI—X loopen en niet afgesloten konden worden vóór dat het tiende stuk de pers had verlaten, heeft dit eenige vertraging veroorzaakt. Ook de XIX bladzijden fijn gedrukte *Bijbladen* achter dit stuk hebben daartoe iets bijgebragt. De zorg voor de registers is toevertrouwd aan den Heer M. ROEST; dezen zomer zullen zij verschijnen. Dit laatste stuk, loopende over de jaren 1788—1806, bevat (behalve de beide registers) den *text*, bl. 377—536, *Bij-*

bladen (Aantt, Bijvv. en Verbett. op VI—X) XX bladzijden en de platen LXXIII—LXXXVII.

De Charter-Commissie heeft in het verstreken jaar het licht doen zien: het Derde stuk van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland,* bevattende de Charters van 1247 tot 1256, waarmede het I[ste] Deel compleet is; voorts eene *lijst der Boergoensche Charters* van 1428 tot 1482, als voorlooper van het derde gedeelte; terwijl de druk van het tweede Deel is aangevangen, loopende over de regering van Floris V en Jan I.

De bijdragen door de Leden der Afdeeling *Letterkunde* geleverd, waren minder talrijk dan ten vorigen jare, maar namen, door grooteren omvang, den tijd voor de Vergaderingen bestemd geheel in.

De Heer G. Mees Az. droeg in drie zittingen eene *Geschiedenis* voor *van het Rotterdamsche Oproer in* 1690. Deze uitvoerige Verhandeling heeft eene plaats gevondeu in de werken in 4°.

De Heer Veth leverde twee bijdragen tot de kennis der *Mohammedaansche geestelijkheid op Java*, en de Heer Moll deelde belangrijke berigten mede over den *Staat van het Kerkgezang in Nederland vóór en tijdens de opkomst en bloei van de Nederlandsche Muzijkschool.* (Versl. en Med. Dl. XII. bl. 105).

In de twee laatste vergaderingen bragt de Heer W. C. Mees een staathuishoudkundig vraagstuk ter sprake. Hij handelde *Over den muntstandaard in verband met de pogingen ter invoering van eenheid van munt.* Zijne bijdrage zal in het Tweede Stuk der *Verslagen en Mededeelingen* Dl. XII worden opgenomen.

In het vak der *Taalkunde* werden bijdragen geleverd door de Heeren Brill en M. de Vries. De eerste deelde zijne gedachten mede *Over de oorspronkelijke gedaante der taal;* de andere handelde *Over afleiding en beteekenis van het woord* ruwaard. Deze bijdrage is afgedrukt en zal in het Tweede Stuk der *Verslagen en Mededeelingen* Dl. XII verschijnen.

Eindelijk moeten nog twee archaeologische bijdragen vermeld worden: de eene van den Heer Janssen *Over een Romeinschen tegel met cursiefschrift*, de andere van den Heer Lintelo de

GEER *Over resten van oude Kunst bij den Dom te Utrecht gevonden.*

De Heer BOOT schreef eene Latijnsche Verhandeling *ten betooge van de onechtheid der Satire van Sulpicia.* Zij is gedrukt en maakt met het stuk van den Heer CHABAS, *les pasteurs en Egypte*, en met bovengenoemden arbeid van den Heer G. MEES Az., den inhoud uit van Deel IV der Verhandelingen in 4[to].

Wat betreft de werkzaamheden van de Leden der Afdeeling voor Wis- en Natuurkunde, zoo bood in het vak van zuivere en toegepaste Wiskunde, de Heer BIERENS DE HAAN eene verhandeling aan *Over nieuwe herleidingsformulen,* en deed eene mededeeling *Over bijzondere integralen;* terwijl de Heer STAMKART een uitvoerig rapport uitbragt van de eerste meting eener basis in de Haarlemmermeer, door hem zelven volbragt onder medewerking van den Heer Ingenieur A. N. J. VAN HEES, met den voor de Oost-Indiën bestemden toestel van REPSOLD EN ZONEN, en de Heer BAEHR sprak *Over de beweging in eene middenstof wier tegenstand evenredig is aan de derde magt der snelheid.*

De *Sterrekunde* vond een vertegenwoordiger in den Heer J. A. C. OUDEMANS te Batavia, die verslag deed van de waarneming der *totale zoneclips van* 18 *Augustus ll.* op vier plaatsen van den Oost-Indischen Archipel, als te Mantawaloe-Kéké, te Gorontalo, ter reede Amboina en aan kaap Baram.

Op *physisch* gebied hewogen zich de Heeren DONDERS, HOEK, VAN DER WILLIGEN en J. BOSSCHA JR. De eerste deelde *eene nieuwe methode* mede *voor het onderzoek van inductie-vonken;* de Heer HOEK bood een opstel aan in de Fransche taal getiteld: *Détermination de la vitesse avec laquelle est entraîné un rayon lumineux, traversant un milieu en mouvement.* De Heer VAN DER WILLIGEN sprak *Over de refractie en dispersie van Flint- en Crownglas, alsmede van Quartz* en *IJslandsch Spath.* De Heer BOSSCHA eindelijk handelde *Over het dynamisch aequivalent der scheikundige werking* en, bij eene andere gelegenheid, *Over de schijnbare uitzetting van kwik in glas en den gang van den kwikthermometer tusschen* 0° *en* 100° volgens de waarnemingen van ons buitenlandsch medelid den Heer REGNAULT.

Van *Chemischen* aard waren de bijdragen der Heeren VAN KERCKHOFF, VAN DER BOON MESCH en VON BAUMHAUER.

Eerstgemelde handelde *Over eene methode van titreeren van Kina-alcaloïden.* De Heer VAN DER BOON MESCH sprak: *Over ingewandssteenen bij het paard* en later *Over den roofbouw;* de Heer VON BAUMHAUER: *Over steenolie-bronnen in onze Oost-Indische bezittingen.*

Voor de *Meteorologie* en *Hydrographie* trad de Heer BUIJS BALLOT op. Zijne mededeelingen liepen *Over photographische registreertoestellen voor magnetische waarnemingen; over uitkomsten van onderzoek omtrent de waterstanden op de Vaderlandsche rivieren vóór en na* 1 *Januarij* 1856*; over het verband tusschen windrigting en andere meteorologische verschijnselen in de verschillende maanden van het jaar.*

In het vak der *Mineralogie* leverde de Heer VOGELSANG eene bijdrage *Over vloeistoffen in mineralen en gesteenten.*

Van *Botanischen* aard waren de bijdragen van den Heer MIQUEL *tot de kennis der Cycadeën* 4de *en* 5de *Ged.* (*Versl. en Med.* N. Reeks Dl. III, bl. 152 en 196 en *tot de kennis der Flora van Japan;* voorts die van den Heer SURINGAR *Over eene nieuwe soort van Argostemma* en *over plantaardige monstrositeiten.*

Het veld der *Zoölogie* vond vele arbeiders. De Heer VAN HASSELT deed eene mededeeling *over het werkelijk bestaande vergiftige vermogen der beruchte spin, de Lycosa Tarantula.* De Heer BOSQUET zond in: eene *Notice sur deux espèces nouvelles du genre Mathildia* (*de O. Semper*), gedrukt in de *Versl. en Med.* N. Reeks. Dl. III bl. 261). De Heer SCHLEGEL leverde *nieuwe bijdragen tot de geschiedenis der Dodo's en andere uitgestorven vogels van het eiland Mauritius.* De Heer HERKLOTS sprak *over eene parasitische Cymothoa*, het eerste schaaldier, waarvan men ontdekt heeft dat het niet *op*, maar *in* het ligchaam van zijn gastheer, een Javaansch vischje, zich ophoudt, en het tweede hetwelk in zoet water werd gevonden. De Heer P. HARTING eindelijk handelde *over de grondslagen van classificatie der wormen* en, bij eene andere gelegenheid, *over een constant waargenomen verschil in ontwikkeling der beenderen van den*

regter- en linkerarm, waaromtrent hij later nog nadere berigten inzond.

De *Ontleedkunde* werd vertegenwoordigd door den Heer Koster, die een onderzoek aanbood voor de *Versl. en Med.* (zie N. Reeks Dl. III. bl. 141), *omtrent de vorming van eijeren in het ovarium der zoogdieren, na de geboorte, en de verhouding van het ovarium tot het buikvlies.*

In het vak der *Physiologie* eindelijk leverden de Heeren Heijnsius en Donders bijdragen. De eerste sprak *over de eiwitachtige stoffen in het bloed* en, bij eene andere gelegenheid, *over de physiologie van het bloed in 't algemeen.* De Heer Donders handelde *over het effect van één inductieslag op de nervi vagi.* Later deed hij nog verslag van onderzoekingen van den Heer Arlt in het physiologisch Laboratorium te Utrecht, behelzende *tijdsbepalingen met opzigt tot de bewegingen van den oogappel.*

Tot het eigen gebied behooren een viertal mededeelingen van den Heer Dr. Th. W. Engelmann, door geen titel aan de Academie verbonden, *over de electrische prikkeling der trilbewegingen en der electromotorische werking van het trilhaar-epithelium*; voorts uitkomsten van onderzoek door hem zelven en den Heer Med. Cand. Bouvin ondernomen, *over den bouw en de beweging der uretheren;* eindelijk *over periodieke gasontwikkeling in het protoplasma van levende Arcellae*, alsmede *over electrische prikkeling van Arcellae en Amoebae.*

Ter mededinging naar het eermetaal uit het Legaat Hoeufft werden drie Latijnsche gedichten ingezonden. Volgens het Verslag der Beoordeelaars waren zij verre beneden het middelmatige, en kon geen hunner voor bekrooning in aanmerking komen.

Ziedaar, Sire! de beknopte zamenvatting van de verrigtingen der Academie gedurende het laatst verloopen jaar, waaraan wij alleen nog hebben toe te voegen, dat, behalve het *Jaarboek*

over 1868, van de Letterkundige Afdeeling in druk verschenen het IV^{de} Deel der *Verhandelingen* in 4to benevens het 1ste stuk van het XII^{de} Deel der *Verslagen en Mededeelingen;* van de *Verslagen en Mededeelingen* der Natuurkundige Afdeeling zagen het 1ste en 2de stuk van het III^{de} Deel der Nieuwe Reeks het licht.

Zware verliezen leed de Academie, door den dood van zes uitstekende mannen, de Heeren L. A. TE WINKEL, O. VAN REES, J. VAN LENNEP, H. C. MILLIES en G. SIMONS, gewone Leden, en van den Heer J. W. ERMERINS, Rustend Lid. Aan de vier eerstgenoemden werd bereids in het Jaarboek door de Heeren BRILL, VISSERING, BEETS en BOOT eene welverdiende hulde gebragt.

Onder de Rustenden namen plaats de Heeren J. BADON GHIJBEN, G. J. MULDER en D. J. STORM BUIJSING.

Te meer mogen wij ons verheugen in de bekrachtiging door Uwe Majesteit van de door ons geschiede keuzen tot gewone Leden van de Heeren R. T. H. P. L. A. BONEVAL FAURE te Leiden, T. J. STIELTJES, HERM. VOGELSANG, beiden te Delft, en J. A. HERKLOTS te Leiden, en tot Correspondenten, van de Heeren H. NEUBRONNER VAN DER TUUK op Java en A. B. COHEN STUART te Batavia.

Uwe Majesteit veroorloove ons, zulks voor een hernieuwd blijk te houden van welgevallen aan onze Instelling, en daarop ons vertrouwen te vestigen dat ook dit ons Verslag in gunste moge worden opgenomen.

Amsterdam, 24 April 1869.

Namens de Kon. Akademie van Wetenschappen,

De Algemeene Secretaris,

C. J. MATTHES.

Het voorgelezen ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

II.

De Algemeene Secretaris legt alsnu, zich gedragende naar Art. 12 van het organiek Reglement, de Rekening en Verantwoording over van zijn geldelijk beheer, loopende van 1° April 1868 tot ult° Maart 1869.

REKENING en VERANTWOORDING van het door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van primo April 1868 tot ultimo Maart 1869 gehouden beheer, volgens art. 12 van het Organiek Reglement en § 30 en § 27 van het Reglement van Orde, goed te keuren in de Algemeene Vergadering der maand April 1869.

Ontvangsten.

Saldo op nieuwe Rekening.		ƒ	1491.98^{5}
Subsidie vier quartalen, elk à ƒ 3500.— .	ƒ 14000.—	〃	
Af zegel en leges.	〃 1.44		
		〃	13998.56
Restitutie van C. G. van der Post wegens 100 overdrukken der platen behoorende bij de Verhandeling van den Heer Chabas		〃	9.—
Extra-subsidie Paalworm	ƒ 200.—		
Af leges.	〃 .69		
		〃	199.31
Van C. G. van der Post volgens Rekening-Courant. .		〃	108.68
Totaal		ƒ	15807.53^{5}

UITGAVEN.

1. Reis- en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Letterkundige Afdeeling.	f	1647.—		
Natuurkundige 〃	〃	1400.—		
			f	3047.—

2. Jaarwedden.

Jaarwedde,	Algemeene Secretaris. . .	f	1000.—		
〃	Secretaris Letterk. Afdeeling.	〃	500.—		
〃	Klerk.	〃	1000.—		
〃	Custos	〃	800.—		
				〃	3300.—

3. Onkosten der Commissie voor den Paalworm.

Rekening van den Heer von Baumhauer, reiskosten	f	70.85		
〃 〃 Greeve, reiskosten. . . .	〃	10.50		
〃 〃 Kok, onkosten.	〃	16.50		
〃 〃 〃 gratificatiën.	〃	75.—		
			〃	172.85

4. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor het berekenen van Tabellen.	〃	90.—

5. Onkosten der Commissie voor de vervolgen op van Loon's Penningwerk.

Rekening van den Heer Dirks.	f	10.08		
〃 〃 〃 〃 〃	〃	33.72		
			f	43.80
Transporteere			f	6653.65

per transport *f* 6653. 5

6. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans. . . .	*f* 122.12	
〃 〃 Evers, Timmerman. . . .	〃 10.64	
		〃 132.76

7. Onkosten voor de Commissie van het Charterboek.

Rekening van F. Muller.	*f* 210.—	
Af verkoop van 12 Exempl. à *f* 4.50 . .	〃 54.—	
		〃 156.—

8. Onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram.

Rekening van den Heer Stamkart . . .	*f* 108.—	
〃 〃 Schokking, Instrumentmaker.	〃 24.40	
〃 〃 Kernekamp, lakens. . . .	〃 5.70	
〃 〃 Greeve, vergg., vrachten, etc..	〃 25.88[5]	
		〃 163.98[5]

9. Onkosten van Vergaderingen.

Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend	*f* 266.90

10. Kleine Drukloonen.

Rekening van de Roever Kröber	*f* 127.—	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 69.—	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 71.—	
〃 〃 Schot	〃 33.85	
		〃 300.85

Transporteere *f* 7674.14[5]

Per transport		*f* 7674.14^{5}

11. Bureau.

Rekening van Westerman } Kantoorbehoeften.	*f* 4.60	
〃 〃 Schot }	〃 55.75	
〃 〃 Elion.	〃 21.—	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.	〃 42.64	
		〃 123.99

12. Expeditie, Frankeeren en Vrachten.

Rekening van v. d. Woude en Luber, Cargadoors.	*f* 81.95	
〃 〃 Thorin, te Parijs	〃 6.95	
〃 〃 Van Gend & Loos	〃 12.78	
〃 〃 Schot, Lithograaph	〃 69.—	
〃 〃 Evers, Timmerman. . . .	〃 39.66	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend	〃 234.17^{5}	
	f 444.51^{5}	
Af restitutie vracht Nat. Ver. in Ned. Indië.	〃 10.40	
		f 434.11^{5}

13. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout.	*f* 153.80	
〃 〃 Verdonck, Steenkolen . . .	〃 33.50	
〃 〃 Osterhaus, Smid.	〃 37.55	
〃 〃 Snater, Schilder.	〃 13.10	
〃 〃 Tonino, Schoorsteenveger. .	〃 12.—	
〃 〃 van der Vliet, duinwater. .	〃 13.—	
〃 〃 Eigenhuis, Tuinman. . . .	〃 7.—	
〃 〃 Personeele belasting. . . .	〃 60.63^{5}	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.	〃 393.95	
		724.53^{5}
Transporteere		*f* 8956.78^{5}

Per Transport. *f* 8956.78[5]

14. Mobilair.

Rekening van	van Wessem, behanger. . .	*f* 60.10		
〃 〃	Evers, Timmerman	〃 22.08		
〃 〃	Eichhorn, (Portretten) . . .	〃 30.—		
			f	112.18

15. Uitgave van Werken.

Verhandelingen.

Rekening van	de Roever Kröber, Lett. Afd. . . .	*f* 186.90	
〃 〃	de Roever Kröber, Lett. Afd. . . .	〃 91.50	
〃 〃	Hooiberg, Lithogr. Lett. Afd. . . .	〃 69.—	
〃 〃	van der Post, innaaijen, enz. . .	〃 25.—	
〃 〃	de Bruijn, teekenaar, Lett. Afd. .	〃 10.—	
			f 382.40

Verslagen en Mededeelingen.

Rekening van	de Roever Kröber, Lett. Afd. . . .	*f* 209.25
〃 〃	Hooiberg, Lett. Afd.	〃 48.—
〃 〃	van der Post, innaaijen, Afd. Lett.	〃 23.—
〃 〃	de Roever Kröber, Nat. Afd. . . .	〃 288.30
〃 〃	de Roever Kröber, Nat. Afd. . . .	〃 345.75
〃 〃	van der Post, Nat. Afd.	〃 43.70
〃 〃	van der Post, Nat. Afd.	〃 37.75
	Transporteere	*f* 995.75

Transporteere *f* 9068.96[5]

			Per Transport	*f* 9068.96[5]
Per transport		*f* 995.75		
Rekening van Emrik en Binger, Lith. Nat. Afd.		〃 121.60		
〃 〃 Emrik en Binger, Lith. Nat. Afd.		〃 70.—		
〃 〃 Emrik en Binger, Lith, Nat. Afd.		〃 36.50		
〃 〃 Miechielsen, Nat. Afd		〃 42.50		
〃 〃 Wendel, Lith. Nat. Afd.		〃 25.—		
〃 〃 van de Weijer, Lith. Nat. Afd.		〃 50.—		
〃 〃 de Roever Kröber, Jaarboek.		〃 497.75		
〃 〃 van der Post, Jaarb.		〃 13.—		
〃 〃 〃 〃 〃 〃		〃 87.—		
Assurantie boekwerken bij van der Post.		〃 5.75		
			f 1944.85	
				〃 2327.25

16. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post.	〃 82.05	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 29.20	
〃 〃 F. Muller	〃 81.30	
〃 〃 J. Muller	〃 13.30	
〃 〃 Caarelsen.	〃 74.50	
〃 〃 Noordendorp	〃 15.25	
〃 〃 van Bakkenes	〃 20.50	
〃 〃 Schmidt.	〃 62.88	
〃 〃 Quaritch.	〃 60.20	
		f 439.18

Catalogus, Inbinden, enz.

Rekening van F. Muller.	〃 130.—
〃 〃 Eichhorn.	〃 149.85
Transporteere	*f* 279.85

Transporteere *f* 11396.21[5]

Per Transport			*f* 11396.21^5
Per transport	*f* 279.85		
Rekening van Eichhorn . . .	〃 124.75		
〃 〃 〃 . . .	〃 141.65		
〃 〃 〃 . . .	〃 86.80		
〃 〃 Schot.	〃 2.50		
〃 〃 Evers.	〃 .85		
Assurantie der Boekerij . . .	〃 37.50		
		f 673.90	
			f 1113.08

17. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante. . . .	*f* 3.75		
Nota van den Heer Matthes, Comm.. .	〃 4.60		
〃 〃 〃 〃 Hoek, Zon-eclips.	〃 22.90		
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos. . . . , ...	〃 10.—		
		f 41.25	
Saldo op nieuwe rekening.		〃 3256.99	
Totaal		*f* 15807.53^5	

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1868.69 gehouden beheer van het

LEGAAT VAN HOEUFFT.

Ontvangsten.

Saldo van het jaar 1867/68.			*f* 438.68^5
6/m. Interest van *f* 35000.— 2½ pCt. W. S. .	*f* 437.50		
Af 1 pCt. provisie	*f* 4.37^5		
Saldobillet . . .	〃 .05		
		〃 4.42^5	
			〃 433.07^5
6/m. Interest van *f* 35000.— 2½ pCt. W. S. .	*f* 437.50		
Af 1 pCt. provisie	*f* 4.37^5		
Saldobillet . . .	〃 .05		
Visa	〃 .30		
		f 4.72^5	
			〃 432.77^5
Totaal			*f* 1304.48^5

UITGAVEN.

Rekening van Greeve voor frankeeren van Programma's .		*f* 6.10
Aankoop van *f* 2000.— 2½ pCt. Inschrijving W.S.		
à 57 $\frac{3}{16}$ pCt. zegge. .	*f* 1143.75	
Interest 20 dagen . .	〃 2.78	
⅛ pCt. provisie . . .	〃 2.50	
		〃 1149.03
Rekening van de Roever Kröber		〃 49.50
〃 〃 van der Post		〃 12.50
Saldo op nieuwe rekening.		〃 87.35^{5}
Totaal		*f* 1304.48^{5}

De Algemeene Secretaris leest daarop de navolgende Memorie van Toelichting voor:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

Uit de Rekening der Academie over het jaar 1868/69, die ik de eer heb over te leggen, zal men zien, dat er nog voor twee jaren, het voorgaande en dat waarover de Rekening loopt, extra-subsidie ten behoeve der Paalworm-Commissie verstrekt is geworden, tot definitive vereffening van onkosten door den thans geeindigden arbeid dier Commissie vereischt. Overigens heeft geen enkele post de raming overschreden, behalve die der kleine drukloonen. Uit de bescheiden blijkt, dat de Commissie voor de Vaderlandsche Kunst het saldo van *f* 321.03, dat zij van het vorige jaar nog in kas had, behoorlijk heeft verantwoord, en over de haar voor dit jaar toegestane som van *f* 500 — slechts tot een bedrag van *f* 122.12 beschikt heeft, zoodat, na aftrek van eene timmermansrekening, daarop overgehouden is *f* 367.24. Voor de voltooijing van het *Vervolg op* VAN LOON's *Penningwerk* was uitgetrokken eene som van *f* 600.—, waarop slechts *f* 43.80 werden uitbetaald, daar het laatste stuk nog niet heeft kunnen verschijnen. Een en ander heeft er toe bijgedragen, dat de Rekening ditmaal met een aanzienlijk batig saldo sluit, dat intusschen grootendeels daaraan moet worden geweten, dat de

aanbieding van Verhandelingen voor de werken in 4°, tijdelijk gestaakt als zuinigheids maatregel die gebiedend door den drang der omstandigheden gevorderd werd, haren gewonen gang van vroeger van lieverlede eerst begint te hernemen. De uitgaven door de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram zijn altemaal verschotten, die eerlang door 's Lands Regering zullen worden gerembourseerd, zoodra dezerzijds aanvrage daartoe geschiedt.

Wat het beheer van het fonds Hoeufft aangaat, daaromtrent valt enkel aan te merken, dat geen bekrooning geschied is en wederom *f* 2000.— nominaal 2½ pCt. Inschrijving op het grootboek onzer Nationale Werkelijke Schuld zijn aangekocht geworden.

C. J. MATTHES.

De Voorzitter verleent het woord aan de Commissie door de beide Afdeelingen der Academie, overeenkomstig § 37 der Algemeene Bepalingen, benoemd tot het nazien van vorenstaande Rekeningen met de daarbij behoorende bescheiden. Haar rapport luidt als volgt:

De ondergeteekenden, belast met het onderzoek van de Rekening en Verantwoording van de gelden en fondsen der Akademie over het afgeloopen jaar, hebben de eer U te berichten, dat de Rekening en Verantwoording hun is voorgekomen geheel naauwkeurig en juist te zijn opgemaakt. Zij achten zich daarom onbezwaard U voor te stellen de Rekening, sluitende met een voordeelig saldo van *f* 3256.99, goed te keuren en den Algemeenen Secretaris voor het door hem gevoerd beheer dank te zeggen.

Leiden, 19 April 1869.

De Commissie voornoemd,

J. T. BUIJS,
J. A. FRUIN,
C. H. D. BUIJS BALLOT,
C. A. J. A. OUDEMANS.

De Vergadering magtigt den Voorzitrer, om in overeenstemming met de conclusie van het voorgelezen Rapport de beide Rekeningen ten blijke van goedkeuring te onderteekenen. Een afschrift daarvan, gelijk mede van de Memorie van Toelichting, zal aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worden medegedeeld.

III.

Daarna komt in overweging een ontwerp van Begrooting van Inkomsten en Uitgaven, gaande van 1° April 1869 tot 1° April 1870, hetwelk in dezer voege wordt vastgesteld :

Begrooting van Inkomsten en Uitgaven gaande van 1° April 1869 tot 1° April 1870.

Ontvangsten.

1.	Gewone Subsidiën.	*f*	13998.56
2.	Vermoedelijk debiet van de werken der Academie.	„	100.—
3.	Restitutie door het Ministerie van Koloniën van kosten ten behoeve van aan de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram opgedragen werkzaamheden.	„	493.48
4.	Saldo in kas der Rekening van 1868—1869. .	„	3256.99
	Totaal	*f*	17849.03

Uitgaven.

1.	Reis- en verblijfkosten.	*f*	3200.—
2.	Jaarwedden.	„	3300.—

Werkzaamheden van verschillende commissiën.

3.	Commissie voor de daling van Neêrlands bodem.	*f*	180.—		
4.	„ voor het vervolg op van Loon's Penningwerk. .	„	800.—		
	Transporteere	*f*	980.—		
	Transporteere			*f*	6500.—

			Per transport *f*	6500.—
		Per transport *f*	980.—	
5.	Commissie voor de bewaring van overblijfsels der Vaderlandsche Kunst.	„	500.—	
6.	„ voor de Uitgaven van het Charterboek.	„	300.—	
7.	„ voor Standaard-meter en Kilogram.		*Pro mem.*	
			„	1780.—
8.	Onkosten der Vergaderingen.		„	275.—
9.	Kleine Drukloonen.		„	300.—
10.	Bureaukosten.		„	150.—
11.	Expeditie, frankeeren en vrachten.		„	500.—
12.	Huishoudelijke uitgaven.		„	800.—
13.	Mobilair.		„	150.—
14.	Uitgaven van Werken.		„	5600.—
15.	Bibliotheek en Catalogus.		„	1700.—
16.	Onvoorziene Uitgaven.		„	94.03
			Totaal *f*	17,849.03

IV.

De Algemeene Secretaris brengt vervolgens verslag uit over den staat der Boekerij en het Munt- en Penningkabinet, aldus luidende:

Aan het zoo noodige inbinden van losse nommers van Annalen en andere periodieke uitgaven heeft dit jaar een betrekkelijk groot bedrag besteed kunnen worden, dat evenwel nog lang niet genoeg bleek om in de bestaande behoefte geheel te voorzien, eene behoefte die weêr niet weinig is aangegroeid door de menigte van belangrijke en kostbare werken der Academie van vele zijden toegekomen, in ruil voor hare eigen geschriften, behalve die zij door aankoop magtig werd. Bijzondere vermelding overwaardig mogen de navolgende geacht worden:

Van den Minister van Binnenlandsche Zaken:

Recherches sur la Faune de Madagascar et de ses dépendances d'après les découvertes de M. M. François P. L. Pollen et D. C. van Dam.

Van Leden.

Stanislas Julien. Eenige Vertalingen van Chineesche Werken waaronder: Histoire de la vie de Hiouen-Thsang et de ses voyages dans l'Inde.

Duruy, Ministre de l'Instruction publique en France. Exposition Universelle de 1867 à Paris. Rapport du Jury International publié sous la direction de M. M. Chevalier. 13 Dln. 8°.

C. A. J. A. Oudemans. Neêrlands Plantentuin. 3 Dln. gr. 8°.

Van de K. K. Weener Academie:

J. Arneth. Die antiken Cameen des K. K. Münz- u. Antiken-Cabinettes in Wien 1849, gr. Folio.

——— Die Gold-u-Silber-Monumente des K. K. Münz-u-etc. Wien 1820, gr. Folio, met XLI Pl. in Plano.

——— Die Cinque-Cento Cameen und Arbeiten des Benvenuto Cellini und seiner Zeitgenossen. Wien 185?, gr. Folio.

A. Schmidl. Die Grotten und Höhlen van Adelsberg, Lueg, Planina und Laas, Wien 1854. Text 8° Pl. in Folio.

Terwijl onder anderen zijn aangekocht:

H. N. Humphreys. A History of the Art of Printing, 2d Issue. London 1868. gr. 8°.

Staatsblad van het Koningrijk der Nederlanden 1813—1869. Compl. exempl. Offic. Uitgave 8°.

Geen wonder dat het gemis aan ruimte tot berging van onzen rijken boekenschat zich meer en meer doet gevoelen.

Wat daarentegen het Munt- en Penningkabinet te Amsterdam

betreft, het bescheiden kastje daarvoor dienende is helaas nog meer dan voldoende. De eenige aanwinst gedurende het laatste jaar bestond in eene bronzen medaille door den Minister van Binnenlandsche Zaken geschonken, vervaardigd door den bekwamen S. P. van der Kellen ter gedachtenis aan de oprigting van een standbeeld voor den Vader en Vorst van Neêrlands Dichteren, onzen Joost van den Vondel. Van de belangstelling van bijzondere personen mogt genoemd kabinet geenerlei blijk ondervinden.

V.

Ter voldoening aan Art. 20 van het Organiek Reglement wordt alsnu overgegaan tot de benoeming van een Algemeenen Secretaris, en als zoodanig de Heer MATTHES herkozen, die, hoogst gevoelig voor dit vereerend blijk van vertrouwen hem geschonken, door verdubbelden ijver zich zulks hoopt waardig te maken.

VI.

Namens de Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, deelt de Heer LEEMANS, haar voorzittend Lid, een en ander mede uit het aangeboden Verslag der werkzaamheden in het verstreken jaar door haar verrigt, hetwelk in dank aangenomen en voor het eerstvolgende *Jaarboek* bestemd wordt (zie het Rapport hierachter). De Commissie beklaagt zich, van bij voortduring niet die erkenning, steun en medewerking van buiten te ondervinden, waarop zij meende te mogen rekenen; zij wenscht daaromtrent in overleg te treden met het Bestuur der Academie, waartoe haar gelegenheid zal worden gegeven.

VII.

Ten laatsten heeft de verwisseling van den voorrang der Afdeelingen plaats, en sluit de Voorzitter de Vergadering met een heilwensch voor den toenemenden bloei der Academie.

Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van de overblijfsels der vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, 1868—69.

Wederom is het tijdstip voor de Commissie genaderd, waarop zij in de vereenigde Vergadering der beide Akademieafdeelingen rekenschap zal geven, van de wijze, waarop zij gedurende den afgeloopen tijdkring, in de haar door de Koninklijke instelling toevertrouwde taak werkzaam geweest is en aan hare roeping getracht heeft te voldoen. Was zij ijverig in het opsporen? stond zij pal in de verdediging tegen de aanvallen van onkunde en wandalisme? trachtte zij de belangstelling te vestigen op — de onverschilligheid te breken omtrent — hetgeen van Vaderlandsche kunst en beschaving uit vroegere tijden was overgebleven? En, zoo zij in een en ander niet achterlijk bleef, heeft zij dan goede uitkomsten verkregen? Zietdaar een aantal vragen, ter wier beantwoording haar verslag de noodige bouwstoffen zal leveren. Zij onderwerpt het aan het oordeel en de beslissing harer lastgevers, maar doet dit, welke ook de beslissing zijn moge, in de vaste overtuiging, dat zij naar haar beste vermogen alles heeft te baat genomen, waardoor zij meende aan het in haar gestelde vertrouwen, aan de haar opgelegde verpligtingen te beantwoorden, en dat zij daarbij dankbaar gebruik heeft gemaakt van raadgevingen, wenken en opmerkingen, die men van onderscheidene zijden haar wel onder de aandacht wilde brengen.

De Commissie hield slechts drie vergaderingen: op 2 November 1868, 16 Januarij en 20 April 1869, op het bureau

van het lid, den heer CONRAD te 's Gravenhage; waar het vereischt werd traden hare leden in schriftelijk overleg, of werden de onderwerpen in behandeling besproken, wanneer zamenkomsten voor andere belangen, ook de maandelijksehe vergaderingen der Akademieafdeelingen daartoe de gelegenheid aanboden. De ondervinding heeft tot nog toe bewezen, dat zij op deze wijze, zonder het aantal harer vaste vergaderingen te vermeerderen, aan de behoefte van gemeenschappelijk overleg naar behooren kan voldoen.

Ook in het afgeloopen jaar bragten vele mededeelingen, berigten en toezendingen de bewijzen aan van deelneming en belangstelling. Van die medewerking werd, in de openbare vergaderingen der Letterkundige Afdeeling, achtervolgens opgaaf gedaan, met dankbare vermelding van de namen der inzenders. Die opgaven, die slechts zeer kort en vlugtig konden geschieden, worden thans hier meer naauwkeurig en uitvoerig omschreven en tot een geheel bijeengebragt.

Van den Heer J. KONING te 's Gravenhage, vroeger scheepsgezagvoerder, die eenige jaren geleden eene fraaije steenen doopvont aan de Commissie geschonken had, werd het *aanbod* ontvangen, om een afgebroken steenen poortje, afkomstig van het onlangs gesloopte Oude-Vrouwen- en Kinderhuis te 's Gravenhage, voor de Commissie ter beschikking te stellen.

Van den Heer W. F. LEEMANS, Ingenieur van s' Rijks Waterstaat in het 2e arrondt. 6e district, te 's Hertogenbosch, *berigt* omtrent eenige merkwaardige oude grafzerken van de voormalige Abdij van Bern, onder Erpt, en het wenschelijke van het nemen van maatregelen tot haar behoud.

Van den Heer J. G. HORSTHUIS, ambtenaar bij 's Rijks telegraphie te Zaandam, *berigten* omtrent vensters met ingebrand schilderwerk in de kerken der Hervormde en Luthersche gemeenten aldaar. Later kwam nog van denzelfden heer in, eene

zeer fraaije *teekening* op vier bladen in kleuren bewerkt, van het vensterraam met ingebrand schilderwerk in den oostelijken muur van de Luthersche kerk. De Heer Horsthuis heeft zich voorgenomen ook de vensterramen der Gereformeerde kerk van de Oostzijde en wel in de eerste plaats de meest belangrijke, waarvan het eene met de voorstelling van Nebukadnezar en de jongelingen in den oven, af te teekenen. Ook zal hij, door welwillende vergunning van het Kerkbestuur der Luthersche gemeente, zich de gelegenheid geopend zien tot een onderzoek van het archief dier kerk, in eene groote kist bewaard; komen hem daarbij eenige wetenswaardige bijzonderheden ter kennis, dan zal hij die nader mededeelen.

Van den Heer R. E. J. Roeterink, leeraar aan de hoogere burgerschool te Veendam, twee bladen met fraai gewerkte *teekeningen*. Het eene blad, inhoudende de afbeelding van de grafzerk van het geslacht Sternsee, in het voorportaal van de groote kerk te Harlingen en negentien steenen met opschriften en beeldhouwwerk in gevels van gebouwen te Harlingen ingemetseld, en op hetzelfde geslacht betrekkelijk. Het tweede blad levert nog eenentachtig diergelijke steenen; op een derde blad zal de Heer Roeterink de nog overige van hem in dezelfde stad afgeteekende, in steen of hout gebeitelde beeldhouwwerken en opschriften laten volgen, alsmede die van de in het vorig Verslag reeds vermelde grafzerk van Tjoerd Oenema, nabij de groote kerk te Harlingen.

Van den Heer G. N. Itz, Oud-Gemeentearchitekt te Dordrecht, *berigt* omtrent gevaar van slooping, waarmede de Spuipoort aldaar wordt bedreigd, een gebouw, niet zoozeer om bouwkundige verdiensten, maar door de daarin gemetselde geschiedkundige opschriften merkwaardig; alsmede *berigt* omtrent de aanstaande slooping van het oude Wees- en Gasthuis, vroeger het St. Mariënborn of Onze-Lieve-Vrouwe-Fonteynen- en Zusterenklooster; en de overblijfsels van eene tot die stichting behoorende kapel of kerk. Later mogt de Commissie nog van den Heer Itz een grondplan ontvangen van het klooster en bijbehoorende gebouwen, en verwierf zij, bij aankoop door zijne vriendelijke bemoeijingen, eene fraai in sepia geteekende afbeelding,

leverende een gezigt van het inwendige der zooeven genoemde kapel. Deze laatste, te onregte als eene krypte of krocht door sommigen beschouwd en in eenige dagbladen vermeld, is de kloosterkerk zelve, en schijnt naar haren bouwstijl te oordeelen, tot den aanvang der 14de eeuw gebragt te moeten worden.

Door tusschenkomst van den heer VAN DEN SANTHEUVEL, Ingenieur van s'Rijks Waterstaat in het 1^e^ arrond^t^ 6^e^ district te 's Hertogenbosch, de bouwkunstige *teekeningen:* platte grond, doorsneden en opstand, met bijbehoorende schriftelijke toelichtingen, alles opgenomen door - en van de hand van - den provincialen opzigter, den heer W. H. HAMILTON te Grave, van de thans gesloopte oude kerk en toren te Heesch in de Meijerij.

Van den Burgemeester van Ravestein, den heer R. A. A. VAN CLAARENBEEK, eene *teekening* in kleuren van het kerkje te Dennenburg, gemeente Deurssen, welks middengedeelte van zeer hoogen ouderdom schijnt te getuigen, en *aanbod* van soortgelijke teekening, evenals de vorige door hem zelven vervaardigd, van een onlangs gesloopt, insgelijks zeer oud kerkje te Neerlangel, gemeente Dieden.

Door tusschenkomst van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, van Z. E. den Minister van Finantiën, achtervolgens de bestekken van ontmantelingswerken der vestingen Maastricht, Venlo en Bergen op Zoom, alsmede de volgende 15, meerendeels zeer gelukkig geslaagde *photographiën* van thans gesloopte gedeelten der vestingwerken van Maastricht: de Bossche poort, buitenzijde; de Brusselsche poort buitenzijde, dezelfde binnenzijde; torens regts van de Brusselsche poort; den hoofdwal en de Brusselsche poort uit het werk Engeland gezien; torens links van de Brusselsche poort; de kat Nassau; de kat Brandenburg; Onze-Lieve-Vrouwe-poort, buitenzijde, dezelfde binnenzijde; de St. Maartenspoort (te Wijk) buitenzijde; de Wijker- of Akerpoort, buitenzijde en dezelfde, binnenzijde; en den ronden toren, nabij de St. Maartenskerk, van de zuidwest- en hetzelfde gebouw van de noordwestzijde.

Van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, ter kennisneming en om na onderzoek daarover van meening te dienen, eene koperen *tabaksdoos* met fraai drijfwerk, uit het midden

van de vorige eeuw, bij de ontgravingen voor spoorwegwerken bezuiden den noorder IJdijk gevonden.

Van Dr. J. Wap te 's Gravenhage, een HS. betrekkelijk het klooster te Uden in het land van Ravenstein, ter kennisneming en ten gebruike, des verlangd, van het lid der Commissie den heer W. Moll beschikbaar gesteld.

Van den heer A. J. Bon, opzigter van het Kapitaal Rijks kustlicht ter westzijde van Schouwen, eene naauwkeurige *teekening* van eenen koperen vijzel, met allegorische versierselen en opschrift in half verheven werk;

Van den heer J. D. Belmer, leeraar bij de hoogere burgerschool te Sneek, ter bezigtiging, twee zilveren *muntjes:* een denarius van keizerin Faustina, en een denarius van keizer Lodewijk.

Van het Commissielid den heer Conrad, *afdrukken* van eenen gouden ring, met een op het schild ingesneden zoogenaamd familie- of geslachtsmerk, op 6 Mei 1868 bij de werken tot verbetering van den waterweg van Rotterdam naar zee, tegelijk met eenige zilveren Engelsche munten van de jaren 1602, 1611 en 1620, gevonden.

Van het Friesch genootschap van geschied- oudheid- en taalkunde te Leeuwarden, exemplaren van: *de vrije Fries*, nieuwe reeks, Ve D. 3^e st., van het *veertigste verslag der Handell.* 1867—1868; en van W. Bisschop's voorlezing, *de slag bij Heiligerlee.* 1568.

Van Mr. J. Dirks, voorzitter van genoemd genootschap, een afzonderlijk afdrukje van zijn opstel, onder den titel van *La trouvaille de Pingjum* (*Frise*) *en Juin* 1868, in de *Revue de la numismatique belge*, T. I. 5e série opgenomen.

Van den heer Arnold Schaepkens te Brussel: een afdruk van zijn opstel: *l'ancien hôtel de ville de Maestricht*, en *Slavanten, le couvent des frères mineurs de Lichtenberg, près de Maestricht*, overgedrukt uit de *Messager des sciences historiques de Belgique.*

Van den heer P. van Reijn, een afdruk van zijn: *Iets over het slot Honingen en zijne vroegere bezitters*, overgedrukt uit het *Rotterdamsch weekblad.*

Van Dr. H. J. Broers te Utrecht, een exemplaar van de *Nieuwe Utrechtsche Courant*, 18 Maart 1869, n°. 1221, met eene opmerking omtrent zoogenaamde Musschentorens, en het voorkomen van kleine, ronde openingen hier en daar aan gevels van kerkgekouwen in Utrecht, welligt op eene gelijke bestemming betrekking hebbende.

Van eenen ongenoemde uit Dordrecht, n°. 22 van de gedrukte *Handelingen* van den Gemeenteraad dier stad, op Woensdag 28 October 1869, waarin verslag wordt gegeven van de beraadslaging over een voorstel tot slooping van de Spuipoort.

Van den heer G. N. Itz te Dordrecht, een exemplaar van n°. 33 der *Dordrechtsche Courant* van den 18 Maart 1869, met een berigt omtrent het hierboven reeds vermelde St Mariënbornklooster en de daaraan behoorende kapel te Dordrecht.

Van eenen ongenoemde uit Zwolle, een exemplaar van de gedrukte *Handelingen van den Gemeenteraad* 1869, II, van de vergadering van 15 Febr. 1869, met het daarin overgelegde Rapport van Dr W. J. A. Huberts, *omtrent den toestand en over de middelen tot betere regeling van het archief dezer gemeente.*

Van den heer M. Berntsen, onderwijzer te Beek, gemeente Bergh, *berigt* omtrent een zilveren muntje van Kampen uit de 17de eeuw, en omtrent eenen ouden Germaanschen steenen beitel, onder Zeddam gevonden. Een schrijven aan dien heer, om nadere inlichtingen en gelegenheid tot juistere kennisneming en beoordeeling, is onbeantwoord gebleven.

Van den heer Burgemeester van Stolwijk, *berigt* omtrent de vroeger ontdekte overblijfselen van muurschildering in de afgebrande kerk aldaar, met toezegging van kennisgeving, wanneer nieuwe schilderingen nog aan het licht mogten komen, of met het sloopen of herbouwen van kerk en toren een begin gemaakt zou worden. Later had genoemde Burgemeester de goedheid aan de Commissie een zestal kannetjes van gebakken aarde toe te zenden, die in den muur van het koor der kerk, met eene menigte andere van gelijken vorm, ingemetseld waren gevonden.

Van den heer F. W. van Eeden te Haarlem, *berigt* omtrent de om haren ouderdom merkwaardige kerk te Velsen, en een,

naar het schijnt, belangrijk beeld in hoog verheven werk uitgehouwen, boven den ingang van den toren.

Door tusschenkomst van den heer AUGIER, hoofdingenieur van s' Rijks Waterstaat in het 10[de] district 's Gravenhage, een *berigt* hem toegekomen van den provincialen opzigter. den heer J. H. VAN ECHTEN, over eenen kinderstoel, die, volgens de overlevering, aan Erasmus als kind zou gediend hebben, en thans in eenen boerenhofstede, het klooster geheeten, in het land van Steyn tegenover Haestrecht bewaard is gebleven.

Van Dr. J. VAN DISSEL, stadsgeneesheer te Samarang, die, ofschoon zoo ver van het vaderland verwijderd, zijne bewijzen van belangsselling in de taak der Commissie, vroeger vóór zijn vertrek zoo dikwerf gebleken, ook nu nog bleef schenken, werd de aandacht gevestigd op eenen ouden steen in de kerk te Twello; de oudste klok met een opschrift in majuskels te Hattem; snijwerk van eenen schoorsteenmantel in het Raadhuis dier stad en oud schilderwerk, thans waarschijnlijk met eene witsellaag bedekt, tegen het gewelf of plafond van de kapel der kerk aldaar.

Van den heer ALEXANDER SCHAEPKENS te Maastricht, *berigt* over de aanstaande slooping van de oude Wijker- of Akerpoort te Maastricht (Wijk),

Eindelijk,

Van Jhr. VICTOR DE STUERS te Maastricht, onderscheidene uitvoerige en belangrijke *berigten* omtrent een aantal overblijfselen der oude kunst te Maastricht, de gevaren waardoor die bedreigd werden, en middelen om, zoo mogelijk, hun langer behoud te verzekeren; ook over den loop der werkzaamheden voor de ontmanteling der vestingwerken, en geschied- en bouwkundige bijzonderheden daarbij aan den dag gekomen.

Eene meer uitvoerige opgaaf omtrent de meeste der onderwerpen in bovenstaande mededeelingen en toezendingen behandeld, en van de handelingen waartoe zij aan de Commissie aanleiding hebben gegeven, moge thans volgen.

POORT VAN HET OUDE VROUWEN- EN KINDERHUIS te 's Gravenhage. Uit het verslag van het Commissielid ROSE, die zich met het onderzoek in deze wel wilde belasten, bleek dat de

E

poort geheel afgebroken zooveel geleden had, dat het weder opstellen vele kosten vorderen zou. De poort, ruim 2 meters breed en 3,5 hoog, is gedekt met eenen rondboog, rustiek of geblokt, met dergelijke pilasters aan beide zijden; daarop een bloktriglief, gekroond met eene deklijst en daarop weder eene plint met het opschrift: *lijd en mijd;* alles uit de zeventiende eeuw in zoogenaamden Palladiaanschen stijl. De Commissie meende aan de poort geene aesthetische of oudheidkundige waarde te moeten toekennen, en gaf hiervan, onder beleefden dank, aan den eigenaar kennis.

Grafteekenen van de voormalige Abdy van Bern. Deze zerken bevinden zich in eenen boomgaard onder de gemeente Herpt bij Heusden. De grootste rust op vier draagplaten. Bovenop is, in hoog verheven werk, het beeld van heer Arnout van der Sluis, broeder van Jan VIII, (den achttienden heer van Heusden, en eenen voornamen begunstiger der Abdy, begraven, volgens het Latijnsche opschrift op 26 November 1311), in volle wapenrusting uitgehouwen. De drie andere zerken zijn van Conradus II van Malsen, den 36sten abt van Bern, gestorven 1549; van Otto van Boetselaar van Asperen, den 37sten abt, in 1556 en van Theodoricus Spiering, gestorven 1584. Deze overblijfselen der eenmaal zoo vermaarde Abdy, zijn, zonder eenig merkbaar toezigt, aan de verwoestende krachten der natuur en beschadiging door de, in den boomgaard nu en dan weidende runderen blootgesteld en schijnen maatregelen tot behoud te vorderen. De Commissie heeft besloten, dat een harer leden, bij eene eerste gelegenheid nader onderzoek zal doen, of en op welke wijze zij in deze hare tusschenkomst zal kunnen en behooren te leenen. Eenige jaren geleden had de heer W. van Dam van Brakel, in een afzonderlijk werkje: *Lotgevallen van heer Fulco en de Abdy van Bern*, 's Hertogenbosch 1557, de aandacht op deze grafsteenen gevestigd.

Venster met ingebrand schilderwerk in de Luthersche kerk te Zaandam. Het bedoelde venster bevindt zich in den oostelijken muur en dagteekent van het eerste jaar der achttiende eeuw, toen het kerkgebouw voltooid werd.

De geheele schildering over zestien vakken van het raam ver-

spreid, bestaat in eene groote draperie van roode stof met gele franjes, koorden en kwasten, alles door gevleugelde genietjes gedragen; terwijl boven, in het midden, een arend eene kroon in de klaauwen draagt en de koorden van de draperie in den bek houdt. Vóór de draperie eene nabootsing van beitelwerk in hout met vergulde versieringen. In het midden, twee tafereelen, het eene een landschap waarin boomen geveld en weggevoerd worden, en het andere eene houtwerf voorstellende; daaronder, doch van die tafereelen door twee tegenover elkander zwemmende dolfijnen gescheiden, het versje:

Hier is gewoel en wi... is,
Bij Godt al ons verlangen is;
Wij leven hier in smert en pijn
Bij Godt sal onse Ruste zijn
Cornelis Aerentsz Luijck (of Huyck?)
(1)7(0)0

Onder aan, in eene hoekruit links van den beschouwer:

Catharina
Oostfries
fecit

De kleuren zijn slechts zeer ondiep in het glas ingebrand, sommige zelfs schijnen, tengevolge van de zeer gebrekkige wijze van bewerking, misschien ook wel tengevolge van het algemeene verval van dien kunsttak in ons vaderland, slechts op de oppervlakte aangebragt en er niet mede vereenigd te zijn; zij kunnen met een mes van het glas als afgeligt worden, en verbrokkelen dan als tot poeder. Het rood der draperie heeft veel geleden, maar het groen in de tafereelen, het geel der franjes, koorden en kwasten en de vleeschkleur der beeldjes zijn goed bewaard gebleven. Vele beschilderde ruitjes zijn verloren gegaan en door onbeschilderde vervangen, doch niet zóó, of zij kunnen alle met genoegzame zekerheid naar het overgeblevene hersteld worden.

Grafsteen en gevelsteenen te Harlingen. De Groote of Nieuwe kerk te Harlingen werd van 1772—1775 gebouwd; zij kwam in de plaats van de oudere, die bouwvallig geworden was, doch de toren bleef behouden. Thans ligt de grafzerk, die den kelder sloot, of misschien nog dekt, van den Hoofdman en

Drossaard VAN STERNSEE en diens vrouw, in het voorportaal van de kerk, doch de asch van zulk eenen aanzienlijken man zal in de oudere kerk wel eene meer eervolle plaats, bijv. in het koor, gehad hebben. De zerk van hardsteen heeft eene lengte van ongeveer 3,46 bij eene breedte van 1,85 meters. Bovenop zijn, in verheven werk, de beelden van man en vrouw nevens elkander, met de handen in biddende houding in eene half koepelvormige nis, welker boog aan de voorzijde op twee pilasters rust, uitgehouwen. De man is in zijne volle rusting gekleed, doch helm en handschoenen liggen nevens zijne voeten, hij is verder gewapend met degen en dolk; de vrouw gekleed en getooid in de dragt van dien tijd. Boven de nis in het midden, hunne twee geslachtswapens, met helm en verdere versiersels gedekt; verder, regts de 4 kwartieren van den man: GOLOCHER (?) HAGEN, STERNSEE en SIGESDORE, en links de vier van de vrouwszijde EI(?)SINGA, MU(?)KEMA, ROPIA en ABINGA. De ruimte onder de nis, een langwerpig vierkant vormende, kan voor latere opschriften bestemd zijn geweest, doch schijnt thans geene sporen daarvan behouden te hebben. De wapens zijn alle, zeker wel opzettelijk, weggeslagen. Daar de opschriften niet in verheven maar uitgediept werk zijn aangebragt, zijn zij, ook boven de vernielde wapens, vrij goed bewaard gebleven. De vier hoeken van de zerk zijn met borstbeeldjes in medaillons versierd. De opschriften, voor zoover leesbaar, zijn, aan de hoofdzijde beginnende: HIE LET. BEGROBĒ. DER .... ‖ CHRISTOF. V̄. STERNSEE. ROM. KA. MT. HAVBTMON. V. ... ZU HARLINGĒ. IN. WESTFRISLANT. 15 ..

Aan het voeteneinde: HIE. LET. BEGROBĒ. DIE EREN (?) FESTE ‖ FRAU. KUNERA. V̄. STERNSEE. EN. TOCHTER V̄. ROPIA. IS. GESTORBEN. AM. 5. TAG. MARZ. IM. 1555. IAR.

Nog maakte de Heer ROETERINK teekeningen van eenige beeldhouwwerken, wapens en opschriften in den gevel van een of meer gebouwen, die met de geschiedenis van het genoemde aanzienlijke geslacht in naauwe betrekking stonden, of van die gebouwen in de latere overgebragt en bewaard werden.

Het kasteel of blokhuis aan de westzijde der stad in 1496 door de Groningers tot bedwinging der bevolking gesticht, werd

spoedig gesloopt; maar in 1502 op last van Hertog ALBRECHT van Saksen, door een dat veel grooter en sterker was vervangen. Het strekte tot woonplaats van den Drossaard des Hertogs, zoo als het sedert 1516, toen Harlingen aan keizer KAREL V trouw gezworen had, bewoond werd door des keizers Stadhouders. Onder CHRISTOFFEL VAN STERNSEE schijnt in 1551 een gedeelte van het kasteel aangebouwd of verbouwd te zijn. Dit leert ons een steen met wapen en opschrift, thans noordelijk van den voorgevel der Westerkerk ingemetseld. Het wapen is dat van het geslacht VAN STERNSEE, daaronder: CRISTOFFEL || VAN STERNSEE RŌ. KAT. || MAT. HAUPMAN DROS || SARDT EN̈ OLDERMAN || TOT HARLINGĒ GRIJT || MĀ VĀ BARRADEEL HET || DE XVI MEY A° 1551 DEN || EERSTE STĒ AN DIT WIERCK || GELEGT. Boven het wapen de letters: L. S. Een vijftal uitgehouwen wapens, in den gevel van het Weeshuis aan den oostkant, dagteekenen insgelijks van dat oudere tijdperk. Volgens eene den Heer ROETERINK toegekomen mededeeling, zouden zij bij de omwenteling, met andere wapensteenen uit den gevel weggenomen, op eenen zolder geborgen en bewaard, en later wederom in den gevel ingemetseld zijn. Door herhaald oververwen heeft het beitelwerk veel van zijne scherpte en zuiverheid verloren en zijn de verschillende bijzonderheden van de wapenteekens wel eenigszins onduidelijk geworden en moeijelijk te erkennen. Een dier steenen toont het schild met den dubbelen arend des keizers, en boven het schild de keizerskroon; het geheel tusschen twee kolommen, die wel wat op langwerpige vazen met wijde openingen gelijken, om welke zich een lint slingert, en op eene waarvan een wereldbol rust. Drie andere wapens, waarvan een een vrouwen-wapenschild, de beide andere met het ridderteeken van het gulden vlies versierd, dragen het jaartal 1549; een vierde is het wapen der VAN STERNSEE's gevierendeeld, 1 en 4 eene lelie, 2 en 3 een man met knods op den regterschouder, links gezien. Boven dit schild het opschrift IN TE DOMINE SPERAVI. || CHRISTOF V. STERNSEE. De kleuren der wapens kunnen moeijelijk vermeld worden, dewijl van elders blijkt, dat bij het oververwen men wel eenigszins willekeurig is te werk gegaan. Tot ongeveer denzelfden tijd behoort eene poort

aan de zuidzijde van het Weeshuis, gedekt met eenen dubbel gezwenkten boog. De ruimte onder dien boog en boven de opening is versierd met een uitgehouwen wapenschild, tusschen twee versierselen, gevormd door twee bijlen, eenen grooten sleutel en eene lamp, het geheel omgeven van eenen rand van wijngaardstakken met groote druiventrossen, die als uit den mond van een menschenhoofd in het midden onder de sluiting van den boog uitgaan. Boven dit alles in eene lijst het opschrift in minuskels: is god mit ons wie kan dan tegen ons cin; niemant; tusschen de woorden *dan* en *tegen*, het jaartal 1546.

Een gedeelte van het kasteel werd, waarschijnlijk in 1656, tot Stadsweeshuis ingerigt. In den eerstvermelden gevel aan de oostzijde bevindt zich een op die bestemming doelende steen, met uitgehouwen wapenschlld van Harlingen, en twee weeskinderen, een jongen en een meisje als schildhouders. Op het schild heeft men de plaatsing van de kwartierteekens met elkander verwisseld, en bij de oververwing de wettige kleuren uit het oog verloren; drie andere steenen bij elkander behoorende leveren, de grootste, in het midden het opschrift: LEERT OUDERS V. ‖ KINDERS VOOGDĒ ‖ V. WESEN-VOORAL ‖ DEN GROTEN ‖ SCHEPPER VRESEN; de beide andere, kleinere ter wederzijde ANNO 1656.

Eene aan het kasteel belendende kerk, zuidelijk van het zoo even genoemde Weeshuis, naar hare ligging thans de Westerkerk geheeten, was met het midden der zeventiende eeuw voor de behoefte der gemeente te klein geworden en werd toen door aanbouwing aanmerkelijk vergroot. In den nieuwen voorgevel vindt men de volgende beeldhouwwerken en steenen met opschriften, door den Heer ROETERINK afgeteekend.

Boven den hoofdingang in zandsteen uitgehouwen, het beeld in hoog verheven werk van St. Michael op den draak staande, dien hij met de speer den muil doorsteekt; van de regterhand, waarmede hij de speer drilt, hangt aan eenen band de weegschaal, met de linkerhand rust hij op zijn langwerpig, vierzijdig schild, waarop het wapen van Harlingen, maar hier in de behoorlijke volgorde der kwartieren, is uitgehouwen. De aartsengel draagt een lang, wijd gewaad, om het midden met eenen doek zaamgebonden, en met lange, tot aan den elleboog omge-

slagen mouwen; zijn haar hangt, in het midden boven op het hoofd gescheiden, in lange lokken op- en over de schouders neder. Het geheel, zeer ruw bewerkt, is zeker wel van een vroeger gebouw afkomstig, en in ieder geval vrij wat ouder dan de drie, wat lager in denzelfden gevel ingemetselde, met beeldhouwwerk versierde zandsteenblokken, waarop het grootste in het midden de letters S· P· Q· H·, de beide kleinere aan wederzijde ANNO en 1669 leveren.

Een niet onaardig kopje versiert den sluitsteen van den boog boven den ingang, waarnevens men, aan de eene zijde eenen steen vindt, met opschrift: Van Dees Nieu Aen-Bou der Wester || kerck lach Jan Wopkes Acker ; d'Eerste Steen den 14 Julii Anni 1669; aan de andere zijde, een naar het schijnt later ingemetselde steen met het opschrift WESTER-KERK.

Eindelijk onder den hierboven vermelden steen met opschrift van CRISTOFFEL VAN STERNSEE, nog een opschrift op eene plaat van hardsteen: DIT KERKGEBOUW GESTICHT || A° 1553 || AANGEBOUWD A° 1669; || IS IN DEN JARE 1856 || GEHEEL VERNIEUWD.

De zorg waarmede men te Harlingen bij het vernieuwen van openbare gebouwen, voor het behoud van vroegere versieringen en opschriften gewaakt, en daaraan weder eene veilige en algemeen toegankelijke plaatsing heeft toegekend, mag wel als een zeer prijzenswaardig voorbeeld aan andere gemeente-besturen of beheerders van openbare instellingen ter navolging worden aanbevolen.

Op een tweede blad heeft de Heer ROETERINK de afbeeldingen vau 81 stuks beeldhouwwerk, opschriften enz., in steen of hout, in gevels van huizen te Harlingen aanwezig, bijeen gebragt. Zij zijn de volgende, in de orde, waarin zij door hem werden afgeteekend:

Aan een gebouw links wanneer men door de Havenpoort binnenkomt, wijk C N. 2, gebouwd door TJERK HIDDES DE VRIES, vroeger het zeekantoor der Admiraliteit, thans als kazerne gebezigd, een in hout gebeiteld bovengevelversiersel, ongeveer 4 meters breed en 2 meters hoog, met een wapenschild, waarop een klimmende leeuw met sabel in den regterpoot, links gezien, het schild rust tegen twee kruislings gelegde ankers, waarachter eene doekslingering met koorden en kwasten.

In den gevel van een gebouw aan de Breede plaats, C. 14, een steen met twee wapenschilden, tusschen twee andere steenen, met de in elkander geplaatste beginletters van de namen van man en vrouw.

Een weinig verder, C. 22, in zandsteen, twee kruislings over elkander gelegde kolven (?) met het jaarmerk 1661; onder dien steen vier andere, kisten of pakken voorstellende, en in den vorm van een kruis geplaatst;

Huis C. 27, (een pakhuis), een grootere steen met eene opgestoken geopende regterhand, tusschen twee andere kleinere, met anno 1647.

In de Voorstraat, in eene woning wijk C. N°. 30, een in hout uitgebeiteld gevelversiersel, waarop een scheepstimmerman met zijnen bijl aan zijn werk is voorgesteld, van daar in de wandeling onder den naam van *de Bijleman* bekend; het draagt het jaarmerk 1793.

Wijk C. N°. 34, vijf platen of blokken in zandsteen; de middelste met een uitgesleten wapenschild en het daarbij behoorend lofwerk, tusschen twee andere kleinere steenen waarop anno 1659, en nog twee andere van grootere afmeting, waarop de koppen en voorpooten van twee liggende leeuwen zijn uitgehouwen.

Huis N°. 45, zandsteen, waarop eene omhoog geheven linkerhand, de letters L. H. M. Y., en het opschrift: *In die blauw handt* uitgehouwen.

N°. 51, eene ster in eene zandsteenplaat uitgehouwen.

N°. 59, insgelijks eene woning door den reeds genoemden Tjerk Hiddes de Vries gebouwd. In den voorgevel drie platen van zandsteen; de middelste met een wapenschild en daarbij behoorende versieringen, de twee andere, regts, met het beeld van Mars, links dat van Minerva. Aan den zijmuur van dit huis, als sluitsteenen in elken van de bogen, boven een drietal in eene steeg uitkomende ramen, een hoofd in zandsteen uitgehouwen, het eerste regt voor zich uitziende, het tweede de oogen naar beneden, het derde die naar boven slaande. Aan den achtergevel van hetzelfde gebouw, op de Noorderhaven uitkomende, wijk C. N°. 134, boven de ramen van de verdieping gelijks-

vloers, vier platen ongeveer van dezelfde grootte als die op den voorgevel, met beelden, die lente, zomer, herfst en winter, op eene eenigszins ongewone wijze voorstellen: 1) eene halfnaakte vrouw met een brandend hart in de regterhand, Venus; 2) eene geheel gekleede vrouw met korenschoof onder den linkerarm, eenen sikkel in de regterhand en eenen zak, waaruit veldvruchten rollen, aan hare voeten, Ceres; 3) naakten en met eenen krans om het midden omwonden, met wijnschaal in de regterhand op een vat zittenden man, Bacchus; en 4) eenen naakten man op eene schelp staande, met een, door den wind sterk gezwollen razijl in de handen, Aeolus. Verder nog drie behouwen zandsteenen, twee met ANNO 1657, nevens -, en de derde wat grooter, met een uitgesleten wapenschild van bladversieringen omgeven, en daar boven de letters S. L., boven - de deur.

Een weinig verder dan de zooeven genoemde woning, in de Voorstraat wijk C. N°. 62, in zandsteen, een opengeslagen boek op- en omringd met- lofwerk; onder het boek F. I. VD. P. en daaronder weder I. D.

Nog verder, in den gevel van het zoogenaamde Stootershuis, is, op den hoek van het Franeker-end en het Menisten steegje, een zandsteen ingemetseld, waarop ingebeiteld: DEN DRIE EN TWINTICHSTE || MEI DACH || FREERK JACOBS D'EERSTE || STIEN HIER LACH || 1657.

In de St. Jacobstraat ook wel Katteregt geheeten, wijk C. N°. 120, eene zandsteenplaat, waarop een turfdrager met eene mand op den rug; onder dit beeld A. I. * M. C. || 1735.

In het belendende huis, N°. 121, een zandsteen met S. I. E. || 1638.

Noorderhaven:

Wijk C. N°. 141, boven de ramen der eerste verdieping, eene zandsteenplaat, waarop in verheven letters O. F. 1792. H. E.

Wijk C. N°. 163, als draagstuk van eenen tot de nok oploopenden, gemetselden pilaster, een waarschijnlijk in zandsteen, doch welligt in hout, gebeiteld hoofd. In de eerste verdieping tusschen de ramen, in zandsteen een ovaal medaillon met versierden rand.

Wijk C. N°. 156, boven de vensters der eerste verdieping

als sluitsteen van eenen gemetselden boog, een hoofd in zandsteen. In het veld onder dien boog, twee wapenschilden van man en vrouw, tegen een stuk doek, dat door twee zwevende geniën omhoog wordt gehouden en waarop een gevleugeld hoofd rust; regts en links onderaan bij de hoeken, de letters T. T. I. en B. S. P. Op de gelijksvloersche verdieping aan de uiteinden en boven een middenraam, vier vierkante zandsteenplaten, die op de hoeken met een Mercurius- en een vrouwenhoofd; de twee boven het raam, met een mans- en een vrouwenborstbeeld; boven den ingang en een raam, ter wederzijde van het zooevengenoemde, op twee platen, ANNO 1646.

Wijk C. N°. 179, boven een raam van de gelijksvloersche verdieping, in zandsteen zeer hoog uitgehouwen, eene pot met twee ooren en gedekt met eene kroon, dus het uithangteeken van de gekroonde pot; daaronder, insgelijks in uitkomend werk, I. R. P. P. S. H. waaronder ANNO 1744.

In eenen gevel, een weinig verder aan denzelfden kant der Noorderhaven, boven de ramen van de gelijksvloersche verdieping, in zandsteen, in eene sierlijk met bloemwerk en krullen bewerkte lijst, een zeilenmaker aan zijn werk; op de onderzijde van de lijst het jaartal 1756.

Aan de Rommelhaven in de woning wijk B. N°. 8, boven de ramen, in zandsteen, een liggende leeuw, waaronder IN DE RODE LEEU, en een wapen met lofwerk omgeven, doch welks teekens weggesleten zijn; op twee kleinere zandsteenplaten, Cherubs boven eene draperie, waarop ANNO 1664.

Noordkant der Noorderhaven:

Wijk A. 26, aan elke zijde van den gevel tegen eenen draagsteen, waarboven een krullend bladversiersel, in verheven letters, ANNO 1740; in het midden van den gevel boven de deur, een schild waarin een zeilend schip met twee masten; alles in zandsteen.

Wijk A. N°. 40, een in zandsteen uitgehouwen versiersel eenigszins in de gedaante van eenen bloemkelk, of eene vaas met deksel, waartegen of waarin een kruis is aangebragt.

Wijk A. N°. 49, aan elk der uiteinden van den gevel, eene langwerpig vierkante plaat, met ANNO 1723 in verheven werk.

Wijk A. N'. 56, boven de vensters van de eerste verdieping, in zeer verheven werk in zandsteen, een druiventros met drie bladeren.

In de Hoogstraat:

Wijk B. 35, boven de ramen der 1e verdieping, zandsteen met opschrift: P. A. T. || ANNO || 1827.

Wijk B. N°. 604, tusschen twee ramen der eerste verdieping, in zandsteen, een driemast barkschip.

Op de Zoutsloot:

Wijk A. N°. 152, tusschen de ramen der gelijksvloersche verdieping, een rivierschip met éénen mast.

Wijk A. 154, tusschen de ramen der gelijksvloersche verdieping, wederom een zeilend binnenwaterschip met twee masten; en aan de uiteinden van den gevel, twee zandsteenen met ANNO 1683.

De Menistenstreek:

Wijk D. 35, boven de vensters der gelijksvloersche verdieping, zandsteen met een loopend hert, links gezien; ter wederzijde een zandsteen met ANNO 1653, alles in verheven werk. Het gebouw behoorde vroeger aan eene Rederijkers-kamer, de groote zaal met de verhevenheid voor het tooneel is nog bewaard gebleven. De leden droegen als onderscheidingsteeken een zilveren verguld hert aan een blaauw lint.

Bij de Franekerpoort.

Wijk D. N°. 40, boven een raam van de gelijksvloersche verdieping, een zandsteen met een in tweëen gedeeld wapenschild, de linkerhelft met in elkander verbonden letterteekens; boven het andere raam een diergelijke schild; in het midden van den gevel een steen, waarop eene klok; aan de beide uiteinden steenen met ANNO 1635.

De Wortelhaven: (thans eene straat.)

Wijk E. N°. 221, drie zandsteenplaten; op de eene in het midden een wortel, in het veld de letters T. H || T. F. op elke der beide andere, een gevulde zak met akkervruchten.

Verder op een groot gebouw, waarvan een gedeelte voor de in 1868 opgeheven Latijnsche school in gebruik is geweest, in den voorgevel boven den ingang, eene groote hardsteenen

plaat, gevat in eenen rand een zandsteen, met het ingehouwen opschrift: ABOLITA HUJUS SECULI LUXURIE ‖ RESTITUTA PRISCI TEMPORIS FRUGALITATE ‖ REFECTIS ÆDIBUS SACRIS ‖ CONSULIBUS ‖ IOANNE DANIELE TOUSSAINT HENRICO SCHAAF ‖ AGEO HOGEBOOM SUFFRIDO BOSSCHA ‖ WIBRANDO ABITSMA HENRICO WASSENAAR ‖ LAURENTIO TABES HARMANNO SICCAMA ‖ MATTHIA ADOLPHO AB IDSINGA ‖ ABACTIS. Boven den ingang op zijde van het gebouw, in de Kerkstraat, op eene zandsteenplaat ingehouwen, het opschrift: DEN VI MAI MDCCLI HEBBEN TIALLE BOSSCHA OUD III IAEREN EN MEILE ‖ TOUSSAINT OUD VIII IAEREN ZOONEN VAN TWEE REGEE ‖ RENDE BURGEMEESTEREN ‖ DE EERSTE STEEN AAN DIT GEBOUW GELEGD.

Wijk E. N°. 218, tegenover het laatstgenoemde gebouw, in den top van den gevel, eene houten plaat, waarop in verheven werk uitgebeiteld een loopend hert, regts gezien; in de bovenhoeken J. C., beneden 16+25, in uitkomend werk.

Spekstraat:

Wijk F. N°. 189, midden boven de twee hooge ramen, een zandsteen, waarop eene groote pers tusschen twee bundels garen of diergelijke stof; bovenaan het jaartal 1668; beneden IN DE KLANDER PARS, alles in verheven werk.

Tegenover deze woning in eenen zijgevel van eenen manufactuurwinkel, ongeveer eene manshoogte boven den grond, eene steenen plaat met lijstwerk, waarbinnen eene zittende kat, links gezien; in het veld bij het hoofd F. ‖ H .W ; beneden, IN DE GRAUWE CAT.

Groote Kerkstraat:

Een pakhuis, in welks gevel een in hout uitgebeiteld topstuk, boven met eenen cirkelboog afgesloten; in het veld een medaillon met bladversiersels en het jaartal 1733, in verheven werk.

Wijk F. N° 171, boven de ramen der eerste verdieping, eene steenen plaat, in houten lijst, met eenen haan links gezien, staande op een voorwerp dat wel wat op eenen bliksemschicht gelijkt.

Kleine Kerkstraat:

Wijk G. N°. 191, bij de nok, in hout gesneden een manskop met lange haren, baard en knevel, en met een kapje gedekt.

Wijk G. N°. 180, boven de ramen der eerste verdieping, eene zandsteenplaat met laag verheven werk en AD.A. || N. I. || 1771.

Het Kerkpad:

Wijk G. N°. 176, in eenen muur op ruim eene manshoogte, drie zeer uitvoerig en keurig uitgehouwen zandsteenplaten. Op de middelste een wapen van twee vereenigde schilden, van man en vrouw, omgeven van fraai bladwerk; op de beide andere ingehouwen ANNO 1671. De wapens vernield, zooals dit met bijna alle in de omwenteling van het laatst der voorgaande eeuw het geval is geweest.

Bij deze opgaaf dient aangemerkt, dat waar jaarmerken vermeld zijn, deze óf bij het beeldhouwwerk behoorden, óf aangebragt waren op steenen die met beeldhouwwerk versierd waren.

HET ST. MARIËNKLOOSTER, TE DORDRECHT:

Volgens BALEN, *Beschrijving der stad Dordrecht*, werd dit klooster in 1303 gesticht, en werd aan de zusteren toegestaan in 1469 om hare kloosterkerk te bouwen. Is dit berigt juist, dan zal de, thans nog slechts gedeeltelijk overgebleven, kerk wel tot geenen hoogeren ouderdom dan de tweede helft der vijftiende eeuw kunnen opklimmen. Ruim eene eeuw later in 1575 reeds, werd het klooster opgeheven en in 1576 bestemd tot Armen-weeshuis. In de eerste helft der 17e eeuw werd een gedeelte van het gesticht, het zoogenaamde Molkenhuis, tot kerk voor de Engelsche gemeente ingerigt Van de oude kloosterkerk was ongeveer 1731 een gedeelte, en wel het noordwestelijke, ongeveer $\frac{3}{5}$ van de geheele lengte, aan de Israëlitische gemeente overgegeven, die boven dit gedeelte hun bedehuis hebben gehad tot 1856. Het zuidwestelijke gedeelte van de oude kerk was, waarschijnlijk bij de verbouwing voor het Israëlitische bedehuis, afgebroken. Wat thans nog van de voormalige kloosterkerk overgebleven is, maar weldra onder den moker des sloopers verdwijnen zal, bestaat in eene langwerpige vierkante ruimte van 8 bij 15,5 meters. Het gewelf rust op drie zuilen in het midden, negen muraalzuilen langs de drie wanden en wordt door kruisgewelven gevormd. De zuilen zijn laag, de schachten rond, de kapiteelen tamelijk hoog, het lijstwerk aan het achtzijdig dekstuk is uit verscheidene leden

zaamgesteld, de keelband is zeer eenvoudig, zoo ook het basement, dat wederom op eene achtzijdige plint rust. Uit de teekening, waarop de bodem bij eene der zuilen een weinig weggegraven is voorgesteld en dus de sokkel verder zichtbaar komt, zou men moeten opmaken, dat de eerste plint met een zamengesteld, insgelijks achtzijdig lijstwerk op eene tweede plint geplaatst is. Is deze laatste plint van eene aanmerkelijke hoogte geweest, dan heeft de vloer van de kerk, die thans met den beganen buitengrond gelijk ligt, oorspronkelijk vrij wat lager gelegen, en wordt het gedrukte van het geheel wat verminderd. Hoe het zij, aan eene krypte, krocht of benedenkerk, onder welke namen in de berigten de aandacht op het gebouw gevestigd werd, valt hier volstrekt niet te denken. Wat nog overig is, is een gedeelte van de oorspronkelijke kapel of oude kerk van het klooster, en niet eene kerk beneden die kapel. Benedenkerk kon zij alleen genoemd worden in betrekking tot het daarboven ingerigte Israëlitische bedehuis; maar toen dit laatste als zoodanig dienst deed, was de kapel of kerk al lang niet meer in gebruik.

Moge echter het gebouw, als eene der, in ons vaderland hoogst zeldzame, krochten geen aanspraak maken op bijzondere belangstelling, het verdient die toch, als een overblijfsel van vaderlandsche bouwkunst uit de vijftiende eeuw, en de Commissie heeft daarom gemeend aan den heer directeur der gemeentewerken haren wensch te mogen te kennen geven, dat vóór de slooping, de noodige bouwkunstige opmetingen en teekeningen zouden vervaardigd worden, zoowel van de kapel, als van de overige deelen van het kloostergebouw, voor zoover die van den tijd der stichting dagteekenen, en eenige bijzonderheden aanbieden.

De kerk te Heesch in de Meijerij. De slooping van dit gebouw, die in het vorige Verslag als aanstaande was vermeld, heeft sedert plaats gehad. Ofschoon de kerk, evenmin als haar toren op bouwkunstige verdiensten en zeker niet op die van schoone vormen aanspraak mogt maken, achtte de commissie het toch van belang, daar het gebouw voor eene der oudste kerken van de Meijerij doorging, dat naauwkeurige teekeningen gemaakt

werden en aanteekening gehouden van alle bijzonderheden, die bij het afbreken zich zouden opdoen In haren toenmaligen toestand was de roem van hoogen ouderdom aan de kerk toegekend, niet volkomen gegrond; waarschijnlijk had zij dien overgenomen van eene vroegere, waarvoor zij in de plaats was gekomen, want ook de toren en het oudste gedeelte van het schip, welks meerdere ouderdom dan die der overige gedeelten bij de slooping duidelijk gebleken is, kenmerkten zich niet als uit het oudste tijdperk van den baksteenenbouw afkomstig

Het schip bestond uit een langwerpig vierkant van 22,5 meters lang, 16,5 breed; het werd door twee rijen, elke rij van vier kolommen, in eenen grooten beuk en twee zijbeuken verdeeld, metende eerstgemelde in breedte, van het hart van de eene zuil tot dat van de andere, 9 meters, de afstand der zuilen in de lengte was, uit het hart gemeten, 4,6 meters. Het koor in de as van de groote beuk en eenigszins smaller dan deze, oostwaarts uitgebouwd, had eene lengte van 10,2 meters bij eene breedte van 7,5 meters, en was met eenen halven zeshoek gesloten. Op de helft van de diepte was het met eenen muur afgescheiden, waarin, ter wederzijde van het altaar, deuren die den toegang tot de meest oostelijke helft verleenden. Aan de hoeken van het schip en langs de zijmuren waren in de aslijnen van de zuilen, beeren aangebragt van 0,7 bij 1 meter; zes zulke beeren steunden de muren van het koor; twee bij den middelmuur, de vier andere aan de hoeken van de koorsluiting.

Het koor werd gedekt door kruisgewelven rustende op tufsteenen diagonaalbogen of ribben, verlicht door zeven spitsboogvensters, en had eenen toegang van buiten door eene deur aan het westeinde van den zuidelijken muur. Het schip ontving zijn licht door tien lage, langwerpig vierkante vensters, en had den ingang insgelijks aan de zuidzijde, in het tweede pand van de westzijde gerekend De muren, zoowel van het schip als van het koor, waren 0,6 meter dik. Aan de binnenzijde waren in den westelijken wand van den grooten beuk drie, in de noordelijke en zuidelijke wanden, maar slechts over twee derden van de geheele lengte en wel in het meest oostelijke gedeelte, twaalf nissen of kasementen, zes aan elken wand, en in het koor nog

vijf (misschien wel zeven) zulke nissen uitgespaard, ongeveer 0,3 meters diep en 2,4 hoog, van boven met een cirkelsegment gesloten.

De zuilen 1,3 middellijn en met hare achtzijdige sokkels 5,5 meters hoog, de sokkels 0,7, zonder eenig lijstwerk of versiering, de schachten zonder kapiteel of dekstuk, droegen de onmiddelijk daaruit omhoog gemetselde muren, die met spitsbogen tusschen de zuilen aan elkander verbonden waren; de afstand tusschen den top dier bogen en den vloer bedroeg 9,3 meters. Langs den bovenkant der kolommen liep eene kordonlijst, waarop de teen rustte van het tongewelf, dat den grooten beuk bedekte; de beide zijbeuken waren ter hoogte van de zuilen slechts met horizontale latzolderingen gedekt.

De toren, in het midden aan den westelijken gevel, was vierkant, iedere zijde breed 6,25 meters, de hoogte van het muurwerk boven den beganen grond bedroeg 13,50, zonder eenige versnijding; de torenkap had eene hoogte van 10,15 meters. De eenige versiering bestond uit vier langwerpig vierkante kasementen, twee aan twee neven en boven elkander, alleen aan de voorzijde, op 5,7 meters boven den beganen grond uitgespaard, elke ter diepte van 8 centimeters, breed ongeveer 2,2 en hoog 3,7 meters, van boven gedekt met blokjes, die gevormd werden door baksteenen op hunnen kant, tot den dag van het opgaande werk uitgeschoten. Het licht werd toegelaten door twee met cirkelronde bogen gedekte openingen, hoog 1,6, breed 1 meter, nevens elkander aan de voorzijde, en ééne diergelijke aan elken der zijgevels, in het bovenste gedeelte van den toren; bovendien waren nog een paar kleine langwerpig vierkante lichtgaten aan den zuidelijken gevel aangebragt, voor de ruimte gelijksvloers en de eerste verdieping. De ingang in den westgevel 1,5 meters wijd, 2 hoog, was met eenen cirkelboog overspannen die $\frac{1}{7}$ der spanning tot pijl had.

Het muurwerk had evenmin eenig hoofdgestel als eenige gootlijst; de kap was met leijen afgedekt. De benedenruimte was vroeger, zooals uit de nog overgebleven hoekschenkels bleek, met een kruisgewelf overdekt geweest; de diagonaalbogen van gehouwen tufsteen. Oorspronkelijk was ook de hoofdingang

van de kerk door den toren, doch later de doorgang van den toren naar de kerk, welker ingang toen aan den zuidelijken kerkmuur verplaatst werd, in slecht, staand verband digtgemetseld. In elken der vier wanden, behalve natuurlijk waar de ingang dit onnoodig maakte, waren, zoowel in de benedenruimte als op de twee verdiepingen, nissen of kasementen uitgespaard, 0,4 meter diep, in de ruimte gelijksvloers ruim 3,15 meters hoog en 2,7 breed; op de eerste verdieping 2,5 hoog en 2,5 breed; op de tweede 1,7 hoog, 1,9 breed, alle met spitsbogen gedekt.

Het fundament, ter diepte van 1,55 beneden den beganen grond aanvangende, was met zes lagen in zand, in plaats van ééne, en zonder eenige versnijding aangelegd, zoodat het metselwerk van het geheel, met uitzondering van de zooeven genoemde kasementen, overal dezelfde dikte van 1,15 bleef bewaren. Alles van gebakken steenen, gemiddeld eene lengte van 26,6 bij eene breedte van 12,8 en eene dikte van 6,8 centimeters hebbende; de kleur roodachtig paarsch of die van boerengraauw, de graad van hardheid gemiddeld die van rood, 2de qualiteit, waalmoppen. De vorm der steenen in hunne sorteering vrij regelmatig, de breuk veel overeenkomst toonende met die van de Noordbrabantsche maassteenen.

Het metselverband was overal het staande, aan de buitenzijden goed, regelmatig en zindelijk, ofschoon vermoedelijk niet onder den draad bewerkt; inwendig was echter zoo weinig op het verband gelet, dat men op vele plaatsen zes, zeven en zelfs meer voegen bijna te lood op elkander aantrof; de lagen waren redelijk vlak en waterpas gehouden.

De mortel was uit $\frac{2}{5}$ steenkalk en $\frac{3}{5}$ fijn duin- of heidezand zaamgesteld; de vermenging zoo slecht, dat op vele plaatsen nog kluitjes zuiveren kalk van 2 tot 3 centimeters en zelfs grooter, waren overgebleven. De zamenhang van het metselwerk was hier en daar zeer goed; maar het gebeurde niet zelden, dat op goed verbonden werk onmiddellijk lagen volgden, welker zamenhang slecht was; dit leidt tot de onderstelling, dat vóór de verwerking de steenen niet nat gemaakt werden, en de gedeelten van het werk waarvan de zamenhang goed en stevig was, bij nat of regenachtig weder gemetseld waren.

De verbindingsbalken op de verdiepingen, het klokkengestoelte en het kapwerk waren van ruw, vierkant beslagen eikenhout vervaardigd. De onderlinge verbinding van de deelen der kap waren met gewoon gat, pen en borsten, slecht sluitende in elkander gewerkt, met eikenpennen opgesloten en met taaije spijkers bevestigd.

Het hout zag er, met uitzondering van het klokkengestoelte, waarvan een gedeelte vervuurd was, inwendig nog goed uit, was fijn van draad en taai, en had veel overeenkomst met inlandsch- of Brabantsch eikenhout.

De verbinding met ijzeren ankers, drie duims vierkant gesmeed, week niet af van de thans gebruikelijke.

Het metselwerk van het schip der kerk was zeer slordig in staand verband opgetrokken. De vorm van de steenen van de zijbeukmuren, de kolommen en de muren boven de kolommen, was gelijk aan die van den toren, de kleur evenwel meer rood, de hoedanigheid minder hard. De mortel zamengesteld als die aan den toren, doch een weinig beter gemengd. Voor het overige was hetgeen omtrent het verband enz. van het metselwerk aan den toren gezegd is, ook hier van toepassing

Het koor scheen later bijgebouwd of althans veranderd te zijn, het metselwerk was uit verschillende soorten van gebakken steenen zaamgesteld, die grootendeels den vorm en de hoedanigheid hadden van roode waalmoppen, 3e qualiteit.

De fundamenten van de beeren, zoowel als van de muren van het koor, hadden twee versnijdingen, ieder ongeveer 15 centimeters buitenwaarts uitspringende, en twee tot drie lagen zwaar. Hetzelfde was het geval met de beeren van de zijbeuken; de fundamenten van de muren dezer laatsten hadden volstrekt geene versnijdingen, doch rustten op éénsteens gewelfbogen, die tusschen de beeren geslagen waren en de dikte van het opgaande metselwerk, dus 0,6 meter tot breedte hadden.

De beeren hadden ter hoogte van 0,68 meter boven den beganen grond nog eene versnijding. Zij waren met zandsteen en tufsteen afgedekt; ter hoogte van 3 meters boven den grond liep een tufsteenen band rondom de beeren en de muren, zoo van het schip als van het koor, doch niet aan den westelijken gevel van de kerk.

Met betrekking tot het kapwerk valt op te merken, dat boven het koor aan de kapbeenen geen stormbanden aangebragt waren en de afstanden van al de kapbinten onderling verschilden.

De verbindingen van het kapwerk waren, als de thans gebruikelijke, met gat en pen en gewone borsten, maar slordig en veelal niet sluitende in elkander gewerkt. De kapspanten waren vrij goed te lood gesteld.

Met uitzondering van het greenenhouten dakbeschot, was de geheele kap en waren de bindbalken van ruw beslagen, meestal zelfs voor gelijke deelen in maat verschillend eikenhout getimmerd. De bindbalken hadden meer hoogte dan breedte; voor het overige was alles nagenoeg vierkant beslagen.

Het eikenhout was op vele plaatsen met spint en ook hier en daar met wankant bezet, waar dan ook meer vervuring was ontstaan dan op andere plaatsen; overigens had het nog een vrij gezond aanzien, was inwendig fijn van draad en taai en scheen van gelijke soort te zijn als dat van den toren.

Over het algemeen was er weinig ijzer gebezigd, de meestal drieduims vierkant gesmede ankers waren op geene bijzondere wijze aangebragt of bewerkt.

Bij de slooping en het uitbreken der fundamenten deden zich bijzonderheden voor, die op eene latere vergrooting van het schip der kerk schijnen te wijzen, en waarbij alle verhouding tusschen den grooten beuk en de zijbeuken uit het oog verloren was. De toren en het middenschip of de groote beuk behoorden tot den oorspronkelijken bouw, waarbij dan de twee zijmuren van den grooten beuk de plaats innamen waar later de zuilen werden gesteld. De westgevel leverde de duidelijkste blijken van den lateren bijbouw, in de afwijking van het later aangebragte metselwerk, dat zonder eenige vertanding, dus koud tegen het oorspronkelijke aangewerkt, maar niet behoorlijk daaraan verbonden was. Het oorspronkelijke schip had dus eene breedte van 9,7 meters; over de lengte en de wijze van afsluiting aan het oostelijke uiteinde kon men niet meer oordeelen. Dat tusschen die latere uitbreiding met de zijbeuken, en den vroegeren bouw waarschijnlijk geen zeer groote tijdsruimte kan gelegen hebben, schijnt opgemaakt te mogen worden uit het zeer ge-

ringe verschil, dat de daarbij gebezigde bouwstoffen aanbieden en uit de overeenkomst van verband en bewerking.

Het was te wenschen dat geschreven bescheiden omtrent tijd van stichting van de, thans geheel gesloopte en door eene nieuwe vervangen, kerk en toren, eenige zekere inlichtingen aanbragten; welligt mogen die nog hier of daar in eenig archief verholen liggen, en zullen dan de weinige gegevens, die uit het onderzoek van het oude gebouw alleen maar konden worden opgezameld, nadere bevestiging, wijziging en toelichting erlangen. De bijzonderheden hierboven vermeld zijn ontleend aan de zeer naauwkeurige en uitvoerige opmetingen en teekeningen, met de toelichtende aanmerkingen van den heer Hamilton, provincialen opzigter te Grave.

Kerk te Dennenburg. Dennenburg met Deursen eene gemeente uitmakende, in het land van Ravestein, bezit nog in een groot gedeelte van het tegenwoordige kerkgebouw, de overblijfsels van eene vroegere kerk die tot een grijs verleden opklimmen. Toren en koor zijn van baksteen opgetrokken, maar de muren van het schip zijn, tot eene hoogte van ongeveer vier meters boven den beganen grond, van zeer groote brokken gehouwen tuf- of trassteen zamengesteld, verder tot aan het dak van baksteenen, met een viertal tusschenkomende lagen van dezelfde soort van tufsteen. Een ingang aan den zuidelijken muur, met een gedeelte van eenen cirkelboog gesloten, en eenige kleine vensteropeningen van 50 bij 30 centimeters, zijn met roode baksteenen digtgemetseld. De tufsteenen zijn, volgens de medegedeelde beschrijving van den heer van Claarenbeek, burgemeester te Ravestein, met kalk, tras en keisteentjes op elkander vastgegoten. Die vermenging van kalk met keisteentjes wijst ook op eenen zeer hoogen ouderdom. Welligt kan het schip van de kerk tot een tijdperk gebragt worden, al zeer naderende aan dat van het verblijf der Romeinen in die streken, of werd het opgetrokken van de steenen, afkomstig van een ander in de nabijheid vroeger aanwezig gebouw uit den Romeinschen tijd. Op eenen hoogen ouderdom en het gewigt der plaats wijst ook eene, in de onmiddellijke nabijheid van de kerk gelegen, zoogenaamde woerd, van waar eene menigte urnen, een molen van

twee steenen en andere voorwerpen aan den dag gekomen zijn, een en ander thans in het bezit van den heer VAN CLAARENBEEK. Het gebouw verdient een nader opzettelijk onderzoek, dat echter thans bemoeijelijkt wordt door eene bemetseling of bekleeding van baksteenen, die na 1850, toen het hierboven genoemde teekeningetje vervaardigd is, tegen den zuidelijken muur werd aangebragt, en de tufsteenen van den ouden bouw aan het oog onttrekt.

OUDE GEBOUWEN, GEDENKTEEKENS, MUURSCHILDERINGEN enz., TE MAASTRICHT.

In het laatstvoorgaande Verslag blz. 45 (*Jaarb.* 1868 blz. CVII) is gewaagd van MUURSCHILDERINGEN, die door de ijverige bemoeijingen van Jhr VICTOR DE STUERS, in eene kapel ten zuiden van het koor der kerk van het voormalige Minderbroedersklooster aan het licht waren gebragt. De omstandigheden hebben tot nog toe eene voortzetting der ontdekkingen in die kapel niet toegelaten. De heer DE STUERS verkreeg evenwel de zekerheid, dat ook in beide vakken van den zuidelijken wand, schildering onder de witsellaag verscholen lag, en evenzoo tegen den oostelijken wand op verschillende plaatsen, goed bewaarde sporen van schilderwerk zich opdeden. Ook op het vak oostelijk van dat, waarin zich de in het vorige verslag vermelde voorstellingen bevinden, waren sporen zigtbaar, doch alles zoo beschadigd dat eene herkenning niet mogelijk was. Op last van het Departement van Oorlog zijn, overeenkomstig de aanbeveling van de Commissie, maatregelen genomen, opdat de nog niet geheel vernielde of bedorven oppervlakten der wanden vooreerst onaangeroerd blijven, en eene lichtopening, die voor de nieuwe bestemming van het koor gevorderd wordt, in den muur waartegen de kapel gebouwd is, doorgebroken wordt in het zooeven genoemde vak, waar de muurschilderingen geheel of bijna geheel verdwenen zijn. Bij ontstentenis van eenen voor zulk werk geoefenden persoon, aan wien de taak kan worden toevertrouwd, heeft de heer DE STUERS zich genegen verklaard om, zoodra hij daartoe den noodigen tijd kan afzonderen, zelf zijne zorgen aan de ontblooting dezer kunstoverblijfsels en het afteekenen en doortrekken te wijden, zooals dit vroeger door hem met zulk eenen uitnemenden uitslag bij

de muurschilderingen in de kerk van het voormalige Dominikanenklooster het geval is geweest. In de *Courier de la Meuse, Journal du Limbourg,* 8 et 9 Nov. 1868, is omtrent de muurschilderingen in bovengenoemde kapel een kort berigt gegeven.

De grafzerken in de kerk van hetzelfde Minderbroedersklooster. Ook hiervan werd in het voorgaande verslag (*Jaarb.* CVIII) gewaagd; de Commissie kan thans, naar aanleiding van de naauwkeurige mededeelingen, haar door Jhr. de Stuers verstrekt, omtrent deze, in meer dan een opzigt merkwaardige grafsteenen, en tevens nog omtrent enkele andere bijzonderheden, die voor de geschiedenis van de vaderlandsche kunst niet onbelangrijk zijn, meer uitvoerige opgaven doen.

Wat het kerkgebouw zelf betreft, verdienen de sleutelsteenen der gewelfribben in den grooten beuk, in de zijbeuken en ook in het koor, zeer de aandacht, en zou eene afvorming in gyps wel te wenschen zijn. De voorgenomen vertimmeringen in het gebouw bedreigen echter het behoud van deze kunststukken vooreerst niet.

Een steenen bovendorpel boven eene thans toegemetselde deur, die uit den zuidelijken zijbeuk naar den zoogenaamden Weezengang leidde, en waarop verschillende wapenborden, een door eenen engel gedragen, zijn uitgehouwen, verdient ook eenige aandacht.

Gedenkteekens en grafzerken.

Tegen den noordelijken wand in het koor, op ongeveer 2,50 meters boven den grond, een klein marmeren gedenkteeken, bestaande uit eene plaat of een schild (zoogenaamde cartouche) waaronder drie fantastische, zeer goed in marmer bewerkte koppen of maskers; boven het schild een draagsteen, waarop eene langwerpig vierkante nis met pilasters, vroeger welligt een schilderij bevat hebbende. Het opschrift luidt:

	D.. O. M.	
Vixit	Joanni. Goropio. Becano	ob. IIII. Kal.
ANN	DIVINAR. ATQ. HUMANAR. RERUM	Jul. A.
LIII.	BONARUMQUE. ARTIUM. PERITISS°.	M. D. L. XXII.
	Katarina de Cordis. uxor. et	
	FILIOLAE. DUAE. CONJUGI. AC. PARENTI.	
	DULCISS. CUM. LACRYMIS. POS.	

PROCURANTIB. LAEVINO. TORRENTIO
ET. CASPARE. SURCHIO. QUIBUS. ILLE
RES. SUAS. MORIENS. COMMENDAVIT.

De overledene had zich door zijne geschriften bekend gemaakt, en ook een vertoog geleverd, waarin hij meende te bewijzen, dat de taal door Adam en Eva gesproken geene andere dan de Vlaamsche was geweest.

Volgens de opmerking van den heer DE STUERS is de leeftijd van Becanus op het gedenkteeken onjuist opgegeven, daar hij niet 53 maar 54 jaren oud geworden is.

De Grafzerken ten getale van elf, maar daarvan slechts zeven in hun geheel en vier gebroken, waren de volgende:

1°. in den zoogenaamden Weezengang, een geheel gave zerk, groot 3,83 bij 1,70 meters, met het opschrift, in Romaansche letters:

ANNO. DOMINI. M. CC. SEXAGESIMO. SEXTO. II. NONAS MAII. OBIIT. GODEFRID. DIVES. DE TRAIECTO. QUI. IACET. Ī. HOC. MONUMĒTO. SEPULT. ANIMA. EIUS. PER MIĀM (misericordiam) DEI. REQUĒSCAT. IN. PACE. AMEN.

De overledene was in 1252 en in 1256 schepen der stad.

2°. in denzelfden gang, zerk met een levensgroot vrouwenbeeld in omtrekken; het belangrijkste van het opschrift om de randen, werd door eenen lateren muur, en twee of drie treden van eenen gemetselden trap aan het gezigt onttogen. Wat zigtbaar is gebleven, levert in Romaansche letters: ANNO. DN̄I. M. CC. . . . . . NONAS. OCTOB. . . . . . . E⁹. (d. i. ejus). ANIMA. PER. MISERICORDIĀ DN̄I. REQUIESCAT. IN. PACE. AMEN.

De overige zerken, 3—11, lagen in het koor:

3°. zerk groot 2,90 op 1,35 meters; met, in vrij hoog verheven werk, de beelden van eenen ridder in volle wapenrusting en van eene vrouw. Boven hen twee wapenschilden, waarvan alleen nog dat van de vrouw duidelijk herkenbaar is als dat der Bliterswijcken. De stijl is zeer goed, en behoort tot de renaissance. Het opschrift in gothische letters, luidt:

Hijr ligt begraevē Joncheer Claes vn̄ Cortēbach die sterff an° 1557 den 4 dach Novēbris, ende Johāna vā Blyterswyck genamt Passart, sijn huysvrou, sterff an° 1530 dē 5 Augus̄t.

4°. zerk groot 3,15 op 1,63 meters, met zes groote wapenschilden van: Gronsfeld, Oupey, Gronsfeld-Ter Heyden, Merode Argenteau, Dammartin dit d' Oupey en Juppleu (?); het opschrift, in Gothisehe letters:

Hier ligghe die here van Gronselt...... Henrich, heer tot Gronselt en Rimborch..... CCCCLXXIIII de VII dach in de mert.....

5°. zerk, met een groot kruis en twee wapenschilden, van welke slechts één, met het wapen van Spanje bewaard is gebleken. Het Latijnsche opschrift, in gewone Romeinsche letters luidt: NOBILIS AC STRENUUS ALPHONSUS DE GUSMAN, PRIUSQ INSIGNI. . . . . PROH DOLOR DORMIVIT IN DNO DIE 14 IUNII ANO. 1568, CUI9 AIA FRATR PEPETUO GADIO, (d. i. cujus anima fruatur perpetuo gaudio). Een opschrift van tien regels in het Spaansch, volgt op het Latijnsche; onder behoorlijk licht zal de lezing ook daarvan geen bezwaar hebben. De overledene Gusman kan zeer goed tot het geslacht van de tegenwoordige keizerin van Frankrijk behooren.

6°. zerk van 2,85 bij 1,50 meters In het midden een klaverblad met twee wapenschilden, die ook aan de vier hoeken herhaald zijn: Het randschrift, in Gothische letters is:

Hijr ligt begraven her Willem vau Eynenberch ridder, die starf. . . . . Jaer. . . . . MCCC en LXXXVII (?) op den avond Sint. Jacops. . . . . . theus apostels. bid Got voer die seel. En vrou Gertruit van Frepont sijn huysvrouw, die starf des. . . . . . CCC en XV. bid Got vor de seel.

7°. groote zerk met een wapen; opschrift:

D. O. M.

SEPULTURA. INSIGNIS. VIRI. FRANCISCI.
SALACAR. DE. HITA. REGNI. TOLETANI. CAPITANEI.
TRIBUNI PEDITU. HISPANORUM REGIAE.
CATHOLICAE. MAJESTIS PHILIPPI SECUNDI. DNO
QUIEVIT. PRECARE. QUESO. QUISQUIS. PIETATE
DUCERIS. 14 APRILIS. 1577.

8°. gebroken zerk, waaraan gedeelten ontbreken. Er waren, zonder relief, de beelden van eenen man en eene vrouw op uitgebeiteld, elk in eene rijk versierde gothische nis; de helft van

den man is afgebroken, doch de overgebleven brokken laten eene bijna volledige herstelling toe. In de hoeken ziet men het wapen der van Harens. Het randschrift luidt: . . . JACENT . . . DE LOENE (?) ET DOÏCELLA . . . . . DE HARE EI'. UXOR. QUI. DOÏCELL' OBIIT. AÑO. DNĪ.M . . . XXI. DIE. . . . .

De van Harens waren heeren van het kasteel en de heerlijkheid van dien naam, op een uur afstand van Maastricht gelegen; het kasteel bestond reeds onder de Carlovingiërs. De heeren vullen, met die van Gronsveld en van Petersheim, menige bladzijde in de geschiedenis van Maastricht.

9°. zerk groot 2,32 bij 1, 20 meters, hier en daar gebroken, doch de stukken zijn bewaard gebleven. In het midden een wapen, alsmede op de vier hoeken. Het randschrift, in gothische letters:

Hic jacet honorabilis vir dñs Johēs d... teologie professor. canonicus venerabilis ecclesie...... obiit anno dni millesymo . . . . . pmo. ultima. augusti...... qescat. in pace.

10°. brokken van eenen zerk, waarop twee beelden, zonder relief, naast elkander in fraaije gothischen nissen uitgebeiteld zijn. Op de spitsbogen en langs den rand, opschriften die door eenen balk waarop stijlen rusten, grootendeels bedekt zijn.

11°. zerk met wapen, het bovenste gedeelte ontbreekt. De zooeven genoemde balk bedekt het grootste gedeelte van hetgeen overbleef en ook van het opschrift, waarvan slechts leesbaar was:

D. O. M.

. . . . HONORABILIS AC STRENUUS. . . .
DÑS. . . . . OLIS. HISPANUS.
. . . . LA. CAPITANUS
. . . . . . TUM . . . .
. . . . AE MA . . . .
. . . . UNDI . . . . 10 JUNII
. . . . PE . . . . . TUR GA . .

In het Verslag over het vorige jaar, blzz. 46, 47 (*Jaarb.* CVIII, CIX) werd gesproken over de nieuwe bestemming die aan de kerk, welke nog tot kort geleden als magazijn voor artilleriematerieel had gediend, zou gegeven worden, en waarbij het lokaal tot kaserne zou worden ingerigt. In dat geval zou de steenen be-

vloering door eene houten vervangen, of liever bedekt zijn geworden, en zouden dus de zerken voor langen tijd geheel voor het oog verborgen zijn geraakt. De Commissie had, om dit verlies af te wenden, zich tot de Regering gerigt, met verzoek om maatregelen tot verplaatsing en bewaring der zerken in een veiliger oord, met name in eene der kerken, en anders tot hunne ligting en opstelling tegen de wanden van het oude gebouw, waarin zij zich bevonden. Daar hiervoor eenige kosten onvermijdelijk waren, en bij ondervinding meermalen gebleken was, dat het Departement van Oorlog voor diergelijke uitgaven geene gelden beschikbaar kan stellen, bestond er wel eenige vrees dat aan het verlangen niet ligt zou worden voldaan. De kans verbeterde echter, toen het eerste plan gewijzigd, en het oude gebouw gedeeltelijk tot eene gymnastiekzaal zou worden veranderd, waarbij de steenen vloer geheel en al opgenomen, en door eene hooge zandlaag moest vervangen worden. Het ligten en verwijderen van de meeste der zerken werd dus voor het Departement van Oorlog eene noodzakelijkheid, en de onkosten van vervoer naar- en opstelling in- eene andere geschikte plaats, werden vrij wat verminderd. Intusschen bleef een bezwaar bestaan voor de zerken 3, 10 en 11 die onder eenen grooten balk lagen, en met dien balk een zestal stijlen droegen, waarop eene later aangebouwde zoldering der bovenverdieping rustte. Wanneer die zerken werden weggenomen, was eene behoorlijke aanvulling van den grond onvermijdelijk, en zou welligt een fundeerwerk van steenen gevorderd worden. Dank zij de onvermoeide pogingen van Jhr. de Stuers, van diens broeder, lid van den gemeenteraad, toen nog wethouder, en de belangstellende medewerking van het bestuur van het geschied- en oudheidkundig genootschap van het Hertogdom Limburg, in den persoon van zijnen geleerden voorzitter, den heer J. Habets, kan de Commissie thans eenen gunstigen afloop dezer zaak vermelden. Voor de gelden, die door het genootschap voor het beoogde doel konden worden afgezonderd, en waarbij, zoo de Commissie zich niet vergist, ook van wege het gemeentebestuur eene bijdrage beschikbaar werd gesteld, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken aan het voorstel der Commissie wel een gunstig oor willen verleenen, en aan

den Koning de voordragt gedaan tot aanvulling van het nog ontbrekende van Rijkswege. Die voordragt werd al spoedig door een gewenscht Koninklijk besluit achtervolgd, en thans zijn de, voor de geschiedenis der stad, maar ook door hoogen ouderdom zoo merkwaardige gedenkteekens in eenen der kloostergangen van de St. Servaaskerk overgebragt, waar hun voortdurend behoud wederom verzekerd is, en zij voor het oog van bezoekers steeds toegankelijk blijven. Eene der zerken echter, die onder n°. 1 vermeld en in den zoogenaamden Weezengang gelegen, is daar ter plaatse moeten blijven, daar bij nader onderzoek de steen zulk eene dikte bleek te hebben en dus ook zijn gewigt tot zulk eene hoogte te stijgen, dat de ligting en het vervoer, om zijne groote afmetingen reeds zeer bezwaarlijk, nu nog bovendien het doorbreken van muren vereischt, en te groote kosten zouden gevorderd hebben. De Commissie door den Minister over dit onderwerp geraadpleegd, heeft aangeraden, dat aan het verzoek van het oudheidkundig genootschap, om die zerk ter plaatse te laten blijven, toestemmend beantwoord werd, maar onder bepaling, dat van het opschrift een goede afdruk in papier vervaardigd moest worden, daar eene teekening, hoe naauwkeurig en zorgvuldig ook gemaakt, toch bij twijfelachtige lezingen of afgesleten gedeelten, nimmer het oorspronkelijk met zooveel juistheid en zekerheid terug geeft, als dit met een goed afdruksel in papier het geval is.

Bij den voortgang der werkzaamheden voor de ontmanteling der vestingwerken, zoo te Maastricht als elders, heeft de Commissie getracht, om de verliezen die, door de slooping van poorten, torens en diergelijke bouwwerken aan de geschiedenis der vaderlandsche kunst en de zoo schaars geworden bouwstoffen tot die geschiedenis voor de oudere tijdperken, zouden worden teweeggebragt, zooveel mogelijk te verhoeden, tegen te houden of te verzachten.

Zij mogt echter slechts gedeeltelijk zich in eenen gunstigen uitslag op hare bemoeijingen verheugen en wel voor zoover het haar voorstel betrof, dat vóór en gedurende de slooping elk gebouw naauwkeurig opgenomen, opgemeten en behoorlijke bouwkunstige teekeningen (plan, opstand en doorsnede) vervaardigd zouden

worden, en tevens naauwkeurig toezigt zou waken tegen het verloren gaan of onbekend blijven van voorwerpen, die bij de werken mogten gevonden worden. Het behoud van enkele der oude gebouwen zelven, hoe belangrijk en zeldzaam ook, heeft zij niet kunnen verwerven. Een bij uitnemendheid merkwaardig gebouw, voor de geschiedenis van den krijgsbouw in ons vaderland eene welligt eenige proeve aanbiedende, en welks slooping zij gedurende een viertal jaren nog had helpen verhoeden, werd in het afgeloopen jaar aan opzettelijke vernieling prijs gegeven.

De Commissie moet, om vergissing of welligt onjuiste gevolgtrekkingen te voorkomen, eene onnaauwkeurigheid of onvolledigheid herstellen, die in haar vorig Verslag, blz. 31 (*Jaarboek* 1868, blz. XCIII) was ingeslopen. Daar sprak zij van de ontmantelingswerken, als hadden die plaats onder leiding van de Genie; maar de werkkring der beambten van dit wapen bepalen zich uitsluitend tot de werken en gebouwen die nog tot het Departement van Oorlog behooren, en het was dus met dit laatste en met de officieren der Genie dat over die gebouwen, zoo als het Minderbroedersklooster, gehandeld werd. De ontmantelingswerken behooren tot het Ministerie van Financiën, en hebben plaats onder de leiding van eenen civielen Ingenieur, daartoe bij de administratie der Domeinen aangewezen, en aan wien dan ook van het Departement de zorg voor de hierboven vermelde opmetingen, teekeningen enz. is opgedragen.

Omtrent de Tongersche poort en hetgeen bij hare slooping aangaande dat gebouw en zijne geschiedenis is bekend geworden, heeft de Commissie, naar aanleiding van de berigten en opmerkingen, haar van Jhr. DE STUERS toegekomen, in haar vorig Verslag, blz. 31 (*Jaarb.* XCIII), eene mededeeling gedaan. Zij heeft omtrent andere gebouwen, die sedert onder den moker des sloopers vielen, het een en ander op te teekenen, waarbij alweder bijna uitsluitend de inlichtingen van Jhr. DE STUERS de Commissie ten dienste staan.

BRUSSELSCHE POORT. De oude toestand werd bij den voortgang van het werk steeds duidelijker. In den laatsten toestand bestond het geheel aan dien uitgang, in een bastion met eene drooge gracht omgeven; door dit bastion strekte zich het lange

poortgewelf met eene sterke kromming uit. De oorspronkelijke aanleg van 1295 tot 1297 en die van de opvolgende herstelling van 1427 leverden een groot verschil. De poortopening in den hoofdwal was beschermd door twee ronde torens van verschillende grootte, en wier benedenste gedeelten nog tot eene aanmerkelijke diepte onder den grond te voorschijn zijn gekomen. Tusschen die torens had men eene poort met spitsboog en eene nedervallende zware deur, of *herse*, tot afsluiting; het werk was omgeven door eene gracht en werd beschermd door een klein bolwerk. In den grooteren toren, regts wanneer men de stad uitgaat, bevond zich eene kazemat met een schietgat dat de hoofdgracht bestreek. Toen Parma aan deze zijde de stad belegerde en innam, moeten de poort en hare verdedigingswerken in dien toestand zich vertoond hebben. Later, in 1686 en 1687, blijkens ingemetselde steenen, is het op zich zelf staande ravelijn door flankmuren met den hoofdwal vereenigd, en heeft men zich verpligt gevoeld het poortgewelf, dat vroeger tusschen de beide oude torens eindigde, verder uit te strekken, tot waar het aan de overzijde van de drooge gracht uitkwam.

De St. Maartenspoort te Wijk. Zij leverde op zich zelve geene bijzonderheden, en was van jonge dagteekening, 1787. Zonderling is het groote aantal uitgangen, die de stad aldaar afwisselend heeft gehad. Op eenen afstand van ongeveer honderd meters, zijn er sporen van zes poorten naast en vóór elkander aanwezig.

De Onze Lieve-Vrouwepoort kon in haren laatsten toestand geen aanspraak maken op belangstelling. Vroeger bestond zij in eenen vrij hoogen, zeer breeden boog, die den doorgang door den ringmuur vormde. Toen tegen dien muur aan de binnenzijde een wal was aangebragt, had men de oude poort gedeeltelijk digt gemetseld, eenen kleineren doorgang, insgelijks boven met eenen boog gedekt, daarin opengelaten en bovenop eene borstwering gesteld. In dien staat bevond zij zich, toen in 1848 het kanaal tusschen Luik en Maastricht gegraven was, en de voortzetting van dat kanaal langs den Maasoever voorbij de poort, gepaard was gegaan met eene verhooging van den grond vóór deze laatste. Dientengevolge meende men den door-

gang te moeten verhoogen; de oude boog werd geheel weggebroken, en in 1849 met de overblijfsels van eene andere poort, de Batpoort, die ook om het genoemde kanaal gesloopt was, eene nieuwe poort, met blokken en facetten opgebouwd, wier slooping ook uit een oudheid- en bouwkunstig oogpunt wenschelijk mogt heeten.

Maar wat aan die plaats een bijzonder belang bijzette, was de groote waarschijnlijkheid, dat de bodem aldaar nog de overblijfsels kon bewaren, van de groote Romeinsche heerbaan, die van Tongeren komende, over de Maas en verder op Gulik en Keulen liep. De oudste overgang over de rivier en dus ook de bij Tacitus vermelde pons Mosae, moest wel hier gezocht worden, waar tot op het einde der dertiende eeuw eene brug de beide oevers verbond.

De Lieve-Vrouwepoort had vroeger ook den naam van Koningspoort en zij ontleende die wel vermoedelijk aan de groote Romeinsche heerbaan, wier rigting in Wijk als door de hooge brugstraat aangewezen, en door talrijke overblijfsels van Romeinschen oorsprong, in de onmiddellijke nabijheid onder den bodem ontdekt, met hooge waarschijnlijkheid kan worden aangenomen. Aan den linkeroever of de Maastrichtsche zijde, waren voor eenige jaren, niet ver van de Lieve-Vrouwepoort, binnen de stad ook op eene vrij aanzienlijke diepte, sporen van den Romeinschen weg bloot gekomen. Of men die ook bij de werken van het hierboven vermelde verbindingskanaal, aan den buitenkant tusschen de poort en de plaats van de oude brug, had waargenomen, is niet bekend geworden; maar onwaarschijnlijk is het niet, dat eene bestrating van veldkeijen, die op eene diepte van 2 meters onder den beganen en sedert nog weder 1 meter opgehoogden bodem, in geschreven berigten van dien tijd vermeld wordt, hetzij bij die ontgravingen, of misschien ook vroeger, toen men aan de oude poort eenige verandering moest aanbrengen, aan den dag was gekomen. De gelegenheid, die zich thans bij de slooping van de in 1849 gebouwde poort aanbood, scheen te gunstig voor een meer opzettelijk onderzoek, dan dat de Commissie zich niet geroepen moest achten, om de tusschenkomst van den Minister van Bin-

nenlandsche Zaken in te roepen bij diens ambtgenoot den Minister van Financiën, ten einde eene ontgraving van de grondslagen en een opzettelijk onderzoek mogten worden bewerkstelligd, naar hetgeen ook van den tijd der Romeinen hier nog welligt was overgebleven. Hierop volgde spoedig eene gunstige beschikking van laatstgemelden Minister, waarbij eene som van *f* 400 tot ontgraving van de Lieve-Vrouwepoort beschikbaar werd gesteld, met bepaling dat die werkzaamheid zou plaats hebben door den aannemer van de slooping dier poort en onder leiding van den Ingenieur tot de ontmanteling, en met uitspreking van den wensch, dat een der Commissieleden, zoo mogelijk, bij dat onderzoek tegenwoordig zijn en van zijnen raad dienen zou.

Aan dit laatste werd gevolg gegeven door het lid Leemans, die zich vroeger vele jaren geleden met opzettelijk onderzoek van de Romeinsche oudheden te Maastricht, den loop der oude heerbaan aldaar en van het punt van overgang over de Maas had onledig gehouden.

De ontgraving leverde zeer belangrijke uitkomsten. Op eene diepte van ruim 4 meters onder den, in de laatste jaren merkelijk opgehoogden, beganen grond, werd de oude bevloering, hoogst waarschijnlijk van de poort uit het Romeinsche tijdperk, teruggevonden, met de beide uit groote, gehouwen steenen opgemetselde regtstanden, die nog ter hoogte van ongeveer 2 meters waren bewaard gebleven. De bevloering van den doorgang bestond insgelijks uit gehouwen, veelzijdige steenen, die op de bij de Romeinen gebruikelijke wijze, met stevige ijzeren bouten met groote koppen op de aansluitende hoeken, op hunne plaats gehouden werden. De kop van zulk eenen bout was althans nog op zijne oorspronkelijke plaats bewaard gebleven. In de bevloering was eene ondiepe geul uitgehouwen, waarschijnlijk voor het afloopen van het regenwater. De doorgang was vrij smal, zoodat er niet veel meer ruimte gelaten werd, dan voor een gewoon voertuig vereischt werd. Aan die geringe ruimte moet het dan ook worden toegeschreven, dat in beide de stijlen of regtstanden van de poort, de sporen van het daartegen aanwrijven van de uitstekende einden der wagen- of kar-assen, tot eene vrij aanmerkelijke diepte zigtbaar gebleven waren. Van de

hierboven vermelde rivierkeijen-bestrating werden ongeveer eenen halven meter, boven de bevloering, de overblijfsels gevonden; zij dagteekende dus waarschijnlijk van eenigszins lateren tijd, en kwam in de plaats van de vroegere, die op gelijke diepte als die bevloering en insgelijks uit keijen zamengesteld, aan de binnen- en buitenzijden werd aangetroffen.

De plans en teekeningen, die op voorstel van de Commissie en op last des Ministers van het gevondene zouden vervaardigd worden, blijft de Commissie, evenzeer als die van de gesloopte oude poorten en andere gebouwen, nog steeds te gemoet zien. Die bescheiden zullen gelegenheid kunnen geven, om naderhand met meerdere naauwkeurigheid en opzettelijk het onderwerp op nieuw in behandeling te nemen.

De Wijker- of Akerpoort. Ofschoon in haar bovenste gedeelte door lateren, ook vrij nieuwen bouw in hare oorspronkelijke gedaante aanmerkelijk gewijzigd, bood deze poort in haar geheel eene merkwaardige, en in hare hoofdvormen eene vrij gave proeve van vroegeren middeleeuwschen bouw, van te meer belang, daar ons vaderland zoo weinige overblijfsels van krijgsbouwkunst uit dien ouden tijd, zoo als die ook in deze poort vertegenwoordigd worden, meer kan aanwijzen.

Het gebouw nog zeer hecht en sterk bewaard gebleven, mogt ook, behalve om zijne zeldzaamheid, aanspraak op een langer bestaan doen gelden. Geheel op zich zelf en afgescheiden van de thans aansluitende wallen kon het een goed, schilderachtig geheel bieden, vooral wanneer aan de buitenzijde, de gevel en de beide hoektorens tot onder op den bodem der drooge gracht vrij gemaakt en zigtbaar gehouden werden. Tegen dit laatste scheen geen bezwaar te bestaan, ook zelfs niet, al ware het dat de poortdoorgang ten gebruike van voetgangers dienstbaar bleef, en eene eenvoudige brug den toegang over dit gedeelte van de drooge gracht bleef bieden. Had men bedenking tegen de kosten van onderhoud van zulk eene brug, dan kon het gedeelte van de gracht vóór het midden van den doorgang aangevuld worden en konden de twee torens toch tot aan hunnen voet zigtbaar blijven Voor den algemeenen uitweg uit de Hooge brugstraat naar buiten, zou het gebouw volstrekt geen belemme-

ring teweegbrengen. Wanneer die uitweg in de aslijn van de straat over hare geheele lengte werd gerigt, of anders een weinig zuidwaarts afwijkende langs den zuidelijken poorttoren gelegd werd, zou hij eene breedte van ten minste 15 meters verkregen hebben. Buiten de poort kon de weg met eene zeer geringe buiging links af, tot de voor hem ontworpen rigting terugkeeren; over Rijkseigendom, de aldaar zich bevindende voorwerken, loopende werd hij niet bemoeijelijkt door onteigeningskosten, en waar eene meer wenschelijke rigting beschikking over een, altijd zeer klein, gedeelte gronds van bijzonderen eigendom mogt vorderen, kon men aannemen, dat die zaak door ruiling tegen aangrenzenden Rijksgrond zonder geldelijke offers, geschikt zou kunnen worden.

Met aanvoering van deze en andere, ook op plaatselijk onderzoek gegronde beschouwingen, toegelicht door eene schetsteekening, trachtte de Commissie het verzoek door het bestuur van het geschied- en oudheidkundig genootschap te Maastricht tot behoud van de poort bij de Regering ingediend, te ondersteunen. Tot haar leedwezen mogten de pogingen niet baten. Welke overwegende redenen er voor de Regering bestonden om het sloopingsvonnis over de Akerpoort niet te herroepen, is de Commissie niet bekend geworden. Onder de redenen die door sommige inwoners van Wijk heeten aangevoerd te zijn, werden er ook genoemd, die te belagchelijk schijnen om haar als werkelijk in het midden gebragt aan te nemen. Zoo zouden de winkeliers, vooral de houders van kroegen, aan de eene zijde van de straat hunne vrees geuit hebben, dat, indien de poort behouden bleef en de uitweg daarlangs gerigt werd, hunne nering benadeeld zou worden ten bate van hunne overburen! Hoe het zij, er was eene partij in de stad, die zoo zeer tegen het langer bestaan van het oude gebouw was ingenomen, dat zij op de van hooger hand te nemen beslissing, toen de zaak in behandeling was, niet kon wachten, maar haren handlangers in grooten getale op eenen achtermiddag zich tot de slooping aangordden, een niet onaanzienlijk gedeelte der poort begonnen af te breken, en hun vernielingswerk eenen geruimen tijd voortzetteden, zonder dat hun dit door het openbaar gezag werd belet,

of op die eigenmagtige handeling eenige vervolging of straf, zoover de Commissie te weten kwam, schijnt toegepast geweest te zijn.

De oude vestingtoren bij de St. Maartenskerk te Wijk. Met betrekking tot hetgeen de Commissie vroeger heeft verrigt, om dezen toren, welks bestaan bedreigd werd, maar welks behoud haar en velen met haar nog meer ter harte ging dan dat van de zooevengenoemde poort, te redden, kan men hare vroegere Verslagen raadplegen. Reeds voordat tot ontmanteling van Maastricht werd besloten was deze toren, vroeger als kruidmagazijn gebezigd, doch sedert buiten gebruik gebleven, en voor de verdediging niet meer dienende, van het Departement van Oorlog aan dat van Financiën overgegaan; men mogt wel vreezen dat voor onderhoud, laat staan voor herstel van het gebouw voortaan geene gelden zouden beschikbaar worden gesteld, tenzij eene nadere bestemming aan den toren toegekend dit noodzakelijk mogt maken; en daartoe bestond niet veel kans. Eene poging van het gemeentebestuur, om den eigendom van den gewezen kruidtoren te erlangen en de hoop van belangstellende vrienden der oudheid en geschiedenis van Maastricht, dat dan bij het gemeentebestuur maatregelen genomen mogten worden tot behoud, hadden niet tot eenen gewenschten uitslag geleid, en waren zonder gevolg gebleven. Later had de deken der St. Maartens kerk te Wijk, aan welker terrein de toren belendde, aanvraag gedaan, om hem voor een groot aantal jaren in huur te erlangen, met het doel om hem als lijkenhuis te bezigen. Tegen zulk eene bestemming zou op zich zelve geen overwegend bezwaar hebben bestaan, wanneer althans het gebouw zoodoende tegen beschadiging of vernietiging behoed had kunnen worden; maar dan zou het uitwendig, evenmin als inwendig eenige verandering mogen hebben ondergaan, waardoor op zijnen oorspronkelijken toestand eenige inbreuk werd te weeg gebragt. Wat echter omtrent het plan, tot het inrigten van het gebouw voor die nieuwe bestemming aan de Commissie bekend werd, zou met die voorwaarden bepaald in strijd geweest zijn. Daarom besloot het bestuur van het geschied- en oudheidkundig genootschap te Maastricht zich tot den Minister van Financiën te rigten, met het verzoek, dat bij de verhuring van den toren aan

de kerk bepaald werd, dat noch het gewelf, noch eenige trap mogten worden weggebroken, en in het algemeen geene veranderingen geschieden aan het oorspronkelijke gebouw, zooals aan ramen, deuren, schietgaten, enz. dan na voorafgaand overleg met eenen oudheidkundige, daartoe door den Minister te benoemen. De Commissie had van hare zijde bij den Minister van Binnenlandsche Zaken getracht te betoogen, dat, welke bestemming ook aan den toren mogt worden gegeven, geene veranderingen of wijzigingen moesten aangebragt worden, waardoor de oorspronkelijke of nog bewaard gebleven bouw en inrigting verstoord konden worden. Zij sprak tevens haren wensch uit, dat door het wegnemen van de dikke bevloering van zware boomstammen, vroeger zaamgesteld om de benedenverdieping bomvrij te maken, door het aanbrengen van nieuwe zolderingen voor de verschillende verdiepingen, door het wegnemen van het dak boven den eersten omgang, die geheel onbedekt moest en kon blijven, en welks kanteelen gemakkelijk en zonder kosten konden worden vrijgemaakt, en eindelijk door het herstel van de kapbedekking, het geheel zooveel mogelijk tot zijnen oorspronkelijken vorm teruggebragt, als eene merkwaardige en zeldzame proeve van vaderlandschen krijgsbouw uit vroegeren tijd, bewaard mogt blijven.

De termen, waarin eene afwijzende beslissing, onder dagteekening van 30 Junij 1868, aan het genootschapsbestuur werd bekend gemaakt, wettigden de onderstelling, dat de Minister van Financiën omtrent de bouwkundige bijzonderheden van den toren, den betrekkelijken ouderdom van zijne verschillende deelen, en hunne meerdere of mindere oorspronkelijkheid, niet naauwkeurig en dus ook waarschijnlijk niet door eenen bevoegden deskundige was ingelicht. De voorzitter van het genootschap diende daarom een nader vertoog in, waarbij hij op goede en naar het oordeel der Commissie, aan wie de inhoud van dit stuk werd medegedeeld, ook onafwijsbare gronden, op nieuw tegen de voorgenomen veranderingen opkwam, als zullende daarvan eene verminking van het karakter van het gebouw een onvermijdelijk gevolg wezen; tevens werd nader aanbevolen, dat tot geene veranderingen, welke ook, magtiging mogt verleend worden, dan

onder raadpleging met en goedkeuring van eenen bevoegden oudheidkundige.

Of deze nieuwe poging van wege het genootschap eenige werking heeft gehad, is niet gebleken, maar de verdere loop van zaken heeft bewezen, dat het plan om den toren aan de kerk in huur te geven geheel ter zijde werd gesteld en het oorspronkelijk hoofddoel, de geheele slooping van het gebouw, maar al te spoedig en volkomen is bereikt geworden. Op den 14den November van het vorige jaar, werd van wege het Ministerie van Financiën de slooping van het oude gebouw openlijk aanbesteed; vier dagen later deden eenige belangstellende inwoners der stad, die zich tot dat doel vereenigd hadden, eene laatste poging, door zich tot den Minister te wenden met het verzoek om den toren òf ten geschenke te mogen erlangen, òf tegen billijke betaling in eigendom te mogen overnemen; het voorzittend lid der Commissie begaf zich opzettelijk tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, om diens tusschenkomst tot afwending van het dreigende gevaar te winnen. Alles bleef vruchteloos! op den 12den November ontving men te Maastricht per telegram het bevel tot slooping; en weldra was het werk der vernieling volbragt. De afbraak werd gebezigd, om eenen dam in de rivier te leggen ter wijziging van den loop des strooms. Een eerwaardig, en misschien wel in ons vaderland eenig gedenkteeken, dat den loop van zes eeuwen had getrotseerd, werd in den letterlijken zin in het water geworpen, en de geschiedschrijver der kunst in Nederland heeft eene daad te boeken, die eene zeer treurige bladzijde in hare gedenkrollen zal beslaan, als een beschuldigende getuige optreedt tegenover gebrek van kunstzin en piëteitsgevoel bij het geslacht der tegenwoordige eeuw, met betrekking tot de gewrochten en daden der voorouders.

Eene naauwkeurige beschrijving van den toren zal welligt later geleverd worden, wanneer daarmede de zigtbare voorstelling in plans en teekeningen gepaard kan gaan. Hier worde nog slechts ter loops vermeld, welke geschiedkundige herinneringen er zich aan paarden.

Gesticht in den aanvang van de dertiende eeuw, vermoedelijk in 1204, tot verdediging van eene brug, die toen op die plaats

over de Maas was gelegd, had zij, volgens de kroniekschrijvers, in 1267 eene belegering te doorstaan van HENDERIK VAN GELDER, den bisschop van Luik. Nu en dan diende het gebouw tot gevangenis; in 1490 werd ROBERT D'ARENBERG met de burgtvrouw van Montfort er in opgesloten. In 1579 diende het waarschijnlijk als laatste toevlugtsoord aan den Ingenieur BASTIAN TAPPIN, die zich in de verdediging van Maastricht tegen den Hertog van Parma eenen beroemden naam verwierf. Hij trok, nadat Maastricht in de handen der Spanjaarden gevallen was, over de brug terug naar Wijk en verdedigde zich dáár met zijne weinige dapperen tegen den van alle zijden aanrukkenden, overmagtigen vijand, tot dat hij zelf zwaar gewond, zich na een beleg dat vier maanden geduurd had, moest overgeven.

En welke waren nu de redenen, gewigtig genoeg om, tegen den wensch van vele geachte ingezetenen van Maastricht, tegen dien van het bestuur van het Limburgsche geschied- en oudheidkundige genootschap en tegen den herhaalden raad van de Commissie der Koninklijke Akademie, het vonnis der vernietiging, men zou schier zeggen op het laatst met eene koortsachtige haast, ten uitvoer te leggen? Het Akademielid, Baron SLOET VAN DE BEELE, gaf in de zitting van de Tweede Kamer van Maandag den 13den December j.l. (zie *Bijblad Ndl. Staats-Crt.* 1868—1869, bladzz. 579 en 580) zijn leedwezen te kennen over het sloopingswerk, en verkreeg van de bij de zaak betrokken Ministers tot antwoord, dat „de toren werkelijk in den weg „stond; dat het zeer wenschelijk was hem weg te nemen, om „dat hij digt in de nabijheid stond van een modern gebouwd „kerkje" en dat „de ingezetenen van Maastricht op goede „gronden meenden dat het gebouw werkelijk in den weg stond" dat „oudheden geen regt van bestaan hebben, als zij het tegen„woordig geslacht hinderen."

Het mag wel eenige bevreemding wekken, dat die bewering van het „in den weg staan" van den toren geene wederspraak heeft uitgelokt. Zeker is het dat die overtuiging bij zeer velen in Maastricht niet gevestigd was, en de hindernis die het tegenwoordig geslacht van dit oude gebouw ondervond, nog wel

eenig nader onderzoek en bewijs had gevorderd, evenzeer als de in een vroeger Verslag aangehaalde meening van eenen hooggeplaatsten Staatsman, dat de toren „geene oudheidkundige „waarde bezat," en de uitspraak van eene andere zijde, dat hij „geene fraaije werking deed." Stond de toren in den weg, dan was dit waarschijnlijk alleen het geval, (zoo althans vernam een der Commissieleden bij zijn bezoek in Maastricht) voor de plegtige optogten, die de deken van St. Maarten rondom zijn kerkgebouw mogt wenschelijk achten. Dat er waren die geheel anders over het onderwerp dachten, kan blijken uit de, blijkbaar uit eene kundige en bevoegde pen gevloeide artikels in de *Courier de la Meuse*, *Journal du Limbourg*, van 4 November 1868, n°. 258, en van vier dagen later n°. 262.

Ook op eene andere, misschien wel de oudste der Maastrichtsche poorten, de *Helpoort*, die echter als niet behoorende tot de verdedigingswerken, en ook als uitgang uit de stad niet meer dienende, bij de ontmanteling althans, geen gevaar loopt, meende de Commissie de aandacht der Regering te moeten vestigen, vooral omdat de toestand van dit gebouw, wil het behouden blijven, dringende behoefte aan herstel heeft. Ook gaf zij als wenschelijk te kennen, dat een tweetal westelijk, het naast bij die poort zich bevindende waltorens, als goed bewaarde proeven van de reeks van soortgelijke verdedingswerken, die met de ringmuren en wallen der vesting zullen verdwijnen, gespaard mogten blijven. Met den tusschenliggenden wal, het water van de gracht, en het geboomte aan de overzijde zijn die waltorens van eene fraaije werking.

De Commissie ontveinst zich de bezwaren niet, die voor de Regering bestaan in het aanwijzen van gelden voor het herstel en onderhoud van zulke oude overblijfsels gevorderd, maar zij zou van eene onderhandeling en zamenwerking tusschen de gemeentebesturen en de Regering, met name ook te Maastricht, zoo rijk in uitnemend belangrijke gebouwen en gedenkteekenen, blijde uitkomsten verwachten, en de kans, dat menig verlies, voor de geschiedenis en kunst zou kunnen voorkomen worden.

Voorwerpen bij de ontmantelingswerken te Maastricht gevonden. Enkele dezer voorwerpen, zijn in vorige Verslagen

vermeld. Over hunne bestemming door de Regering geraadpleegd, heeft de Commissie aanbevolen, eenige steenen met opschriften, als regtstreeks tot de geschiedenis der stad in betrekking staande, aan het geschied- en oudheidkundig genootschap te Maastricht toe te wijzen; voor het ontworpen Museum voor vaderlandsche geschiedenis, beschaving enz., sedert den grafelijken tijd, alles aftezonderen, wat voor die verzameling, vooral met het oog op de geschiedenis der vaderlandsche nijverheid, kan dienen; voor de verzameling van oud krijgsmaterieel aan het Departement van Oorlog, de wapens; bij het Koninklijk Kabinet van penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage, de munten en penningen ter beschikking te stellen, voor zoover die kunnen strekken om dáár bestaande gapingen aan te vullen, maar al de overige af te staan aan het bovengenoemde Genootschap; aan het Rijks-Museum voor Natuurlijke historie te Leiden eenigen versteeningen; aan het Anatomisch Kabinet der Hoogeschool te Leiden drie schedels; en aan het Rijks-Museum van Oudheden aldaar, een bronzen kinderhoofdje, zoo althans dit voorwerp bij de Onze-Lieve-Vrouwepoort gevonden, blijken mogt van Romeinschen oorsprong te zijn. De Minister heeft aan de toewijziging zijne goedkeuring geschonken. De achter het Verslag afgedrukte bijlaag levert eenen naauwkeurig omschrijvende lijst der gevonden voorwerpen, met welker zamenstelling Jhr Victor de Stuers nieuwe bewijzen van zijne werkdadige belangstelling heeft gegeven.

Koperen tabaksdoos bij den noorder IJdijk gevonden. Deze doos van geel koper, aan de beide einden afgerond, met openslaand deksel, heeft eene lengte van 16,2, bij eene breedte van 4,7 en eene hoogte van 3 centimeters, en is, zoowel boven op het deksel, als onder aan de buitenzijde van den bodem, met vrij goed drijfwerk versierd. Op het deksel vijf medaillons, elk 2,8 centimeters middellijn, de tusschenruimte met bladwerk aangevuld. Het 1e medaillon, eene voorstelling en het opschrift van de victorie bij Lowositz, 1756; het 2e, victorie bij Reichensberg, 1757; het 3e borstbeeld regts gezien en met het omschrift van Fridericus Borussorum rex; het 4e medaillon, voorstelling met het opschrift: Bombardement van Praag; en

5e medaillon, voorstelling met opschrift VICTORIE BIJ PRAAG, DEN 6 MAY 1757.

Onder deze reeks van medaillons, in het midden, het opschrift:

FRIDERICUS BORUSSOR REX.
DEN GROOTEN FREDRIK HAALD AL
STRYDENDE DEN ZEEGEN IN PRAAG
DE GROOTE STAD VAN BOEMEN
EN OMRINGD. IOHAN AK.

Aan de eene zijde eene voorstelling van den slag bij Rosbach, waarboven: COMPLETE VICTORIE 1757 BIJ ROSBACH; aan de andere zijde, de slag bij Lissa, waarboven VICTORIE BIJ LISSA 1757.

Op den bodem, in het midden een medaillon van 4,4 centim. in middellijn, met het borstbeeld van den vorst regts gezien, in harnas, met ridderorde en laauwerkrans; omschrift: FRIDERICUS :·: BORUSSORUM :·: REX. Boven het medaillon regts: I.AK. M. Aan de eene zijde van dit medaillon, de beelden ten voete uit van: 1e den vorst in zijne wapenrusting regts van voren gezien, de linkerhand op den uitgetogen degen, de regter op een eirond schild rustende, waarop de letters F. R.; vóór hem, 2e, de Geregtigheid, links gezien, met het zwaard in de linker; 3e, Mars regts gezien, met schild aan den linkerarm, de speer in de regterhand, en voor hem, 4e, de Faam, links van voren gezien met de bazuin in de regterhand aan den mond, eenen palmtak in de linker.

Aan de andere zijde van het medaillon: 5e, de Faam als voren, de bazuin in de linker en met den palmtak in de regterhand; vóór haar, 6e, Hercules met de knods in den linkerarm over den schouder; 7e, Atlas regts van voren gezien, geheel naakt, met den wereldbol op zijnen hals, en vóór hem, 8e, de vorst in krijgsdosch, doch met mantel, en met den schepter in de regterhand. Eindelijk onder de vier eerste beelden het opschrift:

VOORST DIEN BARBAS
EN NOHRDER KRONEN WAR
DIE TELT HEER DIEN DE NASAT
EENS BIJ GROOTE HELDEN
STELT.

Onder de vier beelden aan de andere zijde:

VAN UWE HELDENDAAD
IS ROSBACH EEN BEWYS
VOR HET KONIGRYC
DE VREUGD VOR
FREDERIC :·:
DE PRYS.

Rondom arabesken en andere figuren in den stijl van dien tijd. Het werk, alles gedreven of uitgeslagen, is niet slecht en doet den maker, waarschijnlijk op het deksel in de letters IOHAN. AK, op den bodem met de letters I. AK. M aangeduid, geen oneer; vermoedelijk was hij een graveur van gedenkpenningen, en is het geheel een voortbrengsel van eene Duitsche fabriek, die voor dezen haren kunsttak in ons vaderland zeker wel eene gunstige markt vond. De kreupelverzen op den bodem verraden den vreemdeling in onze taal en pleiten voor Duitsche afkomst.

Op de Tentoonstelling van voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaarheden, te Utrecht in Junij en Julij 1857 gehouden, vond men eene doos op den *Catalogus* bl. 12 onder N°. 28 beschreven, als: „eene koperen tabaksdoos met „de afbeelding van een veld- en zeeslag, en een portret van „den koning en den prins van Pruissen, van 1757;" dus ook op de krijgsdaden van Frederik II betrekkelijk, en misschien wel van de hand van denzelfden kunstenaar, wiens naam wij onder Johan Ak. M. op onze doos meenden te moeten zoeken. De Utrechtsche doos was, en is misschien nog, in het bezit van den heer J. W. GEELEN aldaar.

Al moge nu de bij den noorder Ydijk gevonden doos niet van inlandsche fabriek zijn, (ofschoon de mogelijkheid niet ontkend behoeft te worden, daar een Duitscher zich ook aan dezen nijverheidstak in ons vaderland zou hebben kunnen wijden), zoo was zij toch ongetwijfeld voor gebruik hier te lande bestemd en mag zij dus ook beschouwd worden als eene bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten in Nederland, ruim eene eeuw geleden. De Commissie was daarom van oordeel, dat zij, met bestemming voor het Rijksmuseum voor vaderlandsche

geschiedenis, kunst en beschaving sedert den grafelijken tijd bewaard behoorde te blijven, en meende den Minister te moeten aanraden, om haar tegen billijke schadeloosstelling aan den vinder, over te nemen.

Handschrift betrekkelijk op het klooster te Uden in het land van Ravenstein. Dit stuk, acht bladzijden in f° vullende, levert eene, waarschijnlijk in of ongeveer 1847, in het Duitsch gestelde, geschiedkundige schets van het Brigittijnen klooster te Uden. Eerst in het klooster Mariënwater (vroeger Koudewater of Cauwaeter) nabij 's Hertogenbosch gevestigd, hadden de geestelijke broeders en zusters (het klooster was in twee verschillende afdeelingen, eene voor mannen en eene voor vrouwen, behoorlijk van elkander afgescheiden, verdeeld) de bezittingen van dat gesticht, nadat laatstgemelde vesting in 1629 in de magt der Staten was gekomen, ook aan de Staten moeten zien overgaan, en werden aan de zusters onderhoud en verblijf tot dat de langstlevende zou gestorven zijn, gewaarborgd. De laatst overgeblevene, eene non, Maria Verdonk, bereikte eenen meer dan honderdjarigen ouderdom en na haar overlijden werden gebouwen en tuinen in 1713 openbaar verkocht. Eenige uit Calcar naar Koudewater overgekomen zusters, die ter verpleging der hoogbejaarde lieden zich tijdelijk aldaar gevestigd hadden, moesten toen natuurlijk eene andere schuilplaats zoeken. Zij vonden die te Uden, waar zij een nieuw klooster stichtten om zich aan de opvoeding der jeugd te wijden. Na ook dáár, in den loop der gebeurtenissen waaraan ons land onderworpen was, vele bezwaren en moeijelijkheden ondervonden te hebben, kwam de stichting onder Koning Willem II, tot een meer gevestigd bestaan, en van lieverlede tot eenen bloeijenden toestand. Reeds in 1843 stichtte het klooster eene soortgelijke inrigting te Weert, waar ook het onderwijs van meisjes het hoofddoel was. In Uden blijven de zusters zich ook de opleiding en het onderwijs van meisjes als hoofdzaak stellen. Eene school in het klooster werd, tijdens de schets geschreven werd, door een gemiddeld aantal van 100 kinderen bezocht, terwijl eene in 1844 geopende zondagsschool voor meisjes van middelbaren leeftijd, een 120tal leerlingen telde. Aan het slot van het stuk worden lijsten ge-

geven van de Oversten van het klooster van 1730 tot 1847, en van de Rectoren tot op 1843.

Wanneer het Commissielid de heer MOLL, in wiens handen het stuk gesteld was, daarvan vroeger kennis had erlangd, zou hij van den inhoud gaarne voor het 2[de] stuk II[e] deel zijner *Kerkgeschiedenis* gebruik hebben gemaakt; nu echter was dit gedeelte van zijn werk reeds afgedrukt. Op zijn voorstel werd het HS., onder vriendelijken dank aan den inzender, DR. WAP, teruggegeven

KOPEREN VIJZEL van de 16[e] eeuw. Van rood koper gegoten, bekervormig, en bijna geheel als uit eene vereeniging van lijstwerk zaamgesteld. Hoog 11,5, middellijn boven 15,3, onder aan den voet 10,1 centimeters; om het midden in verheven werk zinnebeeldige versiering, waaronder eene vaas met vuur in het midden tusschen twee monstersalamanders, waarschijnlijk doelende op de bestemming tot chemisch en apothekersgebruik. Onmiddelijk onder den bovensten rand, in insgelijks verheven Romaansche letters het opschrift: PETRUS VAN DER GHEIN, ME FECIT. M.DDDDD.LXI en een vierbladerig bloempje als scheidingsteeken.

PETRUS VAN DER GHEIN, was in zijnen tijd een verdienstelijk kunstenaar in zijn vak, en heeft menig voortbrengsel van zijne hand nagelaten. Op de hierboven reeds aangehaalde, te Utrecht in den zomer van 1857 gehouden tentoonstelling, heeft men een gegoten klokje kunnen zien met omschrift: O MATER DEI, MEMENTO MEI, en PETRUS GHEINEUS ME FECIT 1568; het klokje behoorde aan den heer J. VAN DER PANT te Utrecht, zie den *Catalogus* der tentoonstelling, blz. 12, n°. 15. Eene bronzen tafelschel met den naam MARTYNUS WIELLEM JACOBS, en op den voet het omschrift: ME FECIT PETRUS A GEIN, MDLXIII eigendom van Dr. H. J. BROERS; Catalogus, blz. 12, n°. 19. Nog eene andere schel met omschriften: L(O)F GOT BOVEN AL en PETRUS GHEY(NE)US ME FECYT, 1565, toebehoorende aan Jhr. J. P. SIX VAN HILLEGOM te Amsterdam; *Catalogus*, blz. 13, n°. 64. Op de tentoonstelling van voorwerpen van kunst en nijverheid, gehouden te Amsterdam door de Maatschappij Arti et amicitiae van 1 Februarij tot 18 Maart 1854, waren ook twee tafelschellen van denzelfden maker, de eene eigendom van Mevr. de Wed. DRABBE,

geb. TOLLIUS, de andere van den heer C. G. BOONZAJER te Gorinchem, ingezonden, zie *Catalogus* blz. 4, n°. 144 en 145. Van beide was de steel door drie amors gevormd, en beide hadden tot opschrift: ME FECIT PETRUS GHEINUS, de eerste met het jaartal 1568, de laatste dat van 1588. Op de latere tentoonstelling van dezelfde Maatschappij in April en Mei 1858 gehouden, bevond zich nog eene tafelschel toebehoorende aan den heer A. J. LAMME, versierd met eene voorstelling van Orpheus tusschen de dieren op eene viool spelende, en de opschriften: O MATER DEI MEMENTO MEI, en: PETRUS GHEYNEUS ME FECIT, 1568, zie *Catalogus*, blz. 47, n°. 1269. Op de latere te Delft gehouden tentoonstelling zullen enkele dezer of welligt ook andere gietwerken van onzen landgenoot VAN GHEIN wel niet ontbroken hebben.

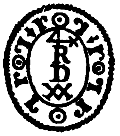
MUNTEN UIT SNEEK. Twee zilveren denarii, de eene, een Romeinsche, zou te Maasbree in het Hertogdom Limburg gevonden geweest zijn, had kenbaar eenen tijd lang gediend als sieraad van eenen horologieketting of diergelijk, en was van FAUSTINA MAJOR; op de voorz. het borstbeeld van de keizerin regts gezien, met het omschrift: DIVA FAUST(INA), keerz. eene regts omziende vrouwelijke figuur, met de regterhand op den langen schepter steunende, met de linker haar kleed ophoudende, omschrift AUGUSTA.

De andere munt is een zilveren denarius van keizer LODEWIJK, te Keulen geslagen. Voorz. kruis met vier bollen tusschen de balken, omschrift LUDOVICUS REX; keerzijde COLONIA, met letters die van de eerste naar de laatste steeds kleiner worden; daarboven eene S met dwarsbalk (S) en onder, eene A. Volgens bijgevoegd berigt was het muntje in eene aarden pot, tusschen Swalmen en de Pruissische grenzen gevonden, op omtrent een uur afstand van Roermond.

Eene poging, om beide muntjes voor het koninklijk Kabinet van penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage te verwerven, had geen gewenscht gevolg.

GOUDEN ZEGELRING bij de kanaalwerken door den hoek van Holland gevonden. Op het ronde schild was, in eenen dubbelen parelrand, welks binnengedeelte met krulfiguren versierd was,

het hier afgebeelde, zoogenaamd familie- of huismerk ingesneden

zaamgesteld uit eenen vorm van eenen regthoekigen driehoek, welks horizontale lijn verlengd is en dan door eene X gesloten wordt; in de naar onder verlengde loodlijn, zijn boven elkander de letters R en D aangebragt, eindigende die lijn in twee X nevens elkander. De letters R D zullen wel de eerste van de namen des eigenaars zijn.

De vergadering meende aan dien ring wel eenige meerdere dan de metaalswaarde te mogen hechten, al ware het dat hij, in de nabijheid van en met eenige zilveren Engelsche munten van de jaren 1602, 1611 en 1620 gevonden, welligt tot geen hoogeren ouderdom opklom, en ook eenigszins tot het vermoeden kon leiden dat hij van Engelschen oorsprong was. In elk geval leverde hij eene nuttige bijdrage tot de geschiedenis der geslachtswapens. Daar nu de ontdekking, bij uitvoering van Rijkswerken en reeds in Mei, dus ongeveer zes maanden geleden had plaats gehad, en volgens de bestaande bepalingen alle gevonden voorwerpen van kunst, tegen waardeering aan de directiën opgeleverd en aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken worden opgezonden, besloot de Commissie zich tot den Minister te rigten, met het verzoek, om aangaande het lot van den ring, welks bewaring in eene vaderlandsche verzameling zij wenschelijk achtte, eenige inlichting te mogen erlangen Uit het daarop verkregen antwoord bleek, dat de ring niet aan het Departement, maar met de genoemde munten, regtstreeks aan den Opzigter van het Koninklijk kabinet van penningen en gegraveerde steenen ter beoordeeling en waardeering aangeboden was, ten einde hem, des verlangd, voor die verzameling aan te koopen; dat genoemde Opzigter, meenende evenmin voor het Kabinet van penningen, als voor eenige andere verzameling eenig belang in den ring te kunnen erkennen, ook tot den aankoop niet was overgegaan; dat de ring, volgens door hem

ingewonnen berigt, niet in den smeltkroes geworpen maar in den handel gekomen was, en dus de mogelijkheid bestond dat het voorwerp nog voor vernietiging bewaard was gebleven. De Minister meende met deze inlichtingen genoegen te kunnen nemen; de Commissie moest natuurlijk in den afloop berusten, maar indien haar raad was gevraagd, zou zij op goede gronden zeker niet met het gevoelen van den heer Opzigter van het Koninklijk Kabinet hebben ingestemd. Zij betreurt het zeer, dat men zich de gelegenheid om dien ring te behouden heeft laten ontgaan, en doet dat te meer, om dat zij van haren kant vernomen heeft, dat hij het lot van smelting niet heeft kunnen ontgaan.

Het gemeente-archief te Zwolle. In het Verslag van het vorige jaar, blzz. 39, 40 (*Jaarb.* CI, CII) werd de aandacht gevestigd op den minder gewenschten toestand, waarin eene zeer aanzienlijke verzameling HSS. en boeken verkeerde, afkomstig van het vroegere, zoo beroemde klooster van Windesheim en van andere geestelijke gestichten, alsmede van onderscheidene gilden, op het Raadhuis te Zwolle nog aanwezig en behoorende tot het archief dier gemeente. Het was haar gebleken dat eene betere verzorging en doelmatige plaatsing dier schatten volstrekt gevorderd werden, en zij mag er met eenige voldoening op wijzen, dat hare bemoeijingen aanvankelijk eene goede werking gehad, de belangstelling voor die oorkonden hebben opgewekt. Dr. W. J. A. Huberts, directeur der Rijks hoogere burgerschool, ontving in Julij 1868 van burgemeester en wethouders eene opdragt, om den toestand van het stedelijk archief op te nemen, en een verslag dienaangaande in te dienen. Aan dat verlangen werd voldaan en den heer Huberts, die van zijne bevoegdheid voor zulke taak reeds elders de bewijzen had gegeven, diende in de vergadering van den gemeenteraad van maandag den 15den Februarij 1869 een verslag in, (zie bladz. 19 en 20 van de *Handelingen van den Gemeenteraad* 1869. II) waarin een beknopt overzigt van den omvang en den aard der stukken van het archief werd gegeven, een voorstel gedaan van behoorlijke plaatsing in een ruim lokaal op het Raadhuis, en een ontwerp geleverd van indeeling en rangschikking der be-

scheiden, en voor de inrigting van eenen uitvoerigen Catalogus; wordende eindelijk een tijdsverloop van zeven of acht jaren geraamd, als waarschijnlijk vereischt om het archief geheel volgens de eischen der wetenschap te ordenen, en den Catalogus gedrukt, althans voor de pers in gereedheid te hebben. De Commissie aarzelt niet haren wensch uit te spreken, dat de voorstellen van Dr. Huberts in den gemeenteraad algemeene goedkeuring mogen erlangen, en hem, zoo zijne werkzaamheden het gedoogen, de belangrijke taak opgedragen worde om die voorstellen tot verwezenlijking te brengen.

Kinderstoel, zoo het heet, van Erasmus. In eene boerenhofstede, thans nog met den naam van „het klooster" onderscheiden, in het land van Stein tegenover Haastrecht gelegen, en die vroeger een gedeelte zou hebben uitgemaakt van het klooster Emmaus, ook wel Tersteene geheeten, wordt sedert langen tijd een eikenhouten kinderstoeltje bewaard, dat, volgens de daaraan verbonden overlevering, in de eerste levensjaren gediend zou hebben aan den, naderhand zoo vermaarden, vaderlandschen geleerde, die met den roem van zijnen naam Europa heeft vervuld. Erasmus, zoo luidt het verhaal verder, zou in het klooster, na den dood zijner vroeg gestorven moeder een tijd lang verpleegd en het door hem gebezigde stoeltje aldaar bewaard gebleven zijn; uit den brand van 1549, waarbij het gesticht ten gronde ging, werd het stoeltje gered, kwam in bezit van den bewoner der boerderij, die op de plaats van het klooster was opgebouwd, en bleef tot heden in die woning berusten, waar de boer van de nu en dan komende bezoekers voor de bezigtiging van het, zorgvuldig in eene kast weggesloten voorwerp, eene kleine geldelijke belooning ontvangt. Kon men werkelijk aan het meubel dien ouderdom toekennen, en met genoegzamen grond er de herinnering van den beroemden Erasmus aan hechten, dan zou het geheel op den weg der Commissie liggen, om voor eene betere bewaarplaats te zorgen, en den eigendom er van voor het Rijk te verkrijgen. Doch zoolang voor die overlevering alle bewijs gemist wordt, kan er wel niet veel waarde aan gehecht worden. Toen Erasmus op aandrang van zijne vrienden in 1487 zich in het klooster Emmaus ging vestigen, was hij den kinderstoel reeds lang

ontwassen. Ondertusschen meende de Provinciale opzigter van den Waterstaat de heer J. H. VAN ECHTEN, die op het onderwerp de aandacht van den Hoofdingenieur van het 10ᵉ district, den heer AUGIER te 's Gravenhage, had gevestigd, dat het stoeltje in zijnen vorm de blijken droeg van eenen hoogen ouderdom, in welk geval het als eene niet onbelangrijke bijdraag tot de zeden en gebruiken van onze voorouders beschouwd zou moeten worden. De Commissie stelt zich daarom voor, om bij eene eerste geschikte gelegenheid, door persoonlijk onderzoek van een harer leden zich nader in te lichten; zij gaf daarvan, onder dankbetuiging van de ontvangen mededeeling den heer Hoofdingenieur berigt.

KERK TE STOLWIJK. Over dit gebouw, dat reeds gedurende meer dan twee jaren, sedert het door den brand vernield werd, als een bouwval aan zijn lot was overgelaten, heeft het Verslag over 1867 blz. 38 (*Jaarb.* blz. CXXXVII) en dat over 1868 blz. 19 (*Jaarb.* blz. LXXXI) een en ander medegedeeld. De moeijelijkheden, die voor den herbouw tusschen het kerkbestuur en de Brandwaarborg-maatschappij ontstaan waren, schijnen eindelijk tot een vergelijk geleid te hebben; althans werd de toren in het afgeloopen jaar wederom geheel en al hersteld, en in den aanvang van het loopende jaar de slooping van de bouwvallen der oude, en de bouw eener geheel nieuwe kerk aanbesteed.

Bij de slooping der oude muren, waarmede zeer kort geleden een aanvang is gemaakt, werd, niet zooals in enkele Dagbladberigten gemeld is, in de kolommen, maar in het bovenste gedeelte van den koorwand eene groote menigte potjes van gebakken aardewerk gevonden, die, geheel ledig met de opening naar het inwendige van het gebouw gekeerd en dáár zigtbaar, waren ingemetseld. Reeds in 1832 had men bij eene herstelling van de kerk, eenige dier potjes ontdekt, toen ook een of meer hunner uitgenomen en nader onderzocht, maar hen ook wederom ingemetseld en aan de zaak verder geen aandacht geschonken Van het zestal door den Burgemeester aan de Commissie overgemaakt, schijnen vijf opzettelijk tot het doel, waarmede zij in den bouw werden aangebragt, vervaardigd te zijn. Zij zijn niet verglaasd, hebben eene blaasvormige gedaante, dus geen voet,

eene hoogte van ongeveer 17,5, aan den buik eene middellijn van 16, aan de opening van 9 centimeters. Het zesde potje, was oorspronkelijk tot huiselijk gebruik bestemd, als zijnde een kannetje met zeer wijde opening, één oor en drie pootjes, en van binnen verglaasd, hoog 12,5, middellijn aan den buik 13 en aan de opening 10,5 centimeters. Een der eerstgenoemde scheen in de kalk die er nog aan verbonden was, het bewijs te dragen dat het, niet vlak liggende, maar regtop staande ingemetseld was geweest; want de glad afgewerkte bepleistering, die den binnenwand van het koor bedekte, en tegen de zijde van het potje was overgebleven, was met iedere andere rigting dan de regtop staande in wederspraak. Het is echter mogelijk dat hier eene uitzondering plaats greep, of men bij het weder inzetten van de in 1832 uitgenomen potjes, zich om hunne vroegere rigting minder bekommerd heeft. Hoe het zij, wij staan hier voor eene bijzonderheid die de aandacht wel trekken mag en verder onderzoek verdient. Waarschijnlijk verbeelde men zich in die voorwerpen een middel te erlangen tot versterking van het geluid, eene opvatting die slechts langs den praktischen weg tot zekerheid zou te brengen zijn. Waren de potjes in de buitenzijde van den muur en met de openingen buitenwaarts gekeerd gevonden, dan zou de gedachte aan de musschentorens, waarover hierboven met een woord gerept werd, zich van zelve opdoen. De potten die ook nu nog in enkele gedeelten van ons land, vooral op de dorpen tegen de gevels der woningen worden opgehangen, om den musschen tot het maken hunner nesten te dienen, hebben in vorm en grootte met die uit de Stolwijksche kerk veel overeenkomst *).

GRAFSTEEN VAN THEODORICUS of DIRK VAN HERKEN te WINDESHEIM. De zaak van het overbrengen van de grafzerk van den, vooral voor de opvoeding van de jeugd zoo verdienstelijken, Windesheimschen geestelijke, en de inmetseling in den kerkmuur, waarop in het vorig Verslag, blzz. 38, 39 (*Jaarb.* blz. C, CI)

*) Nadat dit verslag was uitgebragt zijn nog onderscheidene voorbeelden van zulke, in de wanden van middeleeuwsche kerkgebouwen buitenslands ingemetselde potjes, onder de aandacht gekomen, en is hunne bestemming tot klankversterking genoegzaam tot zekerheid gebragt.

zeker uitzigt werd gegeven, heeft nog geen voortgang gehad, ofschoon de Commissie, rekenende op de haar van het kerkbestuur gedane toezegging, den heer H. W. STORK, predikant der gemeente, gemagtigd had, om bij den eigenaar den steen, dien deze voor den ingang zijner woning als stoepsteen bezigde, tegen eenen nieuwen in te wisselen. De Commissie, op haar schrijven van 29 Februarij 1868 over dit onderwerp volstrekt geen antwoord of eenig berigt ontvangen hebbende, meende zich in November op nieuw tot den heer STORK te moèten wenden, om zich omtrent den staat der zaak in te lichten. Uit het spoedig daarop gevolgde antwoord bleek, dat de voorgestelde verplaatsing van de bedoelde zerk en van het overblijfsel van eene andere, insgelijks van het oude klooster afkomstig, nog niet bewerkstelligd was; dat de kerkvoogden wel niet ongezind waren, om aan het verlangen der Commissie te voldoen, maar in de meening verkeerden dat de zaak juist niet zooveel spoed vorderde. Daarenboven was eerlang in het personeel van kerkvoogden eene gedeeltelijke vernieuwing te verwachten, en scheen het raadzaam de behandeling van het onderwerp zoolang te laten rusten. De Commissie wacht nu van den predikant, overeenkomstig diens toezegging, nader berigt, om dan naar gelang van zaken, welligt zelve handelend op te treden tot behoud althans van den grafsteen van VAN HERKEN.

DE OUDE BURGT TE OOSTVOORNE. Van wege de Regering waren met de erven van den vorigen eigenaar onderhandelingen aangeknoopt tot wijziging van de bepalingen, die eene opdelving van de, onder eene hoogte verborgen, overblijfsels van den Burgt bemoeijelijkten. Het vorig Verslag, blzz. 58—60 (*Jaarb.* blz. CXX—CXXII) opende het uitzigt op eenen gewenschten loop der zaak, maar de bevestiging moest achterwege blijven. De ambachtsheer was volkomen bereid om tot de wijziging van de bedoelde bepalingen zijne toestemming te verleenen, maar onder de menigte mede-erven waren er eenige volstrekt ongenegen om zijn voorbeeld te volgen. Natuurlijk kon de Regering thans voor de voorgestelde opgravingen geene gelden beschikbaar stellen, zoolang de voorwaarde, waarop zij den eigendom van het perceel verkregen had, niet werd opgeheven of gewijzigd, maar de

verpligting bleef bestaan dat „alle oudheden, gelden of andere „zaken van waarde, welke bij het afbreken of graven in den „heuvel mogten gevonden worden, aan den vorigen eigenaar „van den grond verblijven en aan hem moeten worden ter hand „gesteld." De hoogte, waaronder de bouwvallen bedekt lagen, was vroeger voor het Rijk aangekocht, met het voornemen om aldaar een kustlicht te plaatsen. Dit plan werd later geheel ter zijde gesteld, en toen eenigen tijd geleden er gelegenheid was ontstaan om de hoogte weder te verkoopen, had de toenmalige Minister van Financiën het denkbeeld geopperd, om vooraf de oude overblijfselen van den Burgt te doen ontblooten. De Minister van Binnenlandsche Zaken meende thans van het plan tot die ontgravingen te moeten afzien en aan zijnen ambtgenoot kenbaar te maken, dat tegen den voorgestelden verkoop bij hem geene bedenkingen bestonden. De Commissie betreurt dien afloop der zaak en het afspringen van een onderzoek, dat onder goede leiding rijke vruchten had kunnen dragen, en waarbij zich misschien vele belangrijke bijzonderheden op het leven onzer voorouders en den burgtbouw der middeleeuwen betrekkelijk, zouden opgedaan hebben.

De Plompe toren onder Koudekerke op Schouwen. Zie het vorig Verslag, blzz. 17-19 (*Jaarb.* 1868, blz. LXXIX—LXXXI). De Commissie had zich aan den Minister van Binnenlandsche Zaken bereid verklaard tot een plaatselijk onderzoek van het oude gebouw, vooral met het oog op het belang dat aan den toren als overblijfsel van oude vaderlandsche bouwkunst kon worden toegekend, omtrent het al of niet dringende van maatregelen tot behoud, de wijze waarop het best daarin kon worden voorzien, en de kosten die daaraan verbonden zouden zijn. Zij had daarop de verzekering ontvangen, dat de mededeeling van de uitkomsten van haar onderzoek met welgevallen werd tegemoet gezien. In de hoop van daardoor de verwezenlijking van haar voorstel, dat het Rijk den toren in eigendom en beheer mogt overnemen, te bevorderen, magtigde zij twee harer leden tot het begeerde onderzoek, dat op het einde van Mei 1868 werd volbragt, en waarvan de volgende uitkomsten in een verslag aan den Minister werden medegedeeld.

De toren, die, even als die van de Groote kerk te Zierikzee, met zijne, thans geheel en al verdwenen kerk niet verbonden schijnt geweest te zijn, is een zeer oud gebouw, van zoogenaamde reuzenmoppen in staand verband opgemetseld, en dagteekent waarschijnlijk van het laatst der dertiende eeuw De muren zijn zeer dik, tengevolge waarvan de inwendige ruimte betrekkelijk gering is. Eene trap aan de noordzijde van binnen toegankelijk, leidde naar de eerste der verdiepingen, boven een van steenen gemetseld gewelf. De treden der trap zijn verdwenen, even als het genoemde gewelf, en zoo ook de afscheidingen van de hoogere verdiepingen. Op verschillende plaatsen, met name ook aan de lichtopeningen, is het oude, oorspronkelijke metselwerk door bekleeding of herstellingen in lateren tijd vervangen of gewijzigd; een groot gedeelte van den voet des torens is aan de vier zijden, insgelijks in lateren tijd, verbreed en versterkt Eene borstwering boven het achtzijdige bovenste gedeelte van het gebouw, aan den westelijken en den zuidelijken, gedeeltelijk ook doorloopende aan de twee andere gevels, is insgelijks van lateren tijd. De spits, zoo die immer aanwezig is geweest, is geheel verdwenen en eene kapbedekking ontbreekt evenzeer, zoodat regen en sneeuw eenen onbelemmerden toegang hebben, en, bij gebrek aan behoorlijk onderhoud, de toren wel langzaam, maar toch voortdurend zijne slooping ziet naderen. Toch schijnt hij stevig genoeg, om vele jaren nog aan den invloed van weder en wind en den tand des tijds wederstand te kunnen bieden en hij zal dus ook nog lang in de behoeften van zeevarenden, voor wie hij werkelijk als herkenningsmerk dient, voorzien.

De vraag, of die behoefte zoo dringend is, dat dáárom alleen de toren in stand gehouden zou moeten worden, ligt buiten de beoordeeling der Commissie, die haar onderzoek beperkte tot de waarde en het belang, welke aan het gebouw uit een oudheid- of een bouwkundig oogpunt moeten worden toegekend.

In die laatste opzigten zouden groote geldelijke offers tot herstel of behoud haar niet volstrekt noodzakelijk voorkomen; maar eene naauwkeurige opneming en opmeting, door eenen bevoegden bouwkundige volbragt, voldoende zijn, om voor de geschiedenis der vaderlandsche bouwkunst de noodige gegevens te

bewaren. Zulk eene opneming moet de Commissie zeer wenschelijk achten; maar die zou niet behoorlijk en met de vereischte naauwkeurigheid kunnen volbragt worden, tenzij door besteigering of andere hulpmiddelen de toren overal genoegzaam toegankelijk werd gemaakt. Mogt dit het geval zijn, dan zou zij meenen, dat met weinige kosten, door invoeging als anderszins, tevens de meest beschadigde gedeelten der muren verbeterd konden, en daardoor het langer behoud van het gebouw verzekerd zou worden.

Als slotsom harer overwegingen meende de Commissie te mogen vaststellen:

1°. Dat eene volledige herstelling van den toren geldelijke offers zou vorderen, te groot, dan dat die in de bouwkunstige of geschiedkundige waarde van het gebouw genoegzaam gewettigd zouden zijn;

2°. dat eene naauwkeurige opneming en opmeting ten stelligste aanbeveling verdienen;

3°. dat, bijaldien daartoe mogt besloten worden, het wenschelijk was, die gelegenheid tevens waar te nemen, tot het aanbrengen van eenige der meest noodige voorzieningen.

Op grond van het bovenstaande, meende de Commissie, overeenkomstig het vroeger reeds door haar geopperde denkbeeld, aan den Minister in overweging te moeten geven, dat het Rijk den toren in eigendom en beheer nemen mogt, en nadat de kosten door eenen deskundige zouden berekend zijn, ondersteld dat die geen te groot bedrag aanwezen, de noodige gelden beschikbaar stellen, om de opneming en opmeting onder N° 2 en de voorzieningen onder N°. 3 vermeld, te doen plaats hebben.

Het antwoord was, dat de Minister wegens gebrek aan de noodige fondsen en de vele behoeften, waarin ook elders voor gebouwen moest voorzien worden, zich verpligt achtte, den Plompen toren aan zijn lot over te laten. Dat de Commissie zich ook hier weder eene nieuwe en ontmoedigende teleurstelling bereid zag, behoeft wel geene verzekering. Zij zal haar verslag niet kunnen eindigen, zonder nog van andere ervaringen van gelijken aard te moeten gewagen.

Daartoe behoort de reeds zoo dikwerf en bijna in elk verslag,

het laatst in dat van het vorige jaar, blz. 54 (*Jaarb.* blz. CXV) en volgg. besproken zaak van het ontworpen RIJKS-MUSEUM VOOR VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS, ZEDEN EN GEBRUIKEN SEDERT DEN GRAFELIJKEN TIJD. Het denkbeeld van de Commissie om het Muiderslot tot tijdelijke verblijfplaats van de, voor zulk een Museum reeds beschikbare en bestemde voorwerpen, thans op verschillende plaatsen verspreid, in te rigten, was aan den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken niet verwerpelijk voorgekomen en had eene uitnoodiging aan de Commissie ten gevolge gehad, om tot dit doel een plan met begrooting der kosten te ontwerpen. Aan dit verlangen was beantwoord, maar een later geopend vooruitzigt op de mogelijkheid van in Amsterdam eene behoorlijke plaats voor het bedoelde Museum te kunnen erlangen, had de behandeling van het onderwerp vooreerst doen rusten.

Die rust scheen echter wel wat al te ongestoord voort te duren, terwijl de Commissie al meer en meer in verlegenheid geraakte, zoowel met betrekking tot het aanwijzen van eene behoorlijke berging van voorwerpen, vooral van die van grooteren omvang, die haar voor het Museum beschikbaar gesteld werden, of tot welker aanwinst zij zich de gelegenheid geopend zag, als ook tegenover de bezitters van diergelijke voorwerpen, die zich genegen verklaarden tot eenen afstand aan het Rijk, doch onder de voorwaarde, dat met het inrigten van een gebouw en toegankelijk stellen van het verzamelde, niet langer zou gedraald worden.

Van de vooruitzigten op een behoorlijk gebouw scheen de verwezenlijking nog niet zoo spoedig verwacht te kunnen worden. De Commissie achtte zich daarom verpligt om op nieuw op het onderwerp terug te komen. Zij deed dit in een schrijven aan den Minister van 6 Nov. 1868 n°. 943, waarbij zij, onder terugwijzing op de aan Zijner Excellenties ambtsvoorganger ingediende voorstellen, op nieuw in overweging gaf, of niet alsnog overeenkomstig de door haar ontworpen schets, het Muiderslot voor eene kern van voorwerpen voor het bedoelde Museum bestemd of reeds afgezonderd, althans ter voorloopige bewaring en tentoonstelling zou kunnen worden aangewezen. Dán toch eerst zou men met vrucht pogingen kunnen te werk

stellen, om van verschillende zijden, ware het dan ook slechts in bewaring, belangrijke stukken te verwerven, door de eigenaars, al of niet onder voorbehoud van nadere beschikking afgestaan. Dán ook zou gebrek aan eene behoorlijke bergplaats niet langer eene reden zijn, om, waar zeldzame en zeer belangrijke overblijfsels der vroegere vaderlandsche kunst gevaar loopen van verloren te gaan of naar den vreemde vervoerd te worden, voorstellen tot aankoop voor rekening van de Regering af te wijzen, zooals dit reeds meermalen, onder anderen met de kerkglazen van Zevenhuizen en de oude meubels te Poortugaal het geval was geweest.

Het antwoord liet zich niet lang wachten, de Minister gaf te kennen: dat het Muiderslot voor het beoogde doel niet wel kon gebezigd worden, ook om de kosten voor de tijdelijke inrigting, de in- en uitwendige herstellingen, die het gebouw waarschijnlijk in het volgende jaar zou moeten ondergaan, en de bezwaren van een behoorlijk toezigt; dat buitendien er eenig uitzigt bestond, dat het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam de noodige fondsen trachten zou bijeen te brengen om een Museum van voorwerpen van oude vaderlandsche kunst en nijverheid te stichten, in welk geval in die verzameling de door de Commissie bedoelde voorwerpen voor het ontworpen Rijks Museum in bruikleen en ter bewaring zouden kunnen gegeven worden.

De Commissie zou de verwezenlijking van dit plan onvoorwaardelijk toejuichen; maar, bij den twijfel dien zij meende te moeten koesteren aan die verwezenlijking, althans binnen een niet te verwijderd tijdperk, bleef ook nog het groote bezwaar bestaan, dat middelerwijl steeds de gelegenheid ontbrak om voorwerpen, althans van eenigen omvang, behoorlijk te bergen. Er bestond dringende behoefte aan onverwijlde beschikking over een lokaal tot tijdelijke bewaring, en daarom, ofschoon zich niet geheel kunnende nederleggen bij de opgaaf der bezwaren met betrekking tot het Muiderslot, veroorloofde zich de Commissie haar ander, vroeger denkbeeld nog eens bij den Minister onder de aandacht te brengen, en in bedenking te geven, of niet een gedeelte van de groote, grafelijke zaal op het Binnen-

hof, door een eenvoudig en weinig kostbaar ijzeren hekwerk van het overige afgescheiden en afgesloten, tot het begeerde doel met betrekkelijk weinige kosten ingerigt zou kunnen worden. Ook hierop luidde het antwoord afwijzend, daar de Minister, ook zelfs voor tijdelijke plaatsing der bedoelde voorwerpen, dit lokaal minder geschikt bleef achten.

Eene andere moeijelijkheid bij het verzamelen van voorwerpen bestond in de ontstentenis van beschikbare gelden, wanneer onverwacht opkomende doch snel voorbijgaande gelegenheden, zooals dit reeds meermalen het geval was geweest, zich opdeden, tot het aankoopen van belangrijke stukken. Wèl had de Minister, even als zijne ambtsvoorgangers, de Commissie gemagtigd, om voor buitengewone behoeften zich om geldelijke ondersteuning tot de Regering te rigten, en had de ondervinding geleerd, dat deze laatste dan aan zulk een aanzoek vaak gunstig gehoor schonk; maar bij gelegenheden als de hierboven bedoelde ging met voorstel, overleg en toekenning van het gevraagde te veel tijds verloren. De Commissie verkreeg daarom de bevoegdheid, om, des noodig, op hare aanvraag per telegram het welnemen des Ministers in te roepen, en waar onmiddelijke beslissing gevorderd werd, kan het voorzittend lid zich gemagtigd houden om kleine aankoopen te doen, met het uitzigt van het bedrag zijner voorschotten, zoo de uitgaaf later wordt goedgekeurd, terug te ontvangen.

Ofschoon nu dit laatste bezwaar in zekere mate werd opgeheven, bleef echter de grootere moeijelijkheid bestaan, het ontbreken van eene tijdelijke, voor het tentoonstellen der voorwerpen redelijk geschikte bergplaats. De Commissie meende, na uitvoerige beraadslaging in hare vergadering, dat de ongunstige uitslag van al hare pogingen in deze, van zelf leiden moest tot de overtuiging, dat zij niet langer kan blijven voortgaan met de haar opgedragen bemoeijingen, tot het verzamelen van voorwerpen voor het bedoelde Museum; zij zal zich tot haar groot leedwezen verpligt gevoelen van deze hare zienswijze den Minister mededeeling te doen.

Nog zijn eenige bijzonderheden te vermelden, waarin de Commissie werkzaam is geweest, of die op hare handelingen in

het afgeloopen jaar, en de wijze waarop zij hare taak tracht te volbrengen, betrekking hebben.

Op de tentoonstelling in den laatsten zomer te Zierikzee gehouden, waren onder de ingezonden, vrij talrijke kunststukken in zilver, ook twee ZILVEREN NACHTMAALSBEKERS ingezonden, afkomstig van de, niet lang na 1682 door het geweld der golven vernielde kerk der Hervormde gemeente Oud-Bommenede. Zij waren versierd met eene gravure van de kerk der gemeente, in eene soort van medaillon, met het opschrift: *Ter liefde van den gekruiste de Kerk van Bommenede vereert door P. B.* 1651. Van voren las men het opschrift: *mij ter gedachtenis*. Wat er van de gemeente Oud-Bommenede overbleef, nadat de inwoners van lieverlede, ten gevolge van aanhoudende doorbraken en overstroomingen hunne vroegeren woningen moesten opgeven, is met het aangrenzende Zonnemaire vereenigd, en gaat daar te kerk. Men zou dus verwacht hebben, dat de hier bedoelde bekers ook in eigendom of bewaring aan de Zonnemairesche kerk zouden zijn overgegaan. Dit is echter het geval niet, zij berusten thans, naar de Commissie vernam, bij den heer K. HOEKE HOOGENBOOM te Zonnemaire, afstammende van eenen der vroegere schouten of schepenen van Bommenede. Het ware te wenschen, dat het kerkbestuur van Zonnemaire, als het eerst daartoe geroepen, pogingen te werk stelde om de bekers voor zijne kerk te verwerven, waar zij in ieder geval beter dan thans, aan hunne oorspronkelijke bestemming en tevens aan de bedoeling des schenkers zouden beantwoorden.

TOREN DER GROOTE, voormalige PAROCHIALE KERK TE BREDA. Het is velen bekend, dat voor eenige jaren het gemeentebestuur het gedeelte van den fraaijen toren boven de hoogte van de nok van het kerkdak, geheel en al in den oorspronkelijken stijl had doen herstellen. Het benedengedeelte aan de kerkelijke gemeente behoorende had in die herstelling niet gedeeld. Gebrek aan de noodige middelen of welke andere redenen ook hadden veroorzaakt, dat van wege het kerkbestuur in het onderhoud op den duur niet genoegzaam was voorzien. Van lieverlede hadden zich scheuren, ontzettingen en afwijkingen in het benedengedeelte van den toren doen kennen, en had het kwaad

eindelijk zulk eene hoogte bereikt, dat men voor het verdere behoud van het geheel ernstige vrees begon te koesteren, en krachtige en spoedige middelen dringend gevorderd schenen. Het kerkbestuur was buiten magte om de noodige gelden, ook voor het meest noodzakelijke tot herstel en behoud, bijeen te brengen, en het gemeentebestuur, vreezende dat weldra zonder spoedige voorziening de geheele toren ten val geraken, de stad van een harer fraaiste sieraden beroofd zou worden en de aanzienlijke sommen, aan het gebouw van wege de gemeente besteed, te vergeefs geofferd zouden zijn, besloot ook tot versterking en het meest noodige herstel van het benedengedeelte, zich de onvermijdelijke uitgaven te getroosten. Daar echter die uitgaven te zwaar op de gemeentefondsen zouden drukken, had het zich tot den Koning gewend, met verzoek om eene ondersteuning van Rijkswege. Bij de over het onderwerp uitgebragte meeningen was ook de wensch uitgesproken, dat men verder gaan en het benedengedeelte van het gebouw, op de wijze zooals dit met het bovengedeelte was geschied, geheel en al in den oorspronkelijken vorm zou herstellen. De Minister zond daarom al de op de zaak betrekkelijke stukken ter beoordeeling en om raad aan de Commissie, en deze laatste magtigde twee harer leden, om zich door een persoonlijk onderzoek omtrent den toestand des torens te vergewissen. Dit geschiedde, en stelde haar in staat om een verslag uit te brengen, en aan het vereerend verlangen van den Minister te voldoen.

Naar aanleiding van de haar in handen gestelde stukken, had de Commissie het ook noodig geacht de vraag te beantwoorden, of de meerdere arbeid en kosten, gevorderd voor eene gelijke herstelling en bijwerking van de bouwkunstige versieringen in den oorspronkelijken stijl, wenschelijk geacht en aanbevolen moesten worden.

De noodzakelijkheid van versterking van het benedengedeelte, de wijze waarop daaraan de hoogst noodige herstellingen behooren aangebragt te worden en de daarvoor geraamde kosten, behoefden voor de Commissie geen onderwerp van onderzoek te leveren; zij werden door deskundigen nagegaan en goedgekeurd.

Na de groote uitgaven aan de herstelling van het bovenge-

deelte van den toren in zijnen oorspronkelijken stijl ten koste gelegd en den uitnemenden uitslag, waarmede dat werk bekroond werd, zou het zeer te betreuren zijn, wanneer men zich bij de meest noodzakelijke werken tot onderhoud of behoud van het benedengedeelte moest beperken. Er kon niet aan getwijfeld worden, of eene geheele herstelling en bijwerking van het benedengedeelte, in overeenstemming met het overige, moesten ten sterkste worden aanbevolen. Indien de daarvoor benoodigde gelden, welker bedrag eerst na het opmaken van een uitvoerig plan en eene omschrijving kon geraamd worden, niet terstond konden worden aangewezen, zou men zich voorshands moeten bepalen tot het onmiddellijk noodzakelijke; maar daarbij altijd en vooral in het oog houden, dat alles vermeden werd, waardoor later het bijwerken der versieringen, overeenkomstig den oorspronkelijken stijl en aanleg bemoeijelijkt, of daarop ingegrepen zou worden.

Onder het bovenstaande voorbehoud meende de Commissie eene gunstige beslissing op het door den gemeenteraad aan den Koning gerigte verzoekschrift, alleszins te moeten aanraden; maar zij gevoelde zich ook verpligt verder te gaan, en in bedenking te geven, of niet, tengevolge van een overleg met den gemeenteraad en het kerkbestuur der Hervormde gemeente, onder toekenning van eenen jaarlijkschen, geldelijken onderstand van Regeringswege, eene schikking zou kunnen volgen, waardoor van lieverlede en in een niet al te ruim genomen tijdsverloop, het benedengedeelte van den toren, even als het bovengedeelte, geheel en al in alle zijne versieringen werd afgewerkt.

Later bleek dat dit denkbeeld door de Regering niet was afgekeurd, toen aan de Commissie nog vóór het einde des jaars door den Minister eene fraaije, uitgewerkte teekening van het plan tot volkomen herstel, met bijbehoorende begrooting en verdere bescheiden, ter kennisneming werd toegezonden, opgemaakt door den Bredaschen gemeente architect, den heer J. F. Cuypers, denzelfde naar wiens ontwerp en onder wiens leiding ook de vroegere herstellingen hadden plaats gehad. De Commissie meende aan het plan en de teekening allen lof te moeten geven, en zich aan haar vroeger uitgesproken gevoelen te kunnen blijven houden. Daarom achtte zij zich verpligt de toe-

kenning van geldelijken onderstand van Rijkswege op nieuw aan te bevelen, wanneer men de zekerheid verkregen zou hebben, dat het ontwerp in alle opzigten naauwkeurig aan de vereischten van den oorspronkelijken stijl beantwoordt, en het cijfer der kosten van uitvoering met juistheid is geraamd geworden.

De Commissie wenscht van harte, dat de voorgestelde onderneming tot stand komt; het werk zal het vaderland tot eer kunnen strekken en mag als eene hulde beschouwd worden aan den stadhouder WILLEM III, wiens milde giften vooral het mogelijk maakten, dat de toren, die in 1694 door den bliksem getroffen, voor een groot gedeelte vernield was, geheel en al wederom op nieuw kon worden opgebouwd.

Een ander onderwerp, waarop de voorlichting der Commissie door den Minister van Binnenlandsche Zaken eenige dagen geleden werd aangevraagd, betreft de beroemde **GLAZEN MET INGEBRAND SCHILDERWERK** in de Groote kerk te Gouda. Voor het behoud dier zoo zeldzame kunststukken is eene geheele vernieuwing van het lood, waarin de ruitjes gevat zijn, noodig geworden. Bij een negental ramen is dit reeds geschied, maar er blijven nog vierendertig over, die gelijke herstelling behoeven. Kerkvoogden wenschen voor dat werk van de Regering gedurende eenige jaren eene geldelijke tegemoetkoming, en hebben zich daartoe tot den Minister van Binnenlandsche Zaken gerigt. De Commissie acht ook hier een persoonlijk onderzoek noodig en heeft aan twee harer leden opgedragen, om zich daartoe naar Gouda te begeven.

Toen naar aanleiding van den *Open brief* door het lid van de Tweede Kamer, Mr. GRATAMA OLDHUIS aan Gedeputeerde Staten van Drenthe, de aandacht op de bekende HUNNEBEDDEN gevestigd was geworden, heeft de Commissie een schrijven tot den Minister gerigt, om op maatregelen tot behoud dier merkwaardige gedenkteekens van een grijs verleden aan te dringen. Zij achtte dat zulk een doel het best kon bereikt worden, wanneer de Hunnebedden, voor zoover zij niet reeds in eigendom aan het Gewestelijk bestuur van Drenthe zijn overgegaan, met den grond waarop zij zich bevinden tot eenen behoorlijken afstand om hen tegen beschadiging te vrijwaren, binnen een niet te

zeer verwijderd tijdstip ter beschikking en onder het beschermend beheer van de Regering werden gebragt.

Nog werd in eene harer vergaderingen de aandacht der Commissie door een harer leden gevestigd, op het zeer aanzienlijke aantal van merkwaardige en goed bewaarde grafzerken, de oudste van 1478, in de Groote kerk der Hervormde gemeente te Zalt-Bommel aanwezig. Eenstemmig was haar gevoelen, dat het verzamelen van afteekeningen en afdrukken van die, voor geschiedenis en kunst zoo nuttige bouwstoffen, geheel op haren weg lag, en dat zij wanneer zich eene geschikte gelegenheid aanbiedt, aan dat onderwerp hare zorg behoort te wijden. Hetzelfde lid deelde haar mede, dat voor eenige jaren de toenmalige Gouverneur van Noordbrabant, Jhr. VAN DEN BOGAERDE, de insgelijks zeer merkwaardige grafzerken in het koor van de Groote St. Janskerk te 's Hertogenbosch had doen afteekenen, en dat die teekeningen waarschijnlijk in de zoo rijke verzameling op het kasteel te Heeswijk bewaard zijn gebleven.

In het vorige Verslag, blz. 63 (*Jaarboek* 1868, blz. CXXV) werd melding gemaakt van den GEDRUKTEN BRIEF, die, onder dagt. van 25 Junij 1866, N°. 850, door het Commissielid, den heer Hoofdinspecteur van den Waterstaat, aan alle beambten van dat korps was toegezonden, met een regtstreeksch beroep op hunne medewerking tot het doel der Commissie. Naar aanleiding van eene opmerking van den heer Ingenieur Jhr. VAN DEN SANDHEUVEL, werd besloten, ook afdrukken van dien brief aan de Provinciale opzigters te doen toekomen. De goede vruchten van dien maatregel zijn in het afgeloopen jaar niet uitgebleven.

Aan het voornemen tot verspreiding van het werkje, waarin door de Commissie de bouwkunstige teekeningen van den gesloopten OUDEN TOREN VAN OUDORP bij Alkmaar, zie het vorige Verslag, blz. 62 (*Jaarboek* 1868, blz. CXXIV) bekend gemaakt had, is gevolg gegeven. Exemplaren zijn met begeleidende brieven gezonden aan de stedelijke gemeentebesturen, met verzoek van mededeeling aan hunne architecten; aan alle de beambten bij het korps van 's Rijks Waterstaat en aan de provinciale Ingenieurs en de provinciale Opzigters. Die toezending geschiedde met het hoofddoel, om op dat werkje te kunnen wijzen, als een voor-

beeld van de manier, waarop opmetingen en bouwkunstige teekeningen van oude gebouwen, het best overeenkomstig de bedoeling der Commissie kunnen vervaardigd worden.

Door tusschenkomst van den Commissaris des Konings in Noord-Holland werd het verlangen kenbaar gemaakt van het gemeente-bestuur te 's Gravenhage, om voorwerpen op die gemeente betrekkelijk, en ter beschikking der Commissie komende, aan de verzameling van geschied- en oudheidkunde op het Raadhuis toegewezen te zien De Commissie zal gaarne bij voorkomende gelegenheid aan dit billijk verlangen voldoen, voor zoover dit zonder krenking van de belangen van Rijksverzamelingen geschieden kan.

Eindelijk mag nog vermeld worden, dat de Commissie zich verpligt heeft gerekend, om ook dit jaar weder belangelooze medewerking die zij ondervond, waar het pas had en van geldelijke belooning geen sprake kon zijn, door een geschenk te erkennen. Zoo deed zij, in overleg met den heer Hoofd-ingenieur van het 1ste en 3de district te Assen, aan den opzigter van den Waterstaat H. Raammaker te Groningen, een net gebonden exemplaar van von Lutzow's *Meisterwerke der Kirchenbaukunst* toekomen, als eene erkentenis van zijne goede diensten in 1867 voor het opmeten en in teekening brengen van het Provinciaal Collectehuis te Groningen bewezen.

Den Heer R. E. J. Roeterink, leeraar in het teekenen aan de hoogere burgerschool te Veendam, bood zij in een net gebonden exemplaar van Rose's *Leer van het ornament* een bewijs aan van de ingenomenheid, waarmede zij zijne vele belangrijke bijdragen ontving, en van haren dank voor de wijze waarop hij zijn talent en zijnen tijd aan hare belangen had dienstbaar gemaakt.

Van de bereidwilligheid der gemeentebesturen, om aan de jaarlijks herhaalde aanschrijvingen van de Commissarissen des Konings gevolg te geven, en de Commissie steeds en tijdig op de hoogte te brengen van ontdekkingen in hunne gemeenten geschiedende, van gevaren, van slooping, beschadiging, of veranderingen, waarmede oude gebouwen, openbare of bijzondere, gedenkteekens, verzamelingen van geschiedenis of kunst bedreigd

worden, van die bereidwilligheid, blijven de bewijzen al zeer schaarsch. Enkele, zeer weinige uitzonderingen vermeldde en erkende zij met dank; maar bijna altijd kwamen de berigten, dat hare tusschenkomst gevorderd kon worden, langs eenen anderen weg, en dan dikwerf eerst, wanneer het te laat was om die tusschenkomst te verleenen, tot hare kennis. Gebrek aan kennis leidt ook nu en dan tot verkeerde beoordeeling van het min of meer belangrijke der feiten of omstandigheden, en blijft de mededeeling achterwege, dewijl de zaak of ontdekking als „niets bijzonders" leverende, of „van geene genoegzame waarde" was beschouwd. Zoo gebeurde het b. v. dat, onder aanhaling van de kennisgeving van den Commissaris des Konings, een burgemeester aan de Commissie berigt gaf van de slooping van een oud gebouw „dezer dagen" ten uitvoer gelegd, en de Commissie eerst in kennis gesteld werd, nadat het gebouw spoorloos verdwenen was! Ware de kennisgeving tijdig geschied, zoo zouden van een kerkje, welligt tot de oudst overgeblevene in ons vaderland behoorende, zeer zeldzame en nuttige gegevens opgezameld zijn geworden. Elders werd eene kennisgeving omtrent aanstaande of begonnen slooping uitgesteld, dewijl men eerst de goedkeuring van Gedeputeerde Staten op de aanneming van het werk wilde inwachten; maar middelerwijl werd den aannemer vrijheid gegeven, en maakte deze van de gelegenheid gebruik, om met de slooping eenen aanvang te nemen; een berigt in een Dagblad bragt toen aan de Commissie de eerste tijding.

Waarlijk de Commissie stelt hare eischen niet te hoog, uit geen onredelijk verlangen, wanneer zij niets vraagt dan tijdige kennisgeving, omtrent de punten, die in haren gedrukten brief van September 1860 aan alle gemeentebesturen onder de aandacht zijn gebragt; zij mogt er op rekenen, dat haar verlangen, jaarlijks door de Regering bij die gemeentebesturen in herinnering geroepen en ondersteund, zoo al niet algemeene dan toch vrij wat meer behartiging dan tot nog toe het geval was, ontmoeten zou.

Voor het overige erkent zij met dank, dat vele gemeentebesturen niet ongenegen zijn, om, waar hunne tusschenkomst voor eene bepaalde zaak wordt ingeroepen, die ook te schenken. Bij

Koninklijk besluit van 23 Maart 1861 n°. 49 heeft de Commissie vrijdom van port in hare correspondentie, als zoodanig en onder de gewone bepalingen, met de gemeentebesturen. Daaraan mag zij het toeschrijven dat vele bezendingen, zooals teekeningen, plans, verslagen en mededeelingen voor haar bestemd, en die natuurlijk geene gesloten of bijzondere brieven bevatten, haar kosteloos, onder kruisband en conterseign van wege het gemeentebestuur toekomen, of van haar uitgaande de daaraan toegekende bestemming bereiken. Maar niet altijd zijn burgemeesters bereid om hunne medewerking in deze te verleenen, hetzij ten gevolge van onbekendheid met — of van eene te naauwe of onoordeelkundige opvatting van — den geest en de bedoeling van het Koninklijk besluit, hetzij om andere redenen; eenmaal werd in het afgeloopen jaar zulk eene tusschenkomst bepaald geweigerd.

Het Verslag loopt hiermede ten einde. De vragen aan den aanvang gesteld zullen naar aanleiding van het medegedeelde moeten en ook kunnen beantwoord worden. De Commissie schroomt niet, om haren wensch naar eene naauwgezette overweging, een streng onderzoek uit te spreken. Voor haar zelve heeft zij de overtuiging, dat zij naar haar beste weten en vermogen getracht heeft, om aan de op haar rustende verpligtingen te voldoen; dat zij misschien wel meer van haren tijd aan die verpligtingen heeft ten offer gebragt, zich meer moeite en inspanning heeft getroost, dan in billijkheid van haar te verlangen was. Maar zij kan in haar oordeel falen, vooral met betrekking tot den weg waarlangs en de middelen waarmede zij het haar voorgestelde doel trachtte te bereiken; en dan mag zij op raad en teregtwijzing van haren lastgevers rekenen; zij zal die in dank aannemen, en zeker trachten er voor de goede zaak voordeel mede te doen.

De moeijelijkheden die de Commissie in den weg liggen, zijn vooral gelegen in de nog voortdurende algemeene onverschilligheid van hare landgenooten met betrekking tot hare zaak, in de weinige medewerking die aan hare bemoeijingen ten deel valt, en aan de willigt niet op te heffen bezwaren, die ten gevolge van omstandigheden aan haren oorsprong onafscheidelijk verbonden, haar

verhinderen om middelen tot het erlangen van ijverige en over het gansche land verspreide medearbeiders in toepassing te brengen. Zij stelt zich voor over de daarmede in verband staande vragen opzettelijk met het bestuur der Akademie in ernstig overleg te treden. Van den uitslag dier overwegingen zal zij afhankelijk stellen, of zij al dan niet de haar toevertrouwde taak zal kunnen blijven waarnemen. Gaarne zal zij zien dat die in meer bekwame handen overgaat, en hare opvolgers rijkere en betere vruchten op den arbeid inoogsten, dan die zij tot nog toe mogt verzamelen of aanbrengen. Een harer leden gaf, ten gevolge van de moedeloosheid die zich wel eens ook bij allen op den voorgrond dringt, zijnen wensch te kennen, om thans zijnen lastbrief aan de Akademie terug te geven, en het was niet dan met groote moeite, dat hij aan de dringende bede zijner medeleden toegaf, en besloot althans nog een jaar zijne medewerking, die volstrekt niet gemist kan worden, aan de Commissie te blijven verleenen. Deze beschouwingen nemen niet weg, dat het vertrouwen waarmede de Commissie zich van de zijde der Koninklijke Akademie vereerd ziet, de welwillendheid waarmede het bestuur dier Instelling, wáár het slechts mogelijk is, hare pogingen bevordert, en de onbekrompen wijze, waarop de Akademie, ook toen dit onder den druk van tijdelijke bezwaren lang niet ligt viel, in hare geldelijke behoeften trachtte te voorzien en ook nog blijft voorzien, met opregten dank waardeert en erkent. Zij acht het een groot voorregt met die erkentenis haar tegenwoordig verslag te mogen sluiten.

C. LEEMANS
W. MOLL
W. N. ROSE
F. W. CONRAD.

BIJLAAG, zie blz. CIII.

LIJST DER VOORWERPEN,

GEVONDEN BIJ DE

SLECHTING DER OPGEHEVEN VESTING MAASTRICHT.

BRUSSELSCHE POORT.

Verschillende Voorwerpen.

1 Kruis van hardsteen, hoog 1.60 El, breed 0.50, waarop in gothische letter gebeiteld is: JAN VAN OUPEY XV^{c} en XIII, gevonden in de linker face van Bastion Brussel, in de nabijheid van N°. 11.

2 Een blok zandsteen (mergel), waarop gegrift is in Rom. letter: BEWAR MICH JESVS CHRISTVS ERE I . . VCHT DIE KRAFT DES .... *, gevonden in het metselwerk der Poort.

3 Hardsteen, waarop de ster der stad Maastricht en 1687 (stond in den wand van het buitenste gedeelte der Poort).

4 Gebakken haardsteen; in 't midden de stads ster en 1560; links een manshoofd met helm; rechts een vrouwenhoofd.

5 Dito; doch beschadigd.

6 Gebakken haardsteen: in het midden een klimmende leeuw, aan weerszijde eenc lelie en 156 . .

7 Twee gebakken haardsteenen van grof werk, de een met twee onherkenbare wapenborden, de andere met twee hoofden.

8 Verschillende gebakken haardsteenen, zonder eenig ornament.

9 Pot met oor in zandsteen gehouwen, gebruik onbekend.

10 Een aantal kogels van verschillende grootte, alle vol.

---

*) Hier een monogram.

11 Twee ijzeren helmen, zonder ornament, zeer beschadigd en verroest.
12 Drie mannenschedels en eenige beenderen, gevonden bij N°. 11 met N°. 13.
13 Eenige verroeste punten van lansen en pieken en eenige schanskorfhaken, schoppen en houweelen.

Munten.

Zuid-Nederland. — Maastricht.

14	Obsidiale munt van 1579. 8-stuiversstuk, koper	zie PERREAU	p. 56	N°.	5
15	Negenmanneke van ALBERTUS en ISABELLA, 1613	〃	〃 63		
16	Koperen legpenning 1608. Zie DE RENESSE p. 97 N°. 2 en	〃	〃 59	§	1.

Luik.

17	1 Liard van 1566 van GERARDUS VAN GROEISBEEK 1563—1580.	zie DE RENESSE	p. 95	N°.	22.
18	½ liard, versleten	〃	〃 95	〃	26.
19	6 stuks van 1 liard 1610, van ERNEST van Beijeren 1580—1612.	〃	〃 115	〃	81.
20	1 stuk, idem idem.	〃	〃 115	〃	77.
21	1 〃 idem idem versleten.	〃	〃 107	〃	44.
22	2 〃 idem idem versleten.	〃	〃 122	〃	68.
23	1 zilveren Escalin 1584 van ERNEST van Beijeren.	〃	〃 104	〃	30.
24	2 stuk van 1 liard 1641 en 1643 van FERDINAND van Beijeren 1612—1650. . . .	〃	〃 136	〃	66.
25	1 stuk idem, 1643.	〃	〃	〃	67.
26	3 〃 idem van FERDINAND van Beijeren (onleesbaar) . .	〃	〃	〃	66.
27	1 stuk idem idem (versleten).	〃	〃 133	〃	53.

ONZE LJEVE-VROUWEPOORT.

Versteeningen.

63 Fragmenten van Calamites (?) uit de steenkolenformatie, gevonden in een blok grès houiller.

64 Beschadigde Belemnitella, gevonden in een blok krijt (mergel).

---

65 Een klein bronzen kinderhoofd (ongeveer 1.5 dm) en ronde bosse gewerkt. Waarschijnlijk niet Romeinsch.

Munten.

66 1 stuk van 1 liard van Maastricht 1614. . . . . zie PERREAU p. 63 N°. 3.

---

67 2 stuks van 1 liard van Luik Sede Vacante 1688 . . . . . . zie DE RENESSE p. 153 N°. 5.

68 1 stuk van 1 liard van Luik 1727. GEORG LOUIS DE BERGHES 1724—43. . . , ... 〃 〃 169 〃 1.

69 4 stuks van 1 liard van Luik 1750, 51. JEAN THEOD. van Beijeren 1744—1763. . . . . 〃 〃 181, 182.

70 Romeinsche koperen munt middelgrootte, vz. buste, SABINA AUGUSTA: kz. *eene zittende vrouw:* Pietas.

71 Romeinsche koperen munt (klein) vz. buste GORDIANUS AUGUSTUS; kz. een altaar waarop eene offerschaal. (versleten).

SINT MARTENS POORT.

72 Sleutelsteen waarop: NIEUWE SINT MARTENS POORT 1783.

Munten.

Zuid-Nederland. — Luik.

73 1 stuk van 1 liard van Hasselt. van JAN IX[e] Horn 1482—1505. zie DE RENESSE p. 54 No. 16.

74 3 stuks van 1 en van $\frac{1}{2}$ liard van FERDINAND van Beijeren 1612—1650, versleten.

75 6 stuks van 1 liard van MAX. HENDRIK v. Beijeren 1650 tot 1688, versleten.
1 stuk van 2 liard, idem idem., versleten.
1 〃 〃 $\frac{1}{2}$ 〃 idem idem., versleten.

76 2 〃 〃 1 〃 van JOZEF CLEMENS van Beijeren 1694—1723. . . . . zie DE RENESSE p. 166 N°. 25.

77 4 stuks van 1 liard 1726, 1727 van GEORG LOUIS DE BERGHES 1724—43. . . . . 〃 〃 169 〃 1

78 20 stuks van 1 liard, 1744, 45, 46, 50, 51, 52 van JOH. THEOD. van Beijeren. . . . . 〃 〃 181, 182.

70 1 stuk van 4 liard 1751, idem. 〃 〃 180 〃 29.

80 4 〃 〃 1 〃 van Luiksche bisschoppen, geheel versleten.

---

81 2 〃 〃 $\frac{1}{2}$ 〃 〃 PHILIPS II, versleten.

82 1 〃 〃 〃 〃 〃 MARIA THERESIA 1745, AD USUM BELGII AUSTRII.

Noord-Nederland.

83 3 duiten van Gelderland 1732, 1761, 1766 en een van Arnhem.

84 1 duit van de heerlijkheid Batenburg, 18e eeuw.

Duitschland.

85 2 stuks van $\frac{1}{2}$ en van $\frac{1}{4}$ stuber van GULICH en BERG 1794 en 1785.

86 3 stuks van 12 Heller en 2 van 4 Heller van de stad Aken, 18e eeuw.

87 1 stuk van 4 Heller van Keulen, 18e eeuw, versleten.

---

88 2 duiten van Utrecht en 2 van Zeeland, 18e eeuw.

---

89 Romeinsche koperen munt (middelgrootte); vz. eene gekroonde buste ANTONINUS. AUG. PIUS. P.P. kz. een offerend vrouwenbeeld.

---

90 2 kleine koperen rekenpenningen, de eene onder WILLEM III van Engeland.

91} 92} 53 koperen en 1 zilver muntstukje geheel versleten en verroest.

Voorwerpen in aardewerk.

NB. Geen enkel stuk is in zijn geheel gebleven.

93 Fragment eener kruik van grijs aardewerk, versierd met 4 medaillons (waarvan slechts 1 gaaf) in elk een gedrapeerd borstbeeld, in den rand griffoenen en bokken. Tijd van FRANS I.

94 Fragment eener kruik van grijs aardewerk, versierd met twee tafereelen, gedeeltelijk in wezen: *a.* een Romeinsch krijger een brief ontvangende van een magistraat; *b.* een gevecht tusschen ruiters in Romeinsche kleeding. Er onder

. . R. WERBIST
. . . WILTV . . .
. . . VN . . .

begin der 16e eeuw (?) cylindervormig.

95 Uit de 17e eeuw, versierd met een wapen.

96 Dito uit de 16e eeuw: een mannenbeeld (waarvan slechts de beenen in wezen zijn) houdende een schild met griffoen, daaronder twee zittende wolven (?) en een schild waarop een dubbele arend.

97 Een schild waarin een H, omschrift: . . . MELSIOR HONCK . . .

98 Dito van bruin aardewerk: medaillon met loofwerk en een wapenbord waarin een familieteeken of geslachtsmerk.

99 Fragment eener kan van grijs aardewerk, met blaauw beschilderd; van voren een mannenhoofd, op zijde een leeuwenkop.

100 Fragment eener drinkkan van bruin aardewerk; daarop de aanbidding van JEZUS door de herders (?); de andere voorstelling verminkt; op den rand: ...BET: CHRISTVS... DI: IER. Grof werk.

101 Fragment eener groote bruine kruik, met wapen. Jaartal 1609.

102 Fragment eener kruik van bruine aarde; slecht werk.

103 Dito met twee tafereelen: links eenige muzikanten; regts een dansend boerenpaar. Jaartal 1597; onder: ...NET. DU. MUS. DAPER. BLAS...

104 Fragment, grijs aardewerk: een mannenkop. Slecht werk.

105 dito bruin 〃 gedeelte van een wapen.

106 〃 〃 〃 gevleugelde engelhoofden.

107 〃 〃 〃 grijsaards hoofden.

108 〃 〃 〃 onderste gedeelte van een elegant vrouwenbeeld; in de verte een landschap.

109 〃 〃 〃 loofwerk en medaillon met een vrouwenhoofd.

110 〃 grijs 〃 een wapenbord en ANO 1522.

111 〃 bruin 〃 onderste gedeelte van eenen optogt van naakte figuurtjes; onder: DIT. IS. DEI. SCH.....

112 Hals eener kan met medaillon, waarin de buste van een man met helm; in den rand een vogel en ornamenten.

113 Hals eener kan: Leeuwenkoppen en ornamenten.

114 Fragment eener bruine kan; twee dansende boerenparen: grof.

115 〃 〃 〃 〃 twee vogels.

116 〃 〃 〃 〃 ingedrukte ornamenten, grof.

117 〃 〃 〃 〃 dansend paar, het bovenste verloren.

118 〃 〃 〃 〃 benedenste gedeelte van een vrouwenbeeld.

119 〃 〃 oude glazen flesch.

120 〃 〃 bruine kruik waarop verschillende medaillons met Cabalistische letters; midden in, de zon.

121 Knop van een deksel, blaauw aardewerk.

bewezen, dan dat het zoude voegen, met de enkele kennisgeving van zijn overlijden van hem af te stappen. Vergunt mij, dat ik de taak om zijn leven te schetsen aanvaard rekenend op uwe toegevendheid. Want daar ik JANSSEN niet gekend heb in het middenpunt zijner werkzaamheid en met een groot deel zijner talrijke geschriften geen kennis heb gemaakt, zal mijne schets zeer onvolledig zijn. Wie meer over hem wil hooren, dien verwijs ik bij voorraad naar het bericht dat een zijner Leidsche vrienden gezegd wordt voor de Handelingen der Leidsche maatschappij van letterkunde te stellen, aan hetwelk eene volledige opgave van JANSSENS geschriften zal toegevoegd worden.

LEONHARD JOHANNES FRIEDRICH JANSSEN is den 23sten December 1806 te Herwen, waar zijn vader toen predikant bij de hervormde gemeente was, geboren. Zijn laatste voornaam verraadt zijne Duitsche afkomst, evenals de gemakkelijkheid, waarmede hij Hoogduitsch sprak en schreef, deed vermoeden dat er Duitsch bloed in zijne aderen stroomde. En zoo was het. Zijn grootvader J. W. JANSSEN, die in het midden der vorige eeuw predikant ergens in de Paltz was, verliet met een dertigtal leden zijner gemeente zijn vaderland, om de geloofsvervolgingen van den keurvorst KAREL THEODOOR te ontwijken en begaf zich met hen op weg om in Amerika de godsdienstvrijheid te zoeken, waarvoor het grootste deel van Duitschland toen nog niet rijp was. Een Engelsch schip zou hen overvoeren, maar de arme Paltzers te Lobith gekomen kregen daar bericht uit Rotterdam, dat de kapitein hen opgelicht had en vertrokken was. Zonder middelen van bestaan werden zij als eene bende heidenen aan de grenzen van Gelderland afgewezen, en hun toestand was deerniswaardig, toen de koning van Pruissen FREDRIK II een gedeelte der Gocherheide hun tot woonplaats aanwees, waar zij onder aanvoering van JANSSEN Pfalzdorf stichten, dat langzamerhand een welvarend dorp en de moederstaat van verscheidene nieuwe volkplantingen is geworden. Die voortreffelijke en, volgens het getuigenis van zijn kleinzoon, doorkundige man heeft later met den landschrijver VERMEER te Zevenaar, zijn grootvader van moederszijde, veel bijgedra-

gen om den aanleg van den knaap te ontwikkelen en bij hem liefde voor de studie op te wekken. Herwen gaf den knaap volop gelegenheid om zijn krachtig lichaam door allerlei oefeningen te harden; hij werd daar een onvermoeid wandelaar, een goed ruiter en een sterk schaatsenrijder; maar de dorpsschool bood weinig gelegenheid aan om veel kennis op te doen. Daarom werd hij op jeugdigen leeftijd naar Zevenaar gebracht om onder de leiding van zijn oom, den predikant O. G. HELDRING en van den Rector TINMANN voor het hooger onderwijs voorbereid te worden. Die voorbereiding was echter gebrekkig, en het heeft hem te Utrecht, waar hij zich in 1824 als student voor de theologie liet inschrijven, veel inspanning gekost om het verzuimde in te halen en bij zijne tijdgenooten niet achter te staan in letterkundige kennis. Dat zijne pogingen niet zonder gevolg zijn gebleven, kan eene Latijnsche verhandeling bewijzen, die in 1828 met goud bekroond is en in de Jaarboeken der Utrechtsche hoogeschool gedrukt staat. Zij bevat eene grammatische en aesthetische verklaring van den negen-en-twintigsten psalm.

Twee jaren later werd hij proponent en kreeg spoedig een beroep te Nederlangbroek, waar hij den tweeden Januari 1831 zijn intreêpreek hield. Slechts weinige weken was hij in die betrekking werkzaam, toen hij door een zware melancholie overvallen en in een toestand verkeerend, die aan zijne naaste betrekkingen grooten angst baarde, zijn dienst nederlegde en tot zijne ouders, toen te Zevenaar wonende, terugkeerde. In den familiekring, en bij den jongsten zoon en opvolger van zijn grootvader JANSSEN te Pfalzdorf, week de treurige kwaal. Hij vond afleiding en bezigheid in de studie der oude talen, waartoe de waarneming van het rectoraat hem bracht, en in oudheidkundige nasporingen, die hij in vereeniging met zijn neef HELDRING ondernam. Er werd moeite gedaan om hem tot Rector te doen aanstellen, maar JANSSEN bezat evenmin den vereischten Akademischen graad, als hij lust gevoelde zich aan het onderwijs van een paar leerlingen toe te wijden. Hij wist misschien bij ondervinding, hoe treurig het lot is van de docenten aan kleine Latijnsche scholen, die veroordeeld zijn om

zeer enkelen, misschien weinig begaafde of onwillige knapen, van de eerste beginselen tot een tamelijk voldoende kennis van Latijn en Grieksch, en van een aantal bijvakken, te brengen. Wanneer zal het tijdstip aanbreken, dat door eene dringend noodige regeling van het hooger onderwijs zulke onvoldoende kweekscholen voor goed zullen worden opgeruimd?

Hoewel JANSSEN de theologie niet aan den kapstok had gehangen, zooals verschillende bijdragen van zijne hand over historisch-godsdienstige onderwerpen, die van 1831 tot 1833 in de Godgeleerde Bijdragen geplaatst zijn, bewijzen kunnen, en hoewel hij altijd voor de rechten en belangen van het protestantisme geijverd heeft, wenschte hij echter na zijn herstel niet weêr als herder eener gemeente op te treden. Hij besloot zijne tenten op een ander gebied op te slaan, en vatte de pen op om zijne bevoegdheid daartoe te toonen. Zijn eerste geschrift over een onderwerp van oudheidkundigen aard, de grafheuvelen der oude Germanen, was de voorlooper van een lange reeks geschriften over archaeologie, die door hem van 1833 tot 1869 in zijne moedertaal, in het Hoogduitsch, in het Fransch en in het Latijn zijn bewerkt en uitgegeven.

Door familiebetrekking viel het hem gemakkelijk, met den hoogleeraar REUVENS in kennis te komen. Maar zijne nauwkeurigheid in het opsporen en beschrijven van allerlei uit den bodem gehaalde oude voorwerpen, was de beste aanbeveling bij den geleerde, die sedert 1818 de archaeologie aan de Leidsche hoogeschool vertegenwoordigde en wiens dood in 1835 eene plaats heeft opengelaten, die helaas! nog niet weder is bezet geworden. JANSSEN heeft REUVENS genoeg gekend, om achting te krijgen voor zijn karakter en zijne geleerdheid, maar te kort om veel van hem te leeren, en zijn wensch om door den invloed van REUVENS bij het Museum van oudheden geplaatst te worden is eerst na diens overlijden vervuld. Immers bij Koninklijk besluit van 20 November 1835 werd de meest geliefde leerling van REUVENS, de uitgever van Horapollo's werk over de hieroglyphen, Dr. C. LEEMANS, die al voorloopig door de Curatoren met het beheer van het Museum belast was, tot eersten en JANSSEN tot tweeden Conservator

aangesteld. Eerst onder dien titel, later, toen de onderscheiding van eersten en tweeden Conservator door de benoeming van den heer LEEMANS tot Direkteur vervallen was, als Conservator heeft JANSSEN ruim drie-en-dertig jaren bijna onafgebroken zijne diensten aan het Museum bewezen. Met den aanvang van dit jaar verwisselde hij zijne betrekking met die van Direkteur van het munt- en penningkabinet te Leiden, welke betrekking hem na het overlijden van zijn voorganger, den buitengewonen hoogleeraar VAN DER CHIJS, reeds voorloopig was opgedragen. Hierdoor verkreeg hij eenige verhooging van jaarwedde, een beter klinkenden titel en grootere onafhankelijkheid. Hij is echter te kort in dien nieuwen werkkring bezig geweest om te kunnen toonen, of hij daarbij op de rechte plaats gesteld was.

De bezigheden van den Conservator bij het Museum van oudheden bestonden in het ordenen van hetgeen voorhanden is, het opsporen van oude voorwerpen, die de vaderlandsche bodem oplevert, het uitbreiden der verzameling, het beschrijven van den voorraad en van de aanwinsten. Gij vordert niet van mij, dat ik in bijzonderheden zal aanwijzen wat JANSSEN in elk opzicht verricht heeft. Het is voldoende u te verwijzen op eene menigte mededeelingen van zijne hand, die nu eens als rapporten aan de Regeering in de Staatscourant zijn opgenomen, dan in de Letterbode of in andere wetenschappelijke bladen en tijdschriften zijn geplaatst, dan weder in afzonderlijke geschriften van grooteren en kleineren omvang ter kennis van het algemeen zijn gebracht. Deze zijn de onwraakbare getuigen, dat hij even ijverig in het opsporen en onderzoeken, als in het ordenen en beschrijven der schatten van het Museum geweest is. Nu en dan heeft hij uitstappen gedaan op verderaf gelegen streken van het wijd uitgestrekt gebied der oudheid; maar vooral hebben de Etrurische, Grieksche, Romeinsche, Germaansche en vaderlandsche oudheden hem stof tot onderzoek en beschrijving geleverd. De *inscriptiones Etruscae* in 1840, de *inscriptiones Graecae et Latinae* in 1842, *de Grieksche en Romeinsche beelden en beeldwerken* in 1849, *de Grieksche en Romeinsche grafreliefs* in 1851, *de Terra-cotta's* in 1862, de *Nederlandsch-Romeinsche dactyliotheek* met drie supplementen van 1844 tot

1866 door hem uitgegeven, zijn zoovele bewijzen van de vlijt en van de geleerdheid van den schrijver. Door die werken is aan de studie der archaeologie een groote dienst bewezen, al blijkt het dat de schrijver in de palaeographie der opschriften somtijds gedwaald heeft en al vindt men hier niet die uitgebreide philologische kennis, die aan de werken van K. O. MULLER, F. G. WELCKER, O. JAHN, ED. GERHARD en anderen zulk een hooge waarde bijzet.

In het bijzonder verdient JANSSEN gewaardeerd te worden als verzamelaar en beschrijver van Germaansche en vaderlandsche oudheden. Onder de verdienstelijke beoefenaars van dat gedeelte der archaeologie zal zijn naam naast die van HENDRIK CANNEGIETER, J. IN DE BETOUW, N. WESTENDORP en C. J. C. REUVENS in eere blijven. Niet licht werd in ons land of in het Kleefsche eenig voorwerp van ouden oorsprong ontdekt, of hij was bij de hand om het te onderzoeken en daarvan verslag te doen in binnen- of buitenlandsche tijdschriften, of ook in zijne beide verzamelingen van oudheidkundige mededeelingen, die te Leiden (1842—46) en te Arnhem (1853—59) zijn uitgegeven. Zeeland en Drenthe, Friesland en Limburg trokken in dat opzicht even goed zijne aandacht en belangstelling, als Gelderland en Holland. Nieuwe ontdekkingen van oude voorwerpen bracht hij gaarne in de vergaderingen van deze afdeeling der Akademie ter sprake, en als geene andere leden zich aanboden tot het doen van eenige mededeeling, dan klopte uw secretaris zelden te vergeefs bij JANSSEN aan.

Het heeft den wakkeren man niet aan erkenning zijner verdiensten ontbroken, al heeft het Nederlandsche ridderkruis zijne borst niet versierd. Boven vele onderscheidingen zal de titel hem welkom geweest zijn van Doctor in de letteren, die hem door de letterkundige faculteit te Utrecht op den 14den Maart 1836 *honoris causa* verleend werd, terwijl de uitreiking der bul met eene vleijende toespraak van zijn vroegeren leermeester PH. W. VAN HEUSDE gepaard ging, en de ridderorde 3de klasse van St. Anne, hem in 1866 door den keizer van Rusland gezonden, als dankbetuiging voor de diensten, die hij aan den bekenden oudheidkundige KÖHLER te Petersburg bewezen had door zijne

mededeelingen over gesneden steenen met kunstenaarsnamen uit het Koninklijk kabinet te 's Gravenhage. Het Kon. Instituut nam hem reeds in 1837 onder de Correspondenten der derde klasse op, en in 1849 nam hij zitting onder de gewone leden van de tweede klasse. Dientengevolge was hij een dergenen, die na de nieuwe organisatie van de Kon. Akademie van wetenschappen bij besluit van 28 Februari 1855 tot lid van de letterkundige afdeeling benoemd werden.

Meermalen ontving hij van regeeringswege onderstand tot het doen van oudheidkundige nasporingen op onzen bodem, en in 1859 werd hem een vrij aanzienlijke som toegestaan tot het ondernemen eener wetenschappelijke reis. Hij bezocht in April, Mei en Juni van dat jaar verschillende streken van Duitschland, Zwitserland en Hongarijen, en gaf verslag van zijne bevindingen aan de regeering en in vier afzonderlijke stukken aan het groote publiek, waarop nog een vijfde had moeten volgen, dat wel onder zijne papieren gevonden, maar niet gedrukt is. De reis door Hongarijen had tevens ten doel om op uitnoodiging van de godgeleerde faculteit te Utrecht een onderzoek in te stellen naar de behoeften der protestantsche kerken daar te lande, een onderwerp, dat JANSSEN, die zooveel gedaan heeft voor de vestiging en uitbreiding der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-vereeniging, zeer na aan het hart lag. Evenals JANSSEN op zijne binnenlandsche reizen vele vriendschappelijke betrekkingen aanknoopte, deed hij dit in andere landen. Welk een aangename herinnering hij in Hongarijen achterliet, is mij gebleken uit een brief, dien de Direkteur van het evangelisch seminarium voor onderwijzers te Oedenburg of Sopron mij eenige weken na het overlijden van JANSSEN toezond, omdat hij behoefte gevoelde aan iemand in Holland te betuigen, wat hij en zijne kweekschool in hem verloren had. „Er war," zoo schrijft hij, „ein Mann im besten Sinne des Wortes. Er hat Segen gestreuet nah und ferne; sein Andenken ist durch ein Stipendium an unserer Anstalt verewigt worden. Wenn es möglich wäre ihn durch heisse Thränen zu erwecken, so würde ich keinen Augenblick anstehn meinen Thränenquell bis zur Neige fliessen zu lassen."

Te Leiden en elders, ook in onzen kring, telde hij vrienden, in wier vertrouwelijken omgang hij verpoozing vond van zijn ingespannen kamerleven. Hij was zeer gevoelig voor elk bewijs van vriendschap. Zuinig op zijn tijd was hij evenwel altijd bereid om aan ieder, zelfs aan onbekenden, dienst te bewijzen, en waar het noodig was met raad en daad te helpen. Als zijn prikkelbaar gestel hem tot een hard woord of een gestreng oordeel vervoerd had, dan was hij steeds bereid om dwaling te erkennen. Zoo was JANSSEN bij zijn leven, zoo bleef hij in zijn laatste uur. Toen hij te Rotterdam in het ziekenhuis, waarheen hij zich had laten brengen, zijn einde na zwaar lijden voelde naderen, nam hij in gedachte afscheid van zijne vrienden, en na in stille overdenking een bete brood en een teug wijn genuttigd te hebben, blies hij den laatsten adem uit met den naam Jesus op de lippen.

Aan het einde van mijn taak gekomen neem ik een woord over van zijn opvolger bij het Museum van oudheden, dat de Koninklijke Akademie van wetenschappen gaarne zal onderschrijven: Wij verliezen in JANSSEN den vriend der wetenschap, den ijverigen oudheidkundige.

LIJST DER BIJDRAGEN

VAN

Dr. L. J. F. JANSSEN,

GEPLAATST IN DE WERKEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

1856. Bedenkingen tegen het betoog van den heer A. RUTGERS over de onechtheid der Eugubinische tafelen. Versl. D. II bl. 24—52. Verder ald. 163 en 275—307.

〃 Advies over eene mededeeling van den heer J. A. NIJHOFF, betreffende een handschrift afkomstig van het klooster Bethlehem bij Doetinchem. Versl. II, 175—182.

1857. Voorstel tot het bekendmaken van overblijfselen van oudvaderlandsche kunst. Versl. II, 325.

〃 Advies over eene mededeeling van den heer SLOET. Versl. III, 97.

〃 Over de echtheid van het koopcontract der Eugubinische tafelen. Versl. III, 136—144.

1858. Over de nagelaten handschriften van HENDRIK CANNEGIETER. Versl. III, 325—353.

〃 De muurschilderijen der St. Janskerk te Gorinchem. Met 21 platen. Verhandelingen D. I.

〃 Over Etruskische opschriften. Versl. IV, 94—114 en 147.

〃 Over muurschilderingen te Emmen ontdekt. Versl. IV, 158—162.

1859. Over oude meerwoningen in Zwitserland. Versl. IV, 169—188 en V, 36—62.

1860. Voorstel tot uitgaaf van eenige vaderlandsche monumenten. Versl. VI, 137, en 191 vg.

1861. Advies over eene missieve van den heer C. G. BOONZAYER. Versl. VI, 195 vg.

1862. Rapport over TH. REINESII eponymologicon. Versl. VII, 141—159.

1864. Oudheidkundige ontdekkingen in Nederland. Versl. IX, 1—22.

1865. Over den amethist met het opschrift ΔΑΑΙΩΝ. Versl. IX, 126—140

1866. Oudheidkundige ontdekkingen in Nederland. Versl. X. 179—202.

1868. Bedenkingen op de palaeographische kritiek in de Berlijnsche Akad. van Wetensch. uitgebracht tegen de echtheid der Romeinsche opschriften van Nennig. Versl. XII, 58—80.

" Over een nieuw ontdekten Romeinschen tegel met cursiefschrift. Versl. XII, 153—155.

JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1870.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

INHOUD.

Bladz.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

C O R R E S P O N D E N T E N

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 30sten APRIL DES JAARS 1870.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1870—April 1871.

ALGEMEENE VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ALGEMEENE VOORZITTER,

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

C. A. J. A. OUDEMANS.

SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

A*

IV

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*
J. HOFFMANN, te *Leiden.*
C. LEEMANS, te *Leiden.*
T. ROORDA, te *Leiden.*
A. RUTGERS, te *Leiden.*
M. DE VRIES *), te *Leiden.*
W. G. BRILL, te *Utrecht.*
L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*
W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*
W. MOLL, te *Amsterdam.*
H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*
J. DE WAL, te *Leiden.*
J. DIRKS, te *Leeuwarden*
C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*
J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*
L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*
W. J. KNOOP, te *'s Gravenhage.*
G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*
J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*
M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*
J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*
W. C. MEES, te *Amsterdam.*
N. BEETS, te *Utrecht.*
R. J. FRUIN, te *Leiden.*
B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*
J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*
A. KUENEN, te *Leiden.*
G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*
J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*
D. HARTING, te *Enkhuizen.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr. 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

S. VISSERING, te *Leiden.*

G. ACKER STRATINGH, te *Groningen.*

J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*

A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*

J. P. SIX, te *Amsterdam.*

P. J VETH, te *Leiden.*

S. A. NABER, te *Zwolle.*

TH. BORRET, te *Vogelensang.*

C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*

S HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam.*

H. KERN, te *Leiden.*

J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*

J. T. BUYS, te *Leiden.*

J. A. FRUIN, te *Utrecht.*

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*

B. D. H. TELLEGEN, te *Groningen.*

B. H. C. K. VAN DER WIJCK, te *Groningen.*

E. VERWIJS, te *Leiden.*

M. J. DE GOEJE, te *Leiden.*

H. VAN HERWERDEN, te *Utrecht.*

Rustende Leden.

G. H. M. DELPRAT, te *Rotterdam.*

J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*

B. F. MATTHES, te *Makassar.*

J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*

H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Bali.*

A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*

K. F. HOLLE, te *Garoet* (*Preanger Regentsch.*).

H. D. LEVYSSOHN NORMAN, te *Batavia.*

. . . .

. . . .

. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs.*

H. L. FLEISCHER, te *Leipzig.*

F. GUIZOT, te *Parijs.*

L. P. GACHARD, te *Brussel.*

C. R. LEPSIUS, te *Berlijn.*

J. N. MADVIG, te *Koppenhagen.*

LEOPOLD RANKE, te *Berlijn.*

A. R. RANGABÉ, te *Athene.*

G. GROTE, te *Londen.*

J. ROULEZ, te *Gent.*

STANISLAS JULIEN, te *Parijs.*

C. LASSEN, te *Bonn.*

TH. MOMMSEN, te *Berlijn.*

H. C. RAWLINSON, te *Londen.*

A. THEINER, te *Rome.*

G. CONESTABILE, te *Perugia.*

J. LOTHROP MOTLEY, te . . . .

F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône.*

H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey*, bij *Höxter.*

V. DURUY, te *Parijs.*

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam.*

H. C. VAN HALL, te *Groningen.*

F. KAISER, te *Leiden.*

C. J. MATTHES, te *Amsterdam.*

A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden.*

W. N. ROSE, te *'s Gravenhage.*

F. J. STAMKART *), te *Delft.*

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

F. C. DONDERS, te *Utrecht.*
P. HARTING, te *Utrecht.*
J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*
H. SCHLEGEL, te *Leiden.*
G. B. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*
W. C. H. STARING *), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*
C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*
F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*
J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).
D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*
J. BOSQUET, te *Maastricht.*
A. W. M. VAN HASSELT, te *Amsterdam.*
M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*
J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*
P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*
C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*
E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*
F. A. W. MIQUEL, te *Utrecht.*
S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*
P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, te *Leiden.*
P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*
P. J. VAN KERCKHOFF, te *Utrecht.*
J. BOSSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*
N. W. P. RAUWENHOFF, te *Leiden.*
P. L. RIJKE, te *Leiden.*
A. HEYNSIUS, te *Leiden.*
M. HOEK, te *Utrecht.*
J. A. BOOGAARD, te *Leiden.*
L. COHEN STUART, te *Delft.*
G. VAN DIESEN, te *Utrecht.*
W. KOSTER, te *Utrecht.*

---

*) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die bij Kon. besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden, volgende op den Heer W. C. H. STARING, wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

G. F. W. BAEHR, te *Delft*.
W. F. R. SURINGAR, te *Leiden*.
T. J. STIELTJES, te *Delft*.
HERM. VOGELSANG, te *Delft*.
J. A. HERKLOTS, te *Leiden*.
A. C. OUDEMANS, JR., te *Delft*.
C. H. C. GRINWIS, te *Utrecht*.
C. M. VAN DER SANDE LACOSTE, te *Amsterdam*.
TH. W. ENGELMANN, te *Utrecht*.
J. R. T. ORTT, te *Haarlem*.
. . . .

Rustende Leden.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden*.
J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage*.
R. VAN REES, te *Utrecht*.
G. A. VAN KERKWIJK, te *'s Gravenhage*.
G. J. MULDER, te *Bennekom*.
D. J. STORM BUYSING, te *'s Gravenhage*.

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java*.
P. J. MAIER, te *Batavia*.
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java*.
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs.*
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam.*
J. B. DUMAS, te *Parijs.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Ciney.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Heidelberg.*
A. W. HOFMANN, te *Berlijn.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*
W. WEBER, te *Göttingen.*

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN,
CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851.

NB. De Letter L. beteekent gewoon Lid.
" " C. " Correspondent.
" " B. L. " Buitenlandsch Lid.
" " R. L. " Rustend Lid.
" " a. N. " Afdeeling Natuurkunde.
" " a. L. " Afdeeling Letterkunde.

A.

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1862. Overl. 13 Julij 1861.

Airy, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D. F. J.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct. 1853.

Assen, (C. J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1855. Overl. 13 Sept. 1859.

B.

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beneden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

C.

D.

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.
Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Oct. 1856.
Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Dumas, (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 5 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.
Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.
Dijk, (C. M. van) te *Utrecht*, L. a. N. 33 Febr. 1855. Bed. 21 Mrt. 1853.

E.

Elias, (P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Engelmann, (Th. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1870.
Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*, L. a. N. 6 April 1855.
Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 19 Febr. 1868. Overl. 2 Maart 1869.
d'Espine, (Baron A.) te *Aix*, in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.
Faure, (R T. H. P. L. A. Boneval) te *Leiden*, L. a. L. 2 Mei 1868.
Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Junij 1856.
Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Fremery, (P. J. J. de) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Sept. 1855.
Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.
Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.
Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.
Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.
Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 30 Junij 1868. Overl. 31 Jan. 1870.
Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.
Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.
Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.
Goeje, (M. J. de) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.
Göppert, (H. R.) te *Breslau*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Dec. 1862. Overl. 28 April 1863.

Grinwis, (C. H. C.) te *Utrecht*, L. a N. 3 Mei 1869.

Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.

Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.

Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.

Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.

Harting, (D.) te *Enkkuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Hasselt, (A. W. M. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Hasskarl, (J. L.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855.

Helmholtz, (H.) te *Heidelberg*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Herklots, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Herschel, (John F. W.) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.

Herwerden, (H. van) te *Utrecht*, L. a. L. 12 Mei 1870.

Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.

Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.

Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.

Hofmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.

Hoffmann, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Hofmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Holle, (K. F.) te *Garoet* op *Java*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Holtius, (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.

Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman, (J. G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 22 Julij 1869.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864.

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Utrecht*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 25 Jan. 1868.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 28 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851, Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L. J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 25 Aug. 1868.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Levyssohn Norman, (H. D.) te *Batavia*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Liebig, (J. von) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Lindenau, (B. A. von) te *Altenburg*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 21 Mei 1855.

Lobatto, (R.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1861. Overl. 9 Febr. 1866.

M.

Macaulay, (Th. Babington) te *Campdenhill* bij *Kensington*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 28 Dec. 1859.

Madvig, (J. N.) te *Koppenhagen*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Maier, (P. J.) te *Batavia*, C. a. N. 7 Mei 1861.

Matthes, (B. F.) te *Makassar*, C. a. L. 7 Mei 1861.

Matthes, (C. J.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Mees, Az,. (G.) te *Rotterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Mees, (W. C.) te *Amsterdam*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Mesch, (A. H. van der Boon) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Millies, (H. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 26 Nov. 1868.

Milne Edwards, (H.) te *Parijs*, B. L. a. N. 5 Mei 1862.

Miquel, (F. A. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 26 Junij 1857. L. a. N. 8 Mei 1860.

Mohl, (H. von) te *Tubingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Moll, (W.) te *Amsterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Mommsen, (Th.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Motley, (J. L.) te . . . . . B. L. a. L. 5 Mei 1862.

Mulder, (Cl.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Oct. 1866. Overl. 4 Mei 1867.

Mulder, (G. J.) te *Bennekom*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 28 Nov. 1868.

N.

Naber, (S. A.) te *Zwolle*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Numan, (A.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 1 Sept. 1852.

Nijhoff, (Is. An.) te *Arnhem*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 20 Junij 1863.

O.

Omalius, (J. J. d') te *Ciney*, B. L. a. N 26 Oct. 1851.

Oordt, (J. W. L. van) te *Rotterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Opzoomer, (C. W.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Ortt, (J. R. T.) te *Haarlem*, L. a. N. 12 Mei 1870.

Oudemans, Jr., (A. C.) te *Delft*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Oudemans, (C. A. J. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Oudemans, (J. A. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Owen, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden*, L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Athene*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866. Overl. 24 Mei 1868.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.

Regnault, (V.) te *Parijs*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen, (D. W.) te *Cheribon* (op *Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sande Lacoste, (C. M. van der) te *Amsterdam*, L. a. N. 8 Mei 1869.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 25 Oct. 1861.

Schlegel, (H.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Scholten, (J. H.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 17 Nov. 1868.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F. J.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Staring, (W. C. H.) op *Boekhorst* bij *Lochem*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Stratingh, (G. Acker) te *Groningen*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Stieltjes, (T. J.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.

Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Suringar, (W. F. R.) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.

Swaving, (C.) *Buitenzorg* op *Java*, C. a. N. 23 Febr. 1855.

T.

Tellegen, (B. D. H.) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Temminck, (C. J.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.

Teysmann, (J. E.) te *Buitenzorg* (op *Java*), C. a. N. 8 Mei 1865.

Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.

Tuuk, (H. N. van der) op *Bali*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 12 Jan. 1865.

Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*, C. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.

Verloren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Verwijs, (E.) te *Leiden*. L. a. L. 3 Mei 1869.

Veth, (P. J.) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Virchow, (R.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Vissering, (S.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Vogelsang, (H.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.

Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.

Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

Wal, (J. de) te *Leiden*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Wassink, (G.) te *Batavia*, C. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 17 Oct. 1864.

Weber, (W.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 2 Mei 1868.

Willigen, (V. S. M. van der) te *Haarlem*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Winkel, (L. A. te) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861. Overl. 24 April 1868.

Wijck, (B. H. C. K. van der) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Hoogeschool te Leiden.
" " Utrecht.
" " Groningen.
Polytechnische school te Delft.
Athenæum te Amsterdam.
" " Deventer.
Maatschappij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
——— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
——— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
——— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
Genootschap (Teylers tweede), te Haarlem.
——— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
——— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
——— (Historisch), gevestigd te Utrecht.
——— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

Genootschap (Provinciaal) van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven,* te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering der Genees- en Heelkunde te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 'sGravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST-INDIË.

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.

——— ——— de Médecine de Belgique, te Brussel.

Société Royale de Sciences, te Luik.

Willems-Fonds, te Gent.

Université Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.

Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.

Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.

Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, du Commerce et des Travaux Publics, te Parijs.

Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.

Académie Impériale de Médecine, te Parijs.

Société de Biologie, te Parijs.

Het Departement van Oorlog, te Parijs.

Bibliothèque Impériale, te Parijs.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Lyon.

Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.

——— Linnéenne, te Lyon.

——— ——— de Normandie, te Caen.

Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Caen.

Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.

Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

——— de Législation, te Toulouse.

——— Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.

Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.
Société d'Agriculture et d'Industrie Agricole de la Côte d'or, te Dijon.
Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.
——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.
——— Impériale de Savoie, te Chambéry.
——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts) te Nancy.
——— d'Emulation, te Kamerrijk.
Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.
——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.
——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.
——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.
——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.
——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.
——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.
——— ——— Naturelles, te Straasburg.
——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.
——— ——— de la Morinie, te St. Omer.
——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.
——— botanique de France, te Parijs.

ITALIË.

Accademia Pontifizia dei Nuovi Lincei, te Rome.
——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.
R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.
Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.
Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.
——— Reale delle Scienze, te Napels.
Consiglio di perfezionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid.
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
—— Observatory, te Greenwich.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen.
East-India Company, te Londen.
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Irish Academy, te Dublin.
—— Dublin Society, te Dublin.
—— Catholic University of Ireland, te Dublin.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Natural History Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne.
Meteorological Committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass).

State Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Sciences, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
Department of Agriculture of the U. S. of America, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
Chicago Academy of Sciences, te Chicago (Ill).
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Sociedad de Ciencias fisicas y naturales de Carácas, te Carácas (Venezuela).
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologische Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen.
Zoologisch-böhmische Gesellschaft, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Königlich-böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Gratz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Gratz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft, te Dantzig.
Naturforschende Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.
Naturhistorischer Verein der preussischen Rheinlande u. Westphalens, te Bonn.
Naturforschende Gesellschaft, te Halle.
Naturwissenschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te Halle.
Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.
Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier.
Die Philomathie, te Neisse.
Universiteit, te Greifswald.
Verein für Naturkunde, te Fulda.
Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Gesammt-Verein des deutschen Geschichts- und Alterthumsvereines, te Hannover.
Naturforschende Gesellschaft, te Emden.
Verein für Naturkunde, te Cassel.
Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissenschaften, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften, te Hanau.
Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.
Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a/M.
Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

SAXEN.

K. K. Leopoldinisch Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher, te Dresden.
Königlich sächsische Gesellschaft, te Leipzig.
Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.

Astronomische Gesellschaft, te Leipzig.
Verein für Erdkunde, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geographische Anstalt, te Gotha.

WÜRTTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.
Bibliothèque Royale, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
K. Hof- und Staatsbibliothek, te Munchen.
Physikalisch-medicinische Gesellschaft, te Wurzburg.
Naturhistorischer Verein, te Augsburg.
Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.
Germanisches National-Museum, te Neurenberg.
Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.
Historischer Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg, te Wurzburg.

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

LUXEMBURG.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.
Société des Sciences Naturelles du Gr. Duché de Luxembourg, te Luxemburg.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

BREMEN.

Naturforschender Verein, te Bremen.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.
——— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.
——— Bernoise pour les Sciences Naturelles, te Bern.
——— Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.

RUSLAND.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage, te St. Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Géographique de Russie, te St. Petersburg.
Jardin Impérial Botanique, te St. Petersburg.
Société Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforscher-Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein, te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiana.
——— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
——— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientarium, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

XXIX

KONINKLIJK BESLUIT OMTRENT HET VERLEENEN VAN VRIJDOM VAN BRIEFPORT AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Gezien Art. 33 der wet van 12 April 1850 (*Staatsblad*, N°. 15) mitsgaders Ons besluit van 5 Julij 1850 (*Staatsblad*, N°. 38).

Gelet op het rapport van Onzen Minister van Financiën, van den 15den dezer, N°. 139 Post.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Vrijstelling van briefport onder de gewone bepalingen van kruisband en eigenhandig contreseing te verleenen;

1°. voor de briefwisseling welke over dienstzaken gevoerd wordt tusschen de Leden der Kollegiën van Gedeputeerde Staten in elke provincie en den Griffier van hetzelfde Kollegie;

2°. voor de brieven en stukken betrekking hebbende tot den werkkring van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, welke over en weder verzonden worden tusschen het *Bestuur van die Akademie* ter eene en de *Leden van dezelve Akademie* ter andere zijde.

Onze Minister van Financiën is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, tot informatie.

Het Loo, den 21sten Augustus, 1856.

(*get.*) WILLEM.

De Minister van Financiën,
(*get.*) VROLIK.

Voor kopie conform,
De Secretaris-Generaal,
(*get.*) D. VAN HOYTEMA.

Ten opzigte van het genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H H. leden der Akademie te doen opmerken, dat de onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden brieven aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Academie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI ANNO CIƆIƆCCCLXX.

Ante Kal. Ianuarias huius anni novem carmina Latina certamini oblata sunt iudicibusque e sociis Academiae cooptatis tradita. Horum sententia, in proximo fasciculo Relationum ordinis literarii promulganda, pridie Id. Martias in conventu publico ordinis recitata est. Summa haec fuit.

Carmina, quae inscribuntur I *de rerum concordia atque incrementis* cum lemmate *miserisque viatica canis,* II *Vivitur ingenio, cetera mortis erunt,* III *Concilium oecumenicum*, cui adscriptum *parturient montes*, IV *Carmen* Sapphicum *honoribus exc. domini Stephani Pankovics* cet. dicatum, haec igitur quatuor carmina tam paucis commendantur virtutibus, tot vitiis laborant, ut nulla eorum ratio haberi possit.

Paulo melioris notae sunt V *Carmen seculare memoriae Iosephi II Austriae Imp. sacrum* cet. munitum verbis *Πολὺ ἂν ἐπιδοίη ἡ γεωργία κτἑ* et VI *de cholera morbo*, cui adscripta sunt verba *quaesitaeque nocent artes*, nec tamen satis expolita sunt, ut ad praemii honorem adspirare possint. Magis puro sermone se commendat VII *ad Salutem*, sed nimis tenue et ornatu poetico destitutum est, ut legentibus voluptatem afferre possit.

VIII inscribitur *Parus* et pro tessera in fronte habet imaginem illius aviculae pulcre depictam. In longo carmine pulcrae sententiae et plures boni versus inveniuntur, nec garrulitas pari iudicibus molesta fuit. Sed virtutes plurimis obscurantur vitiis sermonis et metricis, quae unus iudicum poetae, si forte ea cognoscere volet, indicare non recusabit.

At carmen IX *Urania* quo continetur rerum coelestium descriptio, in qua ne ea quidem desiderantur, quae nostra aetate in re astronomica et meteorologica reperta sunt, ab omni parte ita excellit, ut sine ulla dubitatione praemio aureo dignum habitum sit.

Aperta schedula Uraniae addita auctorem se professus est PETR. ESSEIVA Helvetius, exercitus pontificii centurio.

Denuo rogantur, qui de praemio HOEUFFTIANO certare velint, ut carmina Latina nitide scripta suis sumptibus ante Kal. Ianuarias anni MDCCCLXXI perferenda curent ad virum Cl. I. C. G. BOOT, Ordini literario ab actis, lemmate instructa, quod idem inscribendum est schedulae obsignatae, quae nomen poetae et sedis indicium contineat.

Iudices de carminibus missis sententiam ferent in conventu publico Ordinis mense Martio proximi anni, et numum aureum CXX florenorum decernent, si quod carmen versibus minimum L constans, non ex alio sermone translatum nec argumenti privati nec editum, ceteris praestare et supra mediocritatem assurgere censebitur.

Carmen praemio ornatum et si forte aliud praecipua laude dignum videbitur edetur sumptibus e legato erogandis. Schedulae ceteris additae non apertae comburentur.

C. W. OPZOOMER,
Ord. Praeses.

Amstelodami, Idibus Martiis,
A. CIƆIƆCCCLXX.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 23sten April 1870.

Ik heb de eer U te noodigen op Saturdag den 30sten April e. k. des morgens te Elf uren en Dertig minuten, tot eene VEREENIGDE VERGADERING van de *beide Afdeelingen der Academie*, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. J. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-Verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris over het jaar 1869—1870, en Rapport van de Hee-

ren P. J. VAN KERCKHOFF, G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, H. J. KOENEN en R. T. H. P. L. A. BONEVAL FAURE, door de twee Afdeelingen der Academie in Commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag der Commissie *Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden* — en Voorstel daaruit voortvloeijende.

4°. Raming van Ontvangsten en Uitgaven over 1870—1871.

5°. Verslag aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

6°. Verwisseling van den Voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 30sten APRIL 1870, DES MORGENS
TE HALF TWAALF UREN.

Algemeene Voorzitter . . C. A. J. A. OUDEMANS.
Algemeene Secretaris . . C. J. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: S. A. NABER, B. J. L. DE GEER, W. N. ROSE, A. H. VAN DER BOON MESCH, D. BIERENS DE HAAN, N BEETS, G. F. W. BAEHR, J. A. HERKLOTS, G. VAN DIESEN, W. MOLL, G. MEES, AZ., C. LEEMANS, N. W. P. RAUWENHOFF, J. H. HOLWERDA, L. COHEN STUART, TH. BORRET, P. J. VETH, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, H. J. KOENEN, F. J. STAMKART, E. H. VON BAUMHAUER, J. C. G. BOOT, A. HEIJNSIUS, E. VERWIJS, G. DE VRIES, AZ., G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, H. VOGELSANG, J. VAN GEUNS.

De H.H. F. C. Donders, C. W. Opzoomer, A. W. M. van Hasselt, J. de Wal, C. H. C. Grinwis, W. F. R. Suringar en R. T. H. P. L. A. Boneval Faure hebben om verschillende redenen hun afzijn verontschuldigd.

De Vergadering wordt bij afwezigheid van den Heer F. C. Donders door den Vice-Voorzitter geopend.

I.

Daarop draagt de Secretaris het door hem ontworpen Verslag voor van den staat en de werkzaamheden der Academie, hetwelk aldus luidt:

SIRE!

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft de eer, Uwer Majesteit het Verslag aan te bieden van hare verrigtingen gedurende het afgeloopen jaar 1869/70. Moge daaruit blijken, hoe zij hare beste pogingen bleef aanwenden, om waardiglijk aan het doel harer instelling te beantwoorden.

Daartoe strekten in de eerste plaats de Opdragten van Regeringswege haar gedaan, waarvan zij niet in gebreke bleef zich naar behooren te kwijten.

Hare voorlichting werd verlangd nopens een voorstel van Dr. Oudemans, Chef der geographische dienst in Neêrlandsch Oost-Indië, betreffende de vergelijking der normaalstaaf van Repsold's basis-meettoestel. Voorts werd zij geraadpleegd daarover, of de bij Kon. Besluit van 12 April 1839 (*Staatsblad*, N°. 13) aangenomen standaarden van maat en gewigt als zoodanig behoorden bestendigd te worden. Nog werd aan haar oordeel onderworpen: de wenschelijkheid eener vertegenwoordiging van Nederland bij de speciale Commissie waaraan het Fransche Gouvernement voornemens was de vervaardiging eener wettige kopie op te dragen van den mètre à bouts in de Archiven van het Keizerrijk voorhanden.

De paalworm-quaestie gaf wederom aanleiding tot het vragen van adviezen omtrent de doeltreffendheid van middelen tot wering van den paalworm aangeboden, één door den Heer C. MAK te Rotterdam, een ander door den Heer J. VAN BERK te Helder; terwijl der Academie werden medegedeeld de door den Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat in Noord-Holland ingediende Resultaten van een op 17 Maart 1869 hernieuwd onderzoek, ingesteld op de in 's Rijks zeehaven het Nieuwe-Diep ter proeve geplaatste balken van te Ostende gecreosoteerd hout — benevens een nader Rapport van de Hoofd-Ingenieurs van den Waterstaat in Friesland, Noord-Holland en Zeeland, aangaande de eigenschap die sommige Surinaamsche houtsoorten zouden bezitten, van door den paalworm niet aangetast te worden. Beide deze stukken werden, daar de Commissie ad hoc bereids ontbonden was, voorloopig weggelegd, om later daarover, gezamenlijk met nog meer dergelijke te verwachten berigten, verslag uit te brengen.

Eindelijk werd het gevoelen der Academie gevraagd over een schrijven van den Heer C. WOESTIJN te Parijs, betreffende diens methode van luchtzuivering in ziekenhuizen.

Een vertoog van den Correspondent Mr. J. A. VAN DER CHYS te Batavia, waarbij op een wetenschappelijk onderzoek van sommige inheemsche talen van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen werd aangedrongen, gaf aanleiding tot een voorstel aan Z. E. den Minister van Koloniën, waarop de volledige beslissing nog verwacht wordt.

De Commissie aan welke de zorg voor het opsporen en bewaren van de overblijfselen der Oude Vaderlandsche Kunst is opgedragen, heeft ook dit jaar met ijver zich van haren veelomvattenden arbeid gekweten. Zij vond intusschen bij voortduring te weinig ondersteuning, om de instandhouding van haren werkkring in het belang der zaak raadzaam te achten.

De Commissie belast met de bewerking der *Vervolgen op* VAN LOON's *Penningwerk*, heeft hare taak ten einde gebragt met de uitgave van het X^de^ Stuk. Wij gelooven dat het geleverde ruimschoots regt geeft op den dank van de beoefenaars der vaderlandsche geschiedenis.

De Charter-Commissie gaat voort met het verzamelen en rangschikken van stukken, waarvan een aantal voor de pers gereed ligt. Van het *Oorkondenboek* is de eerste Aflevering van het tweede Deel juist uitgegeven, bevattende 279 oorkonden, meest allen in het Latijn, van het jaar 1256 tot 1274.

De maandelijksche Vergaderingen der Leden werden opgeluisterd door vele belangrijke bijdragen.

In de Afdeeling voor *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen*, gaf het herhaaldelijk ter sprake komen van standaard-maat en gewigt aanleiding aan den Heer VAN DER WILLIGEN, om te handelen *over verschillende Natuurmaten*, als hoedanig hij wenscht voor te slaan de golfslengte van het Natriumlicht; zijn opstel daarover bood hij voor de werken in 4°. aan.

Van zuiver wiskundigen aard waren de bijdragen van den Heer BIERENS DE HAAN betreffende de *Theorie der bepaalde Integralen*, en van den Heer BAEHR *Over een merkwaardig verband tusschen de Wortels en Coëfficiënten der algemeene tweede magtsvergelijking*. Laatstgenoemde deelde voorts nog *Nieuwe uitkomsten van onderzoek* mede *over de Beweging van het Oog*.

In het vak der sterrekunde gaf de Heer J. A. C. OUDEMANS een *Naschrift tot zijn Verslag van de waarneming der totale Zoneclips van 18 Aug.* 1868, en opperde eene *nieuwe hypothese omtrent den aard der Lichtkroon en derzelver stralen bij totale Zoneclipsen*, die hij betoogde denzelfden oorsprong te hebben als het zodiacaallicht.

Op hydrographisch gebied bewogen zich de Heeren VAN DIESEN en STIELTJES. Eerstgemelde leverde eene *Berekening van het afvoerend vermogen van Neder-Rijn en Lek bij hoogen rivierstand* (zie *Versl. en Meded.* N. R., Dl. IV, blz. 121); laatstgenoemde: *Beschouwingen over reeds genomen en nog te nemen proeven ter bepaling van de Snelheid van water in rivieren, kanalen en plassen* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 228).

De Heer STARING vestigde de aandacht op zijne onlangs verschenen *Nieuwe landbouwkundige Kaart van Nederland*, als die op een geheel anderen, wetenschappelijken grondslag berust als de gewone agronomische kaarten.

In het vak der algemeene natuurkunde kwam de Heer J. Bosscha, Jr. terug op de door hem noodig gekeurde *Correctie der kwik-thermometerstanden tusschen* 0° *en* 100°, die hij staande hield dat door den Heer Regnault verwaarloosd was geworden. Later gaf hij eene bijdrage *over de Grondvergelijking van de leer der Capillariteit.* De Heer Buijs Ballot bepleitte de wenschelijkheid van gedeeltelijk het voorstel der Gebr. Skizzo weêr op te vatten met opzigt tot de *Formule voor de Uitzetting der gassen.* De Heer van der Willigen deelde een paar *opmerkingen* mede *de Electriseermachine van* Holtz *betreffende* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 348). De Heer P. A. Bergsma eindelijk, door geen titel aan de Academie verbonden, bood *waarnemingen* aan *van de dagelijksche Variatie der magnetische inclinatie te Batavia* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 284); later, een opstel *over Ebbe en Vloed in den Dampkring, veroorzaakt door de Maan.*

Als vertegenwoordigers der scheikunde traden vier sprekers op. De Heer von Baumhauer handelde *over de Digtheid der Mengsels van alcohol en water*, naar aanleiding der onderzoekingen van D. Mendelejeff (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 292); de Heer van Kerckhoff: *over de Constitutie van sommige Koolwaterstoffen* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 330); de Heer A. C. Oudemans, Jr.: *over de Zamenstelling van het Palmpittenvet*, alsmede *over de volumetrische Bepaling van Yzeroxyd* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 309 en 320); de Heer van der Boon Mesch: *over Beta hybrida* en het suikergehalte van onderscheiden variëteiten dier plant.

Van physiologischen aard was het door de Heeren Donders en Heijnsius voorgedragene. De Heer Donders sprak: *over de Wetten van den Electrotonus,* getoetst aan den invloed van den constanten stroom op den nervus vagus. Voorts deelde hij de resultaten mede van een onderzoek door Dr. Th. W. Engelmann in het werk gesteld: *over periodieke Zamenwerking bij blijvende prikkeling met zwakke inductiestroomen,* alsmede die van proeven door Dr. E. Adamuk uit Kasan in het physiologisch Laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool genomen

op de *Innervatie der Oogbewegingen.* Eindelijk toonde en beschreef hij een werktuig door hem bedacht en *Phænophthalmotroop* geheeten, dienende tot opheldering der bewegingen van den oogbol. De Heer HEIJNSIUS deelde resultaten van onderzoek mede door hem en den Med. Doctorandus NOLET verkregen omtrent den *Oorsprong der Geruischen in het Vaatstelsel,* alsmede den uitslag van onderzoekingen door Dr. PLACE in het werk gesteld aangaande de *Geleidingssnelheid in de Beweegzenuwen van den mensch.* Nog deed hij verslag van *proeven met paardenbloed,* die hem het regtstreeksche bewijs opleverden, dat, zoo niet alle vezelstof in het bloed, althans het grootste gedeelte daarvan van de bloedligchaampjes afkomstig is.

De Heer VAN HASSELT gaf eene toxicologische bijdrage *over de Africaansche Pijlvergiften.*

Wat nu de Natuur-historische Wetenschappen aangaat, leverde de Heer VOGELSANG een vertoog: *over de Benaming en Sorteering der kristallijne gesteenten* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 199), hetwelk den Heer STANISLAS MEUNIER te Parijs aanleiding gaf, zijn *Nouvel arrangement méthodique des roches* voor onze *Versl. en Meded.* aan te bieden (N. R. Dl. IV, blz. 269).

In het vak der botanie gaf de Heer MIQUEL Vervolgen op zijne *Bijdrage tot de Flora van Japan,* alsmede *Nieuwe Bijdragen tot de kennis der Cycadeeën,* 6de Ged. De Heer SURINGAR vestigde de aandacht op de groote zorgvuldigheid waarmede in Japan van alle natuur-voortbrengselen partij wordt getrokken, en vertoonde eene belangrijke collectie Wieren, met verschillende producten daaruit vervaardigd, waarvan daar te lande als eetwaar of anderszins gebruik wordt gemaakt; later hield hij eene voordragt *over het Wiergeslacht Gloeopeltis J Ag.* De Heer P. HARTING sprak *over een merkwaardigen Lindeboom* op het eiland Tholen bij het dorp Maartensdijk, door eene afbeelding toegelicht. De Heer RAUWENHOFF handelde *over het voorkomen van Looistof in de Planten.*

Op zoölogisch gebied zijn te vermelden de Heeren HERKLOTS, P. HARTING en BLEEKER. De Heer HERKLOTS gaf eene *Beschrijving van twee nieuwe Geslachtsvormen van parasitische Cy-*

nothoadae, *Epichthys en Ichthyoxenos* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 156), en deed verslag van door den Heer C. Ritsema, Cz. in het werk gestelde *onderzoekingen op Periphyllus Testudo* v. d. H., waarover deze later een opstel voor de *Versl. en Meded.* aanbood, dat geplaatst is geworden (N. R. Dl. IV, blz. 263). De Heer P. Harting sprak: *over het Maaksel der Sponsen en derzelver rangschikking*, en deelde nadere bijzonderheden mede omtrent den zoogenoemden *Neptunusbeker*, eene bij Sumatra en Singapore voorkomende soort. De Heer Bleeker handelde *over Afbeeldingen van Nederlandsche Visschen*; gaf eenige bijdragen voor de *Versl. en Meded.*, als: *Description et figure d'une espèce inédite de Rhynchobdella de Chine; Over eenige nieuwe Vischsoorten van China; Description d'une espèce inédite de Botia de Chine et Figures du Botia elongata et du Botia modesta; Description et figure d'une espèce inédite de Hemibagrus de Chine* (N. R. Dl. IV, blzz. 249, 251, 254 en 257), en bood voor de werken in 4°. eene Verhandeling aan, getiteld: *Mémoire sur les Cyprinoïdes de Chine*, die daarin zal worden opgenomen.

Van palaeontologischen aard was eene bijdrage van den Heer P. Harting, die den *Schedel van een voorwereldlijk Rund* van groote afmetingen, Bison, vertoonde en besprak, gevonden in de Maas tusschen Maasbommel en Megen.

De Heer Koster leverde drie ontleedkundige bijdragen, als: *over de embryonale Afkomst der Arteriae bronchiales; over een Musculus omohyoïdeus, die zich na zijn oorsprong in tweeën splitst*, en *over een ongewonen loop van den Nervus phrenicus der regter-zijde* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blzz. 172, 190 en 193).

Beide laatstgenoemden eindelijk bragten nog Rapport uit van een door hen ingesteld anthropologisch onderzoek op een *Schedel* en eenige *Beenderen*, onder bijzondere omstandigheden te Stolwijk opgedolven, waarover het oordeel der Afdeeling gevraagd was (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 212).

De Leden der Afdeeling voor de *Taal-*, *Letter-*, *Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen*, die dit jaar door mededeelingen de aandacht der Vergaderingen hebben bezig gehou-

den, bewogen zich allen op het gebied der *Taal-, Letter- en Geschiedkunde.*

Onderwerpen uit de Oostersche taal- en letterkunde werden ter sprake gebragt door de Heeren BRILL en DE GOEJE. De eerste heeft in twee zittingen gesproken *over de plaats die de Semitische taalstam te midden van de andere taalstammen inneemt*, de ander handelde *over de namen Phoenicië en Kanaän* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. I, blz. 76).

De Grieksche letterkunde vond in den Heer NABER een woordvoerder, die eene bijdrage leverde tot *Verklaring en Verbetering van verscheiden Dichters en Schrijvers* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. I, blz. 12).

De Heer FRANCKEN deelde iets mede *over Handschriften van* NONIUS; de Heer LEEMANS betoogde de *Onechtheid van een Romeinsch opschrift*, dat gezegd werd te Katwijk gevonden te zijn, en verklaarde bij eene andere gelegenheid drie *echte Romeinsche opschriften te Vechten* gevonden (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 299), en de Heer BOOT sprak *over de Bezoldiging der Romeinsche ambtenaren* (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 317).

Eene uitvoerige geschied- en penningkundige bijdrage van den Heer DIRKS *over de Angelsaksers en hunne kleine munt Scealtas genaamd*, opgehelderd door vele munten en teekeningen, hield de Afdeeling tweemalen bezig. Zij is echter niet door haar uitgegeven, daar de Schrijver haar voor de Belgische *Revue Numismatique* meer geschikt achtte. Op hetzelfde gebied van penningkunde leverde de Heer LEEMANS twee bijdragen (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. I, blzz. 45 en 98). De eene handelt *over gewijde Draagpenningen*, waarbij de echtheid van twee door den Romeinschen geleerde J. B. DE ROSSI beschreven draagpenningen bestreden wordt; de andere *over Penningplaten met een Latijnsch opschrift en de initialen H. G.*

De Heer MOLL bragt, naar aanleiding van een oud handschrift in zijn bezit, het *middeneeuwsche Bijgeloof* ter sprake; dat *der oude Egyptenaren*, met opzigt tot *gelukkige en ongelukkige dagen* maakte het onderwerp uit eener latere bijdrage van den Heer LEEMANS; de Heer SLOET VAN DE BEELE deelde

de *Legende van den Zwanenridder* volgens een handschrift te Nijmegen mede (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 255).

Aan het Germaansche regt ontleende de Heer J. A. Fruin de stoffe eener bijdrage *over het Verschil tusschen de anfang en de slichte klage um varende have* volgens de Saksische regtsbronnen (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 269); terwijl de Heer G. de Vries, Az. de kennis der Waterschappen in Holland verrijkte door eene *nieuwe bijdrage tot de geschiedenis van het Hoogheemraadschap van den Hondsbossche en Duinen tot Petten* (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 337).

Eindelijk hebben wij nog te vermelden: dat de Heer de Jonge ons de resultaten van zijn *Onderzoek* in het Rijks-archief *aangaande* Albrecht Beylinc mededeelde, en dat de Heer Beets eene *Nalezing* gaf op de mededeeling van den Heer M. de Vries *over het woord Ruwaard.*

Slechts één Lid, de Heer Francken, bood eene Verhandeling voor de werken in 4°. aan. Zij is in het Latijn geschreven, bevat critische gissingen op de fragmenten der eerste tien boeken van de *Satiren van* Lucilius, en maakt het eerste gedeelte van het 5de Deel uit. Een jong geleerde, Dr. P. L. Muller, aan wien door bemiddeling der Afdeeling de toegang tot de Archiven te Weenen gemakkelijk is gemaakt, toonde zich dankbaar voor die hulp door de inzending ven eene uitvoerige Verhandeling *Over Nederlands eerste Betrekkingen met Oostenrijk;* zij werd waardig geacht om in de Verhandelingen der Afdeeling eene plaats te vinden, en is mede in het 5de Deel opgenomen.

Voor den wedstrijd der Latijnsche dichtkunst werden negen gedichten ingezonden. Naar het oordeel der drie kampregters muntte één daarvan, den *Sterrenhemel* ten onderwerp hebbende en onder den naam *Urania* ingezonden, door belangrijkheid van inhoud en schoonheid van taal en vorm bijzonder uit. Daaraan werd de gouden eereprijs van het Legaat Hoeufft toegekend. Vervaardiger bleek te zijn de Heer P.

Esseiva, een Zwitser, Kapitein bij de Karabiniers te Romé. Geen der overige gedichten werd de eer waardig gekeurd, om met het bekroonde uitgegeven te worden.

Ziedaar, Sire! de beknopte zamenvatting van de werkzaamheden der Academie gedurende het verstreken tijdvak, waaraan wij dit alleen nog hebben toe te voegen: dat, behalve het *Jaarboek*, van de Afdeeling *Natuurkunde* het licht zagen het derde Stuk van het 3de Deel, en het eerste en tweede Stuk van het 4de Deel der *Verslagen en Mededeelingen* Nieuwe Reeks; van de Afdeeling *Letterkunde*, het 5de Deel der *Verhandelingen* in 4o., het tweede en derde Stuk van het 12de Deel en het eerste Stuk van het 1ste Deel der Nieuwe Reeks van de *Verslagen en Mededeelingen*.

De Academie had den dood te betreuren van drie uitstekende mannen, de Heeren L. J. F. Janssen en F. W. Conrad, gewone Leden, en Jb. Badon Ghyben, rustend Lid. Aan eerstgenoemden werd bereids in het *Jaarboek* door den Heer Boot eene welverdiende hulde toegebragt.

Te meer mogen wij ons verheugen in de bekrachtiging door Uwe Majesteit van de door ons geschiede keuzen tot gewone Leden van de Heeren A. C. Oudemans, Jr. te Delft, C. H. C. Grinwis te Utrecht, C. M. van der Sande Lacoste te Amsterdam, B. D. H. Tellegen en B. H. C. K. van der Wijck te Groningen, E. Verwijs en M. J. de Goeje te Leiden, alsmede tot Correspondenten van de Heeren K. F. Holle en H. D. Levyssohn Norman op Java.

De Academie blijft zich in de bescherming Uwer Majesteit aanbevelen.

Uit haren naam:

C. J. MATTHES,

Algemeene Secretaris.

Het voorgelezen ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het Verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

II.

Alsnu legt de Algemeene Secretaris, in overeenstemming met Art. 12 van het Organiek Reglement, de Rekening en Verantwoording over van zijn geldelijk beheer, loopende van 1° April 1869 tot ult° Maart 1870.

REKENING en VERANTWOORDING van het door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van primo April 1869 tot ultimo Maart 1870 gehouden beheer, volgens art. 12 van het Organiek Reglement en § 30 en § 37 van het Reglement van Orde, goedgekeurd in de Algemeene Vergadering der maand April 1870.

Ontvangsten.

Saldo op nieuwe Rekening		*f* 3256.99
Subsidie vier quartalen elk à *f* 3500.—	*f* 14000.—	
Af zegel en leges	〃 1.86	
		〃 13998.14
Geleverd aan Teyler's Museum te Haarlem, een meter en kilogram.		〃 150.—
Van den Heer C. G. van der Post volgens Rekening-Courant.		〃 207.25
	Totaal	*f* 17612.38

Uitgaven.

1. Reis- en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Natuurkundige Afdeeling.	*f* 1521.—	
Letterkundige 〃	〃 1730.—	
		f 3251.—
	Transporteere	*f* 3251.—

per Transport *f* 3251.—

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris. . . .	*f* 1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling. .	〃 500.—		
〃 Klerk.	〃 1000.—		
〃 Custos.	〃 800.—	〃	3300.—

3. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor 't berekenen van Tabellen	〃	135.—

4. Onkosten der Commissie voor de vervolgen op van Loon's Penningwerk.

Rekening van den Heer Dirks.	*f* 15.24		
〃 〃 〃 〃 Muller. . . .	〃 1011.60		
〃 〃 〃 〃 Roest	〃 140.—	〃	1166.84

5. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans.	〃	126.88

6. Onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram.

Rekening van den Heer Stamkart	*f* 47.04		
〃 〃 〃 〃 〃	〃 10.60		
〃 〃 〃 〃 Schokking. . . .	〃 8.40		
〃 〃 〃 〃 〃	〃 9.—		
〃 〃 〃 〃 Kool.	〃 1.10		
〃 〃 〃 〃 Luchtenberg. . .	〃 4.82		
〃 〃 〃 〃 Harri	〃 45.—		
〃 van Greeve, Vergg. Vrachten, enz. .	〃 44.05	〃	170.01

Transporteere *f* 8149.73

per Transport		*f* 8149.78

7. Onkosten van Vergaderingen

Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend		〃 269.—

8. Kleine Drukloonen.

Rekening van de Roever-Kröber-Bakels . .	*f* 113.—	
〃 〃 Vissers	〃 72.—	
〃 〃 〃	〃 10.—	
〃 〃 〃	〃 26.50	
〃 〃 Reimeringer.	〃 22.85	
		〃 244.85

9. Bureau.

Rekening van Westerman.	*f* 11.70	
〃 〃 Reimeringer.	〃 63.—	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 48.21	
		〃 122.91

10 Expeditie, Frankeeren en Vrachten.

Rekening van v. d. Wouden en Luber, Cargadoors.	*f* 96.85	
Rekening van vracht naar Parijs.	〃 13.—	
〃 〃 Reimeringer, Lith.	〃 44.—	
〃 〃 Luchtenberg, timmerman . .	〃 51.43	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend	〃 249.39^{5}	
		〃 454.67^{5}

11. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout.	*f* 145.80	
〃 〃 Verdonck, steenkolen . . .	〃 33.15	
〃 〃 Osterhaus, smid.	〃 42.60	
〃 〃 Snater, schilder.	〃 12.50	
〃 〃 Tonino, schoorsteenveger. .	〃 12.—	
〃 〃 v. d. Vliet, duinwater. . . .	〃 13.—	
〃 〃 Kernekamp, naaister	〃 21.—	
〃 〃 Personeele belasting.	〃 58.94	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 404.80	
		〃 743.79
Transporteere		*f* 9984.45^{5}

per Transport *f* 9984.45[5]

12. Mobilair.

Rekening van v. Wessem, behanger. . .	*f* 69.55		
〃 〃 v. Vorstenberg, spiegelm. .	〃 5.95		
〃 〃 Cloetingh, schoonm. schilderijen	〃 12.—		
〃 〃 Grisanti, schoonm. busten.	〃 20.—		
〃 〃 Santbergen, lijsten. . . .	〃 11.15		
〃 〃 Luchtenberg, timmerman. .	〃 9.05		
		〃	127.70

13. Uitgave van Werken.

Verhandelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	*f* 411.50	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 160.50	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 464.—	
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Lett. Afd..	〃 65.—	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, etc. Lett. Afd.	〃 122.—	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, etc. Lett. Afd.	〃 111.—	
		f 1334.00

Verslagen en Mededeelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	*f* 283.50
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 271.50
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 253.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 257.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 189.—
Transporteere	*f* 1254.—

Transporteere *f* 1334.00

Transporteere *f* 10112.15[5]

per Transport *f* 10112.15^{5}

per Transport *f* 1334.00

per Transport *f* 1254.—

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃	46.—	
〃 〃 Hooiberg, Lithog. Lett. Afd.	〃	19.—	
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	〃	158.50	
〃 〃 v. d. Weijer, Lith., Nat. Afd.	〃	50.—	
〃 〃 Wendel, Lithogr. Nat. Afd.	〃	55.—	
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	〃	2.50	
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	〃	17.50	
〃 〃 v.d. Post, innaaijen, etc. Nat. Afd.	〃	128.62^{5}	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, etc. Nat. Afd.	〃	52.50	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, etc. Lett. Afd.	〃	119.25	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Jaarboek.	〃	290.75	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Jaarboek. .	〃	50.—	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Jaarboek . .	〃	4.—	
〃 〃 den Heer Laurent, Corrector . . .	〃	100.—	
Assurantie boekwerken bij v. d. Post	〃	4.50	
			f 2352.12^{5}

f 3686.12^{5}

14. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post .	*f*	139.45
〃 〃 〃 〃 .	〃	200.—
Transporteere	*f*	339.45

Transporteere *f* 13798.25

D*

Per Transport			f 13798.28
Per Transport	f 339.45		
Rekening van Caarelsen. . .	„ 72.60		
„ „ Noordendorp. .	„ 16.25		
„ „ J. Muller . .	„ 29.15		
„ „ van Bakkenes .	„ 20.50		
„ „ Seijffardt . . .	„ 67.20		
„ „ Baer	„ 19.44		
„ „ Schmidt . . .	„ 70.08		
„ „ Quaritch . . .	„ 281.10		
„ „ F. Muller. . .	„ 10.10		
	f 925.87		
Af van den Heer Oudemans voor Botan. Zeitung van de rekening Schmidt	„ 7.20		
		f 918.67	

Inbinden enz.

Rekening van Eichhorn. . .	f 109.50		
„ „ „	„ 87.05		
„ „ „	„ 118.70		
„ „ „	„ 108.25		
„ „ Reimeringer.	„ 2.—		
Assurantie der Boekerij . . .	„ 37.50		
		f 463.—	
			f 1381.67

15. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante . . .	f 5.25	
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos	„ 10.—	
		f 15.25
Saldo op nieuwe rekening		„ 2417.18
Totaal		f 17612.38

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1869/70 gehouden beheer van het LEGAAT VAN HOEUFFT.

ONTVANGSTEN.

Saldo van het jaar 1868/69			*f* 87.35^5
6/m. Interest van *f* 37000.— 2½ pCt. W. S.	*f* 462.50		
Af 1 pCt. provisie *f* 4.62^5			
Billet . . . . . „ .05			
	„ 4.67^5		
			„ 457.82^5
6/m. Interest van *f* 37000.— 2½ pCt. W. S.	*f* 462.50		
Af 1 pCt. provisie *f* 4.62^5			
Billet . . . . . „ .05			
Visa. . . . . . „ .30			
	„ 4.97^5		
			„ 457.52^5
Vereffening met C. G. van der Post volgens Rek. Cour.			„ 0.45
		Totaal	*f* 1003.15^5

UITGAVEN.

Rekening van Greeve voor frankeeren van programma's.	*f* 6.10
„ „ de Roever-Kröber-Bakels, drukken programma's	„ 7.50
„ „ Greeve Telegram Rome	„ 3.—
„ „ „ voor frankeeren der nieuwe programma's.	„ 5.95
Saldo op nieuwe rekening.	*f* 980.60^5
Totaal	*f* 1003.15^5

De Algemeene Secretaris leest vervolgens eene Memorie van Toelichting voor, van dezen inhoud:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

Aan de Rekening der Academie over het jaar 1869/70, welke ik de eer heb over te leggen, valt slechts zeer weinig

toe te voegen. Men zal ontwaren, dat aan verkochte werken der Academie ditmaal *ƒ* 107.25 meer is ingekomen dan geraamd was — in de Rekening-Courant van den Heer v. d. Post komt voor *ƒ* 107.70, met een klein verschil van —.45, dat bij de Rekening van het Legaat Hoeufft t'huis behoort — terwijl eene geheel onverwachte bate is toegevloeid in den verkoop, aan Teyler's Museum te Haarlem, van een Meter- en Kilogramstel, door de Commissie der Afd. Natuurkunde in der tijd vervaardigd en nog beschikbaar. De post, groot *ƒ* 493.48, van het vorige jaar is met *ƒ* 170.01 vermeerderd; zoodat de Academie van de Regering aan verschotten, te haren behoeve door de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram gedaan, thans een bedrag heeft te vorderen van *ƒ* 663.49. Wat de uitgaven betreft, zijn alle posten beneden de begrooting gebleven, behalve twee; de praesentiegelden der Leden hebben die met *ƒ* 51.— overtroffen, en de uitgaven voor van Loon's *Penningwerk* met het aanzienlijk bedrag van *ƒ* 366.84, niettegenstaande de daarvoor uitgetrokken som reeds zeer hoog was, namelijk *ƒ* 800.—. Het contract met den Heer Fr. Muller noodzaakte tot afbetaling der verschuldigde 60 exemplaren, die de Academie verpligt was te nemen.

Ter zake van de Rekening van het Legaat Hoeufft diene: dat er dezer dagen weêr eene bekrooning is geschied. Nadat de kosten, daarop loopende, vereffend zijn, zal er toch nog genoeg overblijven om wederom eenige gelden te beleggen en het Kapitaal te vergrooten.

De Algemeene Secretaris.

C. J. MATTHES.

De Commissie door de beide Afdeelingen der Academie, naar luid van § 37 der Algemeene Bepalingen, benoemd tot het nazien van vorenstaande Rekeningen met de daarbij behoorende bescheiden, brengt daarover het navolgend Rapport uit:

De Commissie, door de beide Afdeelingen der Akademie benoemd tot het onderzoeken der Rekening en Verantwoording

over het dienstjaar 1869—70, heeft de eer het volgende verslag uit te brengen.

Al de posten der rekening zijn met de overgelegde bescheiden en kwitantiën vergeleken en in orde bevonden. Slechts van één post van reis- en verblijfkosten was door het daarbij betrokken lid geene kwitantie ingezonden.

Bij vergelijking van de Begrooting van het genoemde dienstjaar met de werkelijke ontvangsten en uitgaven dient het volgende te worden opgemerkt.

De ontvangsten hebben niet meer dan *f* 17612.38 bedragen, terwijl zij op *f* 17849.03 waren geraamd. Dit ongunstig verschil is echter in zoo verre schijnbaar, dat het ontstaat uit het niet opvragen door de Akademie van de restitutie der door het Ministerie van Koloniën, bij den aanvang des dienstjaars, verschuldigde kosten ten behoeve van de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram, ten bedrage van *f* 493.48. Deze op een nieuw dienstjaar over te brengen som van de begrooting afgetrokken zijnde, zoo blijkt het dat de ontvangsten in werkelijkheid de raming met ruim *f* 250.— hebben overtroffen, hetgeen ten deele voortspruit uit de ongewone bate van *f* 150.—, wegens een aan Teyler's Museum geleverd Meter- en Kilogramstel, ten deele uit de meerdere opbrengst van het debiet der werken van de Akademie ad *f* 107.25.

Ten aanzien der uitgaven bemerken wij eene vermeerdering 1°. van de reis- en verblijfkosten, die de raming met ruim *f* 50.— zijn te boven gegaan; waaruit blijkt dat onze vergaderingen getrouwer werden bezocht dan men meende te mogen verwachten, 2°. van de onkosten der Commissie voor de vervolgen van van Loon's *Penningwerk;* deze hebben het geraamde bedrag met niet minder dan *f* 366.84 overschreden.

Onder de uitgaven komt voor eene som van *f* 170.01 voor onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram; dit is slechts een voorschot, door de Akademie ten behoeve van het Ministerie van Koloniën gedaan. Op de begrooting was deze post voor memorie uitgetrokken.

Daarentegen zijn beneden de raming gebleven: 1°. de onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in

Nederland, 2°. die der Commissie tot het opsporen, enz. van overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, 3°. de onkosten der vergaderingen, 4°. de kleine drukloonen, 5°. de bureaukosten, 6°. de expeditie, 7°. de huishoudelijke uitgaven, 8°. het mobilair en 9°. de onvoorziene uitgaven; terwijl van de uitgetrokken som van *f* 300.— voor de uitgave van het Charterboek geen gebruik is gemaakt.

Verder ontmoeten wij een belangrijk verschil tusschen het geraamde en het werkelijk uitgegeven bedrag voor de uitgave van werken en voor de bibliotheek. Voor het eerste doel is ruim *f* 1900.—, voor het tweede ruim *f* 300.— minder besteed dan in de begrooting was opgenomen. Ofschoon eene besparing van uitgaven zekerlijk het minst wenschelijk is op hetgeen onze Akademie in het licht zendt of aan hare boekerij besteedt, mag toch bij de beoordeeling dezer cijfers eene vergelijking met vroegere dienstjaren niet achterwege blijven. De begrootingen en werkelijke uitgaven voor deze beide posten bedragen in ronde cijfers:

			Begrooting.	Uitgaven.
in	1866—67,	Drukloonen.	*f* 3000.—	*f* 2300.—
〃	〃	Biblotheek.	〃 1100.—	〃 660.—
〃	1867—68,	Drukloonen.	〃 4100.—	〃 2940.—
〃	〃	Bibliotheek.	〃 1300.—	〃 1100.—
〃	1868—69,	Drukloonen.	〃 5000.—	〃 2330.—
〃	〃	Bibliotheek.	〃 1200.—	〃 1110.—
〃	1869—70,	Drukloonen.	〃 5600.—	〃 3700.—
〃	〃	Bibliotheek.	〃 1700.—	〃 1400.—

Uit dit overzicht blijkt voldoende, dat de geldelijke uitgaven voor deze beide belangrijke posten, hoewel beneden de raming gebleven, toch inderdaad die van de vorige jaren hebben overtroffen, en deze posten dus, althans in dit opzicht, van geen achteruitgang getuigen.

Ook de Rekening en Verantwoording van het Legaat Hoeufft is door ons nagezien en in orde bevonden.

Na dit korte overzicht van de Rekening en Verantwoording stelt uwe Commissie voor, deze goed te keuren, den Alge-

meenen Secretaris dank te zeggen voor zijn beleid, den Voorzitter te machtigen die rekeningen te onderteekenen en een afschrift te zenden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

P. J. VAN KERCKHOFF.
G. V. SCHNEEVOOGT.
H. J. KOENEN.
VAN BONEVAL FAURE.

De Vergadering magtigt den Voorzitter, om, in overeenstemming met de conclusie van het voorgelezen Rapport, de beide Rekeningen ten blijke van goedkeuring te onderteekenen. Een afschrift daarvan, gelijk mede van de Memorie van Toelichting, zal aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worden medegedeeld.

III.

De Commissie *voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfselen van Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden* doet, bij monde van haar Voorzittend Lid den Heer Leemans, mededeeling omtrent en uit het Verslag harer verrigtingen gedurende het afgeloopen jaar, als Bijlage hierachter gedrukt; waaruit blijkt, dat zij, ofschoon steeds onvermoeid werkzaam, niet die vruchten op haren arbeid inoogst, waarmede zij met grond zich mogt vleijen.

Bij voortduring had zij te klagen over de geringe medewerking en hulp vooral van gemeentebesturen, ook van zoodanige genootschappen in den lande waarvan ondersteuning te wachten was; terwijl het haar aan de noodige magt ontbrak, om de uitvoering van hetgene zij belangrijk en noodig achtte met genoegzame klem aan te dringen en te verzekeren. De stoffelijke middelen voorts ter harer beschikking, hoè mild en onbekrompen de Academie zich in dezen ook betoond had, waren verre

van voldoende. Hierbij kwam het betreurde overlijden van een harer invloedrijkste Leden den Heer F. W. CONRAD, die, door zijne betrekking aan het hoofd van den Waterstaat, het personeel van deszelfs kundige en ijverige ambtenaren aan het doel der Commissie dienstbaar wist te maken.

Om alle welke redenen, breeder ontvouwd in het slot van genoemd verslag, het overgebleven drietal Leden, de Heeren C. LEEMANS, W. MOLL en H. N. ROSE, in het belang der zaak zelve, om eene meer krachtdadige bevordering daarvan niet in den weg te staan, daar het hun bovendien aan tijd en gelegenheid ontbrak zich geheel alleen aan die taak te wijden, huns ondanks zich genoopt vonden, hun mandaat neder te leggen, na breedvoerige ruggespraak daaromtrent met het Bestuur der Academie, hetwelk hunne overwegingen billijkte.

Wijders waren zij van oordeel, dat alleen dan het voorgestelde doel bereikt konde worden, zoo de Staat de zaak in handen nam, voor welk geval zij de eischen schetste aan de instelling van zulk eene Rijkscommissie te doen, om aan de behoeften naar behooren te kunnen beantwoorden.

Eindelijk verklaarden zij zich bereid aan te blijven tot tijd en wijle hierop eene beslissing zou genomen zijn, welk tijdstip zij echter wenschten niet te zeer verschoven te zien.

Nadat de Voorzitter, uit naam der Vergadering, der Commissie den opregten en warmen dank der Academie had toegebragt voor haren onverpoosden ijver in dezen, en de goede en vele diensten door haar bewezen, onder betuiging van haar leedwezen dat zij die in het vervolg zou moeten ontberen, rees de vraag: of men de Commissie door benoeming van nieuwe Leden zou bestendigen, dan wel, overeenkomstig het gedane voorstel, der Regering de wenschelijkheid zou blootleggen van de instelling eener Rijkscommissie op den voet als in het Rapport is aangegeven.

Zeer uiteenloopend waren de meeningen daaromtrent. Sommige leden oordeelden: dat met de opheffing der Commissie de eer der Academie gemoeid was; dat de behartiging van de belangen der kunst in verband met de geschiedenis des vaderlands geen Regeringszaak was; dat, zoo er geen uitzigt was uit den boezem der Academie de Commissie wederom voltallig te kunnen maken, men zich tot personen daarbuiten had te wenden, waartegen volgens hen geen bezwaar bestond; dat, bijaldien de beschikbare gelden niet toereikende waren, de Academie eene extra-subsidie ad hoc konde aanvragen, of een appel doen op het publiek.

Anderen daarentegen meenden: dat niet enkel de door de Academie geheel uit eigen beweging gedurende tien jaren aangewende pogingen, om vandalismus te keeren en te behouden wat verdiende behouden te worden, haar tot eere verstrekten, maar niet minder, dat zij, na de verkregen overtuiging van daartoe, bij gebrek aan gehoopte medewerking, niet bij magte te zijn wegens gemis aan stoffelijke en zedelijke middelen, geen belemmering wilde aanbrengen aan eene afdoende regeling, door zich met een schijn daarvan te vergenoegen, eene regeling die alleen van de Regering kan uitgaan, en waartoe hare roeping niet wel kan worden ontkend, gelijk men ook in andere landen, Oostenrijk en Pruissen bijv. ten vollen daarvan doordrongen is.

Op voorstel van den Heer G. Mees, Az., wordt bij meerderheid van stemmen goedgevonden eene Commissie te benoemen, ten einde de Academie in dezen van raad en voorlichting te dienen, en het eindbesluit aan eene expresselijk daartoe te beleggen vereenigde Vergadering over te laten. De Voorzitter benoemt daartoe de Heeren G. Mees, Az., P. J. Veth, L. Cohen Stuart, Th. Borret en C. J. Matthes.

IV.

Daarna komt in behandeling een ontwerp van Begrooting van Inkomsten en Uitgaven, voor het nieuwe dienstjaar loopende van 1°. April 1870 tot 1°. April 1871. Daarbij wordt door den Heer VON BAUMHAUER het denkbeeld geopperd, of het niet doenlijk ware een algemeen Bureau van verzending naar het buitenland, voor de verschillende geleerde maatschappijen en genootschappen, in het leven te roepen, hetzij dat de Academie zelve of eenig ander ligchaam zich daarmede wilde belasten. Het Bestuur verklaart zich bereid zulks in overweging te nemen; voor als nog wordt de raming in dezer voege vastgesteld: —

Begrooting van Inkomsten en Uitgaven gaande van 1° April 1870 tot 1° April 1871.

ONTVANGSTEN.

1.	Gewone Subsidiën	f	13998.14
2.	Vermoedelijk debiet van werken.	"	200.—
3.	Restitutie van Regeringswege ten behoeve van aan de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram opgedragen werkzaamheden . . .	"	663.49
4.	Saldo in kas der Rekening van 1869/70. . .	"	2417.18
	Totaal	f	17278.81

UITGAVEN.

1.	Reis- en verblijfkosten			f	3300.—
2.	Jaarwedden			"	3300.—
	WERKZAAMHEDEN VAN VERSCHILLENDE COMMISSIËN.				
3.	Commissie voor de daling van Neêrlands bodem	f	180.—		
4.	" voor de Vaderlandsche Kunst.	"	300.—		
5.	" voor de Uitgaven van het Charterboek	"	300.—		
6.	" voor Standaard-meter en Kilogram		*Pro mem.*		
				"	780.—
	Transporteere			f	7380.—

	Per Transport	*f*	7380.—
7.	Onkosten der Vergaderingen	"	275.—
8.	Kleine Drukloonen	"	300.—
9.	Bureaukosten	"	150.—
10.	Expeditie, frankeeren en vrachten	"	500.—
11.	Huishoudelijke uitgaven	"	800.—
12.	Mobilair.	"	150.—
13.	Uitgave van werken.	"	5700.—
14.	Bibliotheek en Catalogus	"	2000.—
15.	Diverse uitgaven.	"	23.81
		f	17278.81

V.

De Algemeene Secretaris brengt vervolgens verslag uit over den staat der Boekerij en het Munt- en Penningkabinet, aldus luidende: —

Een niet onaanzienlijk bedrag is in het afgeloopen jaar wederom besteed geworden aan inbinden, dat echter nog verre af was van in de bestaande behoefte te voorzien. De ruil met buitenlandsche academiën en genootschappen verminderde niet, maar wakkerde veeleer nog aan; terwijl van meer dan één kant onze Academie de ondubbelzinnigste bewijzen mogt ontvangen, dat er elders groote prijs op het volledig bezit harer werken gesteld wordt. Onder de menigte geschenken der Boekerij toegevallen, verdienen eene bijzondere vermelding:

De Komedie van Dante Alighieri, II^de Deel. fol. van Dr. Hacke van Mijnden,

Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, 10 deelen in 8°. (door den Minister van Binnenlandsche Zaken),

Württembergisches Urkundenbuch, 2 deelen. Roy. 4°,

Württembergische Jahrbücher fur Statistik und Landeskunde, 5 deelen in 8°,

Sertum Petropolitanum, seu icones et descriptiones plantarum quae in horto Botanico Imperiali Petropolitano floruerunt, met platen in plano.

Voorts is onder anderen aangekocht geworden:

Real Museo Borbonico, 16 deelen in 4°,

Corpus Inscriptionum Latinarum, Consilio et Auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum, 2 deelen. fol.,
London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science, 4e Serie, 1850 tot 1868.

Laatsgemeld Journaal is nu in zijn geheel, wat al de Serieën aangaat, voorhanden, hetwelk van des te meer gewigt is, omdat de Boekerij ook al de periodieke geschriften bezit, waarvan dit het vervolg en de zamenvatting is.

De klagt, dat de localen der Academie haren boekenschat geen behoorlijke plaats meer kunnen bezorgen, wordt van jaar tot jaar al meer en luider gehoord, en brengt het Bestuur daaromtrent in niet geringe verlegenheid. Des te aangenamer was het uit 's Konings eigen mond het bemoedigende woord te vernemen, dat er ernstig gedacht wordt aan, en gegrond uitzigt bestaat op een verplaatsen der kunststukken van 's Rijks Museum, waardoor geheel het Trippenhuis voor de Academie beschikbaar zou komen.

Wat het Munt- en Penningkabinet aangaat, zoo werd hetzelve dit jaar, behalve met een bronzen gedenkpenning op het honderdjarig bestaan der Bataafsche Maatschappij voor proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam, verrijkt met eene kostbare Collectie gouden, zilveren en bronzen Medailles in een keurig bewerkt kastjen, vroeger den eigendom van ons betreurd medelid wijlen Jacob van Lennep, en wel overeenkomstig de uitgedrukte begeerte van den begaafden dichter. Het spreekt van zelf, dat daarvoor eene eigen plaats is afgezonderd geworden. Mogt dit en dergelijke zoo zeldzame voorbeelden navolging vinden, en daardoor ook ons penningkabinet in omvang en waarde toenemen, waardoor het meer en meer aanspraak kreeg op belangstelling, die het tot dus verre al in zeer geringe mate mag ondervinden.

VI.

Ten laatsten heeft de verwisseling van den voorrang der Afdeelingen plaats, en sluit de Voorzitter de Vergadering.

Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van de overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, over 1869—1870.

De Commissie, heden voor de negende maal optredende, om in de vereenigde Vergadering der beide Akademieafdeelingen, aan hare lastgevers rekenschap afteleggen van hare handelingen in de haar opgedragen belangrijke taak, gedurende het ten einde loopende Akademiejaar, kan nu vooral den toon van diepen weemoed niet terugdringen, die uit het gemoed harer leden opwelt, bij de gedachte aan het onherstelbaar verlies dat haar trof. Twee malen gedurende den betrekkelijk korten tijd van haar bestaan, werd een harer leden van haar weggerukt. Moest zij voor zes jaren het verlies betreuren van haar medelid den heer L. J. A. VAN DER KUN, weinige maanden geleden werd de droevige mare tot haar gebragt, dat haar lid, de heer F. W. CONRAD, die, even als in zijne ambtsbetrekking zoo ook bij de Commissie, de plaats van eerstgenoemde had ingenomen, op zijne terugreis van Egypte naar het vaderland, te Munchen overleden was.

Wèl had zij met zorg den ijverigen en zoo algemeen geachten man, die om zijne uitgebreide kennis, zijne voorkomende welwillendheid, zijnen aangenamen omgang zoo hoog ook bij zijne medeleden stond aangeschreven, de reis zien aanvaarden; wèl had zij vrees gekoesterd, dat zijn gestel, in de laatste jaren door herhaalde aanvallen van ziekte zoo zeer geschokt, tegen de vermoeijenissen der reis en de afwisselingen van luchtgestel in ongunstig jaargetijde, niet genoegzaam bestand zou zijn; maar

tegenover die vrees mogt zich ook de bemoedigende hoop doen gelden, dat het oponthoud in eene zachtere luchtstreek, het wederzien van het land, dat bij hem zulke aangename en levendige indrukken had achtergelaten, het bijwonen van de plegtigheden, waarmede de goede uitslag gevierd werd van eene wereldonderneming, zoo na met zijnen naam verbonden, eene gunstige werking voor zijnen toestand te weeg brengen, zijne herstelling bevorderen konden. Die hoop werd niet bevestigd en ook de Commissie betreurt het gemis van den vriend, dien zij des te meer had leeren waardeeren, naarmate het haar langer vergund was met hem werkzaam te zijn, en van zijne uitmuntende hoedanigheden in den naauweren omgang de ondervinding te erlangen. Zij aarzelt niet in de verklaring, dat het verlies door Conrad's afsterven voor haar te weeg gebragt haar niet kan worden vergoed; dat de zooveel vermogende invloed van zijnen naam en de daaruit voor haar voortvloeijende onmisbare medewerking van zeer velen, zoo al niet geheel of terstond opgeheven, dan toch merkelijk en van lieverlede meer en meer verzwakt zullen worden; en dat, ook al waren de omstandigheden waaronder zij werkt veel gunstiger dan in werkelijkheid het geval is, zij zich toch ernstig zou afvragen, of zij zich nu nog langer met de haar opgedragen taak zou durven of kunnen belasten.

Het is niet alleen de dood van haar medelid, die op de Commissie eenen hoogst ontmoedigenden indruk heeft te weeg gebragt. De ondervinding van het laatste jaar geeft aanleiding, niet alleen om van min gunstige, maar van bepaald ongunstige omstandigheden te spreken, die op de pogingen der Commissie eenen nadeeligen en verlammenden invloed oefenen. Het Verslag zal bevestigen, dat de blik op het verledene geene gunstige verwachting op de toekomst kan wettigen, al is het dat de Commissie nu en dan eenige gunstige gevolgen mogt verwerven, hier en daar hare pogingen met eenen goeden uitslag bekroond werden, en daardoor dan ook de teleurstellingen eenigermate werden vergoed, die zij zoo vaak op haren weg moest ondervinden.

De Commissie hield slechts drie Vergaderingen: ééne op den 7 Februarij 1870 te Leiden, bij het voorzittend lid, eene op den 29 April te Amsterdam, in het lokaal der Akademie, en eene op den 12 Maart ter zelfde plaats, om hare belangen met het Akademiebestuur te bespreken. Waar onderling overleg tusschen de Commissieleden vereischt werd, geschiedde dit schriftelijk, of bij gelegenheid der Afdeelingszittingen.

Van de ingekomen mededeelingen, teekeningen en andere bescheiden, werd in de openbare vergaderingen der Letterkundige Afdeeling geregeld en met dank aan de inzenders, melding gedaan, of eene opgaaf ten bureele overgelegd, die naderhand met de *Verslagen* der vergaderingen in de *Staats-Courant* werd bekend gemaakt. Die toezendingen worden als gewoonlijk hier meer naauwkeurig omschreven en tot een geheel bij elkander gebragt.

Door tusschenkomst van het MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN, van het MINISTERIE VAN FINANCIËN, exemplaren van *Bestekken* voor ontmantelingswerken: van Maastricht en Wijk, Bergen op-Zoom, Breda, Venlo, Fort Bath en Koevorden.

Photogrammen: van de St. Pieterspoort te Maastricht, gezien van de stadszijde en van de buitenzijde; van den hoofdwal bij de Zwanengracht, en van de ontgraven poort en den stadsmuur in het bastion St. Maarten te Wijk; van de Roermondsche poort te Venlo; van de Ravelijnsbrug van de Antwerpsche poort te Bergen-op-Zoom; van de Waterpoort en van de Hoofdbrug aan de Boschpoort aldaar; van de Boschpoort te Breda, van de stadszijde en van de buitenzijde gezien en van het Bastion Mansfeld aldaar.

Plans en Teekeningen van de Brusselsche poort te Maastricht, van de Wijkerpoort en den ronden toren bij de St. Maartenspoort te Wijk.

Van het MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN ter beoordeeling, eenen looden *afslag* van eene penningplaat, bij de afgraving van een bastion van Middelburg voor de uitvoering van Rijksspoorwegwerken aan den dag gekomen.

Van den BURGEMEESTER van Stolwijk, *berigt* omtrent sporen van ouderen bouw dan die der afgebrande kerk aldaar, bij het sloopen van de overblijfselen dezer laatste aan den dag gekomen; omtrent kisten van boomstammen op eene aanmerkelijke diepte in de nabijheid der oude kerk ontdekt; en een *schedel* en verdere *beenderen* van een lijk uit eene dier kisten.

Van Dr. J. A. SNELLEBRAND, predikant te Twisk in Noordholland, eenige glazen met ingebrand schilderwerk uit de kerk dier gemeente afkomstig en *berigt* omtrent steenen doodkisten, bij de ontgravingen van de grondslagen der kerk te Oud-Karspel gevonden.

Van den heer R. E. J. ROETERINK, leeraar bij de hoogere burgerschool, laatst te Veendam, thans te 's Gravenhage, *mededeeling* omtrent eenen grafsteen met opschrift van eene zuster van Rembrandt, volgens opgaaf van een Vlaamsch tijdschrift in een dorp in de nabijheid van Amsterdam nog aanwezig; en omtrent eenen Nederlandschen gedenkpenning onder Schoonoord gevonden.

Van den heer G. N. DE STOPPELAAR, Secretaris der gemeente Middelburg, *berigt* omtrent hetgeen daar ter plaatse in den laatsten tijd tot behoud van overblijfselen van geschiedenis en kunst geschiedt; omtrent aanwinsten voor de verzameling op de Oudheidkamer op het Raadhuis, van welke verzameling weldra een inventaris zal worden uitgegeven, en omtrent werkzaamheden tot verder herstel van het Raadhuis.

Van den heer J. P. N. ERMERINS, Secretaris der gemeente Zierikzee, *berigt* omtrent plannen tot verandering en gedeeltelijke slooping van een oud huis uit de 17de eeuw, aan de noordzijde van de Oude haven aldaar, onder den naam van „de mossel" bekend.

Van den heer A. C. BON, opzigter van het Rijks kustlicht 1e kl. ter westzijde van Schouwen; *berigt* omtrent hetzelfde gebouw; *photogram* van een fraai bewerkt poortje in genoemde woning; *berigt* omtrent een op glas geschilderd portret naar een oorspronkelijk van Georg Keppel Earl of Albemarle, door J. Reynolds geschilderd, en *schetsjes* van allegorische voorstellingen op twee, aan den eenen kant verzilverde koperen plaatjes.

Door tusschenkomst van den heer W. F. Leemans, Ingenieur van 's Rijks Waterstaat te 's Hertogenbosch, *berigt* en *schets* van eene *steenen* doopvont, onder den bodem van de kerk der Hervormde gemeente te Sprang opgegraven, opgemaakt door den opzigter van den Waterstaat, den heer J. J. Lugten Bz., te Heusden; en een zilveren *muntje,* eene dubbele groot van Hendrik V of VI van Engeland, door denzelfden opzigter onder Besoijen, bij het verwerken van grint aan den dag gekomen.

Van den Burgemeester van Sprang, *inlichtingen* betrekkelijk de zooeven genoemde doopvont.

Van Bn. van Heeckeren van Wassenaer te Twickel, *berigt* dat de oude tapijtbehangsels op den huize Nettelhorst bij Lochem, door hem voor de Commissie ter beschikking werden gesteld.

Van het bestuur van het Friesch genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde, een exemplaar van het tijdschrift: *De vrije Fries,* N. R. Dl. VI, st. 1, en van het 31e *Verslag* van de *Handelingen* 1868—1869.

Van het Akademielid Mr. J. Dirks te Leeuwarden, een exemplaar van een opstel over de *Romeinsche oudheden te Hildesheim,* naar aanleiding van een stuk over dit onderwerp, in het Duitsche tijdschrift *die Gartenlaube* afgedrukt.

Van den heer J. G. Horsthuis, Rijkstelegraphist, toen te Zaandam, thans te Amsterdam, *berigten* omtrent en *teekeningen* van een der vensterramen met ingebrand schilderwerk, eene allegorische verheerlijking van Kennemerland voorstellende, in de kerk der hervormde gemeente te Zaandam, Oostzijde; van eenen fraaijen waaijer met teekenwerk uit de 17de eeuw en van een snijwerk in hout, vroeger boven den ingang eener duigenwerf te Zaandam geplaatst; eindelijk nog *berigten* betrekkelijk de teruggevonden en wederom gereinigde schilderij, bekend onder den naam van *De Stiersvreetheyt,* in de zoogenaamde Bullekerk te Zaandam. Eene naauwkeurige *afteekening* door den heer Horsthuis naar het oorspronkelijke vervaardigd, werd tevens door hem aan de Commissie ter kennisneming toegezonden.

Van Jhr. Mr. V. de Stuers te Maastricht, *berigten* omtrent

eene nieuwe ontdekking eener muurschildering in de oude kerk van het voormalige Minderbroedersklooster aldaar; omtrent maatregelen tot behoud van de bouwvallen van het oude kasteel Valkenburg genomen; omtrent het plan tot benoeming van eene Commissie tot behoud der oude gedenkteekens in Maastricht; omtrent de aanstaande slooping der bastions St. Maarten, Parma en het Galgenbastion te Wijk, en bijzonderheden die op die werken betrekkelijk, onder de aandacht verdienen genomen te worden.

Van den heer J. D. Belmer, leeraar aan de hoogere burgerschool te Sneek, *teekening* van koperen lofwerk van eenen kroonluchter, opgegraven ter plaatse, waar vroeger het omstreeks 1462 te Sneek gestichte klooster der kruisbroeders stond.

Van Mr. A. J. Enschedé, Archivaris der gemeente Haarlem, *berigt* van de ontdekking van fraai geschilderde en belangrijke geslachtswapens, tegen de binnenzijde van het achterschot der oude koorbanken in de Groote Kerk te Haarlem, en omtrent het plan tot herstel, zoowel van het schilder- als het snijwerk dier banken.

Van den Burgemeester te Heerde, *berigt* betrekkelijk de kerk en den toren der Hervormde gemeente aldaar, en hare aanstaande slooping.

Van den Burgemeester te Bergschehoek, gelijk *berigt* nopens de kerk aldaar en de vroeger daarin aanwezige glasschilderingen.

Van den Burgemeester te Ravestein, den heer P. A. A. van Claarenbeek, *teekening* en *plan* van een onlangs gesloopt oud kerkje te Nederlangel in het land van Ravestein.

Van eenen Ongenoemde uit Dordrecht, een afdruk van de *Handelingen* van den gemeenteraad, vergadering van 26 Oct. 1869, waarin het besluit genomen werd tot slooping van de oude Spuipoort aldaar.

Van den heer H. Linse, civiel Ingenieur en Directeur der gemeentewerken te Dordrecht, *berigten* omtrent: overblijfselen van geschiedkundige waarde aldaar, de genoemde Spuipoort, en teekeningen van de gesloopte overblijfselen van het oude Mariënbornklooster.

Van den BURGEMEESTER van Kessel in het hertogdom Limburg, berigt betrekkelijk de gesloopte kerk in die gemeente, en een Romeinsch altaar (?) met beeldwerk, bij die gelegenheid ontdekt.

Van Mr. J. GANDERHEYDEN, kantonregter te Zuidhorn in Groningen, *berigten* omtrent de aanstaande slooping der oude kerk te Eexta in Groningen.

Van den HOOFDINGENIEUR van 's Rijks Waterstaat in het 1e en 3e district, den heer J. STROOTMAN te Assen, *berigten* met toelichtende schetsen omtrent de zoo even genoemde, voor de geschiedenis der bouwkunst in ons vaderland zeer belangrijke kerk, door de goede zorgen van den heer Ingenieur Ph. W. VAN DER SLEYDE, verkregen.

Van eenen ONGENOEMDE, een afdruk van de *Handelingen van den Gemeenteraad* te Zwolle, van 10 Januarij 1870, met daarin opgenomen *verslag* van Dr. W. J. A. HUBERTS, aan den Raad nopens het Gemeente-archief ingediend.

Door tusschenkomst van den heer ANEMAET te 's Gravenhage, eene portefeuille met zeer fraai bewerkte bouwkundige teekeningen en toelichtende beschrijving, van de onlangs gedeeltelijk gesloopte overblijfselen van het oude kasteel Vredeburg te Utrecht, opgemeten en vervaardigd door den heer D. VAN DER WERF, opzigter van 's Rijks waterstaat te Utrecht, en door dezen aan het Commissielid wijlen den heer Hoofdinspecteur CONRAD ingezonden.

Van den heer C. P. BRUINVIS te Alkmaar, een *photogram* van twee gebouwen, behoord hebbende tot het in 1867 gesloopte Burgerweeshuis aldaar, vroeger een kloostergebouw, met geschreven toelichting; alsmede een exemplaar van de door hem in het licht gegeven, *Beschrijving der Schilderijen* enz. *in het Burgerweeshuis te Alkmaar,* met eene gegraveerde afbeelding van het in 1869 nieuw gebouwde gesticht.

Van den HOOFDINGENIEUR van 's Rijks waterstaat in het 2e district te Leeuwarden, den heer P. J. H. HAYWARD, *berigt* omtrent de oude kerk der Hervormden te Oldetrijne, Gemeente Weststellingwerf.

Van het Bestuur der OVERIJSSELSCHE VEREENIGING TOT

ONTWIKKELING VAN PROVINCIALE WELVAART te Zwolle, twee *photogrammen* van een beenen hecht van een mes of ander werktuig, met snijwerk en Rünen versierd, en te Zwolle op eene aanmerkelijke diepte gevonden.

Van Mr. C. H. B. Boot, Griffier bij het Kantongeregt te Oud Beijerland, *berigt* omtrent eenen schoorsteenmantel van de 17e eeuw, in eene hofstede onder genoemde gemeente aanwezig.

Van den heer B. J. Stegeman Jr., te Deventer, ter bezigtiging een *oude koperen vijzel* met *stamper*.

Eene nadere omschrijving van de bij deze toezendingen en mededeelingen behandelde onderwerpen, zal wel niet overtollig worden geacht, en de opgaaf van hetgeen naar aanleiding van een en ander door de Commissie is verrigt, maakt een zeer voornaam gedeelte uit van de gegevens, ter beoordeeling van de wijze waarop zij de haar opgelegde taak volbragt heeft.

Slooping van oude Gebouwen en Vestingwerken te Maastricht. De werken tot ontmanteling der vestingwerken werden vooral aan den regteroever der Maas te Wijk voortgezet, en waren, nadat de Aker- of Wijkerpoort gevallen was (men vergelijke over deze poort het vorige verslag blz. 38—40 (Jaarb. XCVI—XCVIII,) gerigt tegen de drie bastions Parma, het Galgenbastion en het bastion St. Maarten, verdedigingswerken, die door eenen Italiaanschen Ingenieur, Francisco de Marchi in 1559 in dienst der Landvoogdes Margaretha van Parma aangelegd, ook daarom de aandacht verdienen, dewijl zij onder de eerste behoorden die hier te lande volgens het toen nieuwe, Italiaansche stelsel gemaakt werden.

Het bastion Parma bewaarde nog drie steenen met uitgehouwen wapenschilden, en had, even als het middelste- of zoogenaamde Galgenbastion, casematten met schietgaten in de flanken. Maar het belangrijkste van allen was het derde, dat van St. Maarten, waarin eene zeer oude buitenpoort, op den ingang na van de stadszijde, geheel en al bedolven en sedert meer dan drie eeuwen in den staat waarin zij zich toen bevond, is bewaard gebleven. Hoogstwaarschijnlijk was het oude poort-

gebouw oorspronkelijk een groote ronde toren met doorgang, even als bijv. de Porte de Halle te Brussel, en werd bij den aanleg van het bastion, de toren grootendeels of geheel gesloopt doch de doorgang met zijne muren behouden, als magazijn of bergplaats; thans nog heeft die ruimte de bestemming van bierkelder. Onder den bodem van den doorgang waren nog gangen en kelders aanwezig, die waarschijnlijk met schietgaten voorzien waren, om de grachten te bestrijken. Van de stadszijde de poort inkomende, vindt men, omtrent ter halver lengte van den geheelen doorgang, eenen trap leidende naar zulk eenen kelder, waaruit wederom een trap nog dieper voerde tot eenen gang onder den vloer van den doorgang, waarmede men kwam in eenen grooten kelder, aan de andere zijde van de poort gelegen. Boven elke der poortopeningen was een steen met opschriften aangebragt. Aan de stadszijde was het opschrift door een later aangebragt muurtje grootendeels bedekt, zoodat slechts de laatste woorden der tien regels zigtbaar bleven. Aan de buitenzijde is de steen geheel en al onbedekt, daar het dak van de poort en het bovengedeelte van den gevel zich boven den beganen grond van het bastion verheffen. Volgens de opgaaf van Jhr. Victor de Stuers, aan wiens welwillendheid de Commissie de mededeeling van al deze bijzonderheden dank mag weten, luidt het opschrift, in Gothische letters uitgehouwen, als volgt:

Nempt Got voer oghen ende sijt
Voersjnnich eñ voerdechtich, en laet er
Neit meer jn, ghij en sijt dier machtich
Bemijnt beyde we lanssheeren. Soe
blijft ghij altijt in eeren. Gescreven
Anno MIV ende XLVI. Paul Bouten
Paymeester.

De raad, om „neit meer jn te laeten ghij en sijt dier machtich", geen grooter aantal mannen binnen te laten, dan de vei-

ligheid gedoogt, of die men behoorlijk ouder bedwang kon houden, moest de stad tegen overrompeling behoeden; de „beyde lanssheeren" zijn de Hertog van Braband en de Bisschop van Luik.

Naar aanleiding van de bij haar ontvangen mededeelingen en opmerkingen, achtte de Commissie het van hare roeping, om zich over het onderwerp tot de Regeering te rigten, in een opzettelijk schrijven, waarbij zij in het algemeen wees, in herhaling van vroegere opmerkingen, op het belang van naauwkeurige opteekeningen, bij het sloopen der genoemde bastions, van alle bijzonderheden nopens de wijze van bouw, dikte der muren, verband van metselwerk, afmetingen en soort der steenen, kalksoort en hare bereiding. Meer bepaald gaf zij als haren wensch te kennen, dat, met betrekking tot het bastion St. Maarten, eerst de rondom het oude poortgebouw aangebragte aarde weggevoerd mogt worden, vóórdat men overging tot het afbreken van het oude metselwerk, dewijl daardoor alleen de mogelijkheid bestond, om van het oude gebouw, voorzoover het nog overgebleven was een deugdelijk photogram te maken. Verder wees zij op het belang van naauwkeurige plans en doorsneden over verschillende lijnen, en van het behoud der opschriften van de beide gevels boven de ingangen. Dit laatste maakte zij ook van toepassing op de steenen met wapenschilden in het bastion Parma. Deze opmerkingen en wenschen door Zijne Excellentie den Minisier van Binnenlandsche Zaken tot zijnen ambtgenoot van Financiën gebragt, hadden, volgens een schrijven van eerstgenoemden Minister van 7 Sept. 1869, N°. 203, 5e Afd., eene aanschrijving ten gevolge gehad aan den Ingenieur voor de ontmanteling der vestingwerken te Maastricht, om zorg te dragen dat aan het verlangen der Commissie werd voldaan. De Commissie zal zich verheugen, wanneer die aanschrijving de gewenschte voldoende uitwerking moge hebben.

Volkomen gerust is zij echter in dit opzigt niet. Misschien moet het aan haar onbekende, ongunstige omstandigheden worden toegeschreven, dat zij tot nog toe geen voorspoed ondervond op hare pogingen, om van de uitnemend belangrijke oude gebouwen van Maastricht, die zoo zeldzame bijdragen leveren

kunnen tot de geschiedenis van de vaderlandsche krijgs-bouwkunst, althans een enkel dat boven alle de aandacht verdiende, te redden. Evenmin mogt zij op geluk kunnen roemen, waar zij zich had voorgesteld, dat goede, deugdelijke en aan de door haar gestelde vereischten beantwoordende plans, teekeningen en beschrijvingen, althans eenige vergoeding voor het verlies der oorspronkelijke bouwwerken zouden aanbrengen. Door den Minister van Financiën was, naar aanleiding van een voorstel der Commissie, waarbij de vereischten waren omschreven voor zulke plans en teekeningen onmisbaar, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij schrijven van 6 December 1869, Afd. Registratie en Domeinen N°. 18, medegedeeld, dat aan de beambten, met de ontmantelingswerken belast, van wege het Departement de noodige voorschriften waren gegeven, om niet alleen voor het opleveren en de bewaring van voorwerpen van vroegeren tijd, maar ook voor opnemingen, opmetingen, teekeningen en toelichtende beschrijvingen, het noodige te verrigten. Later werd ook, op voorstel van den Ingenieur voor de ontmantelingswerken, onder de voorwaarden der bestekken aan de aannemers de verpligting opgelegd, tot het doen vervaardigen van photographische afbeeldingen der gebouwen, en toen de Commissie hare vrees had te kennen gegeven, dat welligt die afbeeldingen geheel of gedeeltelijk de bouwkunstige teekeningen, zoo als zij die had bedoeld, zouden vervangen, werd zij op dit punt volkomen gerust gesteld door de verzekering des Ministers, in schrijven aan zijnen ambtgenoot, van 5 Mei 1868, Afd. Reg. en Domeinen, N°. 15, dat de photographische afbeeldingen niet in de plaats zouden treden van de vroeger toegezegde opgaven en teekeningen, maar dat de vervaardiging dezer laatste aan den Ingenieur met de ontmantelingswerken belast, bij zijne instructie was voorgeschreven en het maken van de photogrammen door dezen nog bovendien was aanbevolen.

Er bestond dus alle grond voor de Commissie om in de genomen maatregelen en de van Regeeringswege gegeven voorschriften te berusten, te meer daar er voor haar geene redenen bestonden, om aan de bevoegdheid van de bij de werkzaamhe-

den aangestelde beambten, tot het doen van de bedoelde opnemingen, opmetingen, enz. te twijfelen. Intusschen kon haar dienaangaande de overtuiging slechts geschonken worden, wanneer zij in de gelegenheid werd gesteld om over de deugdelijkheid van de gewenschte teekeningen door eigen onderzoek een oordeel te vellen; en die gelegenheid bleef haar ontbreken tot in October van het laatst verloopen jaar, toen zij de drie hierboven vermelde teekeningen van de Brusselsche-, de Wijker- of Akerpoort en van den ronden toren bij de St. Maartenspoort, door tusschenkomst van het Departement van Binnenlandsche Zaken ontving. Eene omschrijving, waarschijnlijk wel van de bijzonderheden op de gebouwen betrekkelijk, voor zoo ver die uit de plans en teekeningen niet genoegzaam gekend konden worden, werd in den begeleidenden brief wèl vermeld, maar ontbrak bij de bezending, en was ook niet bij het Ministerie ontvangen. De teekeningen en verdere bescheiden op de Onze-Lieve-Vrouwepoort betrekkelijk, zouden volgens eene opgaaf van het Ministerie van Financiën, reeds in December 1868 aan dat van Binnenlandsche Zaken zijn overgemaakt, maar van ontvangst was bij dit laatste, ook na opzettelijk onderzoek, niets gebleken. Het behoeft hier niet gezegd te worden, dat het verlies dier stukken zeer te bejammeren zou zijn, daar zij de werkelijk zeer belangrijke uitkomsten behelsden van de ontgraving bij die poort ondernomen, en van de overblijfselen van de oude poort uit het Romeinsche tijdperk, daarbij op eene aanzienlijke diepte aan den dag gebragt, eene naauwkeurige voorstelling moesten leveren. Het Commissielid dat zich tot een persoonlijk onderzoek naar Maastricht had begeven, en een kort verslag van de ontdekking had medegedeeld, zie het Verslag van het vorige jaar blz. 37, (*Jaarb.* XCV,) had gemeend te mogen rekenen op de teekeningen, die door den opzigter bij de ontmantelingswerken, ook naar zijne persoonlijke aanwijzingen zouden vervaardigd worden, en daarom onnoodig geoordeeld zelf eenige opmetingen te verrigten. Het zou dus te meer te betreuren zijn, wanneer de tusschen de beide Ministeriën verdwaalde stukken niet terug gevonden werden, of aan een

verzoek van den Minister van Binnenlandsche Zaken, om zoo mogelijk door den opzigter die de opmetingen deed, uit de door hem gehouden aanteekeningen en schetsen, nieuwe teekeningen te doen leveren, geen gevolg kon worden gegeven. Tot nog toe is omtrent dit onderwerp niets naders gebleken, en kan de Commissie alleen hare uitzigten vestigen op Jhr. Mr. V. DE STUERS, die van de overblijfselen der oude, vermoedelijk Romeinsche poort, naauwkeurige opmetingen gedaan en aanteekeningen bewaard heeft.

De drie teekeningen in October van het laatste jaar bij de Commissie ingekomen, waren zeer net en zuiver geteekend, maar de daarbij onmisbare, toelichtende beschrijving ontbrak, en het onderzoek waaraan zij onderworpen werden, leidde tot opmerkingen, die de waarde van het geleverde in groote mate verminderden en den indruk achterlieten, dat het beoogde doel in geenen deele bereikt was. Ware de Commissie van den beginne en in tijds in de gelegenheid gesteld geweest, om nategaan, of bij de vervulling van die taak, de door haar omschrevene vereischten genoegzaam in het oog gehouden, hare aanwijzingen behoorlijk begrepen waren, dan zou zij in tijds op dwalingen of leemten de aandacht hebben gevestigd, die nu niet meer hersteld of aangevuld kunnen worden, nadat de gebouwen zelven geheel verdwenen zijn.

In het algemeen ontbrak, wat aan dergelijke stukken vooral waarde moet bijzetten, de opgaaf der bouwstoffen, van hare bewerking, het verband, de zamenstelling der verbindingsmiddelen, en andere bijzonderheden, waaruit wij ons moeten inlichten omtrent de kenmerken voor den oorsprong en den stichtingstijd van gebouwen, waaromtrent de geschiedenis of geloofwaardige overlevering ons geene gegevens bewaard hebben. Eene tweede algemeene aanmerking paarde zich aan de klagt, dat bij het opmeten en in teekening brengen, men zich had bepaald tot hetgeen vóór de slooping reeds zigtbaar was, maar zich volstrekt geene moeite gegeven had, om hetgeen onder den grond verborgen was en bij het slechten bloot kwam, op te meten, op te teekenen of te beschrijven.

Behalve de algemeene aanmerkingen maakten zich ook ge-

wigtige bedenkingen geldig tegen elke der drie teekeningen van de onderscheidene gebouwen afzonderlijk.

Bij de Brusselsche poort was in de lengtedoorsnede in het midden eene opening in het gewelf aangeduid, van welker aard thans niets blijkt; eene dwarsdoorsnede was hier vereischt geweest tot behoorlijke toelichting. Een weinig digter naar de stadszijde wordt, zoowel op de plattegrondteekening als in de doorsnede, eene opening met deur aangeduid, doch zonder eenige aanwijzing van de bestemming van die opening noch ook van het verband, waarin zij tot het geheel staat. Op eene kleine situatieschets van het bastion Brussel komt muurwerk voor, dat op de grootere grondteekening en doorsneden niet te vinden is, en toch daarbij niet achterwege had mogen blijven, wilde het werk eenigszins op volledigheid aanspraak maken. Waarschijnlijk is dat muurwerk niet behoorlijk opgemeten en dientengevolge ook op de teekening weggelaten.

Bij de Wijker- of Akerpoort ontbreken de lengte- en dwarsdoorsneden, die voor eene eenigszins naauwkeurige voorstelling niet gemist kunnen worden. Aan den buitengevel van de poorttorens of rondeelen waren stellig vier, in lateren tijd digtgemetselde, schietgaten aanwezig en duidelijk zigtbaar gebleven; zij zijn echter op de teekeningen geheel vergeten en hunne juiste plaatsing dus niet meer aan te wijzen. In den poortdoorgang was in den zijwand, wanneer men zich naar buiten begaf links, eene deur of een poortje, dat op de teekening ontbreekt, evenzeer als de aanwijzing waartoe het diende. Een tweetal stippellijnen in den regtermuur van den poortdoorgang, digter bij den ingang aan de stadszijde, schijnt aan te duiden, dat daar de sporen gevonden werden van eenen grooten ronden toren, die zooals de Porte de Halle te Brussel in vroegeren tijd het poortgebouw vormde, en later door uitbouwing aan de buitenzijde zijnen oorspronkelijken vorm verloren had. Eene naauwkeurige beschrijving van bouwstoffen, bindingsmiddelen, verband enz. was hier voor de kennis van het gebouw in zijne onderscheiden tijdperken volstrekt onmisbaar. Aan den binnen- of stadsgevel van het poortgebouw moet eene aansluiting aan den ouden wal bestaan hebben;

intusschen blijkt daarvan in de teekening niets. Het gedeelte van het gebouw aan de stadszijde was van veel ouderen tijd, en ouder zamenstel dan het overige, het toonde daarvan in zijne bouwwijze de stelligste blijken; maar ook dienaangaande is in de teekeningen niets te bespeuren. De frontmuren van de rondeelen aan de buitenzijde van het poortgebouw moeten, naar het midden steeds in dikte en sterkte toenemende, veel dikker zijn geweest dan aan de zijden. Eene behoorlijke opmeting heeft hier hoogst waarschijnlijk niet plaats gehad, daar de muren in de teekening aan de voorzijde juist dunner, maar naar de zijden dikker wordende, zijn voorgesteld.

De ronde toren bij de St. Maartenspoort. De sporen van de oorspronkelijke vloeren der verschillende verdiepingen zijn niet aangewezen. De wanden als geheel glad onder ééne lijn zonder eenige versnijding geteekend, terwijl het stellig zeker is, dat zij voor elke verdieping insprongen. Omtrent den aard van het metselwerk, de plaats waar de wenteltrap begon, het zamenstel van het gewelf, alles van zooveel belang voor de bepaling van den ouderdom, ontbreekt zelfs de geringste opgaaf. Eene opstandsteekening van den geheelen toren aan de binnen- of stadszijde, die thans gemist wordt, had volstrekt niet mogen ontbreken, om van eene der meest belangrijke bijzonderheden, den aldaar nog overgebleven, zoogenaamden *machicouli* (een bedekt uitstek buiten den muur, van onderen open, om den vijand door het nederwerpen van steenen, brandende voorwerpen, kokende olie enz. af te weren), aanwijzing te geven, en daarvan vorm en afmetingen te doen kennen. Horizontale doorsneden van het gebouw op zijne verschillende verdiepingen mogten niet achterwege zijn gebleven, ook om van het vroeger bestaan der kanteelen, van welker aanwezigheid thans uit de teekening niets vernomen wordt, eene juiste voorstelling te geven. In het verslag van het vorige jaar werd blz. 40—44 (*Jaarb.* XCVIII—CII) over de mislukte pogingen tot behoud van dit merkwaardige gebouw, zijne geschiedenis en zijne vernieling, het een en ander medegedeeld en daarbij gesproken van de koortsachtige haast, waarmede het vonnis ter vernietiging werd ten uitvoer gelegd, als verkeerde men in vrees,

dat de stemmen, die zich van verschillende zijden tegen de slooping verhieven en de bedenkingen daarbij in het midden gebragt van te veel klem en gewigt zouden zijn, om eene behoorlijke wederlegging of oplossing toe te laten; het scheen toen, als wilde men de slooping een voldongen feit, en daardoor alle betoog vruchteloos maken. Deze uitkomst is in ieder geval verkregen, maar zij is te meer te bejammeren, om dat die overhaasting zeker wel eenige aanleiding gegeven heeft tot mindere naauwkeurigheid bij de opmetingen, en de gelegenheid voor immer werd weggenomen, om de onnaauwkeurigheden en gapingen in de teekeningen te verbeteren.

Welligt heeft de Commissie wel wat te veel gerekend op de stipte en getrouwe opvolging van de hierboven vermelde voorschriften, door het Departement van Financiën aan de beambten belast met de ontmantelingswerken gegeven, maar zij kon toch bezwaarlijk, na de haar gegeven verzekeringen, zelve de taak ter hand nemen, die aan andere daartoe bevoegde personen opdragen, of langs eenen anderen weg in de door haar aangeduide behoefte voorzien. Bovendien is het haar ook te laat gebleken en kon het haar ook niet vroeg genoeg ter kennis komen, dat aan hare verwachting niet beantwoord en aan de door haar gestelde vereischten niet voldaan zou worden. Eerst bij de toezending der teekeningen in October vernam zij dat de Minister van Financiën zelf de opmerking niet had teruggehouden „dat het niet zou bevreemden, wanneer de aan„teekeningen te wenschen overlaten, daar de opzigters, met „dit werk belast uit den aard der zaak niet de geschiktste per„sonen zijn, om naar de eischen der wetenschap oudheidkundige „beschrijvingen te vervaardigen". Jammer maar dat zulk een voorbehoud niet vroeger gemaakt werd en de opmerking te laat aan de Commissie ter kennis kwam, om tijdige voorziening in de bestaande behoefte mogelijk te maken.

Eene opmerking van de Commissie, met betrekking tot de voorwaarden waarop vestinggronden aan bijzondere personen in gebruik afgestaan of verkocht werden, gaf aanleiding tot de bepaling, dat voortaan bij elken verkoop of afstand uitdrukkelijk bedongen zou worden, dat alle voorwerpen van geschied-

of oudheidkundigen aard, die in die terreinen gevonden mogten worden, aan den Staat, tegen schatting door eenen deskundige, moesten worden afgestaan, en dat de nieuwe eigenaars of gebruikers van gronden verpligt waren, om, zoolang daarop slechtingswerken worden uitgevoerd, aan de door den Staat aan te wijzen personen, toegang te verleenen, tot het bewerkstelligen van opnemingen en verdere onderzoekingen. Of aan die bepalingen beantwoord zal worden, of op hare naleving genoeg te rekenen valt, zal de ondervinding moeten leeren. Zeer veel zal afhangen van den goeden wil der nieuwe eigenaars en van belangstellend toezigt; maar vele gunstige gevolgen durft de Commissie zich niet voorspiegelen, daar zelfs bij de werkzaamheden, die voor het Rijk en onder regtstreeksch toezigt van de daarbij aangestelde beambten werden uitgevoerd, de gevonden voorwerpen op verre na niet werden opgeleverd. Vooral was dit het geval met munten. In de eerste helft van September des vorigen jaars, was, zoo als de Commissie van zeer vertrouwde zijde vernam, een aanzienlijk aantal munten (men sprak zelfs van eenen zak vol) aan eenen liefhebber te koop geboden, doch door dezen geweigerd, met verwijzing van den aanbieder tot Jhr. V. de Stuers; welke aanwijzing echter niet is opgevolgd, waarschijnlijk wegens de overtuiging, dat deze heer voor de regten van den Staat op zou treden, en de zaak voor de vinders die hunnen pligt niet hadden betracht, onaangename gevolgen hebben kon.

Muurschilderingen te Maastricht. Jhr. de Stuers heeft zijne vroegere belangrijke ontdekkingen op dit kunstgebied, zie *Verslag* over het vorige jaar, blz. 27 (*Jaarb.* 1869, blz. LXXXV) en dat van 1867—1868, blz. 45, (*Jaarb.* 1868 blz. CVII) met goed gevolg voortgezet. Van het beeld van den martelaar tegen den noordelijken wand, in de kapel ten zuiden van het koor der kerk van het voormalige Minderbroedersklooster, werd door hem een doortrek vervaardigd. De oudere voorstelling vroeger op dien wand aangebragt, maar met eene nieuwere laag overdekt, om daarop het zooeven genoemde beeld te schilderen, was voor het grootste gedeelte verdwenen, en slechts hier en daar in enkele brokken te herkennen. Zij bevatte den boom van

Jesse, waarvan echter slechts enkele groepen bloemen genoegzaam zigtbaar gemaakt zullen kunnen worden. De heer DE STUERS heeft ook daarvan het meerendeel reeds afgeteekend, en stelt zich voor daaraan zoo spoedig mogelijk het overige toe te voegen.

Maar van meer belang is nog eene andere muurschildering, door hem ontdekt in hetzelfde oude kerkgebouw, op den muur van het jubé naar de koorzijde, boven en ter wederzijde van den doorgang, aangebragt en de aankondiging aan Maria voorstellende. Links van den beschouwer een engel met wit onder- en rood bovenkleed, in de linkerhand eenen palmtak houdende, op een uitwaaijend lint de woorden: AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM. Regts de Maagd in purperen onderkleed met witten mantel, geknield voor eenen bidstoel in renaissance-stijl, met een open boek, waarop haar linkerhand rust; de regterhand houdt zij op de borst. Iets hooger ziet men de duif. Het hoofd der Maagd is, volgens het oordeel van den heer DE STUERS, allerliefst, vol gevoel en uitdrukking uitgevoerd; doch ook het overige maakt door teekening, uitvoerige bewerking, zoowel als door de frischheid van kleuren aanspraak op den meesten lof; de plooijen zijn zeer los en fraai, de handen misschien nog wel wat middeleeuwsch. Het beeld van den Engel is hier en daar nog al beschadigd, maar de geheele voorstelling, die uit de eerste helft der 16de eeuw schijnt te dagteekenen, zal met juistheid in teekening gebragt en het ontbrekende met zekerheid kunnen worden aangevuld. Door de goede zorgen van den heer DE STUERS, zijn maatregelen genomen, om het tafereel voorloopig tegen beschadiging te behoeden; hij heeft het voornemen, zoodra mogelijk ook van dit, door zijne onvermoeide pogingen teruggevonden kunststuk eene afteekening te vervaardigen. Daardoor zal hij eene nieuwe aanspraak verwerven, bij de vele die hij reeds met regt kan doen gelden, op de dankbaarheid van allen, wien de belangen der kunst en de roem des vaderlands ter harte gaan.

KASTEEL VALKENBERG, of FAUQUEMONT. Bij een vroeger *Verslag* 1864—1865, blz. 9 (*Jaarb.* 1865 blz. 75) werden de fraaije schetsen vermeld, die door den heer DE STUERS van de

merkwaardige overblijfselen van dit oude kasteel vervaardigd en ter kennisneming waren medegedeeld. Die heer bleef zijne aandacht aan het gebouw wijden en zette zijn onderzoek voort naar den vroegeren vorm en inrigting, voor zoo ver die uit de nog bestaande overblijfselen konden worden nagegaan. Aan zijne tusschenkomst en die van den kundigen en ijverigen voorzitter van het geschied- en oudheidkundig Genootschap van Limburg, den heer J. Habets, mag het worden toegeschreven, dat de eigenaar, Mr. de Villers-Masbourg, de bouwvallen met eene omheining heeft doen afsluiten, al de muren met ijzeren banden en ankers omklemd en aan elkander verbonden zijn, en dat er uitzigt bestaat op eene geheele reiniging en herstelling van de kapel. Dit berigt van de aanvankelijk reeds toegepaste maatregelen en de daaraan verbonden uitzigten werd bij de commissie met ingenomenheid begroet; de onbeperkte toegang, waarbij aan de overblijfselen van het eerwaardige gebouw voortdurend vrij wat beschadiging werd toegebragt, en de staat van verwaarloozing en gebrek aan toezigt en onderhoud, hadden maar al te zeer de vrees gewettigd, dat weldra slechts een vormlooze hoop steenen de plaats zou aanwijzen, waar eenmaal het trotsche gebouw met zijne spitsen zich ver boven den omtrek verhief.

Kasteel Vredeburg te Utrecht.

Als een verblijdend gevolg van de noodiging tot medewerking, door wijlen ons medelid, den heer hoofdinspecteur Conrad in Junij 1866 tot de beambten bij 's Rijks Waterstaat gerigt, mogt de Commissie eene net ingebonden portefeuille, met acht naauwkeurig opgemeten en keurig uitgevoerde teekeningen en toelichtende beschrijving ontvangen, van de overblijfselen van het kasteel Vredeburg, in 1869, bij het sloopen van het noordwestelijke bastion van die sterkte, door den heer opzigter van 's rijks waterstaat, D. van der Werf te Utrecht vervaardigd, en aan den heer Conrad ingezonden. Die stukken, tijdens diens afwezigheid buitenslands te 's Gravenhage ontvangen, werden door den heer Anemaet, toen de treurige doodstijding van ons medelid bekend geworden was, aan de Commissie overgemaakt.

Zij bevatten: n°. 1 platten grond van de kerk; n°. 2. platten

grond van den kelder onder de kerk; n°. 3 doorsnede over de breedte van kerk en kelder; n°. 4 uitvoerige afbeeldingen van eene der muurkolommen met de onderste gedeelten der vier daaruit verrijzende gewelfribben, met horizontaal-doorsnede, en profielen van de gewelfribben in de kerk en in den kelder; n°. 5 profiel van zulk eene rib in de kerk, op de ware grootte; n°. 6 een gezigt over de geheele lengte der kerk van binnen; n°. 7 gezigt als voren van den kelder, en n°. 8 gezigt op de bouwvallen van buiten tijdens de slooping

Eene zeer naauwkeurige afzonderlijke beschrijving door den heer van der Werf bij de teekeningen gevoegd, levert alles wat strekken kan, om de gedeelten die van de bouwvallen overgebleven waren, tot in de kleinste bijzonderheden aan het licht te stellen, en ook uit een technisch oogpunt aan al de vereischten te voldoen. Uit de toelichtende aanmerkingen acht de Commissie het van belang eenige der voornaamste bijzonderheden hier over te nemen.

Het metselwerk was nog in zeer goeden staat, even als het steenhouwerswerk; de gewelven 0,30 M. dik, bijzonder sterk. De steensoort was de zoogenaamde poepsteen, lang 29, breed 14 en dik 6,5 cM., niet zeer hard, rood van kleur, overeenkomende met het tegenwoordige rood- of boerengraauw. Alles zeer dik bewerkt in steenkalk, die vrij goed bereid en harder dan de steen zelf was.

De gewelven van gelen steen, lang 20, breed 9 en dik 5 cM., overeenkomende met IJselsteen. Het verband in strieksche en koplagen; staand- of kruisverband was hier niet te onderkennen, het scheen alsof men zich bij het bouwen niet om eenig verband bekommerd had.

Voor het steenhouwerswerk was gele zandsteen gebezigd, met zorg uitgevoerd, de profielen zuiver bewerkt. Ankers waren niet aanwezig.

De overwelfde ruimte, met den naam van Kerk onderscheiden, doch waaraan de Commissie, wegens de geringe hoogte en gebrekkige verlichting zulk eene bestemming niet kan toekennen, vormde een langwerpig achtkant, dus aan de beide uiteinden met drie zijden gesloten, met den vloer 3,80 M.

boven den waterstand van de Stads-singelgracht, lang 29,5 M., breed 9,70 M., hoog van den vloer tot onder het gewelf 4,85. Langs de lange zijden waren zes, op de aansluitingshoeken aan de uiteinden acht, dus te zamen veertien muurzuilen. Deze zuilen, in het geheel hoog 1,06 M., in doorsnede 0,96 M., bestonden uit een voetstuk van 34 cM., eene schacht van 6 lagen metselsteenen, van 42 cM., en een eenvoudig kapiteel hoog 30 cM, op 2 cM. van boven schuins afgewerkt tegen de ribben van het gewelf.

Boven deze kolommen gingen de gewelfribben opwaarts tot in den top van het gewelf; sommige sloten tegen de twee cirkelvormige openingen in het gewelf nabij de beide uiteinden. Deze openingen van onder wijd 2,15 M., de eenige die aan het licht toegang gaven, waren van eenen zandsteenen rand omgeven. Waar de overige ribben elkander ontmoetten, vond men knoopen van 52 cM. middellijn, met ronde proppen dik 20, en 5 cM., onder den knoop doorhangende en aan de benedenzijde vlak afgewerkt. Gelijke knoopen, van 56 cM. middellijn waren in den top van het gewelf aangebragt, doch zonder doorhangende proppen.

De gewelflijnen liepen niet overal in regte lijnen door; rondom de zooeven genoemde lichtopeningen vormden zij eene regelmatige figuur.

Langs de wanden, nissen diep 35,5 cM., met schildbogen.

De muren hadden eene dikte van 5 M., het gewelf met de aanurazeering was in den top 1,30 M. dik en daarboven met grind gedekt. Op twee plaatsen waren in de muren ruimten uitgespaard, eene in het middenvlak van het Z. O. uiteinde, en eene andere in het laatste vlak aan de lange N. O. zijde bij het N. W. uiteinde. Bij verdere slooping zal kunnen blijken, of zij welligt tot uitgangen dienden, maar later digtgemetseld werden. *)

Een gang leidde aan de Z. W. lange zijde, in het tweede vak, te rekenen van het Z. O. uiteinde, naar buiten op het

*) De laatste der twee hier beschreven uitgangen leidde welligt tot eene brug, die uit den wal over de gracht naar buiten voerde.

Vredeburg; in dien gang bevond zich de trap, waarlangs men afdaalde tot den kelder onder het reeds beschreven lokaal.

Deze kelder had denzelfden grondvorm, lengte en breedte, maar eene hoogte van 2,92 M. onder het gewelf; de gemetselde afscheiding tusschen beide, in den top dik 44 cM., de vloer 44 cM. boven den waterstand. Door eenen dwarsmuur, dik 55 cM., en met twee pilasters, breed 84 en dik 27 cM. aan beide zijden, was de geheele ruimte in twee gelijke deelen gescheiden, die met eenen doorgang aan het Z. W. gedeelte met elkander in gemeenschap stonden. In elke dier beide helften, waren, in het vak het naast tegen den scheidsmuur, drie pilaren aangebragt, een in het midden te halver breedte van het vak, van 61 cM. in het vierkant, en twee andere metende 66 cM. tegenover de zooeven genoemde pilasters van den scheidsmuur; op deze pilasters rustten de gewelfsbogen, die over de geheele uitgestrektheid van het gewelf regelmatige figuren vormden.

In het midden van het N. W. uiteinde of het hart van het achtkant, waren vier pilaren van metselsteenen opgetrokken, dik 67 bij 81 cM., op 78 cM. onder het gewelf aan elkander verbonden met eenen boog van 47 cM. pijl, tusschen de tegenover elkander staande pilaren eenen afstand latende van 1,67 M. Zij stonden noch in de as van het gebouw, noch ook overhoeks op de as, maar kruisgewijs tegenover elkander; het geheel droeg den naam van Monnikskap.

De ribben van het gewelf waren van metselsteenen zamengesteld en bijgehakt of geslepen, op kleine afstanden afgewisseld met zandsteen naar hetzelfde profiel behouwen.

Het daglicht kon in geene der beide helften van dezen kelder doordringen.

De overeenkomst van de zooeven beschreven, zoogenoemde Monnikskap, met de beschrijving van soortgelijke inrigtingen in oude onderaardsche kerkers in Engeland, die de stellige blijken dragen van hunne bestemming tot martelingen en strafoefeningen, bragt den heer W. H. Hubrecht, ingenieur van 's Rijks Waterstaat te Utrecht, bij de bezigtiging der teekeningen, tot de, niet onwaarschijnlijke gissing, dat ook hier in den

Vredeburgschen kelder zulk eene pijnigingsplaats bewaard was gebleven, waarin de armen en beenen van den lijder, met kettingen, die aan de vier pilaren gehecht waren, uitgerekt en bevestigd werden.

SLOOPING VAN KERKEN.

Van de gesloopte kerk der Hervormde gemeente te VOORSCHOTEN, die thans door een nieuw kerkgebouw vervangen is, werd in het *Verslag* over 1867—1868, bladz. 21 en volgende (*Jaarboek* 1868 blz. LXXXIII) eene korte beschrijving medegedeeld. De Commissie heeft van de bouwkunstige teekeningen, die door den kundigen architekt, den heer I. A. van der Kloes vervaardigd waren, voor hare verzameling dubbelen doen teekenen.

KERK DER ROOMSCH-KATHOLIEKEN TE DOKKUM. Naar aanleiding van eene mededeeling, omtrent de aanstaande slooping van die kerk bij een der Commissieleden ingekomen, werd een opzettelijk onderzoek noodig geacht, te meer omdat Dokkum tot de oudste steden in ons vaderland behoort, en dus de mogelijkheid bestond, dat hier het verlies van een oud gebouw betreurd zou moeten worden. Het nader onderzoek leidde echter tot de uitkomst, dat de bedoelde kerk in de Hoogstraat aan den H. Martinus gewijd, slechts het bovengedeelte was van een gewoon huis. De oude Bonifaciuskerk die aan de Abdij behoorde, was reeds vóór het einde der 16de eeuw afgebroken, en de parochiekerk, ook aan den H. Martinus gewijd, kwam bij de Hervorming aan de Hervormden in gebruik, werd in 1589 aanmerkelijk veranderd en erlangde daarbij eenen geheel nieuwen, westelijken gevel en toren.

KERK TE OLDETRIJNE, Gemeente Weststellingwerf in Friesland. Omtrent de stichting schijnt niets bekend te zijn. Het geheel vormde in grondplan een vierkant wat de eerste helft betrof, waaraan een smaller langwerpig vierkant verbonden was van eenige meerdere diepte, en van achter met drie zijden, de middelste veel breeder dan de twee andere, gesloten. Het geheel lang van buiten 19,50 M; het vierkant binnen breed, 9,31 M.; hoog slechts 2,35; het achterste lang 9,50, breed 6,08 en hoog 5,50 M. De muren waren van eene soort van IJselsteen opgetrokken, lang 23, breed 11,5 en dik 5,5 cM.,

bleekrood van kleur en goed gesorteerd, regelmatig gevormd en iets harder dan boerengraauw; alles in kruisverband, onder den draad en behoorlijk in de specie bewerkt. Deze laatste bestond uit kalk met zand en was niet sterk. Het achterste, smallere gedeelte werd door acht, het voorste door een gelijk getal beeren gesteund, $1\frac{1}{2}$ en 2 steenen metende. Eene houten schutting vormde een portaal, waartoe twee ingangen aan de beide zijden aangebragt, den toegang boden. Zeven lichtramen, zijnde een achtste digt gemetseld, hoog 2,40, breed 1 M. in den dag, en 2,50 M. boven den beganen grond, waren in het hoogere achtergedeelte aangebragt; zes andere, aan elke zijde drie, hoog 1,20 en breed 0,70 M., 1 M. boven den grond, alle halfrond afgesloten, verlichtten de voorste, lagere helft. In het hoogere gedeelte waren twee vierkante binten van geschaafd eikenhout geplaatst met gebogen karbeelen, 35 bij 35 cM. De kapspanten onregelmatig op onderlinge afstanden van 0,75 tot 1 M. gesteld, van gewoon eikenhout 15 bij 15 cM., goed bewerkt doch zonder ijzerwerk. Het dak met riet gedekt, de nok met blaauwe vorsten, lang 75, breed 22 en dik 2,5 cM. Op het dak een klein torentje.

Uit deze opgaven, ontleend uit het verslag van den opzigter van 's Rijks Waterstaat A. A. Kat, te Akkrum, blijkt dat de slooping van de Oldetrijnesche kerk voor de geschiedenis van de vaderlandsche bouwkunst geen groot verlies heeft teweeggebragt.

Kerk te Eexta, Prov. Groningen. Van de reeds aangevangen slooping van dit oude kerkgebouw kan geheel het tegenovergestelde worden getuigd; het is een der belangrijkste die, voor zoover de Commissie weet, in ons vaderland nog aanwezig zijn. Door Mr. J. Ganderheyden, kantonregter te Zuidhorn en door berigten in enkele dagbladen was de aandacht der Commissie op het lot dat de kerk dreigde gevestigd, maar ook op den hoogen ouderdom en de merkwaardige bijzonderheden, die aan het gebouw eene groote waarde moesten doen hechten. De Commissie meende daarom de welwillende tusschenkomst van den heer J. Strootman, hoofd-ingenieur van 's Rijks Waterstaat in het 1e en 3e district te Assen, te mogen inroepen, en zij had daaraan een verslag, toegelicht met een

tweetal schetsen te danken, die de uitkomsten behelsden van het onderzoek, door den ingenieur van 's Rijks Waterstaat den heer PH. W. VAN DER SLEYDEN, met den opzigter bij het korps, den heer J. H. BAUER te Winschoten, nog in tijds ondernomen. Aan den laatstgemelde droeg zij de taak op, om van het gebouw in al zijne deelen de noodige opmetingen, plans en teekeningen, met toelichtende beschrijving en aanmerkingen te leveren, met inachtneming van de vereischten die door de Commissie voor het door haar beoogde doel aangewezen zijn. Uit de voorloopige beschrijving door genoemden ingenieur overgemaakt, kunnen hier reeds de volgende bijzonderheiden worden overgenomen.

Het gebouw heeft den vorm van een kruis, welks dwarsarmen slechts zeer weinig korter zijn dan de beide andere, die het schip en koor bevatten, zoodat het grondplan al zeer na komt aan den vorm van het Grieksche kruis; de koorsluiting is, even als die der overige drie armen, vierkant. De toren staat, gelijk in dat gedeelte van ons land meermalen het geval is, geheel afgescheiden op zich zelf, en kan, daar hij in lateren tijd grootendeels afgebroken en vernieuwd werd, geene bijzondere waarde doen gelden. Het kerkgebouw op vele plaatsen ontzet, biedt hier en daar zeer groote, van onder tot boven loopende scheuren. De muren schijnen op aardbogen gevestigd, wier gewelven boven den grond en aan de dagzijde alle, op eenige brokstukken na, vernieuwd zijn. Hetzelfde is het geval van de plint, voor welke, even als voor de vernieuwde aardbooggewelven, steenen gebezigd zijn van 27 bij 13,5 en 5 cM., dus van grootere afmetingen dan die tegenwoordig gebruikt worden. De genoemde gewelven schijnen zonder sluitsteen gemetseld, doch dit zal eerst later met zekerheid kunnen uitgemaakt worden. De nieuw ingezette bogen waren gevormd door regte lijnen, die elkander onder eenen hoek van 100—110° sneden. De oorspronkelijke bogen schenen uit zeer flaauw gebogen lijnen bestaan te hebben, die elkander ongeveer onder gelijken hoek sneden. Zij waren met nieuwen steen aangevuld, doch de aanvulling is geheel verzwakt, waarschijnlijk ten gevolge van de mindere deugdelijkheid der fundeering. Het

metselwerk van de muren is zeer gaaf, geheele muurvlakken zijn van alle latere bijmetseling of beschadiging bevrijd gebleven. De steenen zijn lang van 28 tot 32, breed 14 tot 16 en hoog 9 tot 10 cM., de middelmaat tusschen beide afmetingen komt het meest voor. Het verband is met zorg in acht genomen en is over het algemeen staand verband; doch door de ongelijke afmetingen der steenen konden de stootvoegen niet alle loodregt onder elkander komen, en werd eenige onregelmatigheid onvermijdelijk; intusschen deed men zijn best om de verdeelingen zoo in te rigten dat steenbrokken vermeden werden. De pilasters zijn regelmatig opgezet van, om en om, eenen kopschen- en eenen strekschen steen. Het pannendak was van lateren tijd.

De bij het berigt gevoegde schetsen deden de waarde van het gebouw voor de geschiedenis onzer vaderlandsche bouwkunst nog nader uitkomen; zij kenschetsen geheel en al den stijl van de groote Hofzaal met hare torens op het Binnenhof te 's Gravenhage. Metselwerk, bogen, nissen, boogtafels, gereiten, tweedeelige bogen, traseeringen, alles levert in geest en vorm de treffendste overeenkomst, voert ons terug tot in de 13de eeuw, en brengt ons tevens het bewijs, dat dezelfde stijl toen gelijktijdig, zoowel in het Noorden als in het zuidelijke gedeelte van ons vaderland, gevolgd werd.

Kerkje te Nederlangel, Prov. Noord-Brabant, in het land van Ravenstein. Dit kerkje in 1869 gesloopt, zonder dat het daartoe opgevatte voornemen aan de Commissie ter kennis was gebragt, bevatte, even als dit nog het geval is met dat van Dennenburg, insgelijks in het land van Ravenstein (zie vorig *Verslag* blz. 26 (*Jaarb.* 1869 LXXXIV) aanmerkelijke overblijfsels van zijnen oorspronkelijken bouw, die tot een grijs verleden opklimt. Oorspronkelijk vormde het grondplan een langwerpig vierkant, buitenwerks ongeveer 11,5 bij 10 M., waaraan oostwaarts een smaller vierkant van 5 M. lengte bij 6 M. breedte, insgelijks buitenswerks, als koor aansloot. De muren 1 M. breed, zoowel aan de kerk, als haren aan den westgevel aansluitenden vierkanten toren, waren, even als die der Dennenburgsche kerk, van grijs-bruine tufsteenen opgemetseld, doch

van binnen met gegoten werk, kalk, sterk met grof grint vermengd, aangevuld; dit is het geval ook met de bovenmuren. Drie lichtvensters waren aan de noordzijde, aangebragt; het middelste hoog 1, breed 0,75 M. en 1,75 boven den beganen grond, de beide andere 2,75 M. boven den beganen grond, even hoog als het middelste, doch slechts 0,6 M. breed; aan de zuidzijde bevonden zich waarschijnlijk een gelijk aantal vensters, doch heeft een portaal van lateren aanbouw de plaats van het middelste doen verloren gaan. In het koor waren slechts van een venstertje hoog 50, breed 20 cM. de sporen bewaard gebleven. Al die vensters schijnen met rondbogen gesloten geweest te zijn. Aan elk der beide lange zijden, was, op een derde van de geheele lengte van den westelijken gevel, een ingang aangebragt, evenzeer met eenen ronden boog gedekt, en hoog 1,75, bij eene breedte van 1 M. De oude tufsteenmuren waren aan het schip nog ter hoogte van ongeveer 5, aan het koor van 3, en aan den toren van 10 M. overgebleven. De oude muur van de vierkante koorsluiting was weggebroken en werd slechts door zijne, diep onder den grond aanwezige grondslagen aangewezen. Bij lateren bouw had men het koor met eene driezijdige koorsluiting uitgebouwd en aan de zuidzijde van het koor, digt tegen het schip een vierkant vertrek aangebragt, buitenswerks 4,50 bij 3,75 M. metende, en door eene in den koormuur doorgebroken opening met bijgemetselden boog met het koor in gemeenschap. Op gelijke wijze was ook aan het oostelijke uiteinde van het schip een gemetselde boog opgetrokken, waardoor het schip met het koor vereenigd werd. Al dit metselwerk, even als dat van het bovengedeelte der muren en van den toren, ook van de beeren bij de koorsluiting, bestond uit roode baksteenen van groote afmetingen, en was, ofschoon van lateren tijd dan het overige, toch ook van hoogen ouderdom. Bij ontstentenis echter van behoorlijke omschrijving der steenen, hunne afmetingen, den kalk en zijne zamenstelling, het metselverband en verdere bijzonderheden, kan omtrent den tijd van den bijbouw niets zekers gezegd worden.

De Commissie betreurt het zeer, dat hier wederom een der oudste kerkgebouwen van ons vaderland aan vernietiging was

prijsgegeven, zonder dat zij door tijdige kennisgeving tot eigen onderzoek in staat werd gesteld.

Eene afbeelding van het oude kerkje is, in eene nette houtsnede, met bijgevoegde korte beschrijving van wijlen Dr. C. R. H(ERMANS) in *de Oude Tijd*, (Haarl. bij Kruseman) van 1869 blzz. 161, 162 bekend gemaakt.

KERK TE HEERDE, Gelderland. Door een berigt in een der dagbladen was gebleken, dat de gedeeltelijke afbraak en herbouwing van den toren van het kerkgebouw der Hervormden in die Gemeente zouden worden aanbesteed. De kerk zelve dagteekent van onzen tijd, maar de toren kon eenige aandacht verdienen, vooral omdat de spits die in de afbraak begrepen was, gezegd werd van een bijzonder maaksel te zijn.

De Commissie wendde zich daarom tot den Burgemeester van de plaats om nadere inlichting. Zij verkreeg die en erlangde daaruit de zekerheid, dat de muren van den toren zouden blijven staan en alleen de spits weggenomen en vernieuwd zou worden, terwijl deze laatste volstrekt geene bouwkunstige waarde had, en het geheel overbodig was daarvan eene teekening te bewaren.

KERK TE BERGSCHE-HOEK, Zuid-Holland. De kerk dagteekende van het einde der 17e eeuw, toen zij, na den brand waarbij het vroegere kerkgebouw vernield was geworden, uit vrijwillig bijeengebragte gelden wederom was opgebouwd. Thans niet meer aan de behoefte voldoende, zou zij in den aanvang van het loopende jaar afgebroken en wederom door eene nieuwe vervangen worden. Ofschoon zij wegens haren ouderdom geene waarde had, kon zij toch, hetzij in haren bouw uit een technisch oogpunt, hetzij in overblijfselen van de vroegere kerk, hetzij ook in hare versieringen eenig eigenaardig belang bezitten; dit laatste vooral was waarschijnlijk met betrekking tot hare lichtvensters, waarvan enkele volgens gedrukte bescheiden, eenige jaren geleden nog glazen met ingebrand schilderwerk, van de hand van WILLEM VAN CLEEFF en PIETER LOOVER bewaard hadden. Uit de inlichtingen aan de Commissie op hare aanvraag toegekomen bleek echter, dat al de glazen met schilderwerk in 1835 reeds aan eenen Israëliet

verkocht en door gewoon glas vervangen waren. PIETER LOOVER was in de 17de eeuw als schilder van op glas ingebrande wapenschilden te Rotterdam bekend. Waarschijnlijk was hij dezelfde die, met WILLEM VAN CLEEFF hunne wapens en namen op een der, thans ook verdwenen, glasramen der kerk te Zevenhuizen lieten aanbrengen of zelven schilderden en inbrandden, en dan ook broeder of ander bloedverwant van JORIS LOOVER, wiens naam, met toevoeging van „schilder", in hetzelfde raam, onmiddellijk onder de twee eerstvermelde wapens, zich bevond. Zoo hebben wij dan drie kunstenaars, die zich in het midden der 17de eenw gelijktijdig aan dezen kunsttak wijdden: WILLEM VAN CLEEFF, JORIS en PIETER LOOVER. Of zij nog leefden en werkten toen de kerk te Bergsche-Hoek op het einde dier eeuw werd herbouwd, is niet zeker, zelfs niet zeer waarschijnlijk; maar zoo niet, dan kunnen de ruiten gedeeltelijk uit den brand van het oude gebouw gered en in het nieuwe wederom geplaatst zijn geworden. Over de Zevenhuizensche glasschilderingen werd uitvoerig in een vroeger *Verslag* over 1866/67 blzz. 69 en volgg. (*Jaarb.* 1867 blzz. CLXXVII,) volgg. gehandeld.

KERK TE KESSEL, in Limbnrg. De Commissie moet ook hier weder met leedwezen vermelden, dat de slooping van dit oude gebouw, welks stichting tot het midden der 15de eeuw opklimt; haar eerst ter kennis kwam, toen de dagbladberigten de ontdekking van eenen steen met beeldwerk uit den Romeinschen tijd, denkelijk een Romeinsch-Gallisch altaar, bij het afbreken van de kerk te voorschijn gekomen, vermeld hadden. Het gebouw was reeds vóór den laatsten winter aan den moker der vernieling overgegeven, slechts de fundeeringen van het koor, van een der zijmuren en van den toren moesten nog worden weggeruimd.

Het zooeven genoemde gedenkteeken van den Romeinschen tijd was waarschijnlijk een gelofte-altaar, van kalk(?)steen, hoog 90, breed 57 cM.; op elke der drie zijden met een beeld in uitkomend werk voorzien, volgens opgaaf, van Minerva, Juno en Hercules, wier hoofden zeer beschadigd en bijna geheel verdwenen zijn. Welke bestemming dit gedenkteeken zal erlan-

gen is nog niet bepaald, maar de Commissie meent dat daarvoor in de eerste plaats of uitsluitend het Rijks Museum van Oudheden in aanmerking dient te komen.

KERK TE BOVENKARSPEL, Prov. Noord-Holland. Ook hier was wederom door den burgemeester der Gemeente aan de Commissie geen berigt gegeven, omtrent het plan tot slooping van dit kerkgebouw en waarschijnlijk ook van zijnen toren, maar was de aandacht der Commissie, alleen door eene aankondiging van de aanbesteding voor den bouw eener nieuwe kerk en pastorie, op het onderwerp toevalligerwijze gevestigd geworden. Ofschoon de kerk in 1828 aanmerkelijke veranderingen ondergaan en daarbij een groot gedeelte van haren vroegeren omvang had moeten verliezen, is het toch zeer denkbaar, dat van haren oorspronkelijken bouw, die in ieder geval vóór de Hervorming dagteekent, nog min of meer belangrijke gedeelten bewaard gebleven zijn, in welk geval opzettelijk onderzoek en opneming nuttig geacht konden worden. De Commissie heeft dus gemeend zich tot den heer hoofd-ingenieur van s' Rijks Waterstaat in het 9de district, te Haarlem te moeten rigten, met vriendelijk verzoek, om door tusschenkomst van eenen der in de nabijheid van Bovenkarspel gevestigde opzigters van den Waterstaat, nadere inlichtingen te laten inwinnen.

DOOPVONT in de kerk te SPRANG. De Doopvont, (eigenlijk slechts de kom, want schacht en voetstuk waren niet aanwezig) werd in het westelijke gedeelte van de kerk der Hervormde Gemeente, nabij den toren, even onder de oppervlakte van den bodem gevonden. Uit hartsteen gehouwen heeft zij binnen aan de opening eene middellijn van 70 cM, bij eene diepte van 33, en is de wand aan den bovenrand 9, langzaam tot aan den platten bodem vermeerderende tot 13 cM., dik. Van binnen rond uitgehouwen heeft zij van buiten den vorm van eenen achthoek, welks zijden alle aan elkander gelijk zijn; in het midden van vier dezer zijden is, om en om, boven aan den bovenrand een ruw bewerkt menschenmasker uitgehouwen, ter dikte van 5 cM. De kom was in twee stukken gebroken die echter volkomen aan elkander sloten, verder zeer vuil en met kalk bezet. Waarschijnlijk werd zij, nadat de kerk aan de

Hervormden overgegaan was, tot kalkbak gebezigd, eene bestemming waartoe ook in andere plaatsen diergelijke vonten vaak werden dienstbaar gemaakt.

Uit de overgezonden schets was de tijd waartoe het stuk gebragt moet worden, niet met genoegzame zekerheid op te maken. Doopvonten van gelijken vorm komen in ons land op meer plaatsen voor. De heer de Caumont noemt als een kenmerk waardoor zich de doopvonten uit de 13de en de 14de, van die der volgende eeuwen onderscheiden, dat zij inwendig bolvormig, van buiten achtzijdig waren, terwijl zij in de 15de eeuw, zoowel voor de inwendige ruimte als van buiten, den achtzijdigen vorm hadden. Voor Frankrijk moge deze regel gelden, maar het is te betwijfelen, of de Sprangsche vont wel tot een ouder verleden dan de 16de of 15de eeuw opklimt.

Steenen doodkisten.

Kist te Heilo. In het *Verslag* over 1866/67 blz. 16 (*Jaarb.* 1867 blz. CXXV) is eene steenen kist beschreven, die op het kerkhof ten noorden van de kerk der Hervormde Gemeente opgegraven, en door het gemeentebestuur van Heilo aan de Commissie afgestaan, voorloopig aldaar in een portaal onder den toren in bewaring was gebleven. De Commissie geen uitzigt voedende dat haar, ook slechts eene tijdelijke bewaarplaats voor grootere voorwerpen, bestemd voor het ontworpen Rijks Museum voor vaderlandsche geschiedenis en beschaving, door de Regering zou worden aangewezen, meende niet langer te moeten dralen met haar besluit, om aan de kist eene bestemming aan te wijzen. Zij deed dus aan het bestuur van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam het voorstel, om de kist, onder voorbehoud van eigendomsregt aan de zijde der Regering, bij zijne verzameling in bewaring te nemen. Die schikking kreeg haar beslag en het genootschapsbestuur nam, onder goedkeuring van het Heilosche gemeentebestuur, van de Commissie de verpligting waartoe deze zich verbonden had over, om van het voorwerp voor het gemeente-archief te gelegener tijde eene naauwkeurige beschrijving en teekening te doen vervaardigen.

Kisten te Oud-karspel. Bij het ontgraven van den toren-

muur werd, op 3 September 1868, eene steenen doodkist ontdekt, en den volgenden dag op last van den architekt, den heer HANA, uit eene diepte van 1,2 M. beneden den beganen grond opgegraven. De kist, lang binnenswerks aan den bovenrand, 2 op den bodem 1,85 M., is diep aan het hoofdeinde 34, aan voeteneinde 31 cM.; wijd aan het hoofdeinde 62, aan het voeteneinde 52 cM.; de vernaauwing der wijdte naar den bodem is in verhouding gelijk aan die der lengte. Wanden en bodem, hoewel eenigszins ongelijk in dikte, kunnen gemiddeld op 10 cM. berekend worden; het deksel, gelijk met de buitenkanten, op 12 cM. In elken der vier hoeken van de kist was eene verdikking tot versterking overgelaten. Het afwerken scheen met eenen steenhouwers-puntbeitel geschied te zijn. De kist was uit Bentheimer-zandsteen, het deksel uit Nassauer-steen vervaardig. Het deksel was in twee stukken gebroken, de kist nog in haar geheel, doch zij brak bij het uitligten; alle stukken bleven echter bewaard. In de kist waren drie schedels, twee van volwassenen, een van een kind aanwezig, de hoeveelheid beenderen scheen echter slechts voor éénen volwassen persoon genoeg te zijn; zij was verder met aarde gevuld, en naar het oosten gerigt.

Op 18 Augustus van hetzelfde jaar was in het oosteinde van het koor der Hervormde kerk eene gelijksoortige kist, ook met het voeteneinde naar het oosten gerigt, gevonden. Zij was geheel uit Nassauer-steen gehouwen, doch zoozeer vergaan, dat eene ligting ondoenlijk was.

De aannemer, de heer I. PREYER, verklaarde zich bereid, om de eerstgenoemde dezer twee kisten kosteloos af te staan, weshalve de Commissie meende, ook dit voorwerp aan het bestuur van het straks genoemde genootschap voor zijn museum beschikbaar te moeten stellen.

OUDE BOOMSTAMKISTEN TE STOLWIJK. Over eenige bijzonderheden bij de slooping der nog overgebleven muren van de oude afgebrande kerk aan den dag gekomen, is in het laatste *Verslag*, blzz. 54, 55 (*Jaarboek* blzz. CXII, CXIII) het een en ander medegedeeld. Sedert werd nog eene andere ontdekking gedaan die in hooge mate de aandacht tot zich trok.

Bij de ontgraving van den noordelijken muur der kerk werden op eene diepte van 2,80 M., en zelfs dieper, naast en onder de oude grondslagen, eenige uitgeholde boomstammen gevonden die als doodkisten gediend hadden, en waarin nog de geraamten kennelijk aanwezig gebleven waren; alles evenwel zoozeer vergaan, dat het onmogelijk bleek eene dier kisten of haren inhoud, ook slechts maar gedeeltelijk, uit de diepte naar boven te brengen en tot verder onderzoek te bewaren. Het voorzittend lid, door den Burgemeester van Stolwijk omtrent die, in ons land tot nog toe zoo zeldzame ontdekking onderrigt, had onmiddellijk zijn verlangen te kennen gegeven, om, zoo welligt nog wederom diergelijke kisten mogten aangetroffen worden, onverwijld berigt te ontvangen, ten einde hij persoonlijk nader onderzoek, en onder zijne leiding pogingen mogt kunnen laten doen, om eene of meer van die kisten in haar geheel te ligten. Het had evenwel veel bezwaar in om aan dat verlangen gevolg te geven, daar de verpligting den aannemer opgelegd, om binnen eenen bepaalden tijd zijne werkzaamheden ten uitvoer te brengen, zich verzette tegen alles wat in den voortgang van het werk eenige vertraging kon aanbrengen, en dus ook het schorsen van de opgravingen, waar deze wederom op oude kisten stooten mogten, van hem niet gevergd kon worden. Voor een persoonlijk onderzoek door een der Commissie-leden is dus tot haar groot leedwezen geene gelegenheid gegeven; maar des te meer mogt zij het op prijs stellen, dat, toen de loop der werkzaamheden weder tot eene nieuwe ontdekking voerde, de burgemeester, de heer I. C. Kroon, onmiddellijk in persoon al het noodige verordende om die voor de wetenschap niet verloren te laten gaan. Op den 12den Junij des vorigen jaars stieten de werklieden, op eene diepte van 3 M., wederom naar zij meenden op eene diergelijke ruwe kist. De heer Kroon deed, nadat de voortzetting der werkzaamheden aldaar voor een poos gestaakt was, onder zijn opzigt door een paar bekwame ambachtslieden die plek geheel en al ontgraven, en verkreeg daarbij de zekerheid, dat hier wederom eene geheel afwijkende, ofschoon toch ook zeer ruwe wijze van begraven gevolgd was geweest. Het lijk, welks schedel en verdere been-

deren vrij wel bewaard gebleven waren, bleek nedergelegd te zijn op dwars over elkander gelegde boomtakken, die hoewel bijna geheel en al vergaan, toch nog kennelijk te onderscheiden waren. Ruw behouwen stukken eikenhout dienden tot zijstukken; hoofd- en voeteneinden waren ruwe stukken hout daartusschen geplaatst, terwijl een paar zware, even ruwe stukken boomstam tot dekking dienden. Al deze stukken waren los tegen of op elkander geplaatst, althans waren geene sporen van eenige opsluiting of verbinding te bemerken. De beenderen, immers de grootere, werden zorgvuldig verzameld, gereinigd en met den schedel, welks benedenkaak verloren ging, bewaard, en zoodra zij tegen de gevaren van de reis bestand schenen, zorgvuldig ingepakt, door de goede zorgen van den heer KROON aan de Commissie overgezonden.

Deze achtte het van belang een en ander aan de Natuurkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie, tot opzettelijk onderzoek toe te zenden, vooral ook omdat de vorm van den schedel zich scheen te kenmerken door eene zeer naauwkeurige overeenkomst met eenen in Schotland gevonden, die in een Engelsch werk *Types of mankind* (bij TRÜBNER & C°. te Londen) afgebeeld, tot een „protoceltic race" gebragt werd. In ieder geval bestond de mogelijkheid, dat de ontdekking eene bijdrage kon leveren tot de geschiedenis der rassen in ons vaderland.

De Afdeeling voldeed aan het verzoek en gaf in hare bijeenkomst van 25 Sept. de zaak in handen van hare leden de hoogleeraren KOSTER en HARTING te Utrecht, die in de daarop volgende vergadering van October hun verslag hebben uitgebragt. Dit verslag werd in afschrift aan de Commissie medegedeeld en is later in het 2e stuk van het IVe dl. der *Verslagen en Mededeelingen* van de Afdeeling blz. 212 en volgg. afgedrukt.

De overblijfselen, alle behoorende tot hetzelfde schelet, en omtrent de kunne geene zekere bepaling toelatende, behoorden aan eenen persoon van nog al redelijke lengte, en waarschijnlijk van reeds gevorderden leeftijd. Zij waren: een schedel, waaraan de aangezigtsbeenderen ontbraken en die verder aan

de basis eenigszins beschadigd was; een regter en een linker opperarmbeen; eene regter en eene linker ulna en radius; twee dijbeenderen, twee scheen- en twee kuitbeenderen, insgelijks der beide zijden; eenige wervels, voetwortelbeenderen en brokken, van allerlei grootte en vorm, van bekkenbeenderen, ribben, schouderblad enz., alles in vrij ongeschonden toestand. De schedel behoort tot de dolichocephalen.

Voor de geschiedenis der rassen in ons vaderland heeft het onderzoek geene bijdrage geleverd; de persoon aan wien de schedel behoorde was van Kaukasisch ras met eene weinig ontwikkelde voorhoofdsstreek.

De vergelijking met eenen, uit eene der begraafplaatsen op het Walchersche strand bij Domburg opgegraven schedel, waarvan eene beschrijving en afbeelding in de *Verslagen en Mededeelingen* der Natuurkundige Afdeeling gegeven zijn, en die, naar gissing van den heer DE FREMERY, een duizendtal jaren oud, aan eenen Noorman zou behoord hebben, leverde geene merkbare punten van overeenkomst. Even weinig was dit het geval met eenen schedel in 1857 te Pompeji opgedolven, beschreven en afgebeeld in de *Verslagen en Mededeelingen* derzelfde Afdeeling, 1859 en door wijlen de hoogleeraren J. VAN DER HOEVEN en W. VROLIK onderzocht.

De vorm van den Stolwijkschen schedel behoort niet tot de gewone. De vergelijking met schedels, uitgegeven in de *Types of mankind* van NOTT en GLIDDON, leverde geene uitkomsten, daar de afbeeldingen in te zeer verkleinde afmetingen gegeven zijn. Bij vergelijking met schedels in de *Crania Brittannica* van DAVIS en THURNAM, vindt men den zonderlingen vorm van het achterhoofdsbeen van den Stolwijkschen schedel het meest bij de in Engeland opgedolven Romeinsche *)

*) Men hechte hier niet te veel aan de Romeinsche afkomst. Er waren zoo vele vreemde stammen als hulptroepen bij het Romeinsche leger opgenomen, dat het meestal, althans zonder bepaalde aanwijzingen door opschriften als anderszins, niet wel mogelijk is, te bepalen, of men, waar graven van den tijd der Romeinen in de Wingewesten en vooral in de zoo ver afgelegen streken gevonden worden, met overblijfsels van Romeinen, of van in het Romeinsche leger dienende vreemdelingen te doen heeft.

schedels, waarmede ook over het geheel de Stolwijksche de meeste overeenkomst aanbiedt; eenigszins minder, doch ook niet te ontkennen, is de overeenkomst met eenige oud-Saxische schedels.

Het is echter niet mogelijk om met eenige zekerheid uit te maken, of de Stolwijksche schedel aan eenen ouden Romein, of aan eenen persoon van eenigen anderen volksstam heeft toebehoord.

De schedel met bijbehoorende beenderen is, na afgeloopen onderzoek, aan den hoogleeraar directeur van het Anatomisch Cabinet der Leidsche Hoogeschool, ter plaatsing in die verzameling, overgegeven.

GRAFZERKEN.

GRAFZERK van DERK VAN HERKEN te WINDESHEIM. In vroegere verslagen 1866/67 blz. 38 (*Jaarb.* 1867, blz. CXLVI), 1167/68 blz. 38, (*Jaarb.* 1868, blz. C) en 1868/69 blz. 55 (*Jaarb.* 1869, blz. CXIII), werd berigt, dat deze zerk, die, afkomstig van de kerk van het beroemde klooster Windesheim, thans als stoepsteen eener boerenhoeve voortdurend aan afslijting en andere gevaren blootgesteld was, alsmede een gedeelte van eene andere zerk van gelijke afkomst, en op het erf bij die zelfde hoeve liggende, door het Windesheimsche kerkbestuur opgenomen en in de kerk tegen den wand opgesteld en ingemetseld, tegen verdere gevaren behoed zouden worden. De Commissie had zich bereid verklaard, aan den eigenaar der hoeve eenen anderen stoepsteen ter vervanging van de zerk des beroemden geestelijke te verstrekken. Aan de toezegging van het kerkbestuur is echter tot op heden, zoover de Commissie weet, geen gevolg gegeven. Volgens den inhoud van een schrijven van den predikant, den heer H. W. STORK, ontvangen, waren kerkvoogden wèl genegen om voor de verplaatsing het noodige te verordenen, doch wilden zij nu, niet slechts de levering van eenen nieuwen stoepsteen, maar al de kosten van vervoer, inmetseling enz. voor rekening van de Commissie doen komen. De Commissie meende hierin evenmin te kunnen treden, als in een soortgelijk voorstel, haar vroeger (zie *Verslag* 1867/1868, blz. 34, (*Jaarb.* 1868, blz. XCVI) door het

kerkbestuur van Lochem gedaan. Zij heeft gemeend zich nogmaals aan den predikant van Windesheim te moeten rigten, om, door diens tusschenkomst, aan het Windesheimsche kerkbestuur de gemaakte afspraak en stellige belofte te herinneren en op de voldoening daarvan nader aan te dringen.

Zerken van de voormalige Abdij van Bern. Hierover handelde het laatste Verslag 1868/69, blz. 8 (*Jaarb.* 1869, blz. LXVI). Een onderzoek naar deze merkwaardige overblijfsels van een der aanzienlijkste kloosters van het vaderland, op de plaats zelve door twee leden der Commissie in September 1869 ondernomen, leidde tot de overtuiging, dat voorziening in het behoud dier zerken, vooral van het graf van heer Arnout van der Sluis, dringend gevorderd wordt. Het wenschelijkst scheen dat een middel kon gevonden worden, om al de zerken naar Heusden over te voeren, en in het koor van de groote kerk aldaar eene meer waardige en veilige plaats te bezorgen.

Zerk met opschrift van Ludovica Gerrits, naar beweerd werd, een zuster van Rembrandt.

Het onderzoek van de bron, waaruit het aan de Commissie toegezonden berigt omtrent het bestaan van dien grafsteen, met vermelding van eene geheel onbekende zuster van den beroemden schilder, was voortgekomen, had tot uitkomst dat de geheele zaak tot het rijk der verdichting behoorde. In de 1ste aflevering van een nieuw te Antwerpen uitgegeven tijdschrift, de *Vlaamsche school*, is een verhaal opgenomen uit de levensgeschiedenis van Rembrandt van Rijn, dat voor karakterschildering en als romantisch verhaal eenige waarde hebben mag, maar op geschiedkundige verdiensten volstrekt geen aanspraak kan maken. De schrijver is klaarblijkelijk niet bekend geweest met de echte bronnen waaruit de bijzonderheden omtrent Rembrandt en zijne familie geput moeten worden, en die hij in Mr. Vosmaer's over den schilder uitgegeven werk had kunnen raadplegen. Dit is ook van toepassing op hetgeen, op het eind van het verhaal in het Vlaamsch tijdschrift, omtrent den bedoelden grafsteen wordt medegedeeld. Eene Ludovica of Louise Gerrits was geene zuster van den

schilder, en de zerk zal wel nergens te vinden zijn of bestaan hebben, dan in de verbeelding van den schrijver van het verdichte verhaal.

GLAZEN MET INGEBRAND SCHILDERWERK, uit de kerk te TWISK, in Noord-Holland. Deze glazen afkomstig uit vensterramen van de kerk, en na hunne vervanging door wit glas, aldaar bewaard gebleven, waren door den predikant, met goedvinden van kerkvoogden, voor de Commissie aan haar lid, den heer MOLL, beschikbaar gesteld, en zijn door laatstgemelde namens haar aan het Museum van het Koninklijk oudheidkundig genootschap toegewezen. De verzameling bestond uit zes glasraampjes, of tot een geheel vereenigde vierkanten van in lood gezette ruitjes, en eenige brokstukken; alles uit de 17de eeuw. Omtrent de voorstellingen, den aard en de hoedanigheid van bewerking heeft de Commissie nog geene inlichting ontvangen.

GLASRAAM MET INGEBRAND SCHILDERWERK in de kerk der Hervormde Gemeente te ZAANDAM, oostzijde. De door den heer HORSTHUIS vervaardigde en aan de Commissie voor hare verzameling geschonken, zeer naauwkeurige afteekening doet ons in de voorstelling op dit glasraam eene allegorische verheerlijking van Kennemerland kennen, naar een ontwerp van den beroemden plaatsnijder ROMEIN DE HOOGHE, door eene 64-jarige en in de geschiedenis der kunst met lof bekende vrouw, CATHARINA OOSTFRIES geboren VAN DER MEULEN, op glas geschilderd en ingebrand. Men kan over dit raam en de overige die de kerk versieren, het werk van VAN GEUNS, *Beschrijving van Zaandam* blz. 116—126 naslaan; de schrijver heeft zich daarbij van de schriftelijke mededeelingen bediend van den bekenden penningkundige, wijlen den burgemeester VAN ORDEN.

SCHILDERIJ van „de Stiersvreetheydt" in de Kerk der Hervormde gemeente te ZAANDAM, westzijde. Het geval van den woedenden stier, die in 1647 zijnen meester doodde, diens vrouw in hoog zwangeren toestand in de lucht slingerde, waarbij laatstgemelde van een kind beviel, dat nog een jaar lang in het leven bleef, is algemeen bekend; de kerk had daaraan haren naam van de Bullekerk te danken. In 1834 werd de schilderij,

welker voorstelling toen door het kerkbestuur als onstichtelijk werd beschouwd, door oververwing aan het gezigt onttogen, en, sedert dien tijd, de herinnering van het stuk in eene teekening in de kerkekamer bewaard.

Het kerkbestuur besloot het tafereel, dat zich boven den oostelijken ingang bevindt, van de verwlaag die het verborg zoo mogelijk te doen bevrijden, en droeg die taak op aan den koster, tevens huisschilder van ambacht, die zich met uitmuntend gevolg van de opdragt gekweten, en het geheel, dat niet zooals men meende op den muur, maar op doek geschilderd was, in vrij goeden staat wederom aan het licht heeft gebragt. Het bleek toen dat de maker van de teekening in de kerkekamer zich eenige vrijheden of zoogenaamde verbeteringen had veroorloofd, die zijn werk de aanspraak van getrouwe overeenkomst met het oorspronkelijk hadden doen verliezen. De heer Horsthuis heeft van de schilderij in haren tegenwoordigen staat eene naauwkeurige teekening vervaardigd, en in dit opzigt gesteund door de hem medegedeelde zienswijze der Commissie, maatregelen aanbevolen tegen onoordeelkundige bijschilderingen of zoogenaamde herstellingen. Bestaat er uitzigt op genoegzame belangstelling, dan zal zijne teekening misschien in het licht gegeven en algemeen verkrijgbaar worden gesteld. Men kan over het een en ander betrekkelijk dit onderwerp *de Navorscher* 1869, aflev. van Maart, raadplegen.

Gevel van eene oude woning te Zierikzee. Deze woning aan de noordzijde der oude haven gelegen en onder den naam van „de Mossel" onderscheiden, zou, naar men beweerde, reeds van het einde der 15de eeuw dagteekenen; de tegenwoordige gevel werd echter gebouwd in de tweede helft der 17de eeuw, volgens een opschrift waarschijnlijk in 1661. Volgens de kronijken werd het oorspronkelijke gebouw gesticht door een der leden van de familie Huybert, en genoot het de eer, dat keizer Karel V. bij den toenmaligen eigenaar en bewoner, den burgemeester en opperdijkgraaf Lieven Jacobsz Huybert of de Huybert er zijnen intrek nam. Later ging het pand in eigendom over aan het geslacht van de Witte. Jacob de Witte, later heer van Haamstede, bewoonde het als rentmees-

ter generaal van Zeeland beoosten Schelde in 1661. Waarschijnlijk was hij het, die den gevel, eigenlijk niet van het hoofdgebouw zelf maar van het daarnevenstaande, deed vernieuwen. Een fraai bewerkte en met sierlijk snijwerk en twee bijna levensgroote beelden versierde, doch afzigtelijk overgeverwde, houten schoorsteenmantel, in eene groote benedenvoorkamer, toont de vereenigde wapenschilden van genoemden Jacob de Witte en zijne huisvrouw Jacoba van Orliens, of Orleans. De tegenwoordige eigenaar, de heer van Veen, die de woning tot hôtel heeft ingerigt, en den hoofdgevel naar den tegenwoordigen smaak (?) heeft doen veranderen, wilde ook aan den nevengevel eene vernieuwde gedaante geven. Daarbij zal dan tevens eene fraai bewerkte poort van gehouwen zand(?)steen verdwijnen. De opening gesloten met eenen cirkelboog, de deurstijlen in den vorm van pilasters met bladkapiteelen en voetstukken; op deze pilasters rust een hoofdgestel, welks kroonlijst zijwaarts zeer ver buiten de deurstijlen zich uitstrekt en een dekstuk in den vorm van een met eene archivolte omzet klokojief draagt, welks schild met eene schelpversiering gevuld is. De schachten der beide pilasters met fraaije vrucht,- bloem- en bladversiersels in opkomend werk, (eene jagtvoorstelling ?), versierd. De deurvleugel, in den oorspronkelijken stijl van het geheel, met hoog opklimmende, liggende en staande vierkante vakken of zoogenaamde bossingen bewerkt. Eene poging om dit poortje voor de verzameling van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam aan te koopen, stuitte af op den veel te hoogen eisch van den eigenaar der woning. Een vrij goed gelukt photogram berust bij de bescheiden van de Commissie.

Houtsnijwerk, boven den ingang van eene hout-(duigen) werf te Zaandam, vroeger aanwezig, en op eenen zolder van de eigenaars der werf, de heeren gebroeders de Lange, bewaard gebleven. De houten plaat, ongeveer 95 cM. breed en 25 hoog, is aan beide einden geschonden, waar de voorstelling met blad-krulwerk was afgesloten. Op den voorgrond zijn een vijftal werklieden bezig om boomen om te kappen; twee zagen eenen omgehouwen boom aan stukken; vier andere zagen eenen

op schragen liggenden stam tot planken; op den achtergrond links van den beschouwer eene houtschuur; regts een wagen met planken beladen en met vier paarden bespannen.

Eikenhouten Schoorsteenmantel in eene hofstede onder Oud-Bijerland. Deze eikenhouten mantel bevindt zich in een vertrek van de hofstede „het Paradijs" genaamd, toebehoorende aan den landbouwer Klaas Schelling, lid van den gemeenteraad aldaar. Het geheel is als in twee deelen boven elkander gescheiden; het benedengedeelte voor den haard ingerigt, bestaat uit twee stijlen, versierd met pilasters en bedekt met een hoofdgestel van Romeinsch Ionischen stijl; het bovenste gedeelte, waarvan het veld door eene schilderij gevuld was, heeft de pilasters van Romeinsch Corinthische orde en wordt gedekt door een hoofdgestel of lijstwerk, waarop een boogvormig frontaal met archivolte van dezelfde orde. Pilasters en de friezen zijn met zwaar vergulde, smaakvol ontworpen bloem-, vruchten- en bladfestoenen in opkomend werk versierd; in den trommel zijn, tusschen twee bloemslingers, twee geslachtswapens, van man en vrouw, aangebragt. Het eerste in vier kwartieren gedeeld, waarvan 1 wederom gevierendeeld is en toont: 1 eenen witten reiger op blaauw veld, 2 en 3 een wit en 4 een blaauw veld. 2: drie witte sterren, waaronder eene hand van dezelfde kleur, op een rood veld. 3: eene witte keper, daarboven twee witte ossenkoppen, onder de keper een witte ossenkop op blaauw veld; en 4: eene blaauwe keper met drie witte leliën op een wit veld. Het vrouwenwapen draagt op een blaauw veld eene witte keper met een rood bloempje in den top; boven de keper twee springende leeuwen, wit, en onder, eenen gelijken leeuw.

Waarschijnlijk de wapens van den heer Richard en diens echtgenoot Suzanna Bressy, die, volgens twee steenen met opschriften in de hofstede aanwezig, op den 1sten Mei 1665 den eersten steen van het gebouw gelegd hadden.

De schildering in het bovenste gedeelte, van veel jongere dagteekening en een Zeeuwsch landschap voorstellende, is, zoowel in opvatting als uitvoering, beneden het middelmatige.

De geheele mantel heeft eene hoogte van 3,96, eene breedte

langs de deklijst van 2,42 en eene diepte van den rand dier lijst tot aan den muur, van 1 M. De eigenaar was in onderhandeling tot den verkoop met eenen eigenaar van een oud kasteel in Frankrijk.

TAPIJT-BEHANGSELS op den huize NETTELHORST BIJ LOCHEM. Gelijk in vroegere verslagen 1864/65 blz. 25 (*Jaarb.* 1865, blz. XC, 1867/68 blz. 27 (*Jaarb.* blz. LXXXIX) werd vermeld, had de Commissie aan den eigenaar van het oude gebouw, den heer I. D. G. BARON VAN WASSENAAR TWICKEL, haren wensch te kennen gegeven, om de in twee vertrekken nog aanwezige, doch aan bederf en vernietiging meer en meer blootgestelde, in den smaak der zoogenaamde Gobelins geweven behangsels, voor eene Rijksverzameling beschikbaar te mogen erlangen. Zij mogt daarop in den loop van het laatste Akademiejaar een gunstig antwoord ontvangen, en meende in het belang der zaak te handelen, door die werkelijk belangrijke kunststukken, in bruikleen en onder voorbehoud van eigendomsregten aan de zijde der Regeering, bij het Museum van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam in bewaring te stellen. De behangsels zijn daarop door eenen gemagtigde van het Genootschap in ontvang genomen en naar Amsterdam overgebragt, en zullen, door doelmatige herstellingen in beteren toestand gebragt, eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van dezen kunsttak, aanbrengen.

SCHILDERIJEN IN HET BURGERWEESHUIS TE ALKMAAR. In 1867 werd het Burgerweeshuis te Alkmaar gesloopt, en in 1869 door een geheel nieuw gebouw vervangen. Het was een gedeelte van het Midden-Bagijnen hof, Maria-Convent of dat van St. Salvator, in het begin der 14de eeuw door den Graaf van Egmond gesticht. Dit klooster werd sedert zijne opheffing tot verschillende bestemmingen dienstbaar gesteld, en was, nog tot in het begin der loopende eeuw als kaserne, vervolgens, na verandering van een gedeelte van den gevel, voor korten tijd als vleeschhal gebezigd; totdat eindelijk, in 1818, het nieuw gevestigde Burgerweeshuis er het gebruik van erlangde. Ook de kerk werd na verschillende lotwisselingen tezelfder tijd aan dit weeshuis verbonden, en bevatte sedert

dien tijd de woning van den vader en de kamer van regenten en regentessen. Deze kerk en het daaraan belendende huis zijn thans geheel verdwenen.

De heer C. P. Bruinvis, in 1853 tot regent van het gesticht, toen nog onder den naam van Burgerwees- en Huisarmenhuis onderscheiden, had in eene in huur gegeven, maar aan het Huis toebehoorende woning, eene vrij groote schildederij met de afbeeldingen van Regenten gezien, die zijne opmerking en belangstelling trok. Onderzoek naar den oorsprong van dit stuk had al spoedig de ontdekking ten gevolg van een aantal andere schilderijen, waaronder vele van aanzienlijken omvang, maar, door zorgelooze bewaring in eene vochtige plaats, tot eenen zeer beschadigden toestand afgedaald, alle behoorende aan het weeshuis. Het mogt aan zijne ijverige pogingen gelukken, om tot herstel dier stukken de noodige middelen door zijne mede-regenten aangewezen te zien, en hij smaakt thans de voldoening, dat de kamer van Regenten van het nieuw gestichte gebouw met eene reeks van schilderijen prijkt, waaronder vele door bevoegde beoordeelaars verdienstelijk worden geacht. De heer Bruinvis bewerkte en deed in het loopende jaar, ten voordeele van het gesticht, in het licht zien, eene *Beschrijving der schilderijen enz. in het Burgerweeshuis te Alkmaar, met toegevoegde geschiedkundige bijzonderheden,* en zorgde dat eene door hem teruggevonden koperen geldbus, die weleer in de kamer van Regenten van het Burgerweeshuis aan de Doelenstraat gediend had, nu in het nieuwe lokaal geplaatst werd, om van hen, die de schilderijen wenschten te bezigtigen, offers der liefdadigheid ten behoeve van het gesticht in te zamelen.

Oude Waaijer met geteekende tafereelen, te Zaandam. Deze fraaije waaijer, berustende bij de familie Kerbert-Keijser te Zaandam, bestaat uit twee-en-twintig sierlijk ingesneden, gedeeltelijk doorzigtig bewerkte parelmoeren steeltjes, aan eene spil met gouden beugel vereenigd; het blad van leder draagt eene teekening met waterverw in kleuren, voorstellende eene zamenkomst van Adonis en Venus in een landschap. Op de parelmoeren steelen is, in gedeeltelijk verguld snijwerk, een eenigs-

zins allegorisch tafereel van de voorstelling van prins WILLEM III, door zijnen toekomstigen schoonvader, den Hertog van York, later JACOBUS II, aan het Hof en aan prinses MARIA, zijne toekomstige gemalin, afgebeeld. In de *Zaanlandsche Courant* van 1869 n°. 70, 75 en 77 werden belangrijke opmerkingen omtrent dit merkwaardig kunststuk door den heer I. G. H. (ORSTHUIS) medegedeeld.

DUBBELLE ZILVEREN GROOT TE BESOIJEN GEVONDEN. Dit muntstukje van HENDRIK V. (of VI?) van Engeland, is aan het Koninklijk kabinet van penningen en gesneden steenen te s' Gravenhage overgegeven.

NEDERLANDSCHE GEDENKPENNING TE SCHOONOORD gevonden. Denkelijk in België, daar het berigt uit het Antwerpsche tijdschrift *de Vlaamsche School* ontleend was. Het is een geel koperen penning op de, te Nijmegen in 1678 gesloten vrede. VZ. Een lelietak en de bundel met zeven pijlen, door eenen olijfkrans verbonden; opschrift: CONJUNGUNT SUA TELA, LEO, SUA LILIA GALLUS. KZ. het opschrift: GEDACHTENIS VAN 'T VREÊBESLUIT, ZOOLANG GESOCHT, TE LANG GESTUIT: IN 'T EIND NOCH RUSTIG DOORGEDREVEN. GODT LAET DE VREDEMAEKERS LEVEN. MDCLXXVIII. Zie VAN LOON, *Historiepenningen* III. 248,249.

BEENEN HECHT (?) MET RUNEN, TE ZWOLLE, in de kamperstraat, bij het graven van een fundament, nagenoeg 1,5 M. onder den grond, gevonden. Het heeft eene lengte van 15, bij eene breedte aan de vierkante uiteinden van 2,5, in het midden van 2 cM.; aan het eene uiteinde is eene holte, waarin hoogst waarschijnlijk het ijzeren lemmet besloten was. Maar wat dat voorwerp bijzonder belangrijk maakt, zijn de, op de eene platte zijde ingesneden dierenfiguren, van eenen haas, eenen hond, en een derde dier, achter elkander loopende, en de aan het eene uiteinde ingesneden teekens, waaronder eene zamengestelde rune met vrij groote zekerheid te herkennen is. Op de andere breede zijde zijn ruw gevormde letters ingekrast, die óf toevallig op A's gelijken, óf waarmede die letter bedoeld is. Eene der zaamgestelde runen schijnt RÖ of ÖR gelezen te kunnen worden. Runen opschriften zijn tot nog toe, behalve één enkel op eenen vloertegel in den Dom te Utrecht,

(afkomstig en derwaarts overgebragt uit een ouder gebouw) in ons vaderland, zoover men weet, niet voorgekomen. Het Zwolsche voorwerp zou zich dus ook door zijne zeldzaamheid kenmerken; maar het maakt aanspraak op te hoogere belangstelling, wegens de daarop ingesneden dierenfiguren, en met het oog op diergelijke voorstellingen, die men in de laatste jaren beweert uit vóórgeschiedkundige tijden op rendierhorens en bewerkte dierenbeenderen ontdekt te hebben.

Koperen Vijzel en stamper te Deventer. Deze vijzel van geel koper, in den gewonen vorm, van het midden naar den bodem, en vooral naar de opening wijder uitloopende, heeft eene hoogte van 17, in doorsnede boven van 19,5, onder aan den bodem van 15,5 cM., is om het midden en benedengedeelte met fraai, opkomend, beeld- en lofwerk, waaronder de bekende meerminnen in den smaak der 16e eeuw, versierd, heeft twee, insgelijks met lofwerk versierde handvatten, en draagt om den bovenrand het omschrift: Marten-Stegeman· Anna Glauwe· anno· 1595. De stamper glad bewerkt, naar de uiteinden breeder uitloopende en bijgerond, heeft eene lengte van 32 cM. Vermoedelijk was het huisraad ter gedachtenis bestemd van een voltrokken huwelijk of eenige andere gedenkwaardige gebeurtenis in het leven van de voorouders van den tegenwoordigen eigenaar.

Uitgaaf van teekeningen van gesloopte gebouwen te Dordrecht. Bij de mededeeling die de Commissie van den directeur der Gemeentewerken mogt ontvangen, was ook een voorstel gevoegd, dat zij jaarlijks eene som beschikbaar zou stellen, teneinde daaruit aan opzigters en teekenaars bij de Gemeentewerken in dienst, eene tegemoetkoming te verstrekken en hen aan te moedigen, om ook hunnen vrijen tijd dienstbaar te maken voor opmeting en het in teekening brengen van oude gebouwen en kunstwerken. Een ander voorstel strekte, om, onder toezigt van genoemden Directeur en in Dordrecht zelf, de teekeningen van de overblijfselen van de kerk van het voormalige Mariënborn-klooster (zie het laatst voorgaand *Verslag*, blz. 19 *Jaarb.* 1869, blz. LXXVII) en bestaande uit eene teekening met doorsneden, platten grond enz. en twee teekeningen van

metselverbanden in gehouwen steen, oud kruisverband, profielen van houtwerken enz., met bijvoeging van eene korte toelichtende beschrijving, op kosten van de Commissie te doen uitgeven.

Aan geen deze voorstellen meende de Commissie te kunnen voldoen. De gelden, haar, hetzij op de jaarlijksche begrooting van de Akademie toegestaan, hetzij ook buitengewoon op hare bepaalde aanvraag voor dringende belangen van Regeeringswege beschikbaar gesteld, gedoogen slechts uitgaven tot bestrijding van kosten voor werkzaamheden, door hare leden of op haren last en te haren behoeve ondernomen, en waarvan de vruchten haar geheel beschikbaar komen, als: plaatselijke onderzoekingen, maatregelen tot behoud, opnemingen, opmetingen, teekeningen en andere bouwstoffen tot de geschiedenis der vaderlandsche kunst, die zij op de Boekerij der Akademie verzamelt en ten algemeenen nutte voor belangstellenden openstelt. Aankoopen van voorwerpen van kunst of beschaving liggen niet op haren weg, maar zij bevordert die gaarne, waar het pas heeft, door aanwijzing van- en aanbeveling bij- openlijke of bijzondere verzamelingen, waar zulke voorwerpen de meest eigenaardige plaatsing erlangen kunnen. En wat de uitgaaf der in het voorstel genoemde teekeningen betreft, de fondsen waarover de Commissie te beschikken heeft, konden tot dat doel niet bestemd worden. Er was bij het voorstel gewezen op de door de Commissie vroeger bezorgde uitgaaf van den gesloopten toren van Oudorp *); doch daartoe waren door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken de noodige gelden buitengewoon toegestaan, dewijl die teekeningen en de daarbij gevoegde toelichtingen, algemeen verspreid, door kostelooze toezending aan de beambten bij den Rijks- en Provincialen waterstaat, alsmede aan de Gemeente-architekten, tot leidsdraad moesten dienen voor de wijze waarop diergelijk werk het meest overeenkomstig de door de Commissie gestelde vereischten kon volbragt worden. Het toekennen van geldelijken onderstand tot het uitgeven van

*) *De gesloopte toren van de kerk der hervormde gemeente te Oudorp, bij Alkmaar.* (Met) 2 platen in lithographie en toelichtende beschrijving. Leiden, Hooiberg en Zn. 1868, in 4°. Prijs *f* 1.—

druk- of plaatwerken zou haar verder voeren, dan hare middelen toelaten, haar onder verpligtingen brengen, waaraan zij al zeer spoedig niet meer zou kunnen voldoen. Zij kan slechts bouwstoffen verzamelen en anderen de gelegenheid aanbieden om die tot eigen oefening te raadplegen of ook in druk bekend te maken.

Maatregelen tot behoud der Hunnebedden. Dat de Commissie aan dit hoogst belangrijk onderwerp hare aandacht niet onttrok, bleek uit haar vorig Verslag, blz. 66, (*Jaarb.* 1869, blz. CXXIV). De maatregelen door de Regeering genomen hebben goede vruchten gedragen, en den overgang van enkele dier hoogst merkwaardige overblijfsels der vroegste tijden aan de Regeering, ten gevolge gehad; terwijl meerdere waarborgen verkregen werden voor betere waardeering en meer zorgvuldig toezigt. Desniettegenstaande verkondigden de Dagbladen in den aanvang van het loopende jaar het droevige feit, dat een Hunnebed te Emmen opzettelijk en wel met toestemming van den eigenaar vernield was geworden, niet lang nadat een gelijksoortig geval had plaats gehad met betrekking tot een ander Hunnebed te Valthe, waar onbekende personen, buiten toestemming of voorkennis van regthebbenden, het werk der vernieling onverwacht in stilte hadden volbragt

De Commissie achtte zich geroepen om, naar aanleiding van deze zorgwekkende feiten, nog weder opzettelijk zich tot Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te rigten, en mogt spoedig daarop de overtuiging erlangen, dat de Regeering voortdurend hare aandacht en zorgen aan het onderwerp bleef wijden. De beschadiging van het Hunnebed te Emmen, toebehoorende aan R. Essink aldaar, was gelukkig nog in den aanvang gestuit en had zich bepaald tot de verplaatsing der vroeger rondom liggende kleinere steenen. Toch was het gebeurde zeer te bejammeren, want diergelijke steenen omzettingen behooren tot het hoofdgedenkteeken, als de ringmuren tot een heiligdom met zijnen geheiligden grond. Bovendien zijn zij onmisbaar voor de vergelijking met diergelijke overblijfselen in vaak ver verwijderde streken aanwezig, en voor de nasporingen naar de afkomst van het volk, waaraan zij

hun ontstaan te danken hebben. De Commissie acht het een groot voorregt, dat de zaak der Hunnebedden niet alleen bij de hooge Regeering, maar ook bij 's Konings Commissaris in Drenthe en Gedeputeerde Staten van dit gewest, met belangstellende zorg behartigd wordt.

Het slot te Muiden. Sedert door den Minister van Binnenlandsche Zaken was bepaald, dat het Muiderslot, ook zelfs niet maar tijdelijk, als eene verzamelplaats van voorwerpen op vaderlandsche geschiedenis, zeden en gebruiken sedert den Grafelijken tijd betrekkelijk, in aanmerking kon komen, heeft de Commissie, die het oude gebouw tot dat doel op last van de Regeering opgenomen, en een onkostbaar plan om het voor die bestemming dienstbaar te maken, met raming der daartoe benoodigde gelden, had ingediend, slechts eenmaal aanleiding gehad, om zich opzettelijk met het Slot bezig te houden. Belast met het wetenschappelijk toezigt over onderhoud en herstellingen, werd zij door de beambten van s' Rijks Waterstaat geraadpleegd over de kleur, die voor het verwen van deuren, ramen, kozijnen en luiken in de buitenmuren, zou behooren gekozen te worden, om in den stijl van het gebouw te blijven. De Commissie meende daartoe de kleur van donker eikenhout te moeten aanbevelen en voor het ijzerwerk, als beslag, hengsels, sloten bouten, grendels enz. eene zwarte verw, daar in het afwisselend en zoo vochtige luchtgestel van die streken, ongeverwd ijzerwerk te spoedig door roest aangetast en overdekt wordt. Eenen gelijken maatregel zou de Commissie, ware hare voorlichting ook met betrekking tot het hout- en ijzerwerk binnenshuis gevraagd geworden, hebben aangeraden. Over het Muiderslot handelde het laatste Verslag, blz, 60 en volg. (*Jaarb.* 1869, blz. CXVIII).

Toren der groote voormalige parochiale kerk te Breda. In het laatste verslag, blz. 63—66, (*Jaarb.* 1369, blz. CXXI tot CXXIV is vermeld, dat de Commissie, door de Regeering over de herstelling van dit zeer merkwaardige gebouw geraadpleegd, het daartoe ontworpen plan alleszins doelmatig en de toekenning van eenen geldelijken onderstand van Rijkswege, onder de noodige bepalingen zeer wenschelijk achtte. Het was

haar aangenaam, dat haar onderzoek en voorstel tot den goeden loop dezer zaak medegewerkt hebben en de toezegging van ondersteuning gevolgd is.

GLAZEN MET INGEBRAND SCHILDERWERK IN DE GROOTE KERK TE GOUDA. Kerkvoogden hadden zich tot de Regeering gerigt met hun verzoek, om voor de kosten, gevorderd tot behoud dier zoo zeldzame als beroemde kunstwerken, geldelijke hulp te mogen erlangen; op die aanvraag werd door den Minister onderzoek en raad van de Commissie gevraagd, zie het vorig Verslag, bl. 66, (*Jaarb.* 1869, blz. CXXIV). Omtrent den uitslag van het onderzoek, dat eerst na het einde van het voorgaande akademiejaar kon ondernomen worden, en waarvoor zich de leden ROSE en LEEMANS naar Gouda hebben begeven, kan het volgende worden medegedeeld.

Wat het schilderwerk betreft, zijn de meeste ramen wel niet in ongerepten toestand, maar toch in hun geheel overgebleven, slechts van één raam is ongeveer de bovenhelft verloren gegaan. Op vele plaatsen hebben in latere tijden herstellingen plaats gegrepen, die òf van gebrek aan technische kennis, òf van slordig werk getuigen, vooral van volstrekt onvoldoende inbranding de bewijzen leveren, of ook door eenvoudige bijschildering met doorschijnende kleuren zonder eenige inbranding, bijgewerkt zijn. Maar in het overgeblevene zijn volkomen genoegzame gegevens voorhanden, en men is ook in ons land weder genoegzaam op de hoogte gekomen van de beoefening van dezen kunsttak, om die slordige en ondeugdelijke aanvullingen van lateren tijd naar behooren te vervangen. Zelfs mag dit verzekerd worden voor ontbrekende gedeelten, en bepaald ook voor de geheel vernielde voorstellingen op de zoo even vermelde bovenhelft van een der vensters, daar, behalve zeer goed vervaardigde afteekeningen op verkleinde schaal, de onwaardeerbare oude teekeningen op papier, in oorspronkelijke grootte, nog in goeden toestand bewaard gebleven en in het kerkarchief aanwezig zijn.

Voor het meest en eerst noodige, om te bewaren wat nog overgebleven was, en bij de daartoe gevorderde werkzaamheden tevens zooveel mogelijk kleinere gapingen in het geschilderde

glas aan te vullen, hadden kerkvoogden reeds eenige jaren geleden het noodige verordend; zij gingen daarmede onafgebroken voort, zooveel als, ja zelfs meer dan de hun beschikbare geldelijke middelen gedoogden.

Die werkzaamheden bestaan in het uitnemen der vensters, het losweeken van het vuil, dat zich op de glazen had vastgehecht, het voorzigtig reinigen der glazen, het geheel en al vervangen van de oude strooken lood, waarin de glazen gevat en met elkander vereenigd zijn, door nieuwe strooken, het vernieuwen van de ijzeren invattingen van de verschillende vakken, het vernieuwen van de ijzeren traliebedeksels, die aan de buitenzijde de vensters tegen schade van weder of baldadigheid moeten beschermen, en de aanvulling met ingebrande gelijke kleuren, van ontbrekende stukjes, die daartoe slechts zulk glas, geen daarop aangebragte figuren vereischten.

Het was kerkvoogden gelukt, daarvoor in Gouda zelf eenen eenvoudigen werkman te vinden, die zich met liefde, ijver en, naar den Commissieleden voorkwam, ook met het beste gevolg aan die taak wijdt, en reeds aan negen van de drieënveertig vensters, in wier behoud in de eerste plaats moet worden voorzien, op eene uitnemende wijze de hierboven omschreven vernieuwingen heeft aangebragt. Er blijven dus nog vierendertig vensters over, die allen even dringend voorzieningen vorderen, en wel zonder schorsing van de werkzaamheden, omdat hier en daar de minste bijkomende oorzaak groote schade zou kunnen teweegbrengen. De wrakke en meer dan half vergane ijzeren invattingen en looden strooken houden maar te naauwernood de stukken glas nog bij elkander; wordt die zamenhouding nog meer verbroken, dan is het uitvallen en breken van de glazen onvermijdelijk.

Ongelukkig is het kerkvoogden niet mogelijk om de kosten, ook maar aan deze meest dringende maatregelen verbonden, uit de voor hun beheer beschikbare fondsen te blijven bestrijden, en tevens het hoogstnoodige te doen tot onderhoud van de kerk en andere daaraan verbonden of behoorende gebouwen. Reeds hadden zij, om hun werk aan de vensterglazen niet plotseling te moeten staken, zich verpligt gevoeld

tot eene niet onaanzienlijke leening, wier aflossing hun onder de bestaande omstandigheden nog een nieuw bezwaar in den weg stelde.

De Commissie meende dat voldoende gronden bestonden, om het Goudasche kerkbestuur billijke aanspraak op geldelijke hulp van de Regeering toe te kennen, en het tot het erlangen van ondersteuning met vrijmoedigheid bij den Minister aan te bevelen. Naar zij verneemt, zal de uitkomst hare verwachting niet teleurstellen. Is eenmaal het behoud van het nog bestaande genoegzaam verzekerd, dan zal de Regeering zich zeker niet onttrekken aan de zedelijke verpligting, om ook voor deze zaak de algemeene, werkdadige belangstelling in den roem van het vaderland op te wekken. Dit zal zij kunnen door medewerking tot het bijeenbrengen van de vereischte fondsen, waaruit de geheel en al ontbrekende gedeelten van enkele vensters en van voorstellingen op vele andere, naar de bestaande oorspronkelijke modellen, door eenen bevoegden kunstenaar in ingebrand schilderwerk op nieuw vervaardigd en alle vensters in hunnen oorspronkelijken toestand hersteld kunnen worden.

Op nog een ander verzoek om hulp van wege het Rijk, werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken de voorlichting der Commissie verlangd. Het gold de om haren ouderdom, stijl en versieringen beroemde ST. NICOLAAS of BOVENKERK te Kampen, in wier dagelijksch onderhoud door het kerkbestuur steeds het hoog noodige was verrigt, zooveel dit uit de beschikbare middelen geschieden kon. Van lieverlede waren echter meer doortastende maatregelen en uitgaven, ver boven het vermogen der gemeente gevorderd, om het gebouw als kunstwerk in stand te houden, en thans was een plan ontworpen met berekening der kosten, om tot eene geheele herstelling der oude kerk den weg te banen. Tot onderzoek en beoordeeling zullen twee der Commissieleden zich eerlang naar Kampen begeven.

MUURSCHILDERINGEN in de kerken te RIJSWIJK, Gelderland, en te BATHMEN, Overijssel. Berigten omtrent deze muurschilderingen ingekomen, zullen der Commissie aanleiding geven tot

nader onderzoek, waartoe nu nog vóór het sluiten van het Verslag de gelegenheid ontbrak.

Eindelijk heeft de Commissie nog te vermelden, dat zij den heer J. G. HOUTHUIS, Rijkstelegraphist te Amsterdam, die haar sedert eenige jaren zoovele en zoo belangrijke bijdragen, in beschrijvingen en berigten, maar ook in talrijke schetsen en teekeningen van oude gebouwen en kunstwerken had doen toekomen, en zijne medewerking op de meest belangelooze wijze verleend had, een blijk van hare erkentelijkheid heeft aangeboden in een exemplaar van het plaatwerk: *Les Arts au moyen-âge et à l'époque de la Renaissance, par* P. Lacroix, Par., 1869; een geschenk, dat door dien heer met ingenomenheid en dank is aanvaard.

De Commissie zou hier haar Verslag als geëindigd kunnen beschouwen, en gemeend hebben aan hare verpligting in deze te hebben voldaan, indien haar niet een allergewigtigst punt ter behandeling ware overgebleven, waarvoor zij nog eenige oogenblikken de aandacht van de Vergadering moet inroepen. Het werd aan het slot van haar laatste Verslag, blz. 70, 71 (*Jaarb.* blz. CXXVIII, CXXIX) in enkele woorden aangeroerd, en heeft tot nadere opzettelijke overwegingen en beraadslagingen aanleiding gegeven, waarvan zij de uitkomsten hier nog aan hare lastgevers wil mededeelen.

De Commissie kan het voor zich zelve, evenmin als voor anderen verhelen, dat de moeijelijkheden en bezwaren, waarmede zij te worstelen heeft, en die eerder klimmen dan verminderen, haar tot eene moedeloosheid hebben gebragt, die van lieverlede al hare leden bevangt, en tot de overtuiging heeft geleid, dat zij de haar opgedragen taak, niet naar behooren, zeker niet overeenkomstig de vereischten, die zij zich daarbij stelt, kan vervullen. In haar laatste Verslag vermeldde zij, hoe slechts met groote moeite een harer leden, welks medewerking volstrekt niet gemist kon worden, zich door de dringende bede zijner medeleden liet overhalen om nog één jaar zich het lidmaatschap te laten welgevallen. Dat jaar is verstreken en er bestaat geen vooruitzigt om dat lid op zijn besluit te doen terugkomen. Een ander lid, welks medewer-

king in een ander opzigt even onmisbaar was, is door den dood weggerukt, en een derde is tot de overtuiging gekomen, op ervaring gegrond, dat zijne ambtspligten, zijne gezondheid en krachten niet gedoogen, om de werkzaamheden te blijven vervullen, die tot nog toe op zijne schouders rustten, en niet dan ten koste van al te zware offers, door hem zooveel het hem mogelijk was volbragt werden. Werkzaamheden en verpligtingen, tot welker vervulling ook het overblijvend lid, ondersteld, dat hij gemeend had, in eene op nieuw aangevulde Commissie zitting te kunnen blijven nemen, zich niet bereid verklaarde.

Vraagt men naar de redenen der zooeven genoemde moedeloosheid? Zoo een antwoord al noodig was bij het geleden en dreigend verlies van twee harer leden, dan wijst de Commissie: op hare ondervinding gedurende al de jaren van haar bestaan, op de ongenoegzame uitkomsten van den strijd, waartoe zij zich had aangegord, op de weinige vruchten, die zij, bij al haar streven en al de offers door haar aan hare zaak gebragt, heeft ingeoogst.

Die verklaring neemt niet weg, dat zij met welgevallen mag terugzien op menig blijk, dat hare pogingen niet altijd vruchteloos bleven; dat zij nu en dan wel eens de voldoening mogt smaken van tot goede uitkomsten medegewerkt te hebben. Het zou haar leed zijn, wanneer men mogt meenen, dat zij niet met dankbaarheid erkent, dat de Akademie, door beschikbaarstelling van gelden op de jaarlijksche begrooting zooveel dit slechts eenigszins mogelijk was, getracht heeft, om haar de middelen te verschaffen, om in hare behoeften te voorzien, de noodzakelijke uitgaven, onafscheidbaar aan de vervulling harer verpligtingen verbonden, te bestrijden. Zij getuigt met ingenomenheid van de tegemoetkoming en medewerking, die zij, in buitengewone omstandigheden, ook door stoffelijke hulp van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, en van de welwillendheid die zij nu en dan bij andere Ministeriën, met name dat van Finantiën en dat van Oorlog mogt ontmoeten. Zij vergeet niet, dat zij van enkele Akademie-leden nu en dan blijken van werkzame belangstelling, ook wel daden van regtstreeksche

medewerking heeft mogen ondervinden. Maar de vraag, of bij dat alles aan hare, naar zij meent billijke verwachting beantwoord wordt, of er uitzigt voor haar bestaat op eene gunstiger en meer voldoening belovende toekomst? Zij zou haar niet, of slechts ontkennend kunnen beantwoorden. Of kan men aannemen, dat de belangstelling in het doel waarmede de Commissie gevestigd werd, sedert haar ontstaan in het leven geroepen, aangewakkerd, vermeerderd, meer algemeen geworden is? dat onze landgenooten uit de onverschilligheid waarmede zij van het optreden en werken der Commissie getuigen waren, wakker geschud zijn? Men doorloope de Jaarlijksche Verslagen, om de overtuiging te erlangen, hoe klein en hoe weinig afwisselend het aantal was van hen, die door hunne mededeelingen, berigten en andere inzendingen de Commissie op haren weg ondersteunden, hare aandacht vestigden op feiten, ontdekkingen, omstandigheden, waar haar invloed, raad, hulp of andere tusschenkomst noodig waren en ten goede konden werken. Slechts enkelen die de Commissie getrouw ter zijde bleven staan, en wier namen in elk nieuw verslag met dank vermeld konden worden; en als van die enkelen door den drang der omstandigheden haar ontvielen, dan werden hunne opengelaten plaatsen niet aangevuld.

Toen het plan gevormd en bij de Regeering het besluit gevestigd was tot stichting van een Rijks-Museum voor vaderlandsche geschiedenis, zeden en gebruiken sedert den grafelijken tijd, heeft de Commissie zich beijverd, om tot dit doel voorwerpen op te sporen en te verzamelen. Aanvankelijk geschiedde dit met niet ongunstigen uitslag; zelfs werden bij enkele gelegenheden haar van Rijkswege tot aankoop gelden beschikbaar gesteld. Maar hoe vaak moest zij ondervinden dat hare daartoe strekkende voorstellen, nu eens om gebrek aan fondsen, dan weder om gebrek aan berg- of bewaarplaats, geen gunstig gehoor konden erlangen. Het plan door eenen vroegeren Minister van Binnenlandsche Zaken goedgekeurd, om de groote Hofzaal op het Binnenhof te 's Gravenhage voor het bedoelde Museum te bestemmen en in te rigten, ontmoette op gronden die der Commissie nimmer zijn medegedeeld, later

tegenspraak, en bij eenen der volgende hoofden van het Departement afkeuring. Een tweede voorstel der Commissie, waarbij het Slot te Muiden, althans tot tijdelijke berg- en bewaarplaats zou worden aangewezen, werd daarop niet zonder welgevallen ontvangen, in ernstige overweging genomen, en scheen zich aanvankelijk genoegzaam aan te bevelen, zoodat de Commissie de opdragt ontving, om een plan tot inrigting van een gedeelte van het gebouw tot zulk eene voorloopige bestemming, met raming der kosten en aanwijzing van de noodige maatregelen voor toezigt en goede bewaring, te ontwerpen. Aan die opdragt werd door haar voldaan, en ten overvloede in algemeene trekken eene schets geleverd voor een ontwerp, om aan het Slot ook zoo noodig eene meer blijvende bestemming voor het bedoelde Museum toe te kennen. Volgens dat ontwerp zouden eenige der lokalen zooveel mogelijk elk aan een bepaald vroeger tijdperk gewijd, aan de groote en zware voorwerpen van steen eene plaatsing op het binnenplein aangewezen worden. Wèl leverde de afgelegenheid van het Slot een groot bezwaar; maar de tallooze naamteekeningen, waarmede elk beschikbaar plekje op de witte wanden, bij een eerste bezoek van een der Commissie-leden, bedekt werd gevonden, bragten het onwedersprelijk bewijs, dat het tot dusverre aan bezoekers niet ontbroken had, en de afgelegenheid juist niet zoo afschrikkend had gewerkt. Het lag dus voor de hand, dat de pelgrimstogten naar het eerwaardige en, om de daaraan verbonden herinneringen, zoo merkwaardige gebouw nog vrij wat talrijker zouden worden, wanneer het in de schatten die het zou bewaren, zijne belangrijkheid zoo uitnemend zag verhoogen. In ieder geval ware het mogelijk geworden, om in bewaring en tentoonstelling te voorzien van voorwerpen, waarvan het Rijk vroeger reeds den eigendom of het bezit had verkregen, en van andere, die de Commissie van lieverlede had bijeengebragt, of op welker bezit, zoodra zij maar eene behoorlijke plaats tot bewaring en tentoonstelling zou aangewezen hebben, haar door de regthebbenden uitzigt geopend was. Zoodoende ware althans een kern gevormd, die op haar zelve reeds belangstelling had kunnen wekken, en werd het niet slechts mogelijk, maar kon men wel met

eenige zekerheid verwachten, dat de pogingen, om nuttige en zeldzame bijdragen, hetzij in eigendom hetzij tot wederopzeggens, in bewaring te erlangen, met blijden uitslag bekroond zouden zijn geworden. Nu ontbrak tot het een zoowel als tot het ander de gelegenheid. Voorwerpen, die de Commissie van lieverlede voor het Rijk had aangewonnen, werden op verschillende plaatsen in bewaring gesteld, waar zij uit hunnen aard niet tehuis behoorden en door belangstellenden ook niet zoo ligt gezocht werden; andere voorwerpen, wier aard omvang of zwaarte zulk eene voorloopige berging niet gedoogden, bleven in afwachting van betere gelegenheid, nog op de plaats waar zij zich bevonden. Ware zulk eene tijdelijke schikking aan te groote bezwaren onderhevig geweest, dan zou de Commissie menig geschenk niet hebben kunnen aanvaarden. Gelegenheden, zooals bijvb. tot redding van de vensterramen met ingebrand schilderwerk uit de Kerk der Hervormde Gemeente te Zevenhuizen (zie Verslag 1865—67, blz. 30—33; 67—77; (*Jaarb.* 1867, blz. CXXXVIII—CXLI; CLXXV—CLXXXV), of tot behoud van de twee zeldzame eikenhouten bedsteden met bijbehoorend beschotwerk, uit het oude Jagtslot der Graven van Egmond in eene woning te Portugal, (zie alsvoren, blz. 39, en CXLVII), moesten ongebruikt voorbijgaan. Die glazen en meubelstukken gingen voor het vaderland verloren, daar de voorstellen der Commissie tot aankoop schipbreuk leden, onder anderen ook, omdat tot nog toe geen lokaal was aangewezen, om voorwerpen van dien omvang te plaatsen en te bewaren.

De krachtige pogingen door het Koninklijk oudheidkundig Genootschap te Amsterdam te werk gesteld, om de vereischte fondsen tot stichting van een Museumgebouw bijeen te brengen, verlevendigden de hoop, dat binnen een niet al te verwijderd tijdstip zulk eene inrigting tot stand komen, en daardoor eene uitmuntende gelegenheid aangeboden worden zou, om dáár de aan het Rijk behoorende voorwerpen voor zulk een Museum geschikt, in bruikleen en ter bewaring te geven. De Commissie achtte de verwezenlijking van dat plan in alle opzigten wenschelijk; maar zij betreurde het, dat ook hieruit

wederom door den Minister een grond werd ontleend, om eene aanwijzing van een voor tijdelijk gebruik ingerigt lokaal, onnoodig te achten.

Reeds in het vorige Verslag, blz. 62 (*Jaarb.*, blz. CXX) werd er op gewezen, dat de Commissie na uitvoerige beraadslaging tot de overtuiging gekomen was, dat zij niet langer kon blijven voortgaan met hare bemoeijingen, tot het verzamelen van voorwerpen voor het ontworpen Rijksmuseum, althans niet van zoodanige, die niet in een zeer klein bestek geborgen of gemakkelijk vervoerd konden worden. De Commissie heeft dus ook in het afgeloopen jaar, overeenkomstig hare zienswijze, geene pogingen meer gedaan om diergelijke voorwerpen aan te werven; wat elders nog voor haar beschikbaar was gehouden of gesteld werd, heeft zij aan het Koninklijk oudheidkundig genootschap, onder voorbehoud van de regten der Regeering, in bruikleen afgestaan, of ook voor goed toegewezen.

Welke ontmoedigende teleurstellingen de Commissie verder nog heeft moeten ondervinden, waar zij gemeend had op krachtige ondersteuning van de zijde der Regeering te mogen rekenen, is uit hare vorige verslagen, maar vooral uit dat van het vorige jaar gebleken, en werd ook door hare ondervinding gedurende dit laatste jaar nader bevestigd. In Maastricht is zij er niet in kunnen slagen, om ook maar een enkel der zoo uitstekend zeldzame, oude gebouwen, wier behoud met zoo luttele opoffering en zonder eenig noemenswaardig ongerief zeer gemakkelijk was geweest, tegen den moker des sloopers te verdedigen. Een toren, in ons vaderland een éénig gedenkteeken in zijne soort, en voor de geschiedenis der krijgsbouwkunst van eene onschatbare waarde, werd in letterlijken zin in het water geworpen, de slooping voltooid met eene koortsachtige haast, die van de vrees getuigde, dat het eenmaal uitgestelde vernielingswerk, door opwakkerende belangstelling en pogingen tot behoud, welligt belemmerd zou kunnen worden. Het Verslag wees aan (Zie blz. 40—44, *Jaarb.* 1869, blz. XCVIII—CII) hoe geene enkele der redenen voor hare in deze gevolgde handelwijze van de zijde der Regeering, ook bij eene bespreking van het onderwerp in de Tweede Kamer aan-

gebragt, tot wettiging van het gepleegde wandalisme, ook maar in geringe mate afdoende kan geacht worden. De kunstgeschiedenis leed een onherstelbaar verlies, waartegen de thans voor den Deken der St. Maartenskerk geopende gelegenheid, om onbelemmerd plegtige optogten te houden, althans naar veler oordeel, geene genoegzame vergoeding in de schaal legt. De Commissie kan het zich niet verbergen, maar zij moet ook als hare overtuiging uitspreken, dat, wanneer er meer juiste waardeering van de door haar verdedigde zaak, en ook meer goede wil bij de beambten van het Domein en die voor de ontmantelingswerken te Maastricht hadden bestaan, hare pogingen met betere uitkomsten bekroond, de betreurenswaardige gevolgen van vele, voor de kunstgeschiedenis heillooze handelingen gewijzigd of verzacht zouden zijn geworden.

En nu de GEMEENTEBESTUREN? Had de jaarlijks tot hen, op verlangen der hooge Regeering door de Commissarissen des Konings in de onderscheidene Provinciën gerigte aanschrijving, in het afgeloopen jaar betere gevolgen dan vroeger? Helaas neen. De Commissie werd nimmer in tijds in kennis gesteld van ontworpen sloopingen en verbouwingsplannen. Kwamen die bij toeval langs andere wegen tot hare kennis, en rigtte zij zich dan tot het verkrijgen van nadere inlichtingen tot de hoofden der Gemeentebesturen, dan mogt zij meestal op haar verzoek welwillend antwoord erlangen, hier en daar zich zelfs verheugen in ijverige medewerking, waarbij tijd en moeite niet gespaard werden; gaarne getuigt zij, dat in dit opzigt vooral de heer J. C. KROON, burgemeester van Stolwijk, aanspraak op hare meeste dankbaarheid verworven heeft. Maar soms bleek het, dat de aanschrijvingen van het gewestelijk Bestuur wel ontvangen waren, doch de burgemeesters verzuimd hadden, om den inhoud van den daarbij aangehaalden gedrukten brief der Commissie nog eens oplettend na te lezen. Zoo gebeurde het, dat een burgemeester, onder terugwijzing op de aanschrijving, waarbij hem verzocht werd der Commissie tijdig kennis te geven van voorgenomen sloopingen, zich beijverde om der Commissie te berigten, dat „onlangs" een oud kerkgebouw in zijne gemeente „afgebroken was!" Het ergste was de onder-

vinding, wannneer het hoofd van een Gemeentebestuur zich zelfs gekrenkt gevoelde, wanneer de Commissie, onder terugwijzing op de bovenbedoelde aanschrijving, hare bevreemding betuigde, dat zij volstrekt geene, laat staan eene tijdige kennisgeving, ontvangen had. Zoo ontving de Commissie ten antwoord van den burgemeester van Hillegersberg, dat het „hem niet „bekend was, dat Zijne Excellontie de Minister van Binnenland„sche Zaken verlangt, dat van *iedere* slooping" (het gold hier de slooping van eene kerk!) „mededeeling zou worden gedaan, „hetwelk ook niet wel van de gemeentebesturen zou kunnen gevorderd worden;" dat zijns inziens „echter Zijne Excellentie „die besturen wel eenigermate in staat oordeelt, om te be„oordeelen in hoeverre de wetenschap bij af te breken gebou„wen kan betrokken zijn, ten einde naar aanleiding dáárvan „*al* of *niet* aan de Akademie kennis te geven." Had de Commissie het noodig geoordeeld om op dit, juist niet bijzonder heusch schrijven, nader te antwoorden, zij zou alleen hebben kunnen onder de aandacht brengen, dat haar van zulk een voorbehoud in de aanschrijvingen van Minister en Commissarissen des Konings nimmer iets gebleken was, en dat zij de bevoegdheid van burgemeesters, hoe verdienstelijk ook in andere opzigten, en hoe uitmuntend voor de waarneming van hunne ambtspligten, niet kan uitstrekken tot beoordeeling van, en beslissing omtrent hetgeen voor het door de Commissie beoogde doel, al of niet van meer of minder belang geacht moet worden. Aan de gemeentebesturen was van Regeeringswege de verpligting opgelegd tot tijdige kennisgeving; aan de Commissie bleef alleen de bevoegdheid om te oordeelen, of het belang der zaak vorderde, dat zij handelend optrad.

En welke was de ondervinding die de Commissie gedurende al de jaren van haar bestaan met betrekking tot medewerking en belangstelling van bestaande Vaderlandsche Wetenschappelijke Maatschappijen en Genootschappen heeft opgedaan? Zij mag slechts eene droevige heeten. Slaat men het Verslag 1865/66, blz. 32 en volgg. (*Jaarb.* 1866, XCII) op, dan wordt ons herinnerd, hoe de Commissie zich met gedrukten brief tot een twintigtal Genootschappen had gerigt, met noodiging, dat

zij door een of meer leden zich zouden doen vertegenwoordigen, op eene zamenkomst te Utrecht, om dáár met de Commissie in overleg te treden, omtrent nog onbeproefd gebleven hulpmiddelen tot opwekking der algemeene belangstelling, en omtrent de beste wijze waarop eene krachtige, goed geregelde en zich over het gansche vaderland uitbreidende medewerking voor haar in het leven geroepen zou kunnen worden. Van zeven genootschappen werd een toestemmend, van drie een afwijzend, van de overige tien in het geheel geen antwoord ontvangen! Dat onder zulke omstandigheden de Commissie aan haar voornemen geen gevolg gaf, zal wel door niemand gewraakt worden. Een tweetal genootschappen gaven later berigt, dat zij een of twee leden benoemd hadden, om zich meer bepaald met de Commissie in voortdurende betrekking te stellen; van één genootschap ontving zij een exemplaar van zijne jaarlijksche Verslagen en zijn Tijdschrift; van een ander berigt en afbeelding van een, naar het scheen belangrijk voorwerp, in de stad waar het gevestigd was, uit den bodem aan het licht gebragt; nog van een ander nu en dan afbeeldingen van zeldzame, oude kunstwerken uit zijne verzameling. Maar het zooeven genoemde berigt was het éénige dat in al de jaren van haar bestaan, omtrent gedane ontdekkingen aan de Commissie, van wege of door een der talrijke vaderlandsche, hetzij gewestelijke hetzij plaatselijke, hetzij andere wetenschapelijke of kunstvereenigingen ter kennis werd gebrágt. En toch, wat hadden die berigten talrijk kunnen zijn; hoevele nuttige wenken en waarschuwingen, hoevele belangrijke bijzonderheden zouden aan de aandacht der Commissie aanbevolen zijn geweest, indien vooral de gewestelijke genootschappen de zaak bij hunne leden aangedrongen hadden, en deze, als correspondenten of zaakgelastigden der Commissie, in den omtrek hunner woonplaatsen hunne goede diensten hadden geschonken! Is het niet eenigszins bevreemdend, dat de Commissie in het genot van zulk eene medewerking niet heeft mogen deelen, en dat, in plaats van de zoo gewenschte berigten en mededeelingen te ontvangen, de Commissie vaak van hare zijde die taak bij enkele genootschappen vervulde, wanneer in het gebied waarop deze

hun vaandel hadden geplant, ontdekkingen gedaan werden, of maatregelen van behoud genomen moesten worden?

Enkele Tijdschriften schonken aan de werkzaamheden der Commissie hunne aandacht, en gaven een kort overzigt, ook wel eene beoordeeling harer verslagen. Eenmaal was dit het geval in *de Tijdspiegel*; eenige malen ook in *de Nederlandsche Spectator*; maar vooral en voortdurend in *de Gids*. In dit laatste maandwerk werden door eenen beoordeelaar, die zich E. teekende, in meer uitgebreide opstellen, aanmerkingen en beschouwingen medegedeeld, die van levendige belangstelling getuigden, en bij de Commissie vaak het verlangen deden ontstaan, om met hem in regtstreeksche betrekking en persoonlijk overleg te treden. Het was haar leed dat hij aan dat verlangen meende niet te moeten voldoen. Onbeschoftheden en grofheden, waarin een, vooral ook aan de kunst gewijd tijdschrift, *de Dietsche Warande*, jegens de Commissie, of ook wel tegen een harer leden persoonlijk zich vermeidde, waren van lieverlede te ver beneden peil gedaald, dan dat zij het overeenkomstig hare waardigheid kon achten, om daarop te antwoorden of in eenige wederlegging te treden. Wil men een proefje onder vele, men leze bijvb. in de *Warande*, Dl. VIII, blz. 520.

De meer uitvoerige beschouwing van al deze bijzonderheden zal wel een verder betoog onnoodig maken, zal de overtuiging geven dat de leden der Commissie, na veel strijd en lang aarzelen, tot het onwankelbare besluit moesten komen, om zich niet langer met de haar opgedragen taak te blijven belasten. Nadat zij het onderwerp in eene vergadering met het Bestuur der Koninklijke Instelling ernstig en bedaard besproken hadden, bleven zij bij hunne overtuiging volharden, dat zij, dankbaar voor het genoten vertrouwen, met onvoorwaardelijke erkenning van de onbekrompen wijze, waarop de Akademie, ook in de jaren van haren geldelijken nood, voor haar betrekkelijk aanzienlijke sommen op hare begrooting uittrok en beschikbaar stelde, hunnen lastbrief moesten teruggeven.

Bij de beschouwingen die tegen het voortdurend bestaan der Commissie, als een uitsluitend van de Koninklijke Akade-

mie uitgaand ligchaam, pleiten, kwam ook vooral deze nog in aanmerking, dat zij in de keuze harer leden beperkt is tot de leden dier Koninklijke Instelling zelve, die allen en elk voor zich op het gebied der wetenschap in de beoefening van een of meer bijzondere vakken uitmunten, maar, hetzij door rigting hunner studiën, hetzij door maatschappelijke of ambtsbetrekkingen, hetzij ten gevolge van andere omstandigheden, vaak aan de verpligtingen en vereischten van eene Commissie als de bedoelde niet zoo volledig kunnen voldoen, als andere personen, maar aan wie de eer der zitting in eene der Akademie-Afdeelingen nog niet kon worden toegekend. Indien het voorstel, dat eenige jaren geleden door een der Akademie-leden bij de Letterkundige Afdeeling werd ingediend, tot uitbreiding van het doel en de bemoeijingen der Akademie, door toevoeging eener derde Afdeeling aan de dichtkunst, de welsprekenheid, de toonkunst en de beeldende kunsten gewijd *), de goedkeuring had kunnen erlangen en verwezenlijkt ware geworden, dan zou de kunst in hare verschillende vakken ook door hare meest uitstekende beoefenaars, in de Akademie vertegenwoordigd zijn geworden, en de keus voor het lidmaatschap der Commissie niet binnen zulke enge grenzen beperkt zijn gebleven; dan zou het mogelijk geworden zijn, om, zoowel met het oog op de beoefening van de geschiedenis der kunst, als in een technisch opzigt, en voor praktische kennis op het kunstgebied, aan de Commissie de voor haar onmisbare bestanddeelen toetevoegen.

Om een voorbeeld te noemen, ontleend uit het droevige nog zoo kort geleden verlies, dat de Commissie door het sterven van haar medelid, den heer CONRAD, moest ondervinden; hoe zal het haar mogelijk zijn om uit den boezem der Akademie dit verlies te herstellen? Tot nog toe mogt zij het groote voorregt smaken, dat steeds het hoofd van 's Rijks Waterstaat als lid in haren kring zitting had, en in die dubbele betrekking

*) Voorstel van het Lid LEEMANS, ingebragt in de Vergadering van de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, op 16 Februarij 1857. Zie *Verslagen en Mededeelingen* dier Afd., Dl. III, blz. 296—312.

aan dezen laatsten het onwaardeerbare genot verschafte van de welwillende en ijverige medewerking van al de talrijke en kundige beambten, tot dit ligchaam regtstreeks of zijdelings behoorende, en over het gansche Vaderland tot in de meest afgelegene gedeelten verspreid. Hoe zou het nu mogelijk zijn de ledig staande plaats uit de leden der Akademie wederom aan te vullen met iemand, die op dezelfde wijze aan de Commissie ook verder het genot dier onmisbare medewerking verzekert?

De bezwaren die voortdurend op de Commissie drukken, hare krachten verlammen, zijn wel voor een groot gedeelte gelegen in de zoo schaars haar beschikbaar gestelde stoffelijke middelen, maar ook grootendeels, zoo als aangewezen werd, onafscheidelijk van den oorsprong der Commissie en den aard harer instelling. Uitgaande van en aangesteld door de Koninklijke Akademie, mist zij de gelegenheid om zich van de hulp en tusschenkomst van het onontbeerlijk aantal medearbeiders in de verschillende gedeelten van het land te verzekeren, en wel door benoeming van een zeer groot aantal Correspondenten, die in het erlangen en het bezit van dien titel eene aansporing zouden erkennen, om hunnen tijd en hunne krachten aan de taak der Commissie te wijden. Om die medewerking op eene eenigszins voldoende wijze door bezoldiging te erlangen, zou de Commissie geldmiddelen beschikbaar moeten hebben, wier bedrag zij nimmer zou durven aanvragen, en die haar ook niet zouden kunnen worden toegestaan. En tegen het eerste middel, toekenning van eenen titel aan personen, die zich tot geregelde en voortdurende medewerking aan haar aansluiten, bestaat een onoverkomelijk bezwaar, dewijl dan zijdelings aan personen, die niet tot het wetenschappelijke staatsligchaam behooren, eene betrekking daarop zou worden toegeschreven, die, volgens den aard en het reglement dier instelling, niet verleend zou kunnen worden, die den schijn zou hebben eener wetenschappelijke onderscheiding, door de Akademie zelve, doch buiten de bepalingen van haar reglement, toegekend.

Maar er is meer. Al ware de uitslag harer pogingen geheel en al overeenkomstig den wensch der Commissie; al mogt

zij zich in eenen rijken oogst verblijden op den akker dien zij bebouwt, en al kon zij zich nog rijkere vruchten in de toekomst voorspiegelen, dan zou het haar toch niet mogelijk zijn, langer op de wijze, waarop het tot nu toe geschiedde, hare taak te vervullen, al de daaraan verbonden werkzaamheden, die zij tot nu toe volbragt, ook maar gedeeltelijk te blijven waarnemen. Zij kan dit niet, zonder dat hare leden te kort doen aan andere verpligtingen, die in hunne ambts- of andere betrekkingen op hen rusten en geen verzuim gedoogen, of zonder dat zij de hun onontbeerlijke uren van rust en ontspanning moeten missen, waarvan zij geen afstand mogen doen.

Dán alleen zou zij uitzigten durven voeden op eene behoorlijke beantwoording aan het voorgestelde doel, wanneer aan de volgende vereischten werd voldaan:

1). Instelling eener Rijks-Commissie uit een niet al te uitgebreid, maar toch voldoend aantal leden bestaande, toegerust met de noodige wetenschappelijke kennis, ook op het gebied der kunst in den meest uitgebreiden zin, en die Commissie werkende onder de bescherming of het eere-voorzitterschap van eenen der meest aanzienlijken in den lande, liefst van een lid van het Koninklijk huis;

2). Toekenning aan die Commissie van reis- en verblijfkosten, zoo voor hare vergaderingen, als voor de persoonlijke onderzoekingen, waarvoor hare leden zich buiten hunne woonplaatsen zouden moeten begeven;

3). Toekenning van het regt, om, onder den titel van Correspondenten of anderszins, overal waar het noodig of nuttig was, geschikte personen als medewerkers of gemagtigden aan zich te verbinden, onbezoldigd, doch met schadeloosstelling voor onvermijdelijke reis- en verblijfkosten;

4). Een goed bezoldigde Secretaris, die aan de Commissie als ondergeschikt beambte toegevoegd, al de schrijfwerkzaamheden overnam, welke tot nog toe in de Akademiecommissie ten laste zijn gekomen en ook alleen konden komen van haar voorzittend lid, als met de uitvoering der genomen besluiten en de behandeling der loopende zaken belast;

5). Aanstelling van twee jonge bouwkundigen, bevoegd en

geschikt, om overal heengezonden te worden, waar onderzoekingen, opnemingen, opmetingen enz. noodig geoordeeld werden, en die, onder behoorlijke, aanwijzende voorschriften, zoo lang hunne tegenwoordigheid op eene bepaalde plaats niet vereischt werd, door het geheele land eene statistieke lijst zouden maken, van alle nog bestaande overblijfsels der oude vaderlandsche kunst, vooral van gebouwen, zoowel openbare als bijzondere, gedenkteekens enz., met opteekening van alles wat op de plaatsen zelven tot toelichting en opheldering kan strekken. Die bouwkundigen in dienst der Commissie, konden tegen eene vaste jaarlijksche bezoldiging, al ware het slechts tijdelijk, worden benoemd, of, als opzigters of buitengewone opzigters aan 's Rijks Waterstaat verbonden, met onbepaald verlof bij de Commissie in dienst worden gesteld, met toekenning van eene billijke vergoeding van reis- en verblijfkosten, wanneer zij buiten hunne vaste woonplaats voor de Commissie werkzaam waren.

De Commissie, daarlatende de meerdere of mindere waarschijnlijkheid, dat een plan als hier aangewezen, verwezenlijkt zal kunnen worden, acht het van haren pligt, hare overtuiging uit te spreken omtrent de wijze, waarop zij meent, dat voor den roem des lands, in het belang van beschaving, smaak, kunstzin en wetenschap, eene Commissie met beter gevolg zou kunnen werken dan waarop zij voor haarzelve eenige uitzigten kan bouwen.

6). Bevoegdheid voor de Commissie, om tot het bekend maken van de opbrengsten van hare onderzoekingen, de uitgaaf van afbeeldingen van oude gebouwen en andere kunstwerken, zich, met uitzigt op gunstigen uitslag, om de beschikking over de noodige gelden tot de Regeering te wenden.

Aan de Akademie blijft de beslissing, of zij de Commissie zal opheffen, en al of niet aan de Regeering, onder kennisgeving van de toedragt der geheele zaak, een voorstel zal doen, om haar door eene Commissie van Rijkswege, overeenkomstig de hierboven omschreven schets, of naar eenig ander ontwerp ingerigt, te doen vervangen; dan wel, of zij de Commissie als eene van de Akademie uitgaande instelling op den tegenwoor-

digen of gewijzigden voet meent langer te moeten bestendigen, en dus ook de openkomende plaatsen, door benoeming van nieuwe leden, wederom bezetten. Het spreekt van zelf, dat, welke ook de beslissing der Akademie zijn moge, de tegenwoordige leden der Commissie volkomen bereid blijven, om inmiddels de loopende belangen en de, onder hare leiding of op haren last begonnen, maar nog niet voltooide opdragten en werkzaamheden te behartigen en tot een behoorlijk einde te brengen, indien althans ook die verpligting niet in andere handen kan overgaan. Zij zal dan niet verder in hare vroegere hoedanigheid blijven handelen, maar uitsluitend tot eenen geregelden afloop der zaak hare diensten nog voor een kort tijdperk beschikbaar kunnen stellen. Zij moet echter de vrijheid nemen om er op aan te dringen, dat de Akademie dat tijdperk door eene niet vertraagde beslissing zoo veel mogelijk bekorte.

Het is der Commissie leed, dat zij zich verpligt gevoelde deze uitkomsten van hare ernstige beraadslagingen en overwegingen aan de Akademie ter kennis te brengen; zij handelde daarbij onder den indruk, dat zij den staat van zaken, zonder eenige terughouding, onbewimpeld open en bloot moest leggen. Daardoor alleen kunnen hare lastgevers in de gelegenheid gesteld worden tot beoordeeling der gronden, waarop de Commissie hare overtuiging gevestigd heeft, dat zij niet aan het beoogde doel kan beantwoorden, dat de Akademie haar niet in het bezit dier middelen en vereischten kan stellen, die voor hare behoorlijke werking onmisbaar zijn, en dat hare leden daarom ook tot het besluit moesten komen, om hun ontslag te verlangen, onder dankbare erkentenis van het vertrouwen door de Akademie hun gedurende al de jaren van het bestaan hunner Commissie geschonken.

(*get.*) C. LEEMANS.

Amsterdam, (*get.*) W. MOLL.

29 April 1870. (*get.*) W. N. ROSE.

LEVENSBERIGT

VAN

FREDERIK WILLEM CONRAD.

DOOR

J. W. L. VAN OORDT,

Lid der Natuurkundige Afdeeling.

Voorgedragen in de Gewone Vergad. der Afd. Natuurk. van 26 Sept. 1870

Ik heb gemeend aan de uitnoodiging van onzen geachten Secretaris om een levensberigt van ons overleden medelid F. W. CONRAD te geven, te moeten voldoen. Die uitnoodiging toch herinnerde mij bij vernieuwing hoe vele vertegenwoordigers van toegepaste wetenschap, leden der Akademie, uit ons midden zijn weggerukt; ik beschouwde het als eene vriendschapsdienst die van mij gevraagd werd en, ofschoon ik wist dat door de bekwame hand van den Hoofd-Ingenieur J. G. W. FYNJE, Voorzitter van den Raad van toezigt op de Spoorwegdiensten, een uitvoerig levensberigt van CONRAD, voor de werken van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, werd gereed gemaakt *), zoo heeft mij dit niet teruggehouden, maar kwamen mij de woorden van CONRAD voor den geest voorkomende in het levensberigt van v. D. KUN: „Vele waren zijne „verdiensten en de Koninklijke Akademie heeft niet willen „zwijgen, bij het verlies dat ook haar door zijn verscheiden „getroffen heeft.''

*) Levensberigt van FREDERIK WILLEM CONRAD, Voorzitter en een der oprigters van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, en eene Bijdrage tot de geschiedenis van den Waterstaat van zijn' tijd, door J. G. W. FYNJE. Met toestemming van den schrijver heb ik gebruik gemaakt van dit uitmuntend werk.

Frederik Willem Conrad werd den 15den Februarij 1800 te Spaarndam geboren. Zijn vader was de beroemde Inspecteur-Generaal F. W. Conrad, zijne moeder Wilhelmina Broestershuyzen. Op achtjarigen leeftijd verloor Conrad zijn voortreffelijken vader, die eene weduwe en drie zonen naliet waarvan F. W. Conrad de jongste was. Het groote verlies door den dood van den Inspecteur-Generaal Conrad geleden, werd door ons vaderland diep gevoeld. De groote Brunings overleed in 1805, en in dat verlies meende men met regt dat slechts door de benoeming van Conrad in zijne plaats kon tegemoetgekomen worden, toen deze op slechts 39-jarigen leeftijd door den dood werd weggerukt. De groote verdiensten van den overledene werden door Koning Lodewijk gehuldigd en bij besluit van 5 Maart 1808 bepaald, dat de Directeur-Generaal van den Waterstaat zou trachten de drie nagelaten zonen voor het vak van den Waterstaat op te leiden, waartoe aan elk een jaargeld zou worden toegekend. Door deze bepaling werd Conrad met zijne beide broeders geplaatst onder de leiding van den Directeur-Generaal A. Twent, in wien zij een warm vriend en beschermer vonden. De gunstige bepaling, ten opzigte van de drie nagelaten zonen van den Inspecteur-Generaal Conrad, werd na de inlijving van ons vaderland bij Frankrijk, door Keizer Napoleon gehandhaafd, en alleen in zooverre gewijzigd, dat zij na plaatsing op de École Polytechnique, op die der Ponts et Chaussées zouden overgaan. Door de staatkundige gebeurtenissen van 1813 verviel de voorgestelde opleiding, en werd Conrad na de oprigting der Artillerie- en Ingenieurs-School te Delft bij besluit van den Souvereinen Vorst van den 9den Julij 1814 benoemd tot Kadet van den Waterstaat. Met het einde van het jaar 1816 door den Generaal-Majoor Voet, Directeur der Artillerie- en Ingenieurs-School, voorgedragen om tot Adspirant-Ingenieur van den Waterstaat te worden benoemd, werd aan deze voordragt eerst bij besluit van 8 September 1817 gevolg gegeven.

In de groote oefenschool van den Inspecteur-Generaal J. Blanken Jz. begon Conrad zijne practisehe loopbaan. De groote werken van dien tijd gaven ruimschoots gelegenheid tot

ontwikkeling en onderscheiding, en al spoedig zag zich CONRAD met het vertrouwen van zijn beroemden Chef vereerd, die hem belastte met de directie over de uitvoering van een gedeelte der werken van het Nieuwe Diep en aan het groot Noord-Hollandsch Kanaal, en later de voortzetting van den bouw van het achterdok te Hellevoetssluis aan hem opdroeg. In 1824 en 1825 vinden wij CONRAD, ofschoon nog slechts den rang van Adspirant-Ingenieur bekleedende, belast met de directie over de werken van het Zederik-Kanaal; de uitvoering van deze werken deden CONRAD als een kundig en ervaren Ingenieur kennen. In het laatst van 1825, nadat CONRAD tot Ingenieur van de 2de Klasse was bevorderd, werd hij in Noord-Brabant geplaatst. Behalve zijne werkzaamheden als Provinciaal Ingenieur bleef hij belast met de voortzetting van den bouw van de stoomwatermolens aan den Arkelschen dam. Niettegenstaande zoo vele werkzaamheden vond CONRAD tijd ter beantwoording van de vraag: „Welke zijn de beste en meest geschikte middelen, om, wan-„neer zich verzakkingen of gevaarlijke doorkwellingen aan de „dijken onzer Hoofdrivieren vertoonen, derzelver voortgang te „stuiten en derzelver gevolgen voor te komen," aan welk antwoord door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem den 17den Mei 1828 de uitgeloofde gouden eereprijs en de premie van 150 gulden werden toegekend. Van 1829 tot 1840 was CONRAD werkzaam als Provinciaal Ingenieur in Zuid-Holland. De zeewerken van Goedereede, de plannen door hem ontworpen van een Kanaal door Goedereede en van een Kanaal naar Scheveningen, getuigen van zijne kunde en werkzaamheid; verschillende geschriften op den Waterstaat betrekking hebbende, werden door hem achtervolgens in het licht gegeven, die later vereenigd onder den titel van *Verspreide Bijdragen* gedrukt en uitgegeven zijn. In 1834 was CONRAD tot Ingenieur 1ste Klasse bevorderd; hij bleef belast met de dienst in Zuid-Holland, en werkte mede aan de eerste ontwerpen voor de droogmaking van het Haarlemmer meer, bij welk grootsch werk CONRAD als Ingenieur werd aangesteld. Reeds in 1839 had CONRAD de vergunning verkregen den Raad van administratie der Hollandsche IJzeren-Spoorweg-Maatschappij

als adviseur bij te staan en voor te lichten, totdat hem in 1840 een onbepaald verlof uit 's Rijks dienst werd verleend, om als Ingenieur-Directeur zijne diensten uitsluitend aan de belangen dier Maatschappij te wijden. Deze betrekking opende voor Conrad een ruim veld, om zich als technisch en practisch Ingenieur te onderscheiden. De aanleg van spoorwegen was nieuw in ons vaderland; het terrein voor den spoorweg was op vele plaatsen allerongunstigst; de vele kanalen vorderden kunstwerken van allerlei aard, en, zoo men al technische bezwaren was tebovengekomen, had men met de overdreven eischen van grondeigenaars te worstelen: tegen het aangename gevoel van vrij als Ingenieur te kunnen handelen, stond het gevoel van groote verantwoordelijkheid over. Met onverdroten ijver werden door Conrad de plannen ontworpen en uitgevoerd: de kraanbruggen, die door hare eigenaardige constructie en voordeelen ruime toepassing gevonden hebben bij den aanleg der spoorwegen door den Staat, zijn geheel van zijne vinding — en dat hij voor geene bezwaren terugdeinsde, toonde de aanleg van het bekende Krommelijntje bij Delft. Zijne benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw in 1842 was eene hulde gebragt aan Conrad als Spoorweg-Ingenieur.

Nog eene onderscheiding viel Conrad in datzelfde jaar ten deel. The Institution of Civil Engineers te Londen bekroonde hem met de zilveren Telford-medaille voor zijne beschrijving van het Katwijksche Kanaal, het groote werk door zijn vader uitgevoerd en dat nog steeds de bewondering van deskundigen opwekt. In 1843 tot lid van het Engelsche Instituut van Ingenieurs benoemd, droeg hij aan die Vereeniging zijne beschrijving van den Spoorweg van Amsterdam naar Rotterdam op, welke beschrijving door den Secretaris Charles Manby in het Engelsch vertaald, de eer van eene bekrooning met de Walker-premie tebeurtviel.

Het kon wel niet anders, of eene inrigting als The Institution of Civil Engineers moest op Conrad een diepen indruk maken. Hij betreurde het, dat aan de Nederlandsche Ingenienrs zoo weinig gelegenheid tot onderlinge samenwerking aangebo-

den werd, waardoor zoo vele rijke verzamelingen van belangrijke bescheiden over waterstaatswerken, in het bezit van enkele Ingenieurs, aan de algemeene bekendheid onttrokken bleven.

Een Nederlandsch Instituut van Ingenieurs in het leven te roepen was volgens zijne overtuiging het middel, om de Nederlandsche Ingenieurs naauwer aan elkander te verbinden. Om tot dat doel te geraken, verzekerde hij zich van de medewerking van L. J. A. VAN DER KUN en G. SIMONS, die door hunne betrekking een grooten invloed op de Nederlandsche Ingenieurs uitoefenden. Eene oproeping, geteekend door CONRAD, V. D. KUN en SIMONS, en gerigt tot allen die in het vak van den Ingenieur belang stelden, bleef niet onbeantwoord: niet minder dan 82 was het getal dergenen die zich als leden van de op te rigten instelling aanmeldden. Den 14den Maart 1848 werd de eerste vergadering van de onder den naam van Koninklijk Instituut van Ingenieurs gevestigde instelling gehouden. Z K. H. de Prins van Oranje, thans onze geëerbiedigde Koning, stond als beschermheer aan het hoofd van eene Vereeniging, die in uitbreiding en werkzaamheid de stoutste verwachting der oprigters overtroffen heeft. Tot aan zijn dood toe bleef CONRAD een werkzaam deel nemen aan al hetgeen strekken kon tot bevordering van den bloei eener inrigting waarvan hij de oprigter was, en die zich tot een getal van 664 leden heeft uitgebreid.

Alleen overgebleven van de drie oprigters, genoot hij als Voorzitter de onverdeelde liefde en achting van zijne medeleden, en mogt daarvan bij herhaling de blijken ontvangen.

Tot de invoering der Telegrafie in Nederland heeft CONRAD belangrijk medegewerkt. Reeds in 1845 was er tusschen Amsterdam en Haarlem een telegraafdienst geopend, en in 1850 vinden wij CONRAD aan het hoofd van de eerste Telegraaf-Maatschappij in ons vaderland tot stand gekomen, ten doel hebbende de verbinding van Amsterdam met het Nieuwe Diep, welke lijn in 1851 onder de leiding van den Ingenieur WENCKEBACH voor het publiek geopend werd. Met V. D. KUN, den Referendaris STARING en WENCKEBACH uitgenoodigd tot het onderzoek naar het al of niet raadzame van den aanleg van Rijkstelegrafen in Nederland, kwam op grond van het verslag dier

Commissie de Rijkstelegraaf tot stand, waardoor thans de meeste plaatsen in ons vaderland onderling en met het telegraafnet van Europa verbonden zijn.

In 1852 werd CONRAD bevorderd tot Hoofd-Ingenieur der 2de Klasse en benoemd tot lid der Commissie van beheer en toezigt over de droogmaking van het Haarlemmer meer.

De betrekking van Ingenieur-Directeur der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij had voor CONRAD, nu de werkzaamheden als Ingenieur vervangen werden door al de zorgen en moeiten aan de Exploitatie van een Spoorweg verbonden, weinig aantrekkelijks meer. Al wat nieuw was trok veeleer zijne aandacht. Zoo ontwierp hij een plan van een tentoonstellingsgebouw voor de eerste wereldtentoonstelling te Londen, welk ontwerp eene eervolle vermelding werd waardig gekeurd; ook nam hij een ijverig deel aan die tentoonstelling en ontving als inzender, als Lid van de Jury en voor bewezen diensten bij de verplaatsing van het tentoonstellingsgebouw naar Sydenham, drie medailles. Zijn verlangen om tot het Corps van den Waterstaat terug te keeren, deed hem besluiten zijn ontslag uit de betrekking van Ingenieur-Directeur te vragen, en zich voor de dienst bij den Waterstaat weêr beschikbaar te stellen. De jaren 1853 en 1854 waren voor CONRAD jaren van rouw, hij verloor door den dood zijne beide oudere broeders. Treffend was voor hem het gevoel, alleen overgebleven te zijn van de drie zonen, wier streven het steeds geweest was, in hetzelfde vak zich den naam dien zij droegen waardig te maken. In 1854 tot Hoofd-Ingenieur van de 1ste Klasse bevorderd, wenschte hij tot herstel van zijne geschokte gezondheid eenigen tijd buiten betrekking te blijven, weinig vermoedende hoe spoedig voor hem een nieuwe werkkring zou geopend worden.

Het grootsche ontwerp van de doorgraving der Landengte van Suez wekte de belangstelling van geheel Europa op; de meest tegenstrijdige gevoelens omtrent de mogelijkheid van uitvoering werden vernomen, en niet zonder grond was het vermoeden, dat de voor- en tegenstanders in hunne beschouwingen geenszins vrij waren van den invloed dien het Kanaal van Suez op de handelsbelangen der verschillende Natiën moest uitoefenen.

De Onderkoning van Egypte besloot het onderzoek van het ontwerp op te dragen aan eene Internationale Commissie, waarin ook Nederland, bekend door zijne voortreffelijke waterbouwkundigen, zou vertegenwoordigd worden. Met 's Konings goedkeuring werd CONRAD aangewezen, om Nederland bij het onderzoek van een der belangrijkste ontwerpen op het gebied der Waterbouwkunde te vertegenwoordigen. Was die benoeming voor CONRAD vleijend, nog grooter was de onderscheiding, dat aan hem het Voorzitterschap der Internationale Commissie werd opgedragen. Wát aanleiding gegeven heeft tot de benoeming van CONRAD tot Voorzitter van eene Vereeniging der beroemdste Waterbouwkundigen in Europa, is moeijelijk met zekerheid te bepalen, doch wij mogen aannemen dat de bekendheid die CONRAD zich in Engeland en Frankrijk verworven had, gevoegd bij de gemakkelijkheid waarin hij zich in vreemde talen kon uitdrukken, daartoe veel heeft bijgedragen. Met ijver en bekwaamheid behartigde CONRAD de belangen hem toevertrouwd. Bij eene tweede reis naar Egypte, vergezeld van den Ingenieur SCHNEITTER, die zich reeds vroeg door buitengewone bekwaamheid onderscheiden had, doorkruiste hij de woestijn in verschillende rigtingen en trad met volle overtuiging als voorstander van het Suez-Kanaal op. Die overtuiging sprak hij uit in verschillende geschriften, waarvan onderscheidene in het Engelsch, Duitsch en Italiaansch vertaald zijn; ook in onze Akademie toonde CONRAD de mogelijkheid der uitvoering van het groot ontwerp aan, terwijl hij in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs de ongunstige opinie van den Engelschen Ingenieur STEPHENSON, omtrent het welslagen van de onderneming, bestreed.

Was het gevoel van geroepen te zijn om zulk eene belangrijke plaats te bekleeden in de uitvoering van een werk dat tot de grootste van onze eeuw behoort, voor CONRAD streelend, zijne bevordering tot Kommandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw en zijne benoeming tot vertegenwoordiger van den Onderkoning van Egypte bij de Maatschappij die de doorgraving ondernemen zou, waren bewijzen van de hooge vereering zijner verdiensten.

CONRAD was ook lid van de Staats Commissie, benoemd bij Koninklijk besluit van 10 Julij 1856, tot onderzoek van de vermoedelijke gevolgen der doorgraving van de Landengte van Suez voor den handel en de reederijen van Nederland, en heeft daardoor medegewerkt aan het belangrijk verslag door die Commissie in 1859 uitgebragt.

Den 1sten Februarij 1858 werd CONRAD bevorderd tot Inspecteur van den Waterstaat in de 2de Inspectie. Het is eene merkwaardige bijzonderheid, dat toen aan het hoofd van den Waterstaat geplaatst waren L. J. A. v. D. KUN als Hoofd-Inspecteur en H. F. FYNJE en F. W. CONRAD als Inspecteurs, de drie oudste élèves voor den Waterstaat van de Artillerie- en Genie-School te Delft, en dat aan ons geacht medelid J. P. DELPRAT de eer toekomt, veel tot de vorming van deze uitstekende mannen te hebben bijgedragen.

CONRAD nam met v. D. KUN en FYNJE een ijverig deel aan de verbetering der Nederlandsche rivieren: de weg om daartoe te geraken, door FERRAND en v. D. KUN aangewezen en met vrucht gevolgd, moest volgens de verkregen resultaten verder afgebakend worden. De belangrijke rapporten door de Inspecteurs van den Waterstaat in 1861 en 1863 uitgebragt, kunnen strekken tot voorlichting van degenen die geroepen zijn om het groote plan te vervolgen, waarvan de grondtrekken reeds door den bekwamen BRUNINGS waren aangegeven. Hetzij als lid, hetzij als Voorzitter, vinden wij CONRAD benoemd in Commissiën die allen in verband stonden tot de groote werken en ontwerpen van dien tijd, waartoe behooren het Drooge Dok te Nieuwe Diep, het Kanaal van Holland op zijn smalst, de verbetering van den Rotterdamschen waterweg, de Zeehaven van Scheveningen, de droogmaking van de Plassen beoosten de Vecht en de oeververdediging van Zeeland.

De naam dien CONRAD zich als waterbouwkundige in het buitenland verworven had, bleek ook tot in het Noorden te zijn doorgedrongen. Het onderzoek van een ontworpen Kanaal door Holstein, tot verbinding van de Noord- met de Oostzee, werd aan hem opgedragen. Het rapport daarover in de Fransche taal geschreven, genoot de eer van eene vertaling in het

Duitsch en Engelsch. Ook de Senaat der Stad Hamburg riep zijne hulp en voorlichting met die van den Hoofd-Ingenieur J. A. Beijerinck in, tot het opmaken van een ontwerp voor betere uitwatering van de voorstad Hammerbrock.

In 1864, toen Conrad zich bij het dijkleger te Gorinchem bevond, en aan den Hoofd-Inspecteur v. d. Kun den eersten triomf van de verbetering onzer rivieren kon mededeelen, werd hij diep geschokt door het plotseling overlijden van dien merkwaardigen man, wiens groote verdiensten als waterbouwkundige en beminnelijke eigenschappen als mensch hij schetste in een levensberigt, opgenomen in de Jaarboeken onzer Akademie.

De algemeene dienst van den Waterstaat werd na het overlijden van v d. Kun aan Conrad opgedragen; twee jaren later volgde zijne benoeming tot Hoofd-Inspecteur van den Waterstaat. Na meer dan vijftigjarigen diensttijd smaakte Conrad de voldoening, geroepen te worden ter vervulling van de hooge betrekking die zijn vader met zoo veel roem bekleed had.

Conrad deinsde niet terug voor de uitgebreidheid van den werkkring waartoe zijne nieuwe betrekking hem riep. Ontbrak hem de locale kennis van sommige Provinciën, hij vulde die aan door persoonlijk onderzoek en stelde zich door onvermoeide werkzaamheid op de hoogte van de kwestiën die aan zijn oordeel onderworpen werden.

De voorgenomen afdamming der Ooster-Schelde en van het Sloe en de daaruit voortgevloeide bedenkingen van het Belgische Gouvernement, als zouden die werken een nadeeligen invloed uitoefenen op den toestand der Wester-Schelde, gaven, toen de gevoelens der Belgische en Nederlandsche deskundigen niet tot eenheid te brengen waren, aanleiding tot een beroep van de zijde van België op de groote Mogendheden, die medegewerkt hadden tot het tractaat van 1839. Het onderzoek over het gerezen verschil werd alsnu opgedragen aan een Engelsch, Fransch en Duitsch Ingenieur, die ieder in een afzonderlijk verslag hun gevoelen deden kennen, over welke verslagen, na eene naauwkeurige en onpartijdige critiek, Conrad zijn gevoelen uitsprak in zijne „Considérations sur les rapports des In-

„génieurs étrangers chargés d'examiner les questions qui se rat-
„tachent au barrage de l'Escaut oriental."

Met zorg zagen de vrienden van CONRAD, dat zijne krachten niet geëvenredigd waren aan zooveel inspanning vorderende werkzaamheden. Hij zelf gevoelde, aan het einde zijner loopbaan gekomen te zijn, en toch, het was alsof bij een nieuw beroep op zijne kunde en ervaring de werkzame geest over het verzwakte ligchaam zegevierde. De uitnoodiging der Deensche Regering, om als beoordeelaar op te treden van de verschillende ontwerpen voor eene haven op de kust van Jutland en de voorgestelde Kanalen tusschen de Lümfjord en de zee, werd door hem aangenomen — en het was voor hem, die zoo veel prijs stelde op den naam dien hij droeg, een streelend gevoel, in dat onderzoek bijgestaan te worden door den Ingenieur (thans Hoofd-Ingenieur) J. F. W. CONRAD, den begaafden zoon van zijn oudsten broeder. Boven verwachting wederstond CONRAD de vermoeijenissen aan dat onderzoek verbonden.

Zijne benoeming tot Kommandeur van de Danebrog-orde getuigde van de waarde die aan zijn rapport over die belangrijke werken gehecht werd.

Niettegenstaande zijne zwakke gezondheid openbaarde zich bij CONRAD het verlangen, om bij de plegtige opening van het Kanaal van Suez tegenwoordig te zijn. Dit verlangen werd zoo krachtig door hem uitgesproken, dat zijne bezorgde echtgenoote en kinderen meenden, dat eene terughouding ernstige gevolgen voor den geliefden echtgenoot en vader kon na zich slepen — en zoo aanvaardde hij de reis in het laatst van October, vergezeld door zijne vrouw en ongehuwde dochter. Hij heeft dan ook de plegtige opening, en de feesten daarmede verbonden, bijgewoond en zelfs aan den togt naar Opper-Egypte deelgenomen. Opgetogen door het aanschouwen van de uitgevoerde werken, waarvan de plannen hem zoo bekend waren, dankbaar dat hij door de zorg van DE LESSEPS in de gelegenheid gesteld werd het groote werk in alle bijzonderheden te onderzoeken, onder den aangenamen indruk van ook het zijne daartoe te hebben bijgedragen, werd de terugreis aangenomen. Tot tegemoetkoming in zijne zwakke gezondheid verpoosde men eenige weken in

Italië; over Weenen werd de reis naar het vaderland voortgezet; te Munchen aangekomen lieten zijne krachten niet toe verder te reizen, en bezweek hij aldaar op den 1sten Februarij van dit jaar, 14 dagen vóór dat hij zijn zeventigsten verjaardag zou bereikt hebben.

Conrad heeft eene langdurige, eervolle en gelukkige loopbaan gehad.

Zeldzaam toch is het, op bijna zeventigjarigen leeftijd nog de hoogste betrekking in een moeijelijk vak te bekleeden. Eervol is zijn naam verbonden aan bijkans al de groote werken die in ons vaderland sedert zijne indiensttreding zijn uitgevoerd. Als waterbouwkundige heeft hij zich in Europa een grooten naam verworven. Heeft hij ook een ruim aandeel gehad in de zorgen en moeijelijkheden verbonden aan de verschillende betrekkingen waarin hij optrad, gelukkig kwam hij die te boven. Aan onderscheidingen van allerlei aard heeft het hem niet ontbroken — die onderscheidingen hier alle op te sommen zou voor ons de waarde van Conrad niet verhoogen — vele geleerde genootschappen in en buiten ons vaderland telden hem onder hunne leden.

Zonder aan de waarde van Conrad als Ingenieur iets te willen ontnemen, mag men zeggen dat de persoonlijkheid van Conrad veel bijgedragen heeft tot de groote onderscheiding die hij genoot. In wélke Commissie hij ook optrad, gevoelde men zich door hem aangetrokken: gezellig en luimig wist hij aan arbeid eene aangename verpoozing te geven. Velen met mij zullen zich de geestige gelegenheids-gedichten herinneren, waarin hij zoo gaarne botvierde aan luim, scherts en satyre. Zijne geschriften bepaalden zich niet enkel tot zijn vak, gevoel voor Natuur en Kunst spoorde hem aan tot reizen en onderzoeken. Zoo bezocht hij bij zijne reis naar Egypte het Heilige Land, en deelde de verkregen indrukken mede in een werk getiteld: „Reizen naar de Landengte van Suez, Egypte en het Heilige „Land". Zijne werkzaamheid, waarop ik reeds meermalen gewezen heb, straalde in alles door. Werd hem een onderzoek aanbevolen of een advies over een antwoord op eene uitgeschreven prijsvraag van hem gevraagd, de rapporten en adviezen

getuigden van een naauwgezet onderzoek en van eene breede behandeling van zaken, die menigmaal strekten tot aanvulling en verbetering van hetgeen door anderen geleverd was.

Als vriend heeft Conrad de aangenaamste herinneringen achtergelaten; als Chef onderscheidde hij zich door humane behandeling; gaarne huldigde hij de verdiensten van anderen, en zijne opwekking tot rusteloos voorwaarts streven, opdat de roem van het vak dat zoo naauw in verband staat met den bloei van het vaderland, en waaraan zijn naam zoo eervol verbonden is, gehandhaafd blijve, zal zeker bij de Nederlandsche Ingenieurs vruchten dragen.

Is het verlies door den dood van Conrad geleden groot, diep wordt het gevoeld door de nagelaten weduwe en kinderen. In 1825 in den echt getreden met Jacqueline Marie Braber, uit welk huwelijk negen kinderen zijn geboren, gevoelde Conrad zich gelukkig in den huiselijken kring. Was zijne ambtelijke loopbaan gekenmerkt door veel voorspoed en onderscheiding, in zijn gezin werd zijn vaderhart dikwijls diep gewond: vooral de dood zijner dochter, gelukkig gehuwd met den Heer Rauws in Oost-Indië, werkte nadeelig op zijn aantrekkelijk gestel.

In verdubbelde werkzaamheid zocht hij afleiding, en heeft hij ons een voorbeeld nagelaten, hoe met een vasten wil, zelfs onder de invloeden van een verzwakt gestel, nog veel gedaan kan worden.

LEVENSBERIGT

VAN

JAN WILLEM ERMERINS,

DOOR

C. J. MATTHES,

Secretaris der Natuurkundige Afdeeling.

Voorgedragen in de Vergadering van 29 October 1870.

JAN WILLEM ERMERINS, geboren te Zierikzee den 19den Februarij 1798, had tot vader ROBERT CAREL ERMERINS, Med. Dr. aldaar, die, zoo wegens deugd en goede trouw als bekwaamheid en kunde, bij zijn medeburgers in hoog aanzien stond; zijne moeder was HELENA MARIA VAN ADRICHEM.

Van kindsbeen af een gelukkigen aanleg voor studie openbarende, genoot hij zijne eerste wetenschappelijke opleiding in zijne vaderstad, die daarvoor toen uitnemende gelegenheid aanbood, in de classieke letterkunde ingewijd door MAHNE, die later aan de Universiteit te Gend het Hoogleeraarsambt bekleedde, en in de Wiskunde door den Predikant DOMPELING, later Professor aan het Athenaeum te Deventer.

In 1816 werd hij in het album der Leidsche Hoogeschool ingeschreven, en genoot aldaar het onderrigt van BAKE en BRUGMANS. Laatstgenoemde trok hem door den rijkdom zijner kennis en zijne uitmuntende gave van mededeeling bij voorkeur aan, gelijk hij ook op lateren leeftijd zijne nagedachtenis steeds bijzonder in eere hield. Behalve op Wis- en Natuurkundige wetenschappen, legde hij zich ook op de Medicijnen toe, met zoodanigen ijver en goed gevolg, dat zijn leermeesters GERARD SANDIFORT, BERNARD, KRAUSS en DU PUY hem onder

hunne beste en meest geliefde discipelen telden. De vakken zijner voorliefde van jongs af verwaarloosde hij daarom geenszins, waarvan eene dubbele zege in het studentenstrijdperk te Leiden kan getuigen.

In 1819 werd zijn antwoord op de aldaar uitgeschreven prijsvraag *Over de geschiedenis der uitvinding van den Compensatieslinger en de theorie daarvan* bekroond; in het volgende jaar dat op eene vraag naar de *Wet der scheikundige verwantschap.* Den 3^{den} April 1824 werd hij tot Doctor Philosophiae bevorderd op eene Dissertatie *Over de astronomische refractie,* en den eigen dag tot Doctor in de Medicijnen na verdediging van een Proefschrift *Over de verhouding tusschen den vorm der beenderen en dien van andere deelen van het menschelijk ligchaam;* waarna hij zich als practiseerend Geneesheer te 's Hage vestigde. Al zeer spoedig echter gaf hij dien werkkring op, als door 's Konings keuze geroepen, om aan het Athenaeum te Franeker den overleden Hoogleeraar J. PIERSON THOLEN op te volgen, en het onderrigt in Mathesis, Physica, Logica en Metaphysica op zich te nemen; in het jaar daaraan, 1825, trad hij in den echt met ANNA MARIA KIEN, en verzekerde daardoor een huisselijk geluk, dat ook met kroost, der ouderen waardig, gezegend werd.

ERMERINS was der meening toegedaan, dat, op zeer weinige uitzonderingen na, een ieder voor eene zekere mate van wiskundige studie vatbaarheid bezit; dat de ontwikkeling dier vatbaarheid voor allen zonder onderscheid nuttig en heilzaam is, en dat, bijaldien daartegen vooroordeel bestaat, de fout meestal ligt aan eene min gelukkige opleiding. In dien geest had hij zijn gewigtigen werkkring aanvaard met het houden eener Oratie *de studio matheseos ad plurimorum hominum ingenia accommodato.* En niet enkel dat hij den juisten weg wist aan te wijzen om lust in wiskunde op te wekken en daarvoor smaak in te boezemen, hij bewees door zijn onderwijs ook zijne bedrevenheid om het aangeprezen pad te bewandelen — zoo dat de Curatoren der Doorluchte School zijn onderrigt op hoogen prijs stelden, en het voor de Inrigting aan hunne zorgen toebetrouwd zeer betreurden, toen ERMERINS in 1835 aan de

Hoogeschool te Groningen in de plaats van den aftredenden SEBRP BROUWER benoemd werd, welk Professoraat den 16den September door hem aanvaard werd met eene Oratie *de matheseos vi ad acuendum veri sensum.* Van dien tijd af wijdde ERMERINS met onverpoosden ijver zich aan de belangen der Groningsche Hoogeschool, welke hij zoozeer ter harte bleef nemen, dat hij het niet van zich konde verkrijgen, het beroep naar Leiden in de vacature door het overlijden van UYLENBROEK ontstaan aan te nemen. Het physisch kabinet was het voorwerp van zijn bijzonderen toeleg, en de uitbreiding en volmaking daarvan getuigen van zijne onvermoeide en oordeelkundige pogiugen in dat opzigt. Ook het natuurkundig genootschap in de stad zijner inwoning gesticht, was hem zeer veel verschuldigd, en mogt zich menigwerf aan de vruchten zijner kennis vergasten. Muntte zijne voordragt door helderheid en degelijkheid uit, hij wist zich te gelijk de toegenegenheid zijner toehoorders in hooge mate te verwerven. Algemeen en ongeveinsd was de hoogschatting hem door leerlingen, stad- en landgenooten toegedragen. Aan welverdiende onderscheiding ontbrak het hem dan ook geenszins, en het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw versierde ook zijne borst. Meer evenwel vereerden hem zijne regtschapenheid en eenvoud, zijne vriendschapppelijkheid en kunde. Ook wij mogten in deze vergadering daarvan de blijken ontwaren. Van den jare 1855 af was ERMERINS Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Hij leverde in onze *Verslagen en Mededeelingen* een critisch overzigt der gronden aangevoerd voor de identiteit van licht en warmte, en deelde eigen onderzoekingen mede ondernomen met het doel om die identiteit nog meer boven allen twijfel te verheffen. Een ander opstel bevat een uitvoerig en beredeneerd verslag van tienjarige barometer-waarnemingen met registreertoestel, waaruit hij naar den eisch bijzonderheden afleidde de dagelijksche bewegingen der luchtdrukking betreffende voor Groningen: de juiste tijden van periodiciteit, de grootte der oscillatiën en meer.

Niet lang mogt ERMERINS, na den 70-jarigen leeftijd bereikt te hebben, zijne plaats onder de Rustende Leden inne-

men. De laatste maal dat hij zijne stem onder ons deed hooren was, om zijn ouden vriend Claas Mulder eene gepaste en hartelijke hulde toe te brengen. En thans is ook hij evenals zijn vriend ten grave gedaald en staren wij den waardigen man na. Den 2den Maart 1869 ontviel hij aan zijne betrekkingen en vrienden, maar voorzeker zijne nagedachtenis en voorbeeld, zij sterven niet.

UITGEGEVEN GESCHRIFTEN

VAN

J. W. ERMERINS.

Descriptio historiae inventionis Penduli compensatorii, ut et expositio eiusdem Penduli theoriae in universum spectatae. — Responsio ad quaestionem ab Ordine Disc. Math. et Phys. Acad. Lugd. Batavae propositam, quae praemium reportavit d. 8 m. Februarii 1819.

Responsio ad quaestionem ab Ord. Disc. Math. et Phys. Acad. Lugd. Batavae propositam: „qua lege vis affinitatis chemicae regitur, habita ratione quantitatis corporum coniunctorum," — quae praemium reportavit d. 8 m. Februarii 1820.

Dissertatio De refractione astronomica. Lugd. Bat. 1824.

Dissertatio medica inauguralis De ratione inter formam ossium aliarumque partium corporis humani. Lugd. Bat. 1824.

Oratio De studio matheseos ad plurimorum hominum ingenia accommodato, habita Franequerae d. 8 m. Junii 1825, quum professionem in Athenaeo Franequerano auspicaretur.

Oratio De physiconum methodo vere philosopha, habita d. 25 m. Junii 1832, quum Athenaei, quod Franequerae est, regundi munus deponeret.

Oratio De matheseos vi ad acuendum veri sensum, habita

Groningae d. 16 m. Septembris 1835, quum professionem in Ord. Disc. Math. et Phys. auspicaretur.

Oratio qua collegarum, proximo anno defunctorum, L. G. Pareau, N. Mulder, J. Baart de la Faille, memoriam recoluit, habita d. 10 m. Octobris 1867, quum magistratum academicum deponeret.

Beschrijving van den electro-dynamischen toestel van Ampère. (Bijdragen tot de natuurk. wetenschappen, verz. door H. C. van Hall, W. Vrolik en G. J. Mulder. 3de Dl. 1828).

Over 's menschen natuurlijk waarheidsgevoel. Voorlezing, gehouden den 16den Maart 1832 te Franeker (Rec. d. Rec. Dl. 25, 2de Stuk, bl. 350).

Handleiding bij de beoefening der sterrekunde van Sir John F. W. Herschel, uit het Engelsch vertaald door J. W. Ermerins. Groningen, 1838—1840. 2 Dln.

Bedenkingen tegen de pogingen door de Synode der Herv. Kerk aangewend, om de studenten in de Godgeleerdheid aan onze Hoogescholen te ontslaan van alle verpligte studie in de mathesis. Groningen, 1843.

De Akademie Minerva, aangeprezen in twee voorlezingen, door H. T. Roskes en J. W. Ermerins. Groningen, 1845.

Is er verband tusschen materialistische rigting en natuurk. wetenschappen? (Blikken in het leven der natuur. 1856).

Over de identiteit van licht en stralende warmte (Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch. Dl. 7.

Over de dagelijksche beweging van den Barometer te Groningen, opgemaakt uit de aanwijzingen van den barograaph van Dec. 1851 tot Nov. 1861 (Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch. 2de Reeks. Dl. 2).

JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1871.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

INHOUD.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 29sten APRIL DES JAARS 1871.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1871—April 1872.

ALGEMEENE VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ALGEMEENE SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

C. A. J. A. OUDEMANS.

SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam.*
H. C. VAN HALL, te *Groningen.*
F. KAISER, te *Leiden.*
C. J. MATTHES, te *Amsterdam.*
A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden.*
W. N. ROSE, te *'s Gravenhage.*
F. J. STAMKART *), te *Delft.*
F. C. DONDERS, te *Utrecht.*
P. HARTING, te *Utrecht.*
J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*
H. SCHLEGEL, te *Leiden.*
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*
W. C. H. STARING †), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*
C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*
F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*
J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).
D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*
J. BOSQUET, te *Maastricht.*
A. W. M. VAN HASSELT, te *Amsterdam.*
M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*
J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*
P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*
C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*
E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

†) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die bij Kon. besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden volgende op den Heer W C. H. STARING wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*

P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, te *Leiden.*

P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*

P. J. VAN KERCKHOFF, te *Utrecht.*

J. BOSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*

N. W. P. RAUWENHOFF, te *Utrecht.*

P. L. RIJKE, te *Leiden.*

A. HEYNSIUS, te *Leiden.*

M. HOEK, te *Utrecht.*

J. A. BOOGAARD, te *Leiden.*

L. COHEN STUART, te *Delft.*

G. VAN DIESEN, te *Utrecht.*

W. KOSTER, te *Utrecht.*

G. F. W. BAEHR, te *Delft.*

W. F. R. SURINGAR, te *Leiden.*

T. J. STIELTJES, te *Delft.*

HERM. VOGELSANG, te *Delft.*

J. A. HERKLOTS, te *Leiden.*

A. C. OUDEMANS, JR., te *Delft.*

C. H. C. GRINWIS, te *Utrecht.*

C. M. VAN DER SANDE LACOSTE, te *Amsterdam.*

TH. W. ENGELMANN, te *Utrecht.*

J. R. T. ORTT, te *Haarlem.*

. . . .

. . . .

Rustende Leden.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden.*

J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage.*

R. VAN REES, te *Utrecht.*

G. J. MULDER, te *Bennekom.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java.*
P. J. MAIER, te *Batavia.*
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java.*

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs.*
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam.*
J. B. DUMAS, te *Parijs.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Ciney.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Berlijn.*
A. W. HOFMANN, te *Berlijn.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*
W. WEBER, te *Göttingen.*

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*
J. HOFFMANN, te *Leiden.*
C. LEEMANS, te *Leiden.*
T. ROORDA, te *Leiden.*
A. RUTGERS, te *Leiden.*
M. DE VRIES *), te *Leiden.*
W. G. BRILL, te *Utrecht.*
L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*
W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*
W. MOLL, te *Amsterdam.*
H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*
J. DE WAL, te *Leiden.*
J. DIRKS, te *Leeuwarden.*
C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*
J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*
L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*
W. J. KNOOP, te *'s Gravenhage.*
G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*
J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*
M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*
J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*
W. C. MEES, te *Amsterdam.*
N. BEETS, te *Utrecht.*
R. J. FRUIN, te *Leiden.*
B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*
J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*
A. KUENEN, te *Leiden.*
G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*
J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*
D. HARTING, te *Enkhuizen.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr. 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

S. VISSERING, te *Leiden.*
G. ACKER STRATINGH, te *Groningen.*
J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*
A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*
J. P. SIX, te *Amsterdam.*
P. J. VETH, te *Leiden.*
S. A. NABER, te *Amsterdam.*
TH. BORRET, te *Vogelensang.*
C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*
S. HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam.*
H. KERN, te *Leiden.*
J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*
J. T. BUYS, te *Leiden.*
J. A. FRUIN, te *Utrecht.*
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*
B. D. H. TELLEGEN, te *Groningen.*
B. H. C. K. VAN DER WIJCK, te *Groningen.*
E. VERWIJS, te *Leiden.*
M. J. DE GOEJE, te *Leiden.*
H. VAN HERWERDEN, te *Utrecht.*

Rustende Leden.

J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*
B. F. MATTHES, te *Makassar.*
J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*
H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Bali.*
A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*
K. F. HOLLE, te *Garoet* (*Preanger Regentsch.*).
H. D. LEVYSSOHN NORMAN, te *Batavia.*
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs.*
H. L. FLEISCHER, te *Leipzig.*
F. GUIZOT, te *Parijs.*
L. P. GACHARD, te *Brussel.*
C. R. LEPSIUS, te *Berlijn.*
J. N. MADVIG, te *Koppenhagen.*
LEOPOLD RANKE, te *Berlijn.*
A. R. RANGABÉ, te *Athene.*
G. GROTE, te *Londen.*
J. ROULEZ, te *Gent.*
STANISLAS JULIEN, te *Parijs.*
C. LASSEN, te *Bonn.*
TH. MOMMSEN, te *Berlijn.*
H. C. RAWLINSON, te *Londen.*
A. THEINER, te *Rome.*
G. CONESTABILE, te *Perugia.*
J. LOTHROP MOTLEY, (tijdelijk) te *'s Gravenhage.*
F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône.*
H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey*, bij *Höxter.*
V. DURUY, te *Parijs.*

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.
Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Oct. 1856.
Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Dumas, (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 5 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.
Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.
Dijk, (C. M. van) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 21 Mrt. 1855.

E.

Elias, (P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Engelmann, (Th. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1870.
Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*, L. a. N. 6 April 1855.
Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 19 Febr. 1868. Overl. 2 Maart 1869.
d'Espine, (Baron A.) te *Aix*, in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.
Faure, (R. T. H. P. L. A. Boneval) te *Leiden*, L. a. L. 2 Mei 1868.
Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Junij 1856.
Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Fremery, (P. J. J. de) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Sept. 1855.
Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.
Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.
Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.
Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.
Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 30 Junij 1868. Overl. 31 Jan. 1870.
Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.
Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.
Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.
Goeje, (M. J. de) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.
Göppert, (H. R.) te *Breslau*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Dec. 1862. Overl. 28 April 1863.

Grinwis, (C. H. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.

Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.

Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.

Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.

Harting, (D.) te *Enkhuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Hasselt, (A. W. M. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Hasskarl, (J. L.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855.

Helmholtz, (H.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Herklots, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Herschel, (John F. W.) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.

Herwerden, (H. van) te *Utrecht*, L. a. L. 12 Mei 1870.

Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*, L a. L. 1 Mei 1858.

Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.

Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.

Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.

Hoffmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.

Hoffmann, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Hofmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Holle, (K. F.) te *Garoet* op *Java*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Holtius, (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.

Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L a N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman, (J. G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 22 Julij 1869.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864.

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Utrecht*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 25 Jan. 1868. Overl. 27 Febr. 1871.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L. J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 25 Aug. 1868.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Levyssohn Norman, (H. D.) te *Batavia*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Liebig, (J. von) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Lindenau, (B. A. von) te *Altenburg*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 21 Mei 1855.

Lobatto, (R.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1861. Overl. 9 Febr. 1866.

M.

Macaulay, (Th. Babington) te *Campdenhill* bij *Kensington*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 28 Dec. 1859.

Madvig, (J. N.) te *Koppenhagen*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Maier, (P. J.) te *Batavia*, C. a. N. 7 Mei 1861.

Matthes, (B. F.) te *Makassar*, C. a. L. 7 Mei 1861.

Matthes, (C. J.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Mees, Az., (G.) te *Rotterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Mees, (W. C.) te *Amsterdam*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Mesch, (A. H. van der Boon) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Millies, (H. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 26 Nov. 1868.

Milne Edwards, (H.) te *Parijs*, B. L. a. N. 5 Mei 1862.

Miquel, (F. A. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 26 Junij 1857, L. a. N. 8 Mei 1860. Overl. 23 Jan. 1871.

Mohl, (H. von) te *Tubingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Moll, (W.) te *Amsterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Mommsen, (Th.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Motley, (J. L.) te *'s Gravenhage*, B. L. a. L. 5 Mei 1862.

Mulder, (Cl.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Oct. 1866. Overl. 4 Mei 1867.

Mulder, (G. J.) te *Bennekom*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 28 Nov. 1868.

N.

Naber, (S. A.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Numan, (A.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 1 Sept. 1852.

Nijhoff, (Is. An.) te *Arnhem*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 20 Junij 1863.

O.

Omalius, (J. J. d') te *Ciney*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Oordt, (J. W. L. van) te *Rotterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Opzoomer, (C. W.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Ortt, (J. R. T.) te *Haarlem*, L. a. N. 12 Mei 1870.

Oudemans, Jr., (A. C.) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1869.

Oudemans, (C. A. J. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Oudemans, (J. A. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Owen, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden*, L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Athene*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.
Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Utrecht*, L. a. N. 1 Mei 1863.
Rawlinson, (H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.
Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866. Overl. 24 Mei 1868.
Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.
Regnault, (V.) te *Parijs*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.
Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.
Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.
Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Rost van Tonningen, (D. W.) te *Cheribon* (op *Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.
Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.
Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.
Rutgers, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.
Rijke, (P. L.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sande Lacoste, (C. M. van der) te *Amsterdam*, L. a. N. 3 Mei 1869.
Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Savigny, (F. von) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 25 Oct. 1861.
Schlegel, (H.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Scholten, (J. H.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.
Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 17 Dec. 1856.
Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.
Simons, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 17 Nov. 1868.
Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.
Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F. J.), te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Staring, (W. C. H.) op *Boekhorst* bij *Lochem*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Stratingh, (G. Acker) te *Groningen*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Stieltjes, (T. J.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.

Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Suringar, (W. F. R.), te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.

Swaving, (C.) *Buitenzorg* op *Java*, C. a. N. 23 Febr. 1855.

T.

Tellegen, (B. D. H.) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Temminck, (C. J.) te *Leiden*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.

Teysmann, (J. E.) te *Buitenzorg* (op *Java*), C. a. N. 8 Mei 1865.

Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.

Tuuk, (H. N. van der) op *Bali*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 12 Jan. 1865.

Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*, C. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.

Verloren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Verwijs, (E.) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Veth, (P. J.) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Virchow, (R.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Vissering, (S.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Vogelsang, (H.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.

Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 25 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.

Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

Wal, (J. de), te *Leiden*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Wassink, (G.) te *Batavia*, C. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 17 Oct. 1864.

Weber, (W.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 2 Mei 1868.

Willigen, (V. S. M. van der) te *Haarlem*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Winkel, (L. A. te) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861. Overl. 24 April 1868.

Wijck, (B. H. C. K. van der) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Hoogeschool te Leiden.
——————— Utrecht.
——————— Groningen.
Polytechnische school te Delft.
Athenæum te Amsterdam.
——————— Deventer.
Maatschappij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
——————— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
——————— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
——————— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
Genootschap (Teylers tweede), te Haarlem.
——————— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
——————— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
———————(Historisch), gevestigd te Utrecht.
——————— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

Genootschap (Provinciaal) van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde, te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST-INDIË.

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.

——— ——— de Médecine de Belgique, te Brussel.

Société Royale de Sciences, te Luik.

Willems-Fonds, te Gent.

Université Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.

Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.

Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.

Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, du Commerce et des Travaux Publics, te Parijs.

Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.

Académie Impériale de Médecine, te Parijs.

Société de Biologie, te Parijs.

Het Departement van Oorlog, te Parijs.

Bibliothèque Impériale, te Parijs.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Lyon.

Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.

——— Linnéenne, te Lyon.

——— ——— de Normandie, te Caen.

Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Caen.

Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.

Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

——— de Législation, te Toulouse

——— Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.

——— des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.

Genootschap (Provinciaal) van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde, te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST-INDIË.

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.

——— ——— de Médecine de Belgique, te Brussel.

Société Royale de Sciences, te Luik.

Willems-Fonds, te Gent.

Université Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.

Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.

Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.

Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, du Commerce et des Travaux Publics, te Parijs.

Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.

Académie Impériale de Médecine, te Parijs.

Société de Biologie, te Parijs.

Het Departement van Oorlog, te Parijs.

Bibliothèque Impériale, te Parijs.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Lyon.

Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.

——— Linnéenne, te Lyon.

——— ——— de Normandie, te Caen.

Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Caen.

Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.

Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

——— de Législation, te Toulouse

——— Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.

——— des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.

Société d'Agriculture et d'Industrie agricole de la Côte d'or, te Dijon.

Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.

——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.

——— Impériale de Savoie, te Chambéry.

——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts), te Nancy.

——— d'Emulation, te Kamerrijk.

Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.

——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.

——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.

——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.

——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.

——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.

——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.

——— ——— Naturelles, te Straasburg.

——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.

——— ——— de la Morinie, te St. Omer.

——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.

——— botanique de France, te Parijs.

ITALIË.

Accademia Reale dei Nuovi Lincei, te Rome.

——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.

R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.

Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.

Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.

——— Reale delle Scienze, te Napels.

Consiglio di perfezzionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

Archivio per l'Antropologia e la Etnologia, te Florence.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid.
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
—— Observatory, te Greenwich.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen.
East-India Company, te Londen.
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Irish Academy, te Dublin.
—— Dublin Society, te Dublin.
—— Catholic University of Ireland, te Dublin.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Natural History Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne.
Meteorological Committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass).

State-Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Sciences, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
Department of Agriculture of the U. S. of America, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
Chicago Academy of Sciences, te Chicago (Ill).
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Sociedad de Ciencias fisicas y naturales de Carácas, te Cáracas (Venezuela).
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon-General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologische Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen.
Zoologisch böhmische Gesellschaft, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Königlich-böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Gratz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Gratz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft, te Dantzig.
Naturforschende Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.
Naturhistorischer Verein der preussischen Rheinlande u. Westphalens, te Bonn.
Naturforschende Gesellschaft, te Halle.
Naturwissenschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te Halle.
Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.
Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier.
Die Philomathie, te Neisse.
Universiteit, te Greifswald.
Verein für Naturkunde, te Fulda.
Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Gesammt-Verein des deutschen Geschichts- und Alterthumsvereines, te Hannover.
Naturforschende Gesellschaft, te Emden.
Verein für Naturkunde, te Cassel.
Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissenschaften, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften, te Hanau.
Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.
Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a/M.
Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

SAXEN.

K. K. Leopoldinisch Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher, te Dresden.
Königlich sächsische Gesellschaft, te Leipzig.
Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.

Astronomische Gesellschaft, te Leipzig.
Verein für Erdkunda, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geographische Anstalt, te Gotha.

WÜRTTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.
Bibliothèque Royale, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
K. Hof- und Staatsbibliothek, te Munchen.
Physikalisch-medicinische Gesellschaft, te Würzburg.
Naturhistorischer Verein, te Augsburg.
Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.
Germanisches National-Museum, te Neurenberg.
Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

LUXEMBURG.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

BREMEN.

Naturforschender Verein, te Bremen.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.
——— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.
——— Bernoise pour les Sciences Naturelles, te Bern.
——— Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.

RUSLAND.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage, te St Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Géographique de Russie, te St. Petersburg.
Jardin Impérial Botanique, te St. Petersburg.
Société Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforscher-Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein, te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiana.
——— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
——— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientiarum, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

VRIJDOM VAN BRIEFPORT.

Ten opzigte van het genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H.H. leden der Academie te doen opmerken, dat de brieven, onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden, aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Academie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI IN ANNUM MDCCCLXXI.

Duo tantum carmina, quae de praemio certarent, ante Kal. Ian. huius anni Academiae missa sunt, de quibus in conventu publico ordinis literarii die XIII m. Martii ita iudicatum est:

Primum, quod inscribitur *Carmen seculare memoriae Serenissimae Dominae, Mariae Theresiae — sacrum* cet. quo celebratur illa princeps quod Universitatem Tyrnavia Budam transtulit et collegio medico auxit, nec argumento nec forma commendatur iisque vitiis laborat, ut nulla eius ratio haberi possit.

Longe ei praestat alterum, carmen heroicum, *Sibylla* inscriptum et lemmate Vergiliano *„His ego nec metas rerum nec tempora pono"* munitum. Poeta pulcris versibus fecit Sibyllam Cumanam praedicentem fata urbis Romae cum antiquo tempore futura, tum postquam novus rerum ordo per puriorem Dei cultum natus erit. Ita carmen sponte in duas partes dividitur, quarum prior LXIII versibus constans egregie ornata est. Sed pulchro exordio minime respondet exitus, intra XXII versus inclusus, qui iustam lectorum exspectationem destituit. Itaque neutri carmini praemium decernendum censuerunt iudices, schedulaeque obsignatae in ignem coniectae sunt.

Ex legibus legati HOEUFFTIANI iam novum certamen iisdem conditionibus atque superiora indicitur, roganturque poetae ut carmina Latina nitide scripta suis sumptibus ante Kal. Ian. anni MDCCCXXII mittere velint ad virum Cl. I. C. G. BOOT, Ord. lit. acta curantem.

Singula carmina versibus minimum L elaborata, non aliunde translata, nec prius edita aut argumenti privati munienda sunt aliquo lemmate, quod idem inscribendum est schedulae obsignatae, quae nomen patriamque poetae contineat.

Mense Martio anni proximi de carminibus Academiae oblatis iudicium promulgabitur. Praemium victoris erit numus aureus CXX florenorum, eiusque carmen et si quae praeterea satis placebunt sumptibus e legato HOEUFFTIANO erogandis edentur.

Amstelodami, C. W. OPZOOMER,
Kal. April. MDCCCLXXI. *Ord. Praeses.*

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 22sten April 1871.

Ik heb de eer U te noodigen op Saturdag den 29sten April e. k. des morgens te Elf uren en Dertig minuten, tot eene VEREENIGDE VERGADERING van de *beide Afdeelingen der Academie*, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. J. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-Verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris over het jaar 1870—1871, en Rapport van de Heeren

H. J. Koenen, W. C. Mees, P. J. van Kerckhoff en J. van Geuns, door de twee Afdeelingen der Academie in Commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Raming van Ontvangsten en Uitgaven over 1871—1872.

4°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag der waarnemende Commissie: *Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.*
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

5°. Verslag van de Charter-Commissie.

6°. Verslag aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

7°. Verwisseling van den voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 29sten APRIL 1871, DES MORGENS
TE HALF TWAALF UREN.

Algemeene Voorzitter . . C. W. OPZOOMER.
Algemeene Secretaris. . . C. J. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: W. MOLL, D. BIERENS DE HAAN, A. H. VAN DER BOON MESCH, A. HEYNSIUS, G. DE VRIES, AZ., TH. BORRET, G. MEES, AZ., L. COHEN STUART, H. VOGELSANG, J. A. BOOGAARD, C. LEEMANS, E. VERWIJS, G. F. W. BAEHR, W. N. ROSE, E. H. VON BAUMHAUER, S. A. NABER. J. P. SIX, J. R. T. ORTT, F. J. STAMKART, P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, H. J. KOENEN, J. C. G. BOOT, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, G. VAN DIESEN, TH. W. ENGELMANN, F. C. DONDERS, N. BEETS, C. A. J. A. OUDEMANS, J. VAN GEUNS.

I.

De Secretaris draagt het door hem ontworpen Verslag voor van den staat en de werkzaamheden der Academie, aldus luidende:

SIRE!

Wederom heeft de Koninklijke Akademie van Wetenschappen de eer, Uwer Majesteit het Verslag aan te bieden van hare verrigtingen gedurende een afgeloopen jaar, 1870/71. Zij vleit zich, daarin het bewijs te leveren, dat hare instelling aan het doel blijft beantwoorden.

Ditmaal had zij geen andere opdragt van Regeringswege te vervullen dan de voortzetting en voltooijing van de vergelijking der normaalstaaf van Repsold's basis-meettoestel voor de geographische dienst in Neêrlandsch-Indië bestemd, en waarvan thans de verzending wordt voorbereid.

De Commissie voor de daling van Neêrlands bodem wijdt voortdurend hare aandacht aan de geregeld gedane en naar een vast plan berekende waarnemingen van waterhoogten, die op dat gewigtig vraagpunt, zoo zij vertrouwt, eenmaal licht zullen werpen.

De Charter-Commissie zal eerstdaags eene nieuwe aflevering van het oorkondenboek de pers doen verlaten, bevattende de Charters van 1274 tot in 1285; met nog twee volgende afleveringen is dan de eerste afdeeling van het werk voltooid.

De Commissie belast met het opsporen en bewaren van de overblijfsels der Oude Vaderlandsche Kunst, ofschoon bij haar besluit volhardend om haar mandaat neder te leggen, ging voort met de aanhangige zaken tot een eind te brengen. Zij betreurt het zeer, dat haar voorstel, door het Bestuur der Academie aan den Minister van Binnenlandsche Zaken onderworpen, tot benoeming eener Rijkscommissie, die haar verving, niet tot den gehoopten maatregel heeft mogen leiden.

In de maandelijksche vergaderingen der Afdeeling aan de *Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen*

gewijd, ontbrak het niet aan belangrijke mededeelingen. De bijdragen betroffen de Grieksche en Latijnsche taal- en letterkunde, de geschiedenis met hare hulpwetenschappen en de wijsbegeerte.

Het jongst benoemde lid der Afdeeling, de Heer VAN HERWERDEN, leverde twee bijdragen tot verklaring en critiek der *Karakterschetsen van Theophrastus* (*Versl. en Med.* N. R. Dl. I, blz. 242) en de Heer BOOT insgelijks twee bijdragen tot verklaring en critiek van *Cicero's brieven* en van een hoofdstuk van GELLIUS (blz. 173). Dezelfde toonde bij eene andere gelegenheid de mogelijkheid en wenschelijkheid aan, om van de gedichten van NIC. HEINSIUS eene verbeterde uitgave te leveren (blz. 327).

De Heer KERN sprak over *Indische theorieën omtrent de standenverdeeling*, welk stuk voor het IIde Deel der *Versl. en Med.* bestemd is; de Heer VETH, over de *Zakah* (*djakat*), eene belasting in Mohammedaansche landen; de Heer LINTELO DE GEER over *het door de Romeinsche regtsgeleerden gegeven onderwijs* (Dl. I, blz. 147). Aan vroegere bijdragen van de Heeren MOLL en LEEMANS sloot zich de bijdrage van den Heer VERWIJS aan tot de kennis van *het bijgeloof in de Nederlanden*.

Op het gebied der vaderlandsche geschiedenis bewoog zich de beschouwing van den Heer BRILL van den *grond der achterdocht tegen den Hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel* (blz. 206) en een door den Heer G. MEES Az. medegedeeld vertoog van wijlen Mr. W. C. ACKERSDIJCK *over het billijke of onbillijke der klagten van de voormalige generaliteitslanden*.

De numismatiek vond een woordvoerder in den Heer SIX, die over de *Munten van steden in het Syrische rijk* handelde, de archaeologie in den Heer LEEMANS, die de aandacht vestigde op de *Merkwaardige muurschilderingen in de kerk der Hervormde gemeente te Bathmen*, waarvan de teekeningen door den Heer KLEIJN vervaardigd, met eene toelichting van den Heer LEEMANS, weldra door de Academie uitgegeven zullen worden. Bij eene andere gelegenheid sprak hetzelfde lid over eene *oude Kano in Drenthe ontdekt* (blz. 336) en over een in dit jaar aan het strand bij Walcheren gevonden *Nehalennia-*

steen. De Heer VAN DER WIJCK deelde eene verhandeling mede *Over het verband tusschen ziel en ligchaam*, welke echter niet voor de werken der Academie werd aangeboden.

Een brief eindelijk van de Directie van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen met bijgevoegde *afdrukken van Kawi-oorkonden* gaf aanleiding tot onderzoek en briefwisseling met dat Genootschap, waaraan de Afdeeling de uitgave dier merkwaardige stukken besloot over te laten.

Van de Leden der Afdeeling voor de *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen* leverden, op zuiver en toegepast wiskundig gebied, de Heer BIERENS DE HAAN eene 11de Bijdrage tot de *Theorie der bepaalde Integralen* (*Versl. en Meded.*, Dl. V, blz. 65); de Heer BAEHR eene uitvoerige beschouwing der *Beweging van het oog* (blz. 273); de Heer GRINWIS eene bijdrage tot de *Theorie der electro-dynamische potentiaal* (blz. 208); voorts de Heer P. VAN GEER, door geen titel aan de Academie verbonden, een opstel over de *Beweging van een zwaar ligchaam om een vast punt* (blz. 143).

Van algemeen natuurkundigen aard was de bespreking door den Heer VAN DER WILLIGEN van de *Constitutie van staven, die aan langdurige trillingen hebben blootgestaan*, van den *Invloed van beweging op de deviatie van diffractielicht* en van de gepastheid van 't *Gebruik der golfslengte van het natriumlicht tot maat* tegen mogelijke bedenkingen verdedigd; evenzoo het *Voorstel* van den Heer STAMKART *ter digtheidsbepaling eener vloeistof in eene besloten ruimte met behulp van magneten* (blz. 175), gelijk mede het *Onderzoek*, waarmede de Heer J. BOSSCHA JR. zich bezig hield, *naar den gang der door den Heer* REGNAULT *gebezigde Thermometers*, bij het vaststellen der betrekking tusschen temperatuur en spanning van verzadigden waterdamp (blz. 332).

Hieraan sluiten zich geleidelijk aan een verslag van den Heer VOGELSANG van de *Intermitterende strooming van eenen put bij Delft*, die water en brandbaar gas opgaf (blz. 239) en twee mededeelingen van den Heer VAN DIESEN, waarvan de eene den *Toestand van het ijs bij de brug over de Waal bij Zalt-Bommel* betrof (zie Proces-Verbaal der zitting van 28 Januarij

1871), de andere resultaten van proefnemingen bevatte op den *Wederstand van ijs tegen verbrijzeling*, door den Heer ZIEGENHIRT VON ROSENTHAL in het werk gesteld (*Versl. en Meded.*, Dl. V, blz. 325).

De Heer BUYS BALLOT trad op als vertegenwoordiger der meteorologie, en beredeneerde: in hoe verre de waarnemingen reeds een overzigt veroorloven van de *Temperatuurwisseling der geheele aarde in den loop van het jaar*. De *Meteoriten* werden ter sprake gebragt door den Heer VON BAUMHAUER, die betoogde, dat de algemeen gevolgde methode van chemische analyse dezer cosmische stoffen tot geen bevredigend resultaat konde voeren, en een anderen weg daartoe aanwees, waarin de Heer VOGELSANG aanleiding vond te spreken over de *Moeijelijkheid* ook van eene *mineralogische analyse* dier ligchamen. Tot hetzelfde onderwerp had betrekking een opstel van den Heer VON BAUMHAUER over de *Olivin uit de Pallas-ijzermassa* (blz. 362) en eene mededeeling de resultaten betreffende zijner *Analyse van eenen in de Dessa Tjabé, Residentie Rembang, gevallen meteoorsteen*. Dit doet ons gereedelijk denken aan den grooten hemelbol, tot wiens gebied ook die raadselachtige massa's schijnen te behooren, onze zon. De Heer J. A. C. OUDEMANS te Batavia gaf den wensch te kennen, om met behoorlijke middelen te worden toegerust ter doelmatige waarneming van de aanstaande totale zoneclips van 12 December 1871, en Uwer Majesteits Regering stelde daartoe goedgunstiglijk een voldoend bedrag beschikbaar. 't Is te hopen, dat de tijdsomstandigheden de levering der noodige en terstond bestelde instrumenten niet zullen vertragen, opdat zij vroeg genoeg de plaats hunner bestemming bereiken.

Om op de scheikunde terug te komen, de Heer VAN KERCKHOFF leverde twee bijdragen, te weten eene *Analyse van eenige glassoorten voor optisch gebruik* (blz. 181), en eene tweede *Over langzame verbranding*; de Heer VON BAUMHAUER eene *Over de scheiding van ijzer van nickel en kobalt* (blz. 266); de Heer VAN DER BOON MESCH sprak over de *Vorming en zamenstelling van hoogst zeldzame niersteenen*; later: *Over de verschillende middelen ter bepaling van de physiologische waarde der voeder-*

stoffen; terwijl van den Heer Dr. F. W. Krecke, door geen titel aan de Academie verbonden, een arbeid werd aangenomen over de *Dissociatie van oplossingen van Chloridum Ferri* (blz. 188).

In het vak der toxicologie leverde de Heer van Hasselt schriftelijk zijne vroegere *Bijdrage* in *tot de kennis der Africaansche pijlvergiften.*

De physiologie vond drie vertegenwoordigers in de Heeren Engelmann, Heynsius en Donders. De eerste sprak over de *Peristaltische beweging van het darmkanaal en de analoog gebouwde organen* (Proces-Verbaal, Verg. 25 Junij 1870), bij eene andere gelegenheid over *Contractiën van het klierepithelium onder den invloed van het zenuwstelsel,* en zeer onlangs *Over merkwaardige bewegingsverschijnselen in de zenuwvezels bij prikkeling met electrische inductieslagen.* De Heer Heynsius handelde over de *Kleurstoffen, die in de gal voorkomen* (Proces-Verbaal, Verg. 26 Nov. 1870) en in eene latere bijeenkomst *over Bilicyanine en Choleteline als oxydatieproducten dier kleurstoffen.* De Heer Donders sprak over de *Raddraaijing van het oog bij zijdelingsche overhelling van het hoofd* (Proces-Verbaal, 28 Januarij en 28 April 1871) en bood bijdragen aan voor de *Versl. en Meded. Over de werking van den constanten stroom op den nervus vagus* (Dl. V, blz. 80) en over de *Projectie der gezigtsverschijnselen naar de rigtingslijnen van het oog.*

Op het gebied der natuurhistorische wetenschappen zijn te vermelden, in het vak der botanie, eene mededeeling van den Heer C. A. J. A. Oudemans, bevattende uitkomsten van onderzoek naar de *Veranderingen, welke de bladeren der roode aalbes in hun weefsel ondergaan, als zij door bladluizen bezocht worden* (Proces-Verbaal, 25 Junij 1870); voorts een later aangeboden opstel over de kennis van den *Microscopischen bouw der kinabasten* (Dl. V, blz. 345). Van de hand van den Heer Miquel kwam nog in eene *Enumeratio Piperacearum in Brasilia a Docto. Regnell detectarum* (blz. 230). De Heer Suringar deed verslag der aanvankelijke resultaten van een onderzoek omtrent het *Ontstaan der harsen in de planten,* door den Heer Franchimont ondernomen (Proces-Verbaal, 26 Nov.

1870). De Heer VAN DER SANDE LACOSTE eindelijk bood eene verhandeling voor de werken in 4° aan, die daarin zal worden opgenomen, getiteld: *Species novae vel ineditae muscorum Archipelagi Indici.*

De zoölogie had woordvoerders in de Heeren HERKLOTS en P. HARTING. Eerstgenoemde besprak de *Groep der commensalen*, door den Heer VAN BENEDEN van de *parasiten* afgescheiden (Proces-Verbaal, 24 Dec. 1870); laatstgemelde handelde over *Kunstmatige coccolithen* (Proces-Verbaal, 25 Maart 1871) en leverde voor de *Versl. en Meded.* eene *Beschouwing van de uitbreiding der zoölogische kennis, gegrond op vergelijking van vroegere of latere stelsels* (blz. 252), voorts een ontwerp van een nieuw *Stelsel van zoölogische nomenclatuur* (blz. 311) en een opstel *Over de geschiedenis en de vorderingen van de oplossing van 't vraagstuk naar 's menschen oorsprong*, met uitweiding in de verdiensten van wijlen Dr. J. E. DOORNIK en diens aandeel in de ontwikkelingshypothese (blz. 367).

Hieraan sluit zich gevoegelijk de mededeeling van den Heer BOOGAARD op anthropologisch terrein aan: over de *Asymmetrie van den menschelijken schedel* (Proces-Verbaal, 25 Junij 1870).

Tot de geschiedenis eindelijk der wetenschap behoort eene van buiten de Academie door den Heer P. A. LEUPE, tijdelijk ambtenaar bij het Rijks-archief, aangeboden en voor de werken in 4° bestemde verhandeling *Over Rumphius.*

De Commissie ter beoordeeling van ingezonden Latijnsche prijsverzen heeft geen der twee gedichten, die ditmaal ingekomen waren, der bekrooning met het eermetaal van HOEUFFT, noch der uitgave waardig gekeurd. De ten vorige jare bekroonde *Urania* van den Heer P. ESSEIVA zag sedert het licht.

Hiermede, Sire! zijn in het kort zamengevat de werkzaamheden der Academie gedurende het verstreken jaar, waaraan dit nog alleen valt toe te voegen: dat, behalve het *Jaarboek*, waarin aan de nagedachtenis van CONRAD en J. W. ERMERINS

door de Heeren VAN OORDT en MATTHES eene welverdiende hulde werd gebragt, van de Afdeeling Letterkunde zijn verschenen de verhandeling van den Heer FRANCKEN: *Coniectanea critica in C. Lucilii Satirarum decadem secundam et tertiam,* alsmede het tweede en derde stuk van het Iste Deel der *Versl. en Meded.,* Nieuwe Reeks; van de Afdeeling Natuurkunde: de verhandeling van den Heer BLEEKER, *Sur les Cyprinoïdes de Chine,* alsmede het derde Stuk van het IVde Deel en het geheele Vde Deel van de *Versl. en Meded.,* Nieuwe Reeks.

De Academie had den dood te betreuren van drie rustende Leden, de Heeren G. H. M. DELPRAT, in weêrwil van zijn hoogen leeftijd nog vol ijver om zijne rijke gaven aan de letterkunde en geschiedenis dienstbaar te maken, D. J. STORM BUYSING en G. A. VAN KERKWIJK, die, bij gezondheid en vermogens, Neêrlands roem in wetenschappen met eere handhaafden, en van één gewoon lid, den Heer F. A. W. MIQUEL, te midden van zijne alom erkende, onvermoeide en uitnemende werkzaamheid in de studie der natuur aan 't Vaderland ontvallen.

Te meer welkom is ons de bekrachtiging door Uwe Majesteit van de door ons geschiede keuzen tot gewone leden van de Heeren H. VAN HERWERDEN, TH. W. ENGELMANN, beiden te Utrecht, en J. R. T. ORTT te Haarlem.

De Academie blijft zich in de bescherming Uwer Majesteit aanbevelen.

Uit haren naam:

De Algemeene Secretaris

C. J. MATTHES.

Het voorgelezen ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het Verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

II.

Alsnu legt de Algemeene Secretaris, in overeenstemming met Art. 12 van het Organiek Reglement, de Rekening en Verantwoording over van zijn geldelijk beheer, loopende van 1°. April 1870 tot ult° Maart 1871.

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, van primo April 1870 tot ultimo Maart 1871 gehouden beheer, volgens Art. 12 van het Organiek Reglement en § 30 en § 37 van het Reglement van Orde, goedgekeurd in de Algemeene Vergadering der maand April 1871.

Ontvangsten.

Saldo op nieuwe rekening.		*f* 2417.18
Subsidie vier quartalen elk à *f* 3500.—	*f* 14000.—	
Af zegel en leges	〃 1.52	
		〃 13998.48
Van den Heer C. G. van der Post volgens Rekening-Courant.		〃 181.65
	Totaal	*f* 16597.31

Uitgaven.

1. Reis- en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Letterkundige Afdeeling.	*f* 1586.—	
Natuurkundige 〃	〃 1451.—	
		f 3037.—
	Transporteere	*f* 3037.—

per Transport *f* 3037.—

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris. . . .	*f* 1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling.	〃 500.—		
〃 Klerk 9/m.	〃 750.—		
〃 Custos	〃 800.—		
Gratificatie Kinderen van van der Haas.	〃 50.—		
〃 Greeve	〃 150.—		
		f	3250.—

3. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor berekenen van Tabellen	*f*	90.—

4. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans . . .	*f* 150.—		
〃 〃 〃 〃 〃 . . .	〃 200.—		
〃 〃 〃 〃 〃 . . .	〃 93.55[5]		
		f	443.55[5]

5. Onkosten der Commissie voor de uitgave van het Charterboek.

Rekening van F. Muller		*f* 135.—		
〃 〃 den Heer L. Ph. C. van den Bergh.		〃 7.45[5]		
		f 142.45[5]		
Af verkoop van 12 Exempl. Oorkondenboek. 1 Afd. Dl. II, 1 à *f* 2.70 —	*f* 32.40			
1 Exempl. voor zoo ver compleet.	〃 10.70			
		f 43.10		
			f	99.35[5]

6. Onkosten der Commissie voor Standaardmeter en Kilogram.

Rekening van Snater, Schilder	*f* 2.10		
〃 〃 Greeve, Vergg. Vrachten, enz.	〃 43.30		
		f	45.40

Transporteere *f* 6965.31

per Transport		*f* 6965.31

7. Onkosten van Vergaderingen.

Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend		*f* 284.40

8. Kleine Drukloonen.

Rekening van Vissers.	*f* 207.50	
〃 〃 Reimeringer.	〃 86.—	
		f 293.50

9. Bureau.

Rekening van Westerman.	*f* 20.45	
〃 〃 Reimeringer	〃 73.25	
〃 〃 Eichhorn	〃 7.20	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 52.10	
		f 153.—

10. Expeditie, Vrachten ens.

Rekening van v. d. Wouden en Luber, Cargadoors.	*f* 138.45	
Rekening van Luchtenberg, timmerman. .	〃 36.29	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 221.61^5	
		f 396.35^5

11. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout.	*f* 155.80	
〃 〃 Verdonck, steenkolen. . .	〃 48.35	
〃 〃 Osterhaus, smid.	〃 56.30	
〃 〃 Beltrami, schoorsteenveger.	〃 12.—	
〃 〃 v. d. Vliet, duinwater. . . .	〃 15.25	
〃 〃 Eigenhuis, tuinman . . .	〃 20.—	
〃 〃 Personeele belasting . . .	〃 59.11^5	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 413.30	
		f 780.11^5
Transporteere		*f* 8872.68

per Transport *f* 8872.68

12. Mobilair.

Rekening van v. d. Pek en Bauschultze, behangers	*f* 37.45	
Rekening van Luchtenberg, timmerman . .	// 5.95	
// // // // . .	// 4.06	
// // den Ouden, kastenmaker . .	// 22.90	
// // Snater, schilder	// 12.60	
// // Kernekamp, naaister. . . .	// 31.30	
		f 114.26

13. Uitgave van Werken.

Verhandelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	*f* 344.50	
// // v. d. Post, innaaijen, Lett. Afd. . .	// 28.—	
// // de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	// 296.75	
// // de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	// 298.50	
// // v. d. Post, innaaijen, Nat. Afd. . .	// 41.—	
// // Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	// 770.—	
		f 1778.75

Verslagen en Mededeelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	*f* 189.—
// // de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	// 176.—
// // de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	// 233.—
// // v. d. Post, innaaijen, Lett. Afd. . . .	// 125.37[5]
// // Hooiberg, Lithog. Lett. Afd.	// 62.50
Transporteere	*f* 785.87[5]

Transporteere *f* 1778. 75

Transporteere *f* 8986.94

per Transport *f* 8986.94

per Transport *f* 1778.75

per Transport *f* 785.87^5

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 250.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 393.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 295.50
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Nat. Afd. . .	〃 61.25
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Nat. Afd. . .	〃 108.50
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	〃 77.50
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	〃 25.—
〃 〃 v. d. Weijer, Lith., Nat. Afd.	〃 66.—
〃 〃 v. d. Weijer, Lith., Nat. Afd.	〃 12.—
〃 〃 Zurcher, Lithogr., Nat. Afd.	〃 19.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Jaarboek.	〃 280.—
〃 〃 Vissers, Jaarboek.	〃 10.50
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Jaarboek . .	〃 56.25
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 52.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 78.—
〃 〃 den Heer Laurent.	〃 100.—
Assurantie boekwerken bij v. d. Post	〃 7.—

f 2677.37^5

f 4456.12^5

Transporteere *f* 13443.06^5

per Transport *f* 18443.06[5]

14. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post	*f* 79.12[5]			
〃 〃 Caarelsen	〃 72.60			
〃 〃 Noordendorp	〃 3.70			
〃 〃 F. Muller	〃 10.10			
〃 〃 van Kampen	〃 63.70			
〃 〃 van Bakkenes	〃 21.15			
〃 〃 Schouten	〃 17.40			
〃 〃 Quaritch	〃 62.79			
〃 〃 Schmidt	〃 81.85			
〃 〃 Baer	〃 9.40			
		f 421.81[5]		

Inbinden enz.

Rekening van Eichhorn	*f* 138.65			
〃 〃 〃	〃 142.20			
〃 〃 〃	〃 153.—			
〃 〃 〃	〃 165.55			
〃 〃 〃	〃 28.—			
〃 〃 Luchtenberg	〃 1.42			
Assurantie	〃 37.50			
		f 666.32		
			f	1088.13[5]

15. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante	*f* 8.75		
〃 〃 den Heer Matthes	〃 10.50		
Fooi bediende van Mr. W. v. Lennep	〃 2.50		
Reiskosten van de Vries (Alkmaar)	〃 5.—		
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos	〃 10.—		
		f	36.75
	Saldo op nieuwe rekening	〃	2029.36
	Totaal	*f*	16597.31

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1870/71, gehouden beheer van het LEGAAT VAN HOEUFFT.

ONTVANGSTEN.

Saldo van het jaar 1869/70.		*f* 980.60^{5}
6/m. Interest van *f* 37000.— $2\frac{1}{2}$ pCt. W. S	*f* 462.50	
Af 1 pCt. provisie en Saldobillet. . . .	〃 4.72^{5}	
		〃 457.77^{5}
6/m. Interest van *f* 37000.— $2\frac{1}{2}$ pCt. W. S.	*f* 462.50	
Af 1 pCt. provisie, Billet en Visa. . .	〃 4.97^{5}	
		〃 457.52^{5}
	Totaal	*f* 1895.90^{5}

UITGAVEN.

Rekening van S. C. Elion, graveur.		*f* 81.50
〃 Munt-Collegie, gouden medaille.		〃 122.27
Frankeeren van medaille, drukwerken, enz.		〃 4.96
Rekening van Vissers		〃 73.30
〃 〃 C. G. van der Post.		〃 58.46
Aankoop van *f* 2000.— Inschr. $2\frac{1}{2}$ pCt.		
Nat. W. S. à $52\frac{1}{4}$	*f* 1045.—	
Interest 3/2 d.	〃 12.78	
	f 1057.78	
Provisie	〃 2.50	
		〃 1060.28
Saldo op nieuwe rekening.		〃 495.13^{5}
	Totaal	*f* 1895.90^{5}

De Algemeene Secretaris leest vervolgens eene Memorie van Toelichting voor, van dezen inhoud:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

Aan de Rekening en Verantwoording, welke ik de eer heb over te leggen, wensch ik een enkel woord ter opheldering

toe te voegen. Zij sluit met een batig saldo van *f* 2029.36, of wel, als men de som die de Academie van het Ministerie van Koloniën thans te goed heeft, zegge *f* 708.89, daarbij optelt, van *f* 2738.25. Dit finantiëel bevredigend resultaat valt toe te schrijven vooreerst hieraan: dat slechts drie posten, *Onkosten van vergaderingen*, *Bureaukosten* en *Diverse uitgaven*, de raming met een naauw noemenswaard bedrag, te zamen *f* 25.34, hebben overschreden, en het debiet der werken weinig, niet meer dan *f* 18.35, daaronder is gebleven; terwijl vrij aanzienlijke sommen op onderscheiden posten minder in uitgaaf zijn geleden. Enkele van deze willen wij van wat nader bij beschouwen. De ontstentenis van den klerk gedurende een vierendeel jaars, door den dood van den Heer J. VAN DER HAAS, heeft gemaakt, niettegenstaande de milde vereffening met de achtergebleven kinderen van den overledene en eene billijke vergoeding aan den custos voor buitengewone diensten en schrijfwerk, dat de jaarwedden eene besparing opleveren van *f* 50. — De Commissie voor de daling van Neêrlands bodem heeft slechts de helft vereischt van hetgeen daarvoor uitgetrokken was, door mindere voortvarendheid van de berekenaars der waarnemingstabellen. Over hetgene de rekening der voormalige Commissie voor de Vaderlandsche Kunst overliet, had deze verlangd nog te beschikken ter belooning van een teekenaar; liet zulks echter aan het Bestuur over, dat daarin geen bezwaar zag, maar niet bij tijds daarvan kennis droeg; dit zal dus op het volgende jaar moeten worden overgebragt. De Charter-commissie heeft op verre na niet over het haar toegestane beschikt. Dat de expeditiekosten ruim *f* 100 hebben overgelaten, kan geen bevreemding wekken van wege de gestremde communicatie met Parijs. Dat er eindelijk op den post van Bibliotheek en Catalogus ruim *f* 900 overschoot, laat zich gereedelijk hieruit verklaren, dat de voltooijing en verdere uitgave van den Catalogus, ook door het tijdelijk verminderde personeel van de beambten der Academie, vertraging ondervond, waardoor geen onkosten van eenig belang tot dat doeleinde gevorderd werden; in een nieuwen jaarkring zal daarmede, zoo ik hoop, met kracht worden voortgegaan.

Wat de Rekening van het Legaat HOEUFFT aangaat, daaruit blijkt: dat, in weêrwil van de plaats gehad hebbende bekrooning, toch eene som van *f* 2000 nominaal Inschrijving op het Grootboek der Nationale $2\frac{1}{2}$ pCt. Werkelijke Schuld belegd heeft kunnen worden.

De Algemeene Secretaris.
C. J. MATTHES.

De Commissie door de beide Afdeelingen der Academie, naar luid van § 37 der Algemeene Bepalingen benoemd tot het nazien van vorenstaande Rekeningen met de daarbij behoorende bescheiden, brengt daarover het navolgend Rapport uit:

De ondergeteekende leden der Commissie door de beide afdeelingen onzer Akademie belast met het nazien der Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris, hebben zich van dien last gekweten door de vergelijking van gemelde Rekening met de justificatoire stukken en bescheiden, bij welk onderzoek hun is gebleken, dat zij door die stukken en bescheiden naar behooren is gedekt. Het is uwe Commissie voorgekomen, dat er in de overschrijding van de raming op de posten voor onkosten der vergaderingen, voor bureaukosten en diverse uitgaven geen bezwaar van gewicht tegen de goedkeuring door uwe vergadering aanwezig is, aangezien in andere opzichten door besparing van uitgaven aanmerkelijk mindere behoeften zich hebben doen gevoelen.

Ten aanzien der Rekening van het Legaat van HOEUFFT, blijkt het: dat, niettegenstaande de uitgaven door de bekrooning van een verdienstelijk latijnsch gedicht, eene som van tweeduizend gulden heeft kunnen worden belegd. Daar er in den loop van het tegenwoordige jaar geene bekrooning heeft kunnen plaats hebben, zal de vermeerdering van het kapitaal ditmaal nog veel aanzienlijker zijn.

Daar de verantwoording van het geldelijk beheer des Algemeenen Bestuurs tot geene bijzondere aanmerkingen heeft aanleiding gegeven, en de uitkomst uit een finantiëel oogpunt beschouwd als alleszins voldoende voorkomt, heeft uwe Commissie

de eer het voorstel te doen, van die verantwoording goed te keuren, den Algemeenen Secretaris voor zijn beleid dank te zeggen, en den Voorzitter te machtigen de Rekening te onderteekenen en een afschrift te zenden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De leden der Commissie:

(*Get.*) H. J. KOENEN.
W. C. MEES.
P. J. VAN KERCKHOFF.
J. VAN GEUNS.

III.

Vervolgens komt in behandeling een ontwerp van Begrooting van Inkomsten en Uitgaven, voor het nieuwe dienstjaar, loopende van 1°. April 1871 tot ult° Maart 1872; welke raming in dezer voege wordt vastgesteld:

Begrooting van Inkomsten en Uitgaven gaande van 1° April 1871 tot 1° April 1872.

ONTVANGSTEN.

1.	Gewone Subsidiën	*f*	13998.48
2.	Vermoedelijk debiet van werken.	〃	200.—
3.	Restitutie van Regeringswege etc.	〃	708.89
4.	Saldo in kas der vorige Rekening	〃	2029.36
	Totaal	*f*	16936.73

UITGAVEN.

1.	Reis- en verblijfkosten	*f*	3400.—
2.	Jaarwedden	〃	3300.—

WERKZAAMHEDEN VAN VERSCHILLENDE COMMISSIËN.

3.	Commissie voor de daling van Neêrlands bodem	*f*	180.—
4.	〃 voor de Vaderlandsche Kunst.	〃	500.—
	Transporteere	*f*	680.—

Transporteere *f* 6700.—

		Per Transport	*f* 6700.—
	Per Transport	*f* 680.—	
5.	Commissie voor de Uitgave van het Charterboek	" 300.—	
6.	" voor Standaard-meter en Kilogram	*Pro mem.*	
			" 980.—
7.	Onkosten der Vergaderingen		" 275.—
8.	Kleine Drukloonen		" 300.—
9.	Bureaukosten		" 150.—
10.	Expeditie.		" 500.—
11.	Huishoudelijke uitgaven		" 800.—
12.	Mobilair.		" 200.—
13.	Uitgave van werken.		" 5000.—
14.	Bibliotheek en Catalogus		" 2000.—
15.	Diverse uitgaven.		" 31.73
			f 16936.73

IV.

De voormalige Commissie *tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfselen van Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden* doet, bij monde van den Heer Leemans, mededeeling omtrent en uit het Verslag harer verrigtingen gedurende het verstreken jaar tot afdoening van loopende zaken. Bij vernieuwing blijkt hieruit hoezeer het te bejammeren is, dat de Commissie zich genoopt zag hare taak op te geven — te meer, daar het uitzigt op de instelling eener Rijkscommissie tot hare vervanging voor het oogenblik althans niet bestaat. Nadat toch in eene opzettelijk daartoe belegde Buitengewone Vereenigde Vergadering Rapport (zie Bijlage A) was uitgebragt door het vijftal leden wier voorlichting en raad was ingeroepen en, overeenkomstig hun advies, aan de Regering de wenschelijkheid was blootgelegd van het tot stand komen eener Rijkscommissie op den voet als in een vroeger Verslag aangegeven, werd daarop door den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken af-

wijzend beschikt (zie Bijlage B). Later meende het Bestuur der Academie op de zaak nog eens nader te mogen en te moeten aandringen; hetwelk echter met geen gunstiger gevolg geschiedde, blijkens een schrijven van het tegenwoordige Hoofd des Departements (zie Bijlage C). De Vergadering nam met leedwezen van een en ander kennis.

V.

De Algemeene Secretaris draagt alsnu het navolgend Verslag voor van de Commissie voor het Oorkondenboek.

Als naar gewoonte heeft uwe Commissie weder het genoegen een kort berigt over den voortgang der werkzaamheden tot voltooijing der eerste afdeeling van het Oorkondenboek, aan de Academie mede te deelen.

Bij het vorige verslag was de uitgave der stukken tot het jaar 1274 gevorderd. Sedert is de druk wel langzaam en ongeregeld, maar echter gestadig voortgegaan, en de Commissie heeft het genoegen te berigten, dat eerdaags eene nieuwe aflevering van dit werk het licht zal kunnen zien, bevattende de charters van 1274 tot in 1285; met nog twee volgende afleveringen zal deze afdeeling van het werk voltooid zijn.

Van gemeentebesturen en bijzondere personen ondervonden wij gereedelijk hulp en inlichting, waar die gevraagd werd, vooral heeft het gemeentebestuur van Dordrecht en dat van Schoonhoven aanspraak op onze dankbaarheid door de mededeeling van onuitgegeven oorkonden uit hunne archieven, die thans in onze verzameling zijn opgenomen; ook van de heeren provinciale archivarissen ontvingen wij bij voortdurend blijken van welwillende belangstelling.

Wat den meer of min belangrijken inhoud der opgenomen stukken aangaat, zal het niet noodig zijn daarover uit te weiden; toch meent uwe Commissie te mogen wijzen op een charter van 1283, hier voor het eerst uitgegeven, en waarin het oudste schriftelijke bewijs gevonden wordt voor het bestaan eener grafelijke maat te Dordrecht, ten tijde van graaf Floris V.

Voor de eerstvolgende aflevering is reeds een goed deel der kopij gereed gemaakt, hoewel sommige stukken nog uit verschillende archieven verwacht worden. Wij koesteren dus de hoop, dat ook het drukken van het vervolg geregeld zal kunnen voortgaan.

Uwe Commissie heeft in het afgeloopen jaar een gevoelig verlies geleden door het overlijden van een harer leden, den Heer Delprat. Ondanks zijne hooge jaren had hij steeds met den meesten ijver de belangen onzer onderneming trachten te bevorderen, daartoe persoonlijk onderscheidene archieven onderzocht, de moeite van het nazien der proeven gedeeld en zich zelfs met de zware taak belast om de noodige registers op het werk te vervaardigen. Door zijnen dood is die taak onvoltooid gebleven, en valt op de schouders der Commissie terug. Hoe lastig en veelomvattend die taak zij, uwe Commissie, in de volle overtuiging van het noodzakelijke daarvan, zal trachten ook daarin te voorzien, opdat het Oorkondenboek al dat nut moge stichten dat van zoodanig werk te verwachten is.

's Hage, Maart 1871.

Namens de Commissie:
L. Ph. C. VAN DEN BERGH.

VI.

Daarop wordt door den Algemeenen Secretaris Verslag uitgebragt over den staat van de Boekerij en het Munt- en Penningkabinet.

Hiervan valt ditmaal weinig te berigten. Wederom werd eene vrij aanzienlijke som besteed voor het zoo hoogst noodige inbinden van losse nommers van journalen, die anders ligt verloren konden gaan; de ruiling van wetenschappelijke geschriften met binnen- en buitenlandsche genootschappen en Academiën vermeerderde steeds, met uitzondering van het zoo vreesselijk geteisterde Frankrijk.

Het Munt- en Penningkabinet werd slechts met één medaille verrijkt, geslagen op het 250jarig bestaan der Remonstrantsche

Broederschap. De Heer W. J. DE VOOGT, wien de Academie grooten dank schuldig is voor de gedurende negen jaren aan hare collectie gewijde zorgen en moeite, zag zich door drukke bezigheden genoopt van het hem toebetrouwde beheer afstand te doen, hetwelk op uitnoodiging van het Bestuur voor het vervolg de Secretaris der Letterkundige Afdeeling, de Heer J. C. G. BOOT, welwillend op zich heeft genomen. Mogt hij zijne bemoeijing beloond zien door eene toenemende belangstelling in die verzameling, waaraan het tot dus ver maar al te zeer ontbrak.

VII.

Eindelijk heeft de verwisseling van den voorrang der Afdeelingen plaats, en sluit de Voorzitter de Vergadering.

BIJLAGE A.

Rapport uitgebragt in de Buitengewone Vereenigde Zitting van beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, op Saturdag 5 *November* 1870.

In de laatst gehouden Vereenigde Zitting der Academie gaf de Commissie *voor het opsporen, het behoud en het bekendmaken van Overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden* kennis: dat zij zich — om redenen in 't breede ontvouwd aan het slot van haar jongste verslag, dat afzonderlijk gedrukt en aan de leden rondgezonden is — genoopt zag, in het belang der haar toebetrouwde taak, haar mandaat neder te leggen, het aan de Academie overlatende, of men door het benoemen van nieuwe leden de Commissie wilde bestendigen, hetwelk zij

echter ontried, dan wel zou volstaan met de eischen te omschrijven en der Regering eerbiediglijk onder de aandacht te brengen, waaraan eene Rijks-Commissie had te beantwoorden, van welker instelling zij oordeelde dat eeniglijk en alleen in dezen heil was te verwachten.

Het groote verschil van meening dat zich daaromtrent in den boezem uwer vergadering openbaarde, leidde tot het benoemen eener Commissie, om hier van raad en voorlichting te dienen, welke Commissie thans de eer heeft Verslag uit te brengen van hare overleggingen en bemoeijingen.

1°. Stelde zij zich de vraag voor: mag men in billijkheid van de Heeren Leemans, Moll en Rose vergen, dat zij op hun genomen besluit, konde het zijn, nog terugkwamen? Als men de redenen nagaat die hen daartoe gebragt hebben, ware zulks onbescheiden te achten. Van den aanvang af, nu 9 à 10 jaren geleden, met onverpoosden ijver werkzaam, getroostten zij zich tallooze opofferingen van tijd en moeite, waarvoor zij niet dan schaars de voldoening mogten smaken, van eene laakbare verwaarloozing van hetgene kunstgevoel of vaderlandsche zin in eere behoorde te houden, te hebben voorkomen, verstoken als zij waren van genoegzame stoffelijke middelen, van de noodige magt, van den gehoopten steun en medewerking hunner landgenooten. In dat opzigt blijft der Academie niet anders overig, dan hun nogmaals hartelijk en opregtelijk dank te zeggen voor de door hen aangewende pogingen, waardoor naar eigen schatting wel is waar weinig, maar toch nog betrekkelijk veel is tot stand gebragt, de menigvuldige belemmeringen en bezwaren in aanmerking genomen waarmede zij te worstelen hadden.

2°. Kwam ter sprake het al of niet wenschelijke van de bestendiging der Commissie door benoeming van nieuwe leden. Onder het personeel der Academie is men het algemeen eens dat geen voldoend aantal leden te vinden is, dat met dezelfde oudheidkundige en technische kennis toegerust als de aftredenden, tijd en wijle genoeg heeft, om zich beschikbaar te stellen tot het opvatten der nedergelegde taak. En om buiten haren kring zich personen te annexeeren, daartoe mist de Academie

ten eenenmale de bevoegdheid, behalve dat het geen houding hebben zou, eene verpligting op zich te blijven nemen voor welker behoorlijke vervulling zij erkennen moest dat hare eigen krachten te kort schoten. Maar ook al konde zij onverhoopt slagen in het naar eisch voltallig maken der haar geheel ontvallen Commissie; de leemte bleef bestaan van gebrek aan stoffelijke middelen, gebrek aan magt. Wat het eerste toch aangaat: het afzonderen eener toelage als hier volstrekt gevorderd wordt, is der Academie bij haar bekrompen subsidie onmogeiijk — en hoe wanhopig het is, van 's Lands Bestuur voor de zoo weinig begunstigde Kon. Akademie extra-subsidiën aan te vragen, ook ten behoeve van werkzaamheden die Neêrlands roem op wetenschappelijk gebied het naast raken, daarvan getuigt hare geschiedenis. Voor het tweede is geen redmiddel hoegenaamd. Waar bede en aandrang vruchteloos blijken en een gebiedend woord noodzakelijk is, daar heeft de stem der Academie, of van eenig ligchaam dat van haar uitgaat, geen genoegzame klem.

Wat wil de Academie hier dan verder uitrigten, zonder personeel, zonder middelen, zonder magt? Men zegge niet, het strekt haar tot schande, eene schoone taak, die zij eens op zich nam, te laten varen. Heeft zij zich aanspraak verworven op grooten lof, van uit eigen beweging de volvoering dier taak te hebben beproefd, even loffelijk is het, ja pligtmatig, nu zij door eene rijpe ondervinding geleerd heeft dat de aanvaarde werkkring bij haar niet t'huis behoort, om zich door geen kleingeestig vastklampen aan eene vermeende eer te laten weêrhouden, van dien werkkring op te geven, ten einde eene behoorlijke behartiging daarvan niet te belemmeren, eene behartiging die, ook naar ónze bescheiden meening, op den weg ligt der Regering. Wij wenschen daarom

3o. het voorstel der Commissie te ondersteunen. Op 's Lands Regering alleen berust de verpligting, 's Lands Regering alleen bezit, behalve de middelen, ook de magt, om hier te doen wat gedaan behoort te worden. Mogt de Regering die verpligting ontkennen of van zich afwerpen, niet op de Academie, die gedaan heeft wát zij konde, maar op haar kwame de schande

neêr, van in het verhoeden en beteugelen van vandalismus achterlijk te blijven bij andere beschaafde natiën.

Wil zij zich echter van deze hare dure verpligting kwijten, dan mag zij geen halve maatregelen nemen, dan moet zij eene Rijks-Commissie in het leven roepen uit een voldoend aantal leden bestaande, toegerust met de noodige kennis ook op het gebied der kunst in meest uitgebreiden zin. De Secretaris behoorde goed bezoldigd te worden, als belast met de uitvoering der genomen besluiten en de behandeling der loopende zaken. *Allen* leden zouden reis- en verblijfkosten toegekend moeten worden, zoo voor hunne vergaderingen als voor persoonlijke onderzoekingen buiten hunne respective woonplaatsen. De Commissie moest het regt hebben, om onder den eenen of anderen titel, overal waar zulks noodig of nuttig bleek, medewerkers aan zich te verbinden, onbezoldigd ook, doch met schadeloosstelling voor onvermijdelijke onkosten. Zij zou voorts moeten kunnen beschikken over de goede diensten van een paar bekwame jonge bouwkundigen, door wie zij zich in loco kon laten vervangen, en aan wie men onder anderen konde opdragen het vervaardigen eener statistische lijst van alle nog bestaande overblijfsels van oude Vaderlandsche Kunst, vooral van gebouwen, gedenkteekens enz. Zij moest eindelijk gehouden zijn, de vruchten harer onderzoekingen in de uitgaaf van afbeeldingen van oude gebouwen en andere kunstwerken het licht te doen zien, waartoe zij over de noodige middelen behoorde te kunnen beschikken.

In dier voege is uwe Commissie het met de voorstellers eens, dat eeniglijk het doel dat men voor oogen heeft, bereikt zal kunnen worden, en in dien geest wenscht zij derhalve u te adviseeren dat de Academie zich tot de Regering zal wenden.

Vogelenzang, 11 Julij 1870.

G. MEES Az.
P. J. VETH.
L. COHEN STUART.
TH. BORRET.
C. J. MATTHES.

BIJLAGE B.

MINISTERIE
van
BINNENLANDSCHE ZAKEN.

N°. Litt. A.

5e AFDEELING.

ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

NOTA. ***Men gelieve bij het antwoord den datum, de letter het nommer en de afdeeling van dezen brief naauwkeurig aan te halen.***

's Gravenhage, 31 December 1870.

Naar aanleiding van het schrijven der Akademie, dd. 11 December jl., N°. 12, heb ik de eer ter harer kennis te brengen, dat tegen het „in het leven roepen eener Rijkscommissie „tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van over„blijfsels der Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden," overwegende bedenkingen bestaan, zoodat ik tot het verwezenlijken van dit denkbeeld althans op dit oogenblik niet zou kunnen medewerken.

Te meer zou ik er dus prijs opstellen, dat de Commissie der Akademie, die gedurende een tal van jaren met den meesten ijver en niet zonder goeden uitslag op dit gebied is werkzaam geweest en met de grootste bereidvaardigheid, zoo als gaarne door mij wordt verklaard, de Regering op haar verzoek heeft voorgelicht, kon goed vinden het haar door de Akademie gegeven mandaat niet neder te leggen.

Mogt zij evenwel daartoe niet kunnen besluiten, dan zal er voor de Regering niets anders overblijven dan er in te berusten en bij voorkomende gelegenheden de voorlichting van deskundigen uit of buiten de Akademie te verzoeken.

De Minister van Binnenlandsche Zaken
(*Get.*) FOCK.

BIJLAGE C.

MINISTERIE
van
BINNENLANDSCHE ZAKEN.

N°. 188.

5e AFDEELING.

ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

NOTA. *Men gelieve bij het antwoord den datum, de letter, het nommer en de afdeeling van dezen brief naauwkeurig aan te halen.*

's Gravenhage, 23 Maart 1871.

Naar aanleiding van het schrijven der Akademie, d° 6 dezer, heb ik kennis genomen van haren brief van 11 December jl., N°. 12. Tegen het instellen der verlangde Rijkscommissie is bedenking. De Commissie uit de Akademie, welke zich gedurende eenige jaren heeft belast met het opsporen van overblijfsels van oude Nederlandsche kunst enz. en met het doen van voorstellen dienaangaande, was inderdaad eene Rijkscommissie. Hebben, niettegenstaande haren grooten ijver en werkzame belangstelling, hare pogingen den gewenschten uitslag niet gehad, het is niet te verwachten, dat eene andere Rijkscommissie gelukkiger zal slagen.

Raadzaam schijnt het alzoo de taak voortaan aan de belangstelling van genootschappen en particulieren over te laten.

Voor zooveel dan bij onderzoek of aankoop hulp van de Regering noodig mogt worden bevonden, zal ik gaarne nagaan in hoeverre daaraan zij te voldoen.

De Minister van Staat en
van Binnenlandsche Zaken
(*Get.*) THORBECKE.

Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van de overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, over 1870 *tot* 1871.

Toen de Commissie in de jaarlijksche vereenigde Vergadering der beide Afdeelingen op 30 April des vorigen jaars, de redenen ontwikkeld had, die haar tot het besluit voerden, om, nadat zij gedurende een tiental jaren de haar opgedragen taak naar haar beste vermogen getracht had te volbrengen, haren lastbrief neder te leggen, meende zij aan het verlangen der Vergadering in zooverre te moeten toegeven, dat zij, in afwachting van de uitkomst van nadere overwegingen, en eene daaruit volgende beslissing der Akademie, zich met de afdoening der aanhangige en loopende of gedurende dien tijd nog inkomende zaken, bleef belasten. Ook na die beslissing in eene buitengewone vereenigde Vergadering, die op 5 November van het vorige jaar plaats had, en waarin bij het daar genomen besluit aan het verlangen der Commissie tot het erlangen van een eervol ontslag werd voldaan, en tevens vastgesteld, dat geene nieuwe Commissie benoemd, maar tot de voortzetting van de taak door eene Rijkscommissie aan de Hooge Regeering een voorstel zou geschieden, verklaarden hare leden zich nog bereid, om, met uitzigten op eene mogelijk gunstige beschikking, de tot dusver haar opgedragen belangen te behartigen; en zij ging daarmede voort, ook nadat die uitzigten geheel en al werden opgeheven.

Thans, gereed om rekenschap van haren arbeid aan hare lastgevers af te leggen, zou de Commissie eenigermate onder den schijn kunnen komen, dat zij welligt na hare opheffing op 5 November jl., stemmen uit het Doodenrijk deed spreken, en zouden hare handelingen gedurende haar leven, wilde men het bekende „de mortuis nil nisi bene" laten gelden, al op eene zeer toegevende beoordeeling aanspraak mogen maken. Maar haar over-

gebleven drietal leden handelde en handelt nog in zekeren zin ook als bevindvoerders eener nalatenschap, om den boedel op eenen effen voet te brengen, en zij moesten dus ook de zorg voor de op de nalatenschap nog rustende verpligtingen op zich nemen.

In die betrekking is de Commissie aan de vereenigde Vergadering rekenschap verschuldigd van hare handelingen gedurende het eindigend Akademiejaar, en zij is bereid die af te leggen, hopende, dat de goedkeuring op haar beheer haar evenmin door de Akademie zal onthouden worden, als vroeger, toen zij nog als eene werkelijk bestaande Commissie jaarlijks optrad tot verslag en verantwoording wegens hare bemoeijingen.

De Commissie hield slechts twee vergaderingen, op 5 November des vorigen jaars, vóór en na de op dienzelfden dag gehouden buitengewone vereenigde Vergadering, in het gebouw der Akademie, en op 24 April jl. insgelijks te Amsterdam, ten huize van haar medelid, den heer MOLL.

Van de ingekomen mededeelingen, teekeningen en andere stukken, werd in de vergaderingen der Letterkundige Afdeeling, geregeld eene schriftelijke opgaaf ten bureele overgelegd, die naderhand met de verslagen der vergaderingen in de *Staats-Courant* ter algemeene kennis werd gebragt. Met hulde aan de welwillende inzenders worden die verschillende bijdragen hier meer naauwkeurig omschreven.

Door tusschenkomst van het MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN, werden van het MINISTERIE VAN FINANCIËN, ontvangen: Exemplaren van *Bestekken* voor ontmantelingswerken van Breda, Bergen-op-Zoom en Venlo;

Photogrammen van het gesloopte bastion Duifhuis en Valkenberg te Breda, de Waterpoort, de Haagpoort van de buitenzijde gezien, twee van dezelfde poort, met de wachthuizen en een van dezelfde poort en de Courtine Prins Holland, alle te Breda; van het groote bomvrije arsenaal der voormalige Marinewerf van uitrusting, van de takelmagazijnen der voormalige Marinewerf, de groote kappen der voormalige Marinewerf van Scheepsbouw en van de kleine kappen dier werf te

Vlissingen; twee bouwkundige *teekeningen* van de gesloopte Boschpoort en de St. Pieterspoort te Maastricht; en een koperen *messenhecht*, benevens eenige koperen *munten*, bij de slooping der vestingwerken te Breda gevonden.

Van den heer G. J. Rink, predikant bij de Hervormde Gemeente te Bathmen bij Deventer, een koperen *gedenkpenning* op de opdragt van de orde van den kousenband aan Prins Maurits, in 1613 (van Loon, *Historipenn.*, Dl. II, blz. 87).

Van denzelfden heer Rink, *berigten* omtrent muurschilderingen, bij de verbouwing van de oude kerk te Bathmen ontdekt.

Van den heer van Alphen te Zalt-Bommel, *opgaaf* van een zestiental zilveren, Engelsche, Hessische, Beiersche, Spaansch-Brabantsche en andere Zuid-Nederlandsche, Noord-Nederlandsche, Nederlandsch-Indische munten en gedenkpenningen in zijn bezit.

Van den heer J. A. van Krieken, predikant bij de Hervormde Gemeente te Rijswijk, Gelderland, *berigten* omtrent muurschilderingen, bij de verbouwing der oude kerk aldaar, na de vroeger aan den dag gekomene, nog ontdekt.

Van de Directie der Registratie en domeinen in Limburg, *berigt* omtrent de aanstaande slooping van het fort Sint Pieter bij Maastricht.

Van den Burgemeester van Bovenkarspel, Noord-Holland, *berigt* omtrent de slooping van de kerk en pastorij der Roomsch-Katholieke Gemeente aldaar.

Van den Burgemeester van Wonseradeel, *berigt* omtrent de slooping van de kerk der Hervormde Gemeente te Idsegahuizen.

Van den heer J. C. Frederiks, te Oostkapelle, *berigt* omtrent oude Delftsche tegeltjes, uit de afbraak eener woning aldaar beschikbaar.

Van den heer A. Aldenhuysen te Volkel, onder Uden, Noord-Brabant, *berigt* en *schets* van eene oude gouden munt, eenen Spaanschen dubbelen pistolet, aldaar gevonden, en door eenen der geestelijken van het Udensche klooster aangekocht.

Van den heer J. J. Smits te Nijkerk op de Veluwe, *berigt*

omtrent muurschilderingen in het koor van de kerk der Hervormde Gemeente aldaar.

Van den heer F. C. HOPMAN te Amsterdam, *berigt* omtrent muurschilderingen in de Hervormde Kerk te Weesp.

Van den heer VAN DER VEEN, predikant bij de Hervormde Gemeente te Waalwijk, *berigt* omtrent de doopvont, in de kerk der Hervormde Gemeente te Sprang. Over deze doopvont werd reeds in het Commissie-verslag van het vorige jaar, blzz. 30, 31 gehandeld.

Van den BURGEMEESTER van Appeltern, *berigt* omtrent zilveren zegelstempels van Heer WOLFERD VAN BORSSELEN, bij het baggeren van zand uit de Maas onder Alphen gevonden; en omtrent eene koperen tabaksdoos, op dezelfde wijze aan den dag gekomen.

Van den heer B. HOOGEBOOM, Ingenieur van 's Rijks Waterstaat in het 1ste Arrondissement, zesde distrikt te 's Hertogenbosch, een *zwaard* bij het uitbaggeren van de Dieze nabij die vesting gevonden.

Van den heer N. VAN BUUREN te Gouda, de *afteekeningen* van de beide zijden van een gouden muntstuk, te Vollenhoven, bij het rooijen van aardappelen door een meisje gevonden.

Van den heer L. A. LAUREY, boekhandelaar te Nieuwediep, ter bezigtiging een koperen gedenkpenning, hem bij toeval onder oud koper in handen gekomen.

Van den BURGEMEESTER van Heerde, Gelderland, *photogram* van de kerk en haren vernieuwden toren, van de Hervormde Gemeente aldaar.

Van Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, Advokaat te 's Gravenhage, *berigten* omtrent de slooping van eenen ouden toren van het oude kasteel of blokhuis te Leeuwarden; van eene middeleeuwsche buitenpoort en verdedigingsmuur te Zutphen; van de Veldpoort te Wijk bij Duurstede, en van een gedeelte van het Ewouds en Elisabeths-Gasthuis aldaar; omtrent plan van verbouwing van de Onze-Lieve-Vrouwe kerk te Zwolle, en omtrent oud Romaansch schilderwerk op den wand der St. Servaaskerk te Maastricht te voorschijn gekomen.

Van BURGEMEESTER en WETHOUDERS van Leeuwarden, een

photogram van het vroegere front van het gedeeltelijk afgebroken en hersteld tuchthuis, het zoo even genoemde kasteel, te Leeuwarden.

Van Burgemeester en Wethouders van Wijk bij Duurstede, twee *photogrammen* van de Veldpoort dier stad, van de binnen- en van de buitenzijde gezien.

Van den heer A. J. H. Bauer, opzigter van 's Rijks Waterstaat te Winschoten, *omschrijvende lijst* van een aantal zilveren en een paar koperen munten en gedenkpenningen, in zijn bezit.

Van den heer W. Molkenboer, leeraar in het teekenen aan de hoogere burgerschool te Leeuwarden, twee *teekeningen* op de helft der ware grootte door hem vervaardigd van eenen in steen gehouwen beer, op den bodem van de Swaardenterp te Stiens, Friesland, in den loop van het vorige jaar gevonden.

Van den heer S. Fairncombe Matthes te Breda, een exemplaar van een der *photogrammen*, op zijnen last van het zoogenaamde kasteel van Radbout te Medemblik vervaardigd, nog vóór de eenige jaren geleden volbragte slooping van twee der oude torens van het gebouw.

Van den heer F. W. van Eeden te Haarlem, het *photogram* van eenen zoogenaamden schouwsteen van het jaar 156(7), in de grondslagen van een oud gebouw in den Aardenhout, bij Haarlem voor den dag gekomen.

Van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, een exemplaar van het tijdschrift *De vrije Fries*, N. R., Dl. VI, St. 2, en van het 32ste *Verslag van de Handelingen*, 1866—1870.

Van den Burgemeester van Beverwijk, *berigt* omtrent de aanstaande vernieuwing van eenige vensterramen in de kerk der Hervormde Gemeente aldaar, tengevolge waarvan een aantal oude glazen met ingebrand schilderwerk opgeruimd zouden worden. Later kwam van denzelfden Burgemeester eene nadere *mededeeling* in, dat hij den Gemeente-Architekt, den Heer A. de Groot, uitgenoodigd had eene naauwkeurige beschrijving dier glazen op te maken en zoo mogelijk daaraan eene teekening toe te voegen, om een en ander, na inkomen, aan de Commissie

over te zenden. Nog werd door hem de aandacht gevestigd op andere voor de vaderlandsche kunst belangrijke bijdragen in dezelfde kerk aanwezig.

Van den BURGEMEESTER van Weststellingwerf in Friesland, *berigt* omtrent een kistje te Finkega, een jaar geleden met eenige kerkelijke voorwerpen, in het veen gevonden en thans nog ten huize van den vinder, RIENTS PIETERS KOOPMANS, aldaar aanwezig.

Voor al deze toezendingen herhaalt de Commissie hier haren dank, dien zij bij de maandelijksche vermelding der bij haar ingekomen stukken, in de afdeelingsvergaderingen, reeds voorloopig aan de regthebbenden had gebragt.

Eene nadere en meer uitvoerige behandeling en omschrijving van de meeste deze opgaven en toezendingen, zal niet overbodig geoordeeld worden, zij gaat, voor zooveel noodig, gepaard met de mededeeling van de handelingen en maatregelen, waartoe zij aanleiding hebben gegeven.

SLOOPING VAN OUDE GEBOUWEN.

DE BOSSCHEPOORT TE MAASTRICHT.

De net bewerkte, opgemeten teekeningen dezer poort, leveren gezigten op het gebouw van de stadszijde en van de buitenzijde genomen, eene doorsnede over de lengte, eene doorsnede over een gedeelte van de breedte, regts wanneer men van de stad naar buiten ging, en een gezigt op een gedeelte links.

Volgens de aanteekeningen van den opzigter bij de ontmantelingswerken, den heer P. JONKERGOUW, was de tweede of buitenste helft van het gebouw het oudste gedeelte, en behoorde daartoe ook eene bij de slooping ontdekte, nog goed bewaard gebleven hardsteenen, overwelfde trap, waarmede men, aan den regterwand, naar het bovengedeelte van de poort opklom. Voor het overige bleek, dat het geheel menige verandering en verbouwing had ondergaan, totdat het in zijnen laatsten toestand was gekomen.

De St. Pieterspoort te Maastricht.

Deze poort maakte door haren vorm meerdere aanspraak op belangstelling geldig. De teekening geeft: platten grond, een gezigt op den ingang en het regts daaraan verbonden gedeelte, benevens een gedeelte van den walmuur, eene lengte- en eene dwarsdoorsnede. Voordat met de slooping van den wal ter wederzijde eenen aanvang was gemaakt, toonde het geheele poortgebouw aan de buitenzijde slechts twee ronde, naakte torens, aan beide zijden met de muren van den hoofdwal verbonden; aan den ingang van de stadszijde werd het oude werk bedekt door twee groote hardsteenen pilasters, eene toevoeging van den laatsten tijd. Bij het ontblooten van het muurwerk, vooral van het westelijke gedeelte aan de binnen- of stadszijde, kwamen de eigenlijke vormen van het geheel te voorschijn. De poortdoorgang voerde van den ingang aan de stadszijde eerst met eene kleine kromming links of oostwaarts, en verder in eene regte lijn naar buiten, tusschen de twee zware torens, wier muren van mergelsteenen opgebouwd, met eene even dikke of nog dikkere bekleeding van baksteenen ommetseld waren; ditzelfde was het geval met den geheelen oostelijken en het grootste gedeelte van den westelijken muur van den geheelen doorgang. De oostelijke toren was geheel rond, de westelijke had dien vorm slechts aan de noordelijke of buitenzijde, aan de andere of naar de stad gekeerde zijde was hij met eenen regten muur afgesloten. De binnenruimte werd door eenen dikken muur van het noorden naar het zuiden, en door eenen anderen, veel dunneren binnenmuur van het oosten naar het westen in vier ruimten afgedeeld, en bestond uit twee verdiepingen. Tot de benedenste gaven twee openingen aan de noordzijde toegang; hoe men tot de bovenste verdieping opklom, blijkt, althans uit de teekeningen, niet. Juist in den hoek, waar aan de buitenzijde de hoofdwalmuur aan den toren aansloot, waren, op 7 meters boven den beganen grond, overblijfsels van een torentje, of welligt van eene trap, zigtbaar, doch te zeer beschadigd om de bestemming met eenige zekerheid te bepalen. Al dit metselwerk bestond uit gebakken steen. Aan de zuidzijde bevond zich, op 1,50 meter boven den beganen

grond, een digt gemetseld schietgat. Vóór het stadwaarts, of naar het noorden gekeerde gedeelte van denzelfden toren waren eene menigte hokjes en muurtjes gedeeltelijk nog aan-wezig, wier bestemming niet bleek, en die bij het wegruimen van den grond, voor zoover zij niet met den hoofdwalmuur in verband stonden, meerendeels instortten en dus niet meer konden opgemeten worden.

Tot de onverdeeld gebleven binnenruimte van den oostelijken toren leidde eenmaal een later digt gemetselde doorgang, uit het overdekte gedeelte van het poortgebouw; het licht ontving men door een op de hoofdgracht uitziend venster.

Noch de teekeningen, noch de geschreven toelichtingen leveren bijzonderheden nopens het metselverband der met baksteenen opgebouwde gedeelten, evenmin omtrent de afmetingen en de gehalte dier steenen, of van den kalk en den aard zijner zamenstelling en menging. Dit is te bejammeren, dewijl daardoor ook de gegevens buiten beschikking zijn gebleven, om overal over den betrekkelijken ouderdom van de verschillende gedeelten van het poortgebouw te oordeelen.

Kerk der Roomsch-Katholieken te Bovenkarspel, Noord-Holland, en kerk der Hervormde Gemeente te Idsegahuizen, Friesland. Over de voorgenomen slooping van de eerstgenoemde kerk werd in het vorig verslag, blz. 30 (*Jaarboek* 1871, zelfde bladz.) gehandeld. Uit een sedert van den heer Hoofd-ingenieur van 'sRijks Waterstaat ontvangen berigt, is gebleken, dat de kerk sedert hare verbouwing in 1828 geene overblijfselen van haren oorspronkelijken bouw had bewaard, en dus bij de slooping geene schade voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst te duchten was. Ook de kerk te Idsegahuizen dagteekende, volgens ontvangen berigt van den Burgemeester van Wonseradeel (de burgerlijke gemeente waartoe eerstgemelde plaats behoort) eerst uit de loopende eeuw, en had dus voor geschied- of oudheidkunde volstrekt geene waarde.

Kerk der Hervormde gemeente te Maasdam. Door eene aankondiging in de Nieuwsbladen was het plan tot slooping van dit kerkgebouw nog tijdig genoeg ter kennis van de Commissie gekomen, om nader onderzoek en, naar gelang daarvan,

net nemen van noodige maatregelen mogelijk te maken. De kerk dagteekent van een ver verleden, en bewaart nog aan de noordwestzijde de overblijfsels van eene insgelijks zeer oude kapel. De toren werd een zestigtal jaren geleden herbouwd, en had dus voor het doel dat de Commissie zich voorstelt, geene waarde. Door de welwillende beschikking van den Hoofd-ingenieur van 's Rijks Waterstaat in het 10e district, den heer AUGIER te 's Gravenhage, tot wien de Commissie zich in deze had gerigt, werd aan den Opzigter van den Waterstaat, den heer C. LUGTEN te Puttershoek, de taak opgedragen, om bij de slooping de noodige opnemingen en opmetingen te doen, naauwkeurige bouwkunstige teekeningen te vervaardigen, en aanteekening te houden van alle bijzonderheden die van eenig belang geacht konden worden. Die bescheiden kunnen, zoodra het werk afgeloopen zal zijn, nog worden te gemoet gezien.

KERK TE EEXTA, Groningen. In het vorig Jaarverslag, blzz. 24—26 werden reeds eenige bijzonderheden omtrent dit hoogst belangrijke gebouw medegedeeld, naar aanleiding van eene voorloopige beschrijving en een paar schetsen, die door den Ingenieur van 's Rijks Waterstaat, den heer PH. W. VAN DER SLEYDEN te Groningen, aan de Commissie overgemaakt waren. De heer A. J. H. BAUER, Opzigter bij het korps te Winschoten, werd belast met de zorg voor de noodige opmetingen, teekeningen enz., en leverde, in de vruchten van zijnen arbeid, die bij de Commissie met het begin van het loopende jaar ontvangen werden, de bewijzen, dat de taak bij hem in kundige handen was toevertrouwd. Die stukken bestaan in: platten grond, gezigten op den zuidelijken zijgevel en op den oostelijken eindgevel, eene dwarsdoorsnede over het midden genomen, afteekeningen van bijzonderheden (détails), en eene toelichtende beschrijving. Uit deze laatste worden de hiervolgende opmerkingen overgenomen, tot verbetering en aanvulling van de voorloopige vroegere opgaven.

Bij de stormen van 16 en 17 December 1869 had de oude kerk zooveel schade geleden, dat zij voor hare bestemming geheel onbruikbaar geworden, en eene herstelling, naar het scheen,

aan te groote bezwaren onderhevig was. De groote kosten die eene noodig geoordeelde, geheele herbouwing zou vorderen, de bedenking dat slechts de helft der ruimte voor de behoeften der gemeente vereischt werd, en tengevolge van het zich allengskens meer noordwaarts verplaatsende dorp, eene ligging van het kerkgebouw meer in het midden der woningen wenschelijk was, leidden tot het besluit, om de oude kerk, alsmede den, op eenigen afstand van het gebouw staanden toren, voor afbraak te verkoopen, en eene geheel nieuwe kerk op eene beter gelegen plaats op te bouwen.

Op het einde van Februarij van het volgende jaar werd de slooping openlijk aanbesteed, het werk in de volgende maand begonnen, eerst tamelijk vlug, later echter met minder vaart voortgezet, wegens moeijelijkheden voor het wegvoeren van het puin, zoodat eerst op het einde van 1870 het laatst overgebleven gedeelte der grondslagen werd weggeruimd.

De kerk heeft den grondvorm, niet zoo als uit de voorloopige opgaven, in het vorige Jaarverslag werd gezegd van het Grieksche, maar dien van het Latijnsche kruis, welks oostelijk gedeelte of koor, even als de beide dwarsbeuken en het westelijke uiteinde, vierkant afgesloten waren. De geheele lengte van het oosten naar het westen, buitenzijds 35,5, binnen 32,5 meters, de dwarsbeuk 22,8 en 19,8 meters; de breedte van schip en koor binnenzijds 8,5; van de dwarsbeuken 7,7. Oorspronkelijk gaven vier deuren toegang tot de kerk, twee in het midden van de noordelijke en zuidelijke zijmuren van het schip, twee andere in de gevels der beide dwarsbeuken. Volgens de overlevering droegen die ingangen verschillende namen, waarschijnlijk in overeenstemming met vier onderscheiden gemeenten, die er meer bepaald gebruik van maakten. De deur in den noordelijken beukgevel heette de Scheerderdeur, die in den noordelijken muur van het schip, de Noordbroeksterdeur; in den zuidelijken de Meedemerdeur en in den zuidelijken beukgevel de Eexterdeur. De twee noordelijke deuren waren digt gemetseld, die van den koormuur met dezelfde steensoort als die van het gebouw zelf, doch de ingang van den noordelijken dwarsbeuk met steenen van kleinere afmetingen, 27 bij 13,5

en 6 cM. De toegemetselde ingangen waren echter langen tijd gebruikt geweest, zoo als bleek uit de uitslijting van de nog aanwezige steenen onderdorpels van bruinen Bremersteen; ook uit de zware ijzeren duimen, waaraan de deurvleugels eenmaal aangehangen waren. Deze duimen waren met eene lange veer in het metselwerk bevestigd en rustten op een blokje hardsteen. De sluiting scheen alleen aan de binnenzijde plaats gehad te hebben met eenen houten boom van ongeveer 12 cM., die door eenen in het metselwerk uitgespaarden vierkanten koker heen en weer bewogen werd. Op dezelfde wijze was de in den zuidelijken muur van het schip nog aanwezige Meedemerdeur, doch die ook al sedert lang niet meer gebruikt werd, gesloten. De eenige nog gebezigde ingang, aan den zuidelijken beukgevel, had eenen deurvleugel, voorzien van een zwaar ijzeren slot, en op de duimen met twee ijzeren hengen draaijend. Deze hengen van ongeveer eenen meter lengte waren eenvoudig maar sierlijk bewerkt, met naar boven en onder zes, drie aan elke zijde uitspruitende, golvende takken. De deurvleugel van dubbel opgeklampt, ongeveer 6 cM. dik eikenhout, met gesmede ijzeren kopboutjes aaneen verbonden. De onderdorpel was waarschijnlijk in latere jaren verlaagd, daar de hardsteenendorpel weggenomen en door eene gemetselde rollaag van baksteenen (25 bij 12 en 5 cM.) vervangen was.

De ramen van kleine afmetingen waren boven den eersten omloopenden band aangebragt. Met spitsbogen afgesloten hadden zij tot aan de buitenzijden der eggen eene hoogte van 4,2 bij eene breedte van 1,3; de lichtopeningen eene hoogte van 3,4 M. en eene breedte van 5 cM.; de vensters in de zijmuren der dwarsbeuken waren kleiner, hebbende slechts tot aan de buitenzijden der eggen, eene hoogte van 3,6 bij eene breedte van 1,2; de lichtopeningen 3 bij 0,5 M. Een groot aantal der vensters was digtgemetseld en mogt dus meer den naam van nissen dragen. In den zuidelijken muur van het schip had men zeven vensters van het westen oostwaarts tellende: een blind, of digtgemetseld, twee open, twee digt, en wederom twee open; in den westelijken muur van den zuiderbeuk een open; aan den beukgevel vier, waarvan een digt, twee open

en een digt; in den oostelijken muur van dien beuk wederom een open, en in den zuidelijken muur van den oostelijken of koorbeuk, drie vensters, waarvan de twee eerste open, het derde digt. De oostelijke gevel had wederom, even als die van den laatstgenoemden dwarsbeuk, vier vensters, het eerste en laatste digtgemetseld, de beide middelste open. Dezelfde verdeeling van vensters had ook plaats aan den noordelijken muur van den koorbeuk, de muren van den noordelijken dwarsbeuk, van het schip en den westelijken gevel.

In het gedeelte van de muren onder den hierboven genoemden omloopenden band, dat van den beganen grond eene hoogte van ongeveer 7,5 meters had, terwijl het bovengedeelte, te rekenen van dien band tot aan het dak, 5,7 meters hoog was, waren nissen uitgespaard, met zeer flaauwe punt- enkele met rondbogen gesloten. In de zuidelijke en noordelijke zijmuren van het schip, van het westen aftellende eerst drie nissen tot aan den top der boogsluiting hoog 5,8 breed 2,2 M., op eenigen afstand boven den beganen grond; vervolgens twee nissen met rondbogen en rakende tot aan den beganen grond, hoog 7 en breed 2,7 M. In elken zijmuur der dwarsbeuken twee nissen met puntbogen, hoog 5,8 breed 1,9. In de gevels der dwarsbeuken drie nissen, hoog 6, breed 2,2 M. In de zijgevels van het koor drie nissen, hoog 6, breed 2,1 M. Eindelijk in elken der oostelijke en westelijke gevels vier nissen, hoog 6 en breed 1,9 M. In het bovengedeelte of de bogen dier nissen, maar bij enkele vrij wat buiten het midden, waren aan de zijmuren der dwarsbeuken en de drie muren van den koorbeuk, rondlichten aangebragt, waarvan de twee buitenste in den oostelijken muur van den koorbeuk wederom digtgemetseld waren. Enkele dier lichten hadden de traseeringen nog behouden. De westelijke sluitmuur van het schip, stemde in het aantal dier rondlichten overeen met den oostelijken van den koorbeuk. Waar de nissen en rondlichten digtgemetseld waren, had men hiertoe baksteenen van dezelfde afmetingen als die van het gebouw zelf, (30 bij 15 en 9 cM.) gebezigd en wel in keperwerk.

De vier gevels hadden driehoekige gevelfrontalen, welker top

gelijk van hoogte was met de nok van het dak. In den oostelijken en den westelijken gevel waren de trommels met zes dunne muraalzuilen of schalken, in zeven vakken verdeeld, in elk der 3 middelste vakken eene nis met eenen dubbelen punt-hangboog gedekt; in de twee naast daaraan sluitende vakken heeft de nis den vorm van een trapezium, de beide eindvakken zijn ledig gebleven. Onder de zijlijsten zijn punt-hangbogen aangebragt, wier uiteinden waar zij boven de zoo even genoemde schalken zich bevinden, op deze laatste rusten. Bij de twee dwarsbeukgevels bestond die verdeeling door muraalzuilen niet, maar toonde de trommel in het midden drie nissen van gelijke afmetingen, met flaauwe puntbogen gesloten, en aan beide zijden naast die nissen, drie andere die, naarmate zij de zijlijsten van den trommel naderden, kleiner werden en slechts door twee muraalzuiltjes gescheiden waren. In het bovengedeelte van den trommel een rondlicht, met cirkeltraseeringen; geheel aan den top, even als in de middelste der nissen, nog een klein rondlicht. In een dier toplichten bevond zich een grootendeels beschadigd, in glas ingebrand wapen, daaronder het jaartal 1720.

Langs al de zijmuren was onder de wendellijsten eene versiering van punt-hangboogjes aangebragt.

De fundeering was diep onder het maaiveld aangelegd en bestond uit blokken van ongelijke grootte, doch die onder de hoeken voor de beren en de binnenpilasters waren breeder dan de overige. Er waren slechts weinige en dan ongelijke versnijdingen; het verband was tamelijk wel in acht genomen en overigens, met enkele uitzonderingen, waar zich gegoten werk opdeed, alles van heele steenen, ter hoogte van 2,50 M., in zeer slappen mortel opgetrokken.

Aldaar namen de aardbogen eenen aanvang, die, onderling van ongelijke spanning, echter alle even hoog in de punt lagen. Zij hadden eene diepte van 1,20 M., doch slechts eene dikte van eenen geheelen, somtijds ook van twee halve steenen over elkander geslagen; nergens was een sluitsteen aangebragt, maar de top met brokjes of, zoo als dit maar uitkwam, met eenen halven steen of nog grooter stuk gesloten. Meest alle werden

door regte lijnen gevormd, enkele in flaauwe bogen. Blijkbaar zijn zij zonder hulp van formeelen vervaardigd, daar ook de onderkant, zonder dat daarom de steenen los zaten, ongelijk was gebleven. Enkele waren aan de dagzijde zigtbaar, en later, ofschoon ook zeker zeer lang geleden, vernieuwd. Over het algemeen verkeerden zij, even als de geheele fundeering, nog in vrij goeden staat. Aan de noordwestzijde evenwel waren de aardbogen eenigszins uitgezet. Het terrein lag daar in eene vrij sterke helling, en de grond was nog al los geraakt, waarschijnlijk dewijl men zoowel vroeger binnen in de kerk, als later nog daar buiten, nabij de grondslagen lijken had begraven. Hierdoor was de oppervlakte zeer golvend en verzakt, en waren enkele aardbogen nagenoeg voor de helft in het gezigt gekomen. Men had in lateren tijd die boogopeningen met een halfsteensmuurtje gesloten, doch zonder fundeering, zoodat die sluiting grootendeels wederom losgeraakt of uiteengezakt was.

De opgaande muren waren ook zonder versnijdingen opgetrokken, alleen de spitse gevelfrontalen minder zwaar. De uitmetseling van nissen en boogjes dezer gevels bood hier en daar eenig verschil aan.

Het verband was, zoo aan de buiten- als aan de binnenzijden, welke laatste blijkbaar oorspronkelijk niet bepleisterd geweest waren, met zorg in acht genomen; in het vlakke muurwerk, zooveel mogelijk twee streksche en een kop, voor de pilasters en beren, om en om een streksche en een kop. Tusschen de in goed verband opgezette buiten- en binnenmuren, ter zwaarte van een tot twee steen, op sommige plaatsen ook wel eens over de geheele breedte tot een zamenhangend geheel vereenigd, bestond toch de vulling meest uit gegoten werk, gevormd uit een mengsel van gebroken steen, en vele steenen van vorm als die voor de pilasters, gewelfsbanden en lijsten gebezigd waren, voorts voor een aanzienlijk deel van metselspecie. Ook het keperwerk was zeer net bewerkt. De steenen hadden over het algemeen de afmetingen van 30 bij 15 en 9 cM.

Al de ronde banden in de nissen, gewelven en pilasters waren van opzettelijk daarvoor gevormde en gebakken steenen

zamengesteld; hetzelfde was het geval met de wendellijsten en boogtafeltjes. Laatstgemelde waren meest overal nog in goeden staat, behalve aan beide zijden van het schip, waar zij tengevolge van het doorkappen van ijzeren ankers in latere jaren, nog al beschadigd waren. Zij waren tegen de muren aangeplakt en rustten op een uitgemetseld, aan beide zijden afgebiljoend blok of klos. De vorm en afmetingen der hoekpilasters, schalken, muurzuilen, gewelven enz., even als andere bouwkunstige bijzonderheden kunnen slechts uit de teekeningen behoorlijk gekend worden. Van sommige pilasters was het meest uitspringende ondergedeelte weggekapt, waarschijnlijk voor het plaatsen van beschotwerk, banken, predikstoel enz. Ook de muurzuilen waren, even als de hierboven vermelde banden en lijsten, van opzettelijk daartoe gebakken steenen vervaardigd, de kapiteelen in ruw bewerkte Bentheimersteen uitgehouwen.

Het geheele gebouw was met zes gewelven, of gewelfsvelden gedekt, waarvan een boven den koor- en elken der beide dwarsbeuken, een boven het kruis, en twee boven den grooten beuk of het schip. De gewelven van de dwarsbeuken ongeveer 1,5 M. lager dan de overige. Zij bestonden uit acht vakken, gevormd door twee diagonaal- of graatribben en twee dwarsribben, en hadden eene ronde kroon der ribbenregeling; die kroon was boven het kerkkruis omtrent tweemaal zoo groot als bij de vijf overige gewelfsvelden en met traseeringen versierd. De kluizen of gewelfskappen alle van keperwerk in geregeld verband zamengesteld. Oorspronkelijk waren hunne oppervlakten, evenmin als die der wanden van de kerk, bepleisterd, maar met eene roode verwstof, de banden met eene licht-blaauwe, gekleurd geweest. Het gewelf in den grooten beuk, onmiddellijk aan dat van het kerkkruis aansluitende, was waarschijnlijk reeds ruim een paar eeuwen geleden, ingestort, zoodat slechts de onderste gedeelten meer aanwezig waren. Men had het vervangen door eenen dennenhouten zolder op beslagen eiken balken. In den noordelijken dwarsbeuk had men eenen, met laatstgenoemde balken geheel in zwaarte, afmeting en bewerking overeenkomstigen balk met een daaraan in den oostelijken muur bevestigd 𝔛-anker aangebragt, en in het hout het

opschrift: ANNO 1656 DEN 6 FEBRUARY. HERMAN MUNTINGH PASTOR. EBBO EBELS KERCKVOOGT, uitgebeiteld.

Ook het westelijk daaropvolgend gewelf was gescheurd. De westelijke eindgevelmuur toonde over de geheele hoogte door het midden eene tamelijk breede scheur, waarmede een buitenwaarts hellende stand van den noordwestelijken hoek gepaard ging. Beiden, zoo de muur als die hoek, waren in zeer slechten staat, zoo als dit bij het afbreken bleek. Toen de kap reeds weggenomen, en een, later over het gewelf aangebragt ijzeren anker losgemaakt was, stortte plotseling de geheele gevel naar buiten neder.

Overigens verkeerde het metselwerk van het geheele oude gebouw over het algemeen nog in zeer goeden toestand, en bestond er geenszins in eene gevaar dreigende bouwvalligheid, die vroeger beweerde of vermeende, dringende noodzaak voor de slooping. Daarom is het zeer te bejammeren, dat een zoo merkwaardig en voor de oude geschiedenis van onze vaderlandsche bouwkunst, zeldzaam belangrijk gebouw onherroepelijk verdwenen is, dat het kerkbestuur na naauwkeurig onderzoek, niet liever een besluit nam tot versterking en herstel van het bestaande.

Tegen de koorwanden vond men, onder de herhaaldelijk aangebragte witsellagen, overblijfsels van gebrekkig schilderwerk met eene roode stof aangebragt. De aard der voorstelling was niet meer te herkennen, maar scheen tot eene gaanderij of een altaar gebragt te kunnen worden; daarnevens een manshoofd en het naauwlijks leesbaar opschrift: ANNO 1167 IS DIESE KERCK GEBAUT DOOR J. JANS. Het is zeer te bejammeren dat van dit opschrift geen doortrek of naauwkeurige teekening is vervaardigd. Het was reeds vernietigd voor dat de Heer BAUER zijne opneming begon.

De afmetingen der steenen zijn hierboven reeds opgegeven. Hunne kleur was over het algemeen hoog geel. Zij waren slecht gesorteerd. Hoewel alle van geringen graad van hardheid, daar het leem te veel met zand vermengd was, werden echter enkele aangetroffen met geheel verbrande koppen. De steenen aan de grondslagen gebezigd waren vooral zeer verwa-

terd. Voor het overige waren alle behoorlijk zuiver gevormd, en buiten, maar vooral ook aan de binnenzijde, waterpas en zuiver als onder den draad gemetseld. De voegen niet buitengewoon dik; de zamenhang van het metselwerk zeer voldoende, zoodat het afbreken nog al eenige moeite kostte. De mortel bestond uit vrij goed gebluschte schelpkalk en fijn zand; schelpjes werden er echter zeer weinig in aangetroffen. De vermenging was niet gelijkmatig; somtijds was veel en dan weder minder zand gebezigd. Onderaan scheen nog eene soort van trasraam bestaan te hebben; althans was de metselspecie aldaar, even als die waarmede de aardbogen gemetseld waren, bijzonder hard en van blaauwachtige kleur, naar het scheen met zeer weinig zand, maar meer met grof gestooten tras. De verschillende witlagen over de binnenbepleistering aangebragt, hadden te zamen eene dikte van 1,5 mM.; de dikte der pleisterlaag zelve was van 1,5 cM., zij bestond uit zeer goed gebluschte schelpkalk met weinig zand.

Gehouwen steen was weinig gebezigd. Slechts de kapiteelen der muurzuilen en schalken, waren van Bentheimersteen gehouwen; de drempels der ingangen waren platen 14 cM. dik, van bruinen, fijnen steen, waarschijnlijk Bremersteen.

In eene der vier hoofdzuilen van het kruis, de noordwestelijke, was een hoogst gebrekkig wenteltrapje aangebragt, van opzettelijk daarvoor gebakken steenen opgetrokken, met optrede van 26 en aantrede van gemiddeld 14 cM. Het voerde tot aan het begin van het gewelf, tot waar een aan het kapbeen hangende ladder boven op het gewelf en in de kap den toegang verschafte.

De kap was voor een groot gedeelte bij blijkbaar herhaalde herstellingen vernieuwd. Boven het koor alleen scheen nog een ongeschonden gedeelte van den oorspronkelijken bouw overgebleven te zijn, alles van tamelijk zuiver beslagen eikenhout. De kapbeenen uit ééne lengte, zonder wankanten, zwaar 22 bij 22 cM., stonden ieder op eene afzonderlijke voetzool, waren in den top half en half op elkander gekeept en dáár met eene houten pen en met een paar spijkers met groote platte knoppen verbonden; op de voetzool of muurplaat waren zij ingelaten en

met gelijksoortige spijkers bevestigd. Een loodregt schoor was langs den regtstand van den muur verder door de muurplaat aangebragt tot aan de kapbeenen en daarop met inkeping en spijkers vastgehecht. De kapspanten stonden op onderling gelijken afstand van 1,15 M., midden op midden; kespen en borsten waren oorspronkelijk zeker goed passende geweest, maar door ouderdom nog al uitgesleten. De panlatten, grootendeels ook nog van eikenhout, waren zeker door het gedurig vernieuwen van pannen nog al eens verspijkerd, en bestonden dientengevolge meestal uit korte gedeelten, van zeer verschillende afmetingen als van 2 bij 6,5 tot 3,5 bij 9 cM.; de schuinsche zaagsnede toonde dat zij uit de hand gezaagd waren.

De bedekking bestond uit roode pannen, meest van de tegenwoordig nog gebruikelijke afmetingen; enkele blijkbaar van oudere dagteekening en van zuiveren vorm, hadden eene lengte van 50 cM.

De vier hoekkepers waren met lood belegd, dat, bij de eerste opneming van het gebouw door den Heer Bauer, reeds weggenomen en verkocht, maar volgens opgaaf behoorlijk zwaar was.

Eene zeer merkwaardige bijzonderheid, die wel niet in de toelichtende beschrijving door den Heer Bauer opzettelijk vermeld wordt, maar uit zijne teekeningen voldoende blijkt, is, dat in het oudste, waarschijnlijk oorspronkelijke gedeelte van het dak, de kapspanten, de zoogenaamde Hollandsche kap vormen; en wel volgens het beginsel dat ons in de gesloopte kap van de Groote Hofzaal in het Binnenhof te 's Gravenhage was bewaard gebleven. Bintbalk, kromme stijlen en karbeelen, met weglating van den hoofdbint- of zolderbalk. De blokkeelen werden echter vervangen door de hierboven genoemde schoren. Merkwaardig is de overeenkomst van de kerk in haar geheel, maar ook in het zamenstel van de kap, met de thans reeds vele jaren geleden gesloopte kerk te Mariënhafe in Oost-Friesland; een alleraanmerkenswaardigst gebouw, dat waarschijnlijk in het einde der 12de of het begin der 13de eeuw gesticht en op het einde der 14de eeuw, van vroegere beschadigingen hersteld, misschien wel uitgebreid werd. Men vergelijke *Die alte Kirche zu Marienhafe in Ost-Friesland, herausgegeben von der Gesell-*

schaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer in Emden. Emd. 1845 kl. 4°. De titelplaat levert een gezigt op de kerk, Pl. I den platten grond, Pl. II opstand en dakstoel.

Met betrekking tot het timmerwerk vermeldt de Heer BAUER nog het volgende:

Het oudste gedeelte van de kap was geheel van beslagen eikenhout zaamgesteld, bijzonder regtdradig, netjes bekapt en zonder noemenswaardig spint of waan. In de overige gedeelten van de kap vond men meerdere houtsoorten, nu eens een korbeel van iepen-, dan weder een schoor van greenen, zelfs van vuren, alles bezaagd hout, en in lateren tijd tot versterking aangebragt. De ankerbalken over de bogen tusschen de gewelfskappen met hunne karbeelen, zeker nog wel van den oudsten tijd dagteekenende, waren van boschkant eikenhout bewerkt, ongeveer 30 cM. in doorsnede. De karbeelen waren met zwaluwstaarten in den ankerbalk verbonden, en met hunne uiteinden, even als die balk zelf, in den muur door ruwe, haaks omgebogen, ijzeren staven, ongeveer 5 cM dik, met krammen en spijkers bevestigd. Op een der kapbeenen in het oudste gedeelte was, met Romeinsche letters (ter lengte van 4,6, de hoofdletter van 7,2 cM., de cijfers van 6,6 tot 9 cM.) het opschrift ingebeiteld: ANNO DN̄I 1570, waarschijnlijk doelende op eene herstelling in dat jaar.

HET OUDE BLOKHUIS TE LEEUWARDEN. Door Jhr. Mr. V. DE STUERS opmerkzaam gemaakt, op de slooping van hetgeen van dit oude gebouw, na den aanbouw van het daaraan verbonden Huis van opsluiting en tuchtiging, was overgebleven, had de Commissie zich tot Burgemeester en Wethouders dier stad gerigt, met den wensch dat het noodige in tijds verordend mogt worden voor opmetingen en bouwkunstige teekeningen. In een, ruim drie weken later ontvangen antwoord, waarbij tevens van wege Burgemeester en Wethouders ten geschenke voor de Commissie het hierboven reeds vermelde photogram was gevoegd, werd gemeld, dat de slooping en herbouwing reeds geschied waren voor dat het schrijven der Commissie was ontvangen; dat „intusschen, naar het oordeel van den gemeentebouwmees-„ter, de afgebroken gedeelten voor de geschiedenis van onzen

„ouden vaderlandschen vestingbouw geene waarde hadden, even- „min als dit met de fondamenten het geval was." In deze verklaring moest wel worden berust; doch zij was niet voldoende om bij de Commissie allen twijfel af te weren. Het oude Blokhuis dagteekende van 1499, het werd aanzienlijk vergroot en versterkt in 1571, gedeeltelijk gesloopt in 1580. Aan het overgebleven oostelijke gedeelte werd in 1661 het Huis van opsluiting en tuchtiging aangebouwd, dat in 1756, grootendeels door brand verwoest en wederom hersteld, in 1824 door aanbouw zeer aanzienlijk werd uitgebreid. Het hoofdgebouw van het oude Blokhuis diende, althans voor weinige jaren nog, tot woning van den kommandant van het tuchthuis. Heeft zich nu de slooping van het afgeloopen jaar bepaald tot dien laatsten bouw, dan kan de verzekering van den gemeente-bouwmeester onvoorwaardelijk aangenomen worden, en evenzeer wanneer hier slechts van slooping sprake mogt zijn van de verbouwing uit de tweede helft der vorige eeuw. Geldt zij echter het gebouw van 1661, maar vooral indien daarbij nog iets van het Blokhuis zelf in zijnen oorspronkelijken toestand van het einde der 15de, of den gewijzigden van het einde der 16de eeuw was overgebleven, dan zou de Commissie het zeer moeten bejammeren, dat de gelegenheid tot tijdig onderzoek en het opzamelen van de noodige gegevens haar hier ontsnapt ware.

Oude poort ten zuiden van de Nieuwstadspoort te Zutphen. Ook voor dit gebouw bestond, volgens eene mededeeling van denzelfden Heer de Stuers, gevaar van slooping. Het behoud van dit overblijfsel uit de middeneeuwen en van de insgelijks nog aanwezige, daaraan verbonden beide gordijnmuren, mogt wenschelijk genoemd worden, niet alleen om de schilderachtige werking van de poort, maar vooral ook omdat de gordijnmuren door hunne eigenaardige zamenstelling de aandacht verdienen. Aan beide zijden zijn in die muren ontlastingsbogen uitgespaard, doch om en om, zoodat de regtstand van den muur tusschen elken buitenboog, aansluit tegen de holte van elken binnenboog, waardoor de sterkte van het geheel uitmuntend vermeerderd wordt.

Uit het antwoord, op het schrijven dat de Commissie over

dit onderwerp aan Burgemeester en Wethouders had gerigt, bleek dat het plan tot afbraak uitsluitend betrekking had op de Nieuwstads-binnenpoort, die in het verlengde van de tegenwoordige kaserne, en daarmede onder één dak vereenigd, slechts als doorgang naar de Nieuwstads-buitenpoort beschouwd kan worden en, blijkens het jaartal boven den doorgang, van het jaar 1616 dagteekent, toen die poort in het aldaar aanwezige klooster IJzendoorn doorgeslagen werd. De bedoelde bouwval en de gordijnmuren blijven dus vooralsnog gespaard. Intusschen was door den kunstschilder, den heer VAN DER WORP, van de gesloopte poort eene teekening voor het stedelijk archief vervaardigd, en had de gemeentebouwmeester voor de noodige opmetingen en schetsen gezorgd, om te gelegener tijd bouwkunstige teekeningen zamenstellen. De Commissie, door vroegere ervaring bekend met de belangstelling die bedoelde bouwmeester, de Heer D. J. ITZ, koestert voor alles wat onze vaderlandsche kunstgeschiedenis betreft, kan zich geruststellen met de gedachte dat, vooreerst althans, hier geene schade of verlies te duchten zijn.

HET ST. EWOUD EN ELISABETH'S GASTHUIS TE WIJK BIJ DUURSTEDE. Op een bij de Commissie ingekomen berigt omtrent eene aanstaande verbouwing van dit gasthuis, achtte zij zich verpligt, tot het gemeente-bestuur dier stad haren wensch te rigten, dat in tijds maatregelen tot het verzamelen en bewaren van nuttige gegevens mogten genomen worden. In 1400 door eenen Heer VAN GAESBEEK gesticht, mogt het gebouw, ook om zijnen ouderdom, onder de belangrijke geteld worden, maar bovendien ook door het beeldwerk van den buitengevel de aandacht tot zich trekken. Het gemeentebestuur over deze instelling geen beheer, maar slechts het toezigt hebbende, maakte de zaak tot een punt van overleg met meesteren Regenten, waarbij bleek dat het gedeelte, waaraan de voorgenomen verbouwing zou plaats hebben, niet tot den oorspronkelijken aanleg behoort, maar van lateren tijd, waarschijnlijk van de vorige eeuw, dagteekende.

Bij gelegenheid van de hierover gevoerde briefwisseling, gaven Burgemeester en Wethouders de Commissie kennis van de aanstaande SLOOPING DER VELDPOORT in dezelfde stad; tevens

hadden zij de vriendelijkheid voor hare verzameling twee phoogrammen ten geschenke aan te bieden, met gezigten op de poort van de stads- en van de buitenzijde genomen. Ofschoon aan de stadszijde door latere verbouwing geheel van zijnen oorspronkelijken aanleg veranderd en ook op andere plaatsen de sporen van latere wijzigingen dragende, mag dit poortgebouw, om zijnen ouderdom en vorm op belangstelling alle aanspraak maken; vooral de twee torens aan de buitenzijde ter wederzijde van den doorgang getuigen van een vroeg verleden. Het gemeentebestuur deed de toezegging van tijdige kennisgeving, wanneer, bij de opruiming, die in het begin van het thans loopende jaar zou geschieden, merkwaardige voorwerpen mogten gevonden worden, en verklaarde zich bereid, om ook aan het verlangen der Commissie betrekkelijk goede opmeting en bouwkunstige teekeningen, gevolg te geven, voor zoover dit bij het gemis van eenen, voor zulk een werk bevoegden bouwkundige mogelijk zou wezen. De Commissie vond ook in dit geval weder eene nieuwe aanleiding om het te bejammeren, dat de voor haar beschikbare middelen haar niet toelieten, om in diergelijke omstandigheden, waarbij vaak een onmiddelijk handelen gevorderd wordt, steeds de diensten in te roepen van eenen deskundige, die in den geest der Commissie weet te werken. Zij had zich daarom, in de vrees dat op de toezegging van het genoemde gemeentebestuur niet veel te rekenen zou vallen, tot den Ingenieur van 's Rijks Waterstaat, in het 8ste district. den heer W. C. Hubrecht te Utrecht, van wiens welwillende bemoeijingen zij meermalen de goede vruchten ondervonden had, gerigt, met het verzoek dat in de behoefte aan de bedoelde teekeningen door eenen der opzigters van de Waterstaat mogt worden voorzien. Ongelukkig was het sloopingswerk, toen reeds niet alleen begonnen maar geheel en al voltooid. Uit inlichtingen door den heer Hubrecht ingewonnen bleek, dat van wege het gemeentebestuur geene opmetingen verordend of teekeningen vervaardigd en bewaard waren gebleven. De vrees der Commissie was dus niet ijdel geweest; en de geschiedenis der vaderlandsche kunst heeft wederom het verlies te bejammeren van een zeer merkwaardig gebouw, zonder dat de

herinnering daarvan in eene juiste voorstelling bewaard is gebleven.

MUURSCHILDERINGEN.

Muurschilderingen in de kerk te Weesp. In de groote, vroeger aan den H. Laurentius gewijde, thans aan de Hervormde Gemeente behoorende kerk, wier stichtingstijd niet met zekerheid bekend is, maar in ieder geval althans tot het eerste gedeelte der vijftiende eeuw gebragt moet worden, had de heer F. C. W. Hopman, tijdens zijne inwoning in die stad, een twintigtal jaren geleden op eene der achttien zuilen, sporen van schildering ontdekt. Bij nader onderzoek en voorzigtige ontblooting, gelukte het hem, op die plek het beeld van eenen bisschop met mijter en staf aan het licht te brengen. Door deze aanvankelijke uitkomst aangemoedigd, zette hij zijn onderzoek ook op andere zuilen voort, en ontdekte, op de twee belendende aan de regterzijde, insgelijks een beeld, op de zuil links het beeld van Johannes; op andere zuilen, opschriften met goud op zwarten grond in eene lijst van arabesken. Naar men hem toen mededeelde waren ook de zolderingen vroeger beschilderd geweest, doch in lateren tijd met eene effen Berlijnsch blaauwe verw, en deze wederom met eene witsellaag bedekt gevonden. De heer Hopman meende met eenige waarschijnlijkheid te mogen vermoeden, dat ook tegen de overige zuilen en de oppervlakten der wanden van het gebouw, wel menig overblijfsel van oud schilderwerk nog aanwezig zou bevonden worden; maar hij moest zijne nasporingen staken, daar de kerkmeesters, toen de te voorschijn gebragte heiligenbeelden onder het minder verlichte gedeelte der bevolking opspraak wekten, hem gelastten, alles wederom aan het oog te onttrekken en op nieuw te doen overwitten. Hij gebruikte echter de voorzorg om de beschilderde gedeelten vooraf met lijnolie te bedekken, om zooveel mogelijk den schadenden invloed van den natten kalk tegen te gaan. Na zijn vertrek hadden kerkmeesters al de kolommen met menie doen bedekken, vervolgens zanden en overwitten, om de werking van het tot op eene zekere hoogte boven den grond doorslaande vocht te

bestrijden. De heer HOPMAN gelooft echter, dat ook deze bedekking wel met eenige voorzigtigheid zou kunnen worden verwijderd. Vooral zouden, naar zijne meening, de zuilen, wier oppervlakten in de daarom heen getimmerde banken, eene beveiligende beschutting genoten hadden, nog merkwaardige voorstellingen kunnen bevatten. Voor een nader plaatselijk onderzoek kon de Commissie, zoolang althans eenige verbouwing of herstelling van de kerk daartoe geene gunstige gelegenheid aanbood, niet handelend optreden; zij moet zich er toe bepalen om de aandacht op de muurschilderingen der Weseperkerk te vestigen.

MUURSCHILDERINGEN IN DE KERK DER HERVORMDE GEMEENTE TE NIJKERK, op de Neder-Veluwe. De heer J. J. SMITS aldaar, door wiens vriendelijke tusschenkomst het onderwerp aan de aandacht der Commissie werd aanbevolen, had in het begin van Julij des vorigen jaars vernomen, dat in het koor der kerk, bij onderhanden zijnde herstellingen, sporen van oud schilderwerk onder de witselbedekking aan den dag gekomen waren. Ofschoon hij onmiddelijk zich tot eigen onderzoek (hij had het berigt eerst den dag na de ontdekking ontvangen), naar de kerk begaf, kwam hij te laat; de bepleistering, het schilderwerk en de witsellaag waren weggebikt en verbrijzeld. Slechts uit de, uit den aard der zaak geheel onvoldoende mededeelingen van eenen der werklieden, die meer dan de andere de voorstellingen met eenige oplettendheid scheen opgenomen te hebben, vernam de Heer SMITS, dat nog kenbaar gebleven waren: twee paarden op een zesde, twee vrouwen op een derde of een vierde der natuurlijke grootte met uitgestrekte armen vóór de paarden staande en twee mansbeelden van gelijke afmetingen, staande beneden de paarden. Van kleeding, haartooi enz. herinnerde de werkman zich alleen, dat de mannen een rood en een geel lint aan den hals hadden. Eindelijk nog beneden de paarden een paar geslachtswapens.

Op eene mededeeling, dat voor ongeveer vijftig jaren op eenen der thans nog nagenoeg ongeschonden gebleven wanden van de kerk, letters zich vertoond hadden, die op last van den toenmaligen onderwijzer, (koster?) weggewit zouden zijn, ondernam de Heer SMITS persoonlijk op de hem aangeduide plaats een

opzettelijk onderzoek. Hij ontdekte echter geen letters, maar wel sporen van beschildering; hij zette intusschen zijne nasporingen thans niet verder voort, omdat tot eene verdere ontblooting de noodige toestemming ontbrak, en kerkmeesters bepaald hadden, dat eerst in het volgende (thans loopende) jaar de wanden zouden gereinigd worden. Hij erlangde evenwel van den Burgemeester der gemeente, als voorzittend kerkvoogd, de toezegging, dat hij alsdan zijn onderzoek onbelemmerd zou kunnen voortzetten en het noodige tot afteekenen of doortrekken der schilderingen verordenen.

Op eene andere plaats in het koor, waar de heer Smits nog aanleiding en gelegenheid tot onderzoek erlangde, kwam een weinig beteekenend gedeelte van een bloemversiersel te voorschijn, van eene lijst in grijs schilderwerk langs de bogen loopende, en die zich over het geheele gewelf scheen te hebben uitgestrekt. Van het weinige dat hier ontbloot en genoegzaam bewaard was, werden door den heer Smits doortrekken genomen.

Ook bij deze ontdekking had de Commissie al weder de nieuwe en zich telkens hernieuwende ondervinding opgedaan, hoe weinig de gemeentebesturen, met name hunne hoofden, zich bekommeren om de jaarlijks tot hen gerigte aanschrijving, waarbij zij indachtig gemaakt worden aan het verlangen van de Regeering, dat zij van alle ontdekkingen, ook als de hier bedoelde, onmiddelijk de Akademiecommissie in kennis zouden stellen. Ware de heer Smits niet toevallig met de ontdekking bekend geworden, zij zou, als zoovele andere elders, wel geheel verzwegen zijn gebleven, en het vernielingswerk later vrij spel hebben gehad

De heer Smits gaf een kort berigt omtrent een en ander in de *Nijkerksche Courant* van 2 Augustus 1870, N°. 31, blz. 3.

Muurschildering in de kerk te Rijswijk, in Gelderland. In het laatste verslag, blz. 51, werd een later onderzoek naar de in de Rijswijksche kerk ontdekte overblijfsels van muurschilderingen aangekondigd. Aan de vriendelijke oplettendheid van den predikant der Hervormde Gemeente, den heer J. A. van Krieken, had de Commissie het berigt te danken omtrent de

ontdekking, die in den beginne de aandacht niet zeer had gewekt, doch, toen van lieverlede meer sporen van gelijksoortig werk te voorschijn kwamen, toch wel van eenig belang schenen te zijn. Omtrent de kerk zelve is uit gedrukte of geschreven oorkonden, naar het schijnt, niet veel bekend. Het dorp wordt als Riswich, tegelijk met Ecke, beide in de Nederbetuwe, in eene oude thijnslijst der abdij van Lauresham uit de 11de of 12de eeuw genoemd *), en de kerk zou, althans in haren oorspronkelijken bouw, zeer goed uit zulk een verwijderd tijdperk kunnen dagteekenen. Ruim eene eeuw geleden had zij eene aanzienlijke herstelling ondergaan, en thans werd wederom eene aanmerkelijke verbouwing noodzakelijk geacht. Het Commissielid Leemans, vond bij zijne komst ter plaatse slechts de muren en de zuilen, alsmede een gedeelte van het dak overgebleven, het gewelf was bijna geheel ingevallen of afgebroken. Het gebouw vormde met zijn schip en twee zijschepen een langwerpig vierkant, aan de oostzijde van het schip door een vijfzijdig koor gesloten; aan de westzijde tegen den gevel staat de toren, welks plan een vierkant vormde, elke zijde binnenswerks gemeten van ongeveer 3,90 M. De geheele lengte van de kerk, van den westelijken gevel tot aan den oostelijken koormuur, bedroeg 19,40 M., de breedte 14,90 M., waarvan voor elk der beide zijschepen eene breedte kwam van 3,60 M. Het middelschip werd gedragen door twee rijen, elke van drie vrij staande zuilen en eene muraalzuil tegen den westelijken muur. Tot in het hoogste gedeelte van het gewelf had het, uit den grond gemeten eene hoogte van 9,90, de zijsehepen slechts van 5,80 M. De zuilen op een achtzijdig voetstuk en met zeer eenvoudige bovenlijst, hadden, bij eene middellijn van 1,03 M. slechts eene geringe hoogte. Uit haar bovenvlak ontsprongen de bogen van de bovenmuren van het middenschip, terwijl uit datzelfde bovenvlak de smallere muraalzuilen omhoog stegen, waarop de gewelfsbogen van dat schip rustten. Men had alzoo in het middenschip, behalve de muraalzuilen tegen den westelijken gevel, ten noorden en ten zuiden, aan wederzijde drie benedenzuilen en daarboven

*) Zie van den Bergh, *Handboek der middel-Nederl. Geographie*, blz. 200.

drie muraalzuilen, en tusschen en nevens de laatstgenoemde, aan elke zijde vier tusschenvakken boven de acht lagere bogen van de zijschepen. Voor de aanwijzing van de geschilderde voorstellingen worden hier gemakshalve de zuilen met hare daaruit oprijzende muraalzuilen, aan de zuidzijde van het oosten naar het westen met de cijfers 1, 2 en 3, en de tegenovergestelde aan de noordzijde, van het westen naar het oosten met 4, 5 en 6 onderscheiden, de zooeven bedoelde muurvakken tusschen de bovenste, muraalzuilen met de letters A, B, C, D, aan de zuid-, en met de letters E, F, G, H aan de noordzijde van het middelschip.

De gewelven waren, even als de muren en de zuilen, van zoogenaamde reuzenmoppen, metende door elkander 32 bij 15 en 8 cM. gemetseld; wat de muren betreft, voor zoover dit kon worden nagegaan, in staand verband.

Wat nu de muurschilderingen betreft, deze waren, zoowel op enkele der bovenste muraalzuilen als der tusschenvakken in de bovenmuren van het schip aangebragt, en bestonden in een zestal beelden. Het werk mogt vrij goed heeten, en droeg blijken van geoefende handen en goede voorbeelden; de omtrekken in grove zwarte lijnen, met enkele schaduwlijnen bewerkt, verder met gelijke tinten gekleurd. De grond, waarop geschilderd was, getuigde niet van zorgvuldige zamenstelling en bewerking; misschien moest het daaraan worden geweten, dat met de witselbedekking, ook meerendeels de schilderingen weggevallen en verloren waren gegaan. De voorstellingen waren als volgt: aan de zuidzijde, op muraalzuil N°. 1, Petrus met den enkelen sleutel in de regterhand; tegen N°. 3 Andreas met zijn kruis en onderaan, in Gothisch schrift, **S(anc)te Andrea ora pro n'(o)bis**; noordzijde muraalzuil N°. 4, tegenover Petrus, de apostel Paulus, kenbaar door zijn zwaard, en voor hem knielende een man in reisgewaad, welligt de verschijning waarin, volgens Handelingen XVI: 9, een Macedoniër tot Paulus kwam, met de bede „kom over in Macedonië en help ons.” Deze voorstelling draagt, hoeveel zij ook geleden mogt hebben, nog de blijken van eene lofwaardige bewerking; alle beelden van ongeveer $^2/_3$ der levensgrootte. Tegen de zuil N°. 5, dus in het benedengedeelte

van het schip, en niet tegen de daarboven zich bevindende muraalzuil, was een versierd medaillon met een kruis geschilderd, welligt vertegenwoordigende een van de kruisen der kerkwijding.

Verder tegen het muurvak, noordzijde, het naast aan het koor, een gekroonde vrouw, met eene kleinere, aan hare regterzijde staande (mannelijke of vrouwelijke) figuur, als onder hare bescherming gesteld. Daartegenover tegen het muurvak A een geestelijk persoon met bisschopsmijter en in de regterhand een kruis; eindelijk in het vak G, westelijk nevens het eerstgenoemde, het bijna geheel onkenbaar geworden beeld, vermoedelijk van eene vrouw. Deze drie beelden, in meer dan levensgrootte, en voor zoover een oordeel in hunnen beschadigden toestand nog mogelijk was, van veel minder werk dan die der muurzuilen. Overigens waren alle beelden tegen eenen achtergrond aangebragt, die eene nabootsing was van tapijtwerk, met bladfestoenen doorweven en met franjes versierd. Over het schilderwerk werd, voor zoover het toen aan den dag was gekomen, een voorloopig berigt gegeven in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Julij 1870, waarin door eene onwillekeurige vergissing het dorp Rijswijk met den naam van Wijk aangeduid en in het Gezigt van Paulus, de Macedoniër als de dienaar van den Romeinschen hoofdman uit het gebeurde met Petrus verklaard wordt.

Van al deze beelden en ook van het kruis zijn, voor zoover de beschadigde toestand van de bepleistering der zuilen en wanden het toeliet, naauwkeurige doortrekken vervaardigd.

Muurschilderingen in de kerk te Bathmen, bij Deventer. Ook van een ingekomen berigt omtrent deze ontdekking werd in het vorige Jaarverslag, ter aangehaalde plaatse, voorloopig melding gemaakt. Nadere berigten en het daaruit voortgevloeide onderzoek behooren tot de geschiedenis van het tegenwoordige Akademiejaar.

De heer G. J. Rink, predikant bij de Hervormde Gemeente te Bathmen, had aan het Commissielid, Dr. Moll, bij eenen brief van 25 April kennis gegeven van sporen van muurschildering, die bij de werkzaamheden voor eene verbouwing der

kerk zich hadden opgedaan. Een nader, opzettelijk onderzoek, waarbij de predikant zijne gastvrije woning en persoonlijke tusschenkomst niet de meeste voorkomenheid beschikbaar stelde, scheen wenschelijk, en het Commissielid Leemans begaf zich in de tweede helft van Mei naar de plaats der ontdekking. De kerk is een eenvoudig gebouw van den gewonen vorm, van groote baksteenen, zoogenaamde reuzenmoppen, in staand verband opgemetseld. Zij bestond slechts uit een enkel schip, waaraan oostelijk een, nog al lang, doch eenigszins minder breed koor met eenen halven zeshoek gesloten. De vorm en afmetingen van dit koor, vergeleken met die van het schip, geven wel eenige aanleiding tot de onderstelling, dat dit laatste het oudste en oorspronkelijke gedeelte van den bouw was, en het koor eenigen tijd later, misschien wel ter vervanging van een kleiner koor, aan het hoofdgebouw is toegevoegd geworden.

Het schip had, binnen, eene lengte van 15,5, bij eene breedte van 8,4 meters; de muren eene dikte van 7 tot 8 dM.; met uitzondering van den westelijken gevelmuur, die eene dikte heeft van 1,7 M. Het koor is, binnenswerks, lang 12,8 M., breed 8,1 M.; de muren worden aan de buitenzijden gesteund door tien beren of schraagpijlers, waarvan aan beide zijden, een bij de aansluiting aan het schip, twee aan de noordelijke en zuidelijke muren en een aan elken der hoeken.

De niet zeer hooge vierkante toren, welks oostelijke en westelijke muren aan de buitenzijde 5,7, de beide andere 6 M. meten, bij eene dikte der muren van 9 dM., was aangelegd voor drie verdiepingen, en is gedekt met een zadeldak tusschen twee puntgevels. Hij is in den westelijken gevel van het schip tot op de helft van diens dikte ingebouwd. De ingang bevindt zich aan de westzijde en heeft eene wijdte van 1,3 M., een tweede doorgang in den oostelijken torenmuur, ter wijdte van 1 M., geeft den toegang tot het schip; die doorgang is aan de binnenzijde van den toren in eene met puntboog gedekte nis geplaatst.

Langs den bovenrand van den toren loopt, onmiddelijk onder de zeer eenvoudige lijst, een randje van blokken door haaks voorspringende, lager, insgelijks onder eene diergelijke lijst, een

randje van overhoeks voorspringende baksteenen gemetseld. In de oostelijke koorsluiting was insgelijks een ingang; in elk der twee noordelijk en zuidelijk daarop volgende muurvakken was een venster aangebragt, met spitsboog gedekt.

Bij het eerste bezoek, dat genoemd lid aan de Bathmensche kerk bragt, was de verwachting niet bevredigd. De beide zijmuren van het schip waren reeds geheel afgebroken, zij zouden, volgens het verbouwingsplan, door eene dubbele rij zuilen vervangen, en door het aanbrengen van eenen nevenbeuk aan elke der beide zijden, de geheele ruimte aanmerkelijk vergroot worden; waarbij men trachtte zich zoo na mogelijk aan den stijl van het oorspronkelijk te houden.

De sporen van schilderingen waren aan den westelijken wand, waartegen de predikstoel het laatst geplaatst was geweest, te voorschijn gekomen, maar zoo flaauw en zoo beschadigd, dat de voorstelling schier niet te herkennen was. Witsel en een gedeelte van de wandbepleistering waren weggevallen, en met moeite kon men de telkens afgebroken en grootendeels uitgewischte omtrekken volgen. Toch was er nog zooveel overgebleven, dat men de overeenkomst met eene gewone voorstelling van het laatste oordeel kon herkennen, alles ruw van bewerking, in zwarte en roode omtrekken, en met gele, zwarte en roode, meest gladde kleuren.

In het midden Christus met de lichtschijf, in rood overkleed; de armen naakt, de regterhand opgeheven, van den mond naar de regterzijde een palmtak, aan de linkerzijde een zwaard uitgaande. Beneden, op de aarde verrijzen de dooden uit hunne graven, regts de gezaligden, waaronder een met eene kroon op het hoofd; links de veroordeelden, waaronder eenige duivels met horens, de verrezenen naar den vuurpoel drijvende. Nog zag men aan de regterzijde eenen knielenden persoon met de lichtschijf, de handen tot Christus opheffende.

Ook toonden zich nog over, of welligt liever onder, dit schilderwerk (met zekerheid was dit niet uit te maken) twee rosetten met dubbelen omtrek, in het midden een cirkel, waarin vijf aan elkander sluitende toten, tusschen den cirkel en den buitenrand der roset, spiraallijnen.

Ofschoon eene persoonlijke beschouwing van kerk en toren, om den stellig hoogen ouderdom van beiden, hare zeer nuttige zijde had, baarde toch de weinige waarde van het ontdekte schilderwerk eenige teleurstelling. Deze laatste zou echter weldra in volle mate vergoed worden door eene alleraanmerkelijkste ontdekking, die spoedig daarop in het koor plaats greep, en alles overtreft wat binnen ons vaderland, of ook in aangrenzende gedeelten van naburige rijken, aan muurschilderingen bekend geworden is.

Bij een schrijven van 17 Junij werd aan de Commissie door den heer predikant Rink berigt, dat een zijner vrienden, de heer L. L. Kleijn (een bekend kunstschilder die eenige maanden geleden op eene tentoonstelling te Stuttgart een zijner tafereelen met het eermetaal had zien bekronen en toen te Gorssel zijn verblijf hield) in het koor het onderzoek der wanden had ondernomen, en overblijfselen van muurschilderingen ontdekt, die in omvang, uitmuntende bewerking, goede bewaring en belangrijkheid van voorstelling, het vroeger ontdekte verreweg overtroffen. Tegelijkertijd werd, op verzoek van den heer Kleijn, door den heer Dr. du Rieu te Leiden, aan het Commissielid Leemans van deze nieuwe ontdekking mededeeling gedaan, met den wensch naar een herhaald bezoek en overleg voor verdere maatregelen. Aan dit verlangen werd door genoemd lid, bij gelegenheid van eene hem in zijne ambtsbetrekking opgedragen onderzoek naar eene onder Nijeveen bij Meppel ontdekte oude kano, eenige dagen later voldaan.

Bij zijne komst op den 23sten Junij was reeds een groot gedeelte van een drietal muurvakken van het koor van de witselbedekking bevrijd, in ieder geval genoeg, om reeds op het eerste gezigt in een der tafereelen de voorstelling te herkennen van de geschiedenis der 10,000 martelaren, wier lijden en dood toevallig juist op dien dag, volgens een vroeger gebruikelijk brevier, herdacht werden. Een vijftal uren van gemeenschappelijken arbeid bevrijdde het tafereel en een ander in het aangrenzende muurvak bijna geheel van het lijkkleed, waarachter het een vijftal eeuwen verborgen, maar ook tegen volkomen vernietiging behoed was gebleven, en de heer Kleijn, die bij

een veeljarig verblijf in Italië diergelijke overblijfselen van oude schilderingen had leeren kennen en waardeeren, verklaarde zich terstond bereid, om zich tegen billijke vergoeding der onvermijdelijke kosten, tijd en moeite voor het vervaardigen van naauwkeurige doortrekken, later ook het bijkleuren der teekeningen, nadat die op verkleinde schaal zouden gebragt zijn, beschikbaar te stellen; en de nasporingen ook op de overige gedeelten van het koor voort te zetten.

Die pogingen werden met eenen uitnemenden uitslag bekroond en leidden tot de aanwinst van nog een tweetal tafereelen, die in waarde, ofschoon niet door hunne volledige bewaring, met de eerstgenoemde wedijverden.

Het eerste tafereel, dat der 10,000 martelaren, was aangebragt tegen den zuidelijken koorwand, in het vak dat onmiddellijk aan het schip zich aansloot, en had eene hoogte van 6,87, bij eene breedte van 3,50 M., zoodat het eene oppervlakte besloeg van ruim 24 □ M. Op den top van eenen berg, den Ararath in Syrië, zien wij eene aanzienlijke, versterkte stad, met hare kerken, verdedigingstorens, muren en poorten. Uit eene dezer poorten worden een aantal mannen naar den ringmuur geleid, van welks rand zij op de scherpe doornenstruiken van de helling des bergs naar beneden worden geworpen. Die helling is dan ook geheel bedekt met de bijna geheel naakte martelaars, wier ligchaamsdeelen op vele plaatsen door de puntige takken door en door gestoken zijn; hier en daar voltooijen hunne beulen de marteling, door met groote houten hamers de ligchamen dieper in de doornen in te slaan. Regts van den beschouwer zijn of worden vier kruisen opgerigt, met daaraan gekruisigde lijders, aan een dier kruisen zelfs twee gemartelden met de ruggen tegen elkander; links van den beschouwer een bisschop in zijn ambtsgewaad, wien door eenen der beulen het oog met eene drilboor wordt uitgeboord. Nevens de stad en een weinig lager, op de berghelling eene groep van zeven beelden, op ongeveer $^2/_3$ der natuurlijke grootte, den Romeinschen keizer met de zes met hem verbonden vorsten voorstellende. Een weinig lager, regts van den beschouwer, een ridder op een laag bankje, en links eene aanzienlijke dame in geestelijk

gewaad, beide knielende en de handen als in gebed zamenvouwende. Geheel in den top van het tafereel aanschouwen wij, tusschen de wolken waaruit lichtstralen nederschieten, God den Vader en Maria, in een groot laken de zielen der ten hemel gevaren martelaren dragende, terwijl regts en links een engel met bazuingeschal hunnen lof verkondigt.

Tegen het oostelijk aansluitende vak, doch gedeeltelijk nog onder den draagsteen van de gewelfsrib, en een eind ver ook op het eerst beschreven vak inspringende, eene groep van twee Heilige vrouwen, de H. Catharina en de H. Geertruid, in ongeveer levensgrootte. Eerstgenoemde op de regterzijde van het tafereel staat in biddende houding, aan hare voeten, ligt voorover op den bodem een krijgsman (of een harer beulen?) wiens hoofd en armen echter met het regtergedeelte der voorstelling verdwenen zijn; links van de maagd het wiel. De H. Geertruid, op de linkerzijde van de voorstelling, heeft hare oogen op een opengeslagen boek, in hare linkerhand gevestigd, en draagt op haren regterarm een kerkgebouw. Op den achtergrond verheffen zich de muren en daken van een gebouw met rondboogvensters, en links, hoogstwaarschijnlijk vroeger ook aan de regterzijde, door eene ranke zuil gedragen; de vloer met groote tegels belegd. Het geheel heeft wel wat van eenen troonhemel of baldakijn. Het is te bejammeren dat dit tafereel, dat blijkbaar van nog oudere dagteekening is dan het eerst beschrevene, zooveel geleden heeft. Het werk verdient in ieder opzigt uitnemend te heeten. Een gedeelte van het in Gothische letters aan den benedenrand aangebragte opschrift, was nog leesbaar gebleven (Sancta C)atharina (Sancta Gertr)udis ora(te) p(ro) nob(is). Het geheel is hoog 3,35, breed nog 1,63 M., en beslaat dus eene oppervlakte van ongeveer 5,5 □ M.

In het bovengedeelte van het tegenoverstaande vak van den noordelijken wand ziet men, links van den beschouwer, eenen engel boven in de wolken verschijnende met eenen ontrolden perkamentband, waarop in Gothische letters een opschrift, dat door beschadiging schier geheel onkenbaar is geworden, maar volgens een paar nog leesbare woorden, eene vermaning bevatte, ontleend uit een der versen, die in Exodus aan de tien Geboden

voorafgaan. Beneden den engel drie mansbeelden in meer dan levensgrootte te halven lijve voorgesteld, rijk gekleed, met gedekte hoofden, en allen met de handen in betoogende houding. Ook van hen fladderen ontrolde perkamentbanden uit, met drie der tien Geboden: **Non adorabis deos alienos; Non assumes nomen dei tui in vanum**; en **Memento ut diem sabbati sanctifices.** Dit tafereel is hoog 2,70, breed 2,35 M. en besloeg dus eene oppervlakte van ongeveer 7,7 □ M.

Eindelijk in het westwaarts volgende, en tegen het schip aansluitende vak, dus tegenover de 10,000 martelaars, eene, ongelukkig zeer beschadigde, slechts voor een derde overgebleven of min of meer herkenbare, zeer uitvoerige voorstelling van het Laatste Oordeel, met de zoogenaamde psychostasie, of zielenweging. Oorspronkelijk besloeg deze voorstelling eene gelijke ruimte als die der martelaren, dus ruim 24 □ M.

Thans was slechts de linkerzijde en in het midden een gedeelte van de schildering overgebleven; het onderste bijna geheel verdwenen. Geheel boven, de Heilige Geest in de gedaante van eene duif met lichtschijf; links, doch voor den beschouwer regts, in bijna levensgrootte, een aantal heiligen, met lichtschijven om of achter hunne hoofden, in aanbidding het tooneel aanschouwende. In het midden van het geheel de aartsengel Michaël met de weegschaal in de hand, waarin de zielen der beneden op de aarde uit hunne graven verrijzende dooden gewogen, en overeenkomstig den uitslag dier proeve opwaarts ten hemel gevoerd, of naar beneden in den vuurpoel gedreven worden. Ook dit vak getuigt, evenzeer als het voorgaande, van de hand eens meesters.

In het derde vak van den noordelijken koorwand, oostwaarts van het schip gerekend, waren ter wederzijde van een aldaar zich bevindend venster, ook sporen van beschildering zigtbaar gekomen, waarbij het hoofd van eenen Heilige nog te herkennen was. Dat ook de overige muurvakken van het koor vroeger met schilderwerk versierd geweest zullen zijn, is, ofschoon dit niet gebleken is, toch niet onwaarschijnlijk, met uitzondering welligt van het oostelijke vak, dat grootendeels wegens het hoog-altaar buiten het gezigt bleef. Ook aan het gewelf, zoowel

de ribben als de schilden, zal vermoedelijk de aldaar zoo gewone versiering met schilderwerk niet ontbroken hebben. De gewelven van het koor bestonden, en bestaan nog uit drie gewelfsvelden; het eerste aansluitende aan het schip, is even als het tweede daaraan oostwaarts volgende, door twee graatribben in vier gewelfsvakken verdeeld; het derde bestaat uit zes gewelfsvakken, die door even zoovele tersteekribben worden gescheiden.

Het dorp Bathmen wordt reeds in 1355 vermeld *); maar daaruit volgt niet, dat het niet tot een veel verder verleden mag teruggevoerd worden. Omtrent den stichtingstijd der kerk, die zeer goed in haren oorspronkelijken aanleg een gebouw der 14de of ook wel der 13de eeuw kan geweest zijn, wordt zoover bekend is, niets vermeld. Zij was vóór de hervorming aan Onze-Lieve-Vrouw gewijd, en werd door eenen der Utrechtsche bisschoppen aan het kapittel van St. Lebuinus te Deventer geschonken. Zij had twee vikarijen, eene van St. Catharina, met welke het tweede der hierboven vermelde muurschilderingen in het koor wel in verband zal hebben gestaan, en eene van St. Antonius. Het kapittel der Lebuinuskerk had de aanstelling van den pastoor der kerk; de priester van de laatstgemelde vikarij werd gekozen door den pastoor en de Heeren van Dorth; die ook na de hervorming, voor de helft de collatieregten van predikants- en kostersbetrekking bleven bezitten. Het schilderwerk in het koor schijnt tot de tweede helft der XIVde of de eerste helft der XVde eeuw gebragt te kunnen worden. Het tafereel met de twee heilige maagden is in ieder geval ouder dan dat der 10,000 martelaren. Belangrijk ter vergelijking met dit laatste, is eene insgelijks zeer uitvoerige voorstelling van dezelfde geschiedenis, waarvan de Commissie in haar Jaarverslag over 1867/68, blz. 42—44 (*Jaarboek* 1868, blz. CIV—CVI) gewaagd heeft, en die, door Jhr. Mr. Victor de Stuers te Maastricht in de gewezen kerk van het voormalige Dominikanenklooster ontdekt en afgeteekend, volgens een daaraan verbonden opschrift, waarschijnlijk reeds in het jaar 1337 geschilderd was.

---

*) Zie *Kerkel. en wereldl. Deventer.* I, 420.

De doortrekken van al de schilderingen in het koor der Bathmensche kerk zijn door den Heer L. L. Kleijn met de meeste naauwkeurigheid en trouw vervaardigd. Het Commissielid Leemans maakte een paar der tafereelen tot een onderwerp eener korte mededeeling in de vergadering van de Letterkundige Afdeeling op den 14den November 1870, en deze Afdeeling besloot tot eene uitgaaf van de teekeningen, in hare Verhandelingen. Aan dit besluit is reeds een begin van uitvoering gegeven.

Omtrent de ontdekking dezer kunstschatten werd door genoemd lid in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Julij 1870 (Bijvoegsel) een voorloopig berigt bekend gemaakt, en verscheen, van de hand van Jhr. Mr. Victor de Stuers, een opstel in de *Nederlandsche Spectator* 1870, N°. 10 met eene schets van de tafereelen van de 10,000 martelaren en de twee heilige maagden. Exemplaren hiervan uit de *Spectator* overgedrukt en door den schrijver ook te Bathmen aan den predikant, leden van het kerkbestuur en andere mannen van invloed toegezonden, hebben hunne nuttige werking tot het opwekken van belangstelling niet gemist, en in vereeniging met de pogingen van Ds Rink en den Heer Kleijn, althans deze goede uitkomst teweeggebragt, dat, terwijl al de overige schilderingen weggebikt of met eene nieuwe witsellaag bedekt zijn geworden, het tafereel der 10,000 martelaren tot heden bewaard en gespaard is gebleven.

Kerkvensters met ingebrand schilderwerk in de kerk der Hervormde Gemeente te Beverwijk. Uit het verslag door den gemeente-architekt, den Heer A. de Groot, aan den Burgemeester overgelegd en door dezen aan de Commissie toegezonden, kan het volgende omtrent de twee bedoelde vensters worden medegedeeld. In het eene raam bestond het met schilderwerk versierde gedeelte, toen het nog volledig was, uit een vak van 54 ruiten, 6 hoog en 9 breed, alle in lood gevat, en gemiddeld 15 cM. hoog en 1,2 breed. Slechts 27 dier ruiten waren nog overgebleven. Het geheel scheen een, in vier vakken verdeeld wapenschild voorgesteld te hebben, met eenige door elkander gevlochten takken met bladeren omgeven. Van het schild

waren alleen de twee onderste vakken overgebleven, waarvan op het eene drie witte Fransche leliën, op het andere drie zwarte hanen geschilderd waren. Onder het schild met zwarte letters: *Klaes . van Iper, . burg* 1645.

Het andere raam heeft een beschilderd vak van gelijke grootte als het vorige, doch waarvan een grooter aantal der oorspronkelijke ruiten bewaard zijn gebleven. Van het wapenschild, dat ook hier werd voorgesteld en op gelijke wijze als het vorige met bladversierselen omgeven was, toont een der vakken eene zeemeeuw of eenen sperwer. Onderaan in zwarte letters: *Arent Jansen Schout Schepen* 1645. De kleuren waren zeer verflaauwd, zoodat men hier en daar zou vermoeden dat de verwen of hoogst gebrekkig of in het geheel niet in het glas waren ingebrand geworden; iets dat van werk uit de eerste helft der 17de eeuw wel eenigszins vreemd mag heeten.

MUNTEN EN GEDENKPENNINGEN.

MUNTEN GEVONDEN BIJ DE WERKEN VOOR DE ONTMANTELING VAN BREDA. Meerendeels oude duiten van de verschillende Nederlandsche gewesten, en enkele buitenlandsche koperen munten. Zij zijn aan den Directeur van het Koninklijk kabinet van Penningen en gegraveerde steenen te 's Gravenhage overgegeven.

GEDENKPENNING bij den Heer LAUREY te Nieuwediep.

Een schimppenning op den nood van Antwerpen en Nijmegen in 1585 geslagen, uitgegeven en beschreven bij VAN LOON, *Nederl. Historipenn.*, Dl. I, blz. 361.

GEDENKPENNING OP DE OPDRAGT VAN DE ORDE VAN DEN KOUSENBAND AAN PRINS MAURITS. Eigenlijk een draagpenning; namens den gever, Ds. RINK te Bathmen, aan het Munt- en Penningkabinet der Hoogeschool te Leiden geschonken.

GOUDEN MUNT TE VOLLENHOVEN GEVONDEN. Dit muntstuk wegende 8 tot 9 grammen, in middellijn 3 cM., was een zoogenaamde Angelot, navolging der Engelsche Angelotten, van Graaf WILLEM IV, van 's Heerenberg (1546—1586), vermoedelijk te Genderingen en omstreeks 1560 geslagen; zie de afbeelding bij VAN DER CHIJS, *De munten der voormalige heeren*

en steden van Gelderland, Pl. XVII, N°. 2. Deze munt was in het Koninklijk kabinet te 's Gravenhage reeds voorhanden; eèn voorstel om haar aan het Akademisch Penningkabinet te Leiden, tegen 50 pCt. of iets meer boven de goudswaarde, af te staan, had geen gevolg. Naar luid van eene latere mededeeling, was het stuk inmiddels reeds in handen van eenen bekenden verzamelaar van Geldersche munten te Amsterdam overgegaan.

ZILVEREN MUNTEN IN BEZIT VAN DEN HEER VAN ALPHEN TE ZALT-BOMMEL. Zij waren ten getale van zestien: een Utrechtsche dukaton van 1790; een Zeeuwsche rijksdaalder van 1757; een Hollandsche 1/4 gulden van 1759; een Hollandsche scheepjesschelling, en twee Westfriesche scheepjesschellingen, de een van 1677, de ander van 1678; een Indische gulden van 1802.

Een Engelsche kroon van GEORGE III, 1804;

Een Brabantsche kroon van PHILIPS II van Spanje, 1581; een van LEOPOLD II van Oostenrijk, 1791; een van VAN DER NOODT (zilveren leeuw), 1790; en een Belgisch vijffranksstuk, tevens gedenkpenning, van LEOPOLD I; op de keerzijde de borstbeelden van den Hertog en de Hertogin van Brabant, 1853.

Vijffranksstuk van LUCCA en PIOMBINO, met de borstbeelden van FELICE BACCIOCHI en ELISE BUONAPARTE, van 1805;

1/3 Daalder van Hessen, 1760, en

een Beijersche kroondaalder, van MAXIMILIAAN JOSEPH, 1814; een halve dollar van de Vereenigde Staten van Amerika, 1806.

Al deze stukken, met uitzondering van den Hessischen Drittel, uitmuntend bewaard en à fleur de coin.

Na ingewonnen oordeel van den Directeur van het Koninklijke kabinet van Penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage en dien van het Akademisch Munt- en Penningkabinet te Leiden, bleek het, dat deze onderscheiden munten reeds in die verzamelingen aanwezig of aldaar tot aanvulling of uitbreiding niet noodzakelijk waren.

MUNTEN IN BEZIT VAN DEN HEER A. J. H. BAUER te Winschoten. Zilveren gedenkpenning op den vrede tusschen Nederland en Engeland in 1654, zie VAN LOON, *Nederl. Historipenn.*, Dl. II, f°. 383, N°. 1.

Zilveren gedenkpenning op den kardinaal DE RICHELIEU, van langwerpig ronden vorm, middellijnen 5,5 en 4,5 cM. Op de voorzijde het borstbeeld van den kardinaal, met het omschrift ARMANUS JOHN. CARD. DE RICHELIEU; op de keerzijde: een obelisk, aan welks top een bazuin blazende engel; aan den voet eenige ridders die de handen omhoog uitstrekken. Zonder jaartal, maar met de letters S. D. gemerkt.

Zilveren kroon, écu, van LODEWIJK XIV, te Bourges geslagen; buiten om: DOMINE. SALVUM. FAC. REGEM.

Zilveren munt van Straatsburg, met borstbeeld en omschrift CAROL. D. GR. CARD. LOTH. EP. ARGENT ET ME . . ., jaartal 1604;

Zilveren Engelsche halve kroon van WILLEM en MARIA, 1689.

Eenige zilveren, geheele en halve tienstuiverstukken, van 1740—1770 en van verschillende Nederlandsche provinciën en steden.

Een koperen Engelsche penny van GEORGE III, 1799.

Een koperen Fransche halve sou, van LODEWIJK XIV, 1791.

Een zilveren huwelijkspenning, waarschijnlijk van Duitsche fabriek. Middell. 7 cM., dikte 2,5 mM. Aan de eene zijde een man en eene vrouw aan linker- en regtervoet met elkander verbonden door eenen ketting, waarop een naakt kind staat, dat met zijne handen zich aan de kleederen van het paar vasthoudt; de man houdt in zijne regterhand eene schop, de vrouw in hare linker een spinrokken; op hunne andere handen dragen zij een tafeltje waarop twee vlammende harten; beide die handen zijn nog verbonden met eenen ketting en hangslot. Om het geheel een toepasselijk Latijnsch randschrift. Op de keerzijde: twee in elkander geslagen handen, die eene bloem vasthouden, twee boomen die hunne takken over de handen uitspreiden. Boven, eene zon, waarin een vogel; op den achtergrond, bergen en een paar steden; onder op den voorgrond, een rond, waarin twee tegenover elkander geplaatste eenden. Ook om deze voorstelling een toepasselijk Latijnsch omschrift. Zonder jaartal, doch met de beginletters S. D.

Ook van deze munten is mededeeling gedaan aan den Directeur van het Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool, die daarop door tusschenkomst van de Commissie aan den eigenaar heeft doen kennen, in hoever eenige der stukken voor de ver-

zameling van eenig belang geacht kunnen worden. Later heeft eene daartoe geopende onderhandeling den aankoop van twee gedenkpenningen en van eene der munten ten behoeve van genoemde verzameling ten gevolge gehad.

ZILVEREN ZEGELSTEMPELS VAN WOLFERT VAN BORSSELE. Door eenen arbeider waren deze stempels met het zilveren kettingje, dat hen aan elkander verbond, bij het baggeren van zand uit de Maas onder Alphen, opgehaald. De Burgemeester van Appeltern had de vriendelijkheid, bij schrijven van 6 Augustus 1870, N°. 648, de Commissie van de ontdekking in kennis te stellen, onder bijvoeging van twee afdruksels in lak; later verschafte hij de gelegenheid om de oorspronkelijke stukken te onderzoeken. Dit onderzoek had een schrijven ten gevolge aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, die het voorstel der Commissie, om de stempels voor het Rijk aan te koopen, alleszins aannemelijk achtte en magtiging gaf, om daartoe onder billijke voorwaarden het noodige te doen. De Commissie mogt ook bij de verdere behandeling der zaak de welwillende tusschenkomst van denzelfden Burgemeester ondervinden, doch slaagde er niet in, om tegen den door haar billijk geoordeelden prijs den koop te sluiten, daar de eisch van de eigenaars zich te ver van de werkelijke waarde verwijderde. Uit een zeer onlangs van den Burgemeester toegekomen berigt is gebleken, dat de vinders de stempels aan den Heer HOOGENDIJK VAN DOMSELAAR te Tiel hebben verkocht.

De grootste der twee stempels, wier zilvergehalte even als die van het kettingje niet van de beste was, had eene middellijn van 7,5 cM. Het toont, zeer zuiver en goed ingesneden, eenen geharnasten ridder op een galoppeerend paard, regts gezien, het gelaat regts gewend; op den linkerbovenarm een schild met wapen, in de regterhand een uitgetogen zwaard. Op den helmkam, boven het schild en op den kam boven het hoofd van het paard het geslachtswapen der VAN BORSSELE's. Het omschrift in Romaansche letters: ✠ ISTUD : SIGILLUM : EST : DNI : WLFRDI : DE : BARSALIA : MILITIS.

De kleinere stempel, in middellijn 3,5 cM. metende, draagt in het midden het wapenschild als voren, en heeft het om-

schrift: ✠ SECRET : WLFARDI : DE : BARSALIA : MILIT : d. i. secretum (sigillum) W(o)lfardi de Barsalia militis, *geheimzegel van Ridder Wolfard van Borssele.*

In het beroemde geslacht van de VAN BORSSELE's, zijn drie WOLFERTS vooral vermaard geweest: een, die zich in den eersten kruistogt door zijne dapperheid onderscheidde; een WOLFERT, die, eerst in twist met Graaf FLORIS V, in 1297 het toppunt zijner magt bereikte, en WOLFERT VAN BORSSELE, Heer van Vere, geboren in 1451, stadhouder van Holland en Zeeland, die een prachtig hof te 's Gravenhage had onder Gravin MARIA, en in 1482 overleed. Hoogstwaarschijnlijk zullen de stempels wel aan den laatstgemelde behoord hebben.

KOPEREN TABAKSDOOS, insgelijks onder Appeltern uit de Maas opgebaggerd. De doos is van langwerpig ronden vorm met openslaand deksel. De staande zijde rondom met lijstwerk versierd. Boven op het deksel, gegraveerd: een gewapende en geharnaste krijger met opgeheven zwaard in de regterhand, een schild aan den linkerarm. Boven hem eene uit de wolken nederdalende duif, uit welker bek lichtstralen uitschieten. Regts uit de hoogte een hond (of wolf?) te halven lijve zigtbaar, op den krijger toeloopende; links, ter hoogte van zijnen linkerschouder, een gevleugelde leeuw. De krijgsman zelf staat op eenen zich kronkelenden draak.

Onder het geheel het opschrift: *Den kriestelijke kriegsman;* langs het zwaard, *sweert des gestes;* bij het schild (waarop een menschelijk aangezigt), *Schilt des geloofs.* Regts van den krijger naast zijn regterbeen: *Sterf gode in het geloof.* Om het hoofd: *Heil des heils;* alles in schrijfletters.

Op den bodem: in het midden een altaar, waarop de twee tafelen der wet, met op de eene, regts, de getallen, I, II, III, IV, V, onder elkander, op de andere VI, VII, VIII, IX, X; daarachter, regts op het altaar, eene vrouw, die een hart in de linkerhand omhoog heft, de regter vóór hare borst houdt; links van haar eene knielende vrouw. Op de voorzijde van het altaar: *Gij sult liefhebben* || *den heer uwen Godt* || *en u naasten* || *als u selven.* Geheel onderaan, een wereldbol, gedeeltelijk zigtbaar, waarop eene gemantelde figuur (Christus), van voren gezien, met opgeheven

linkerhand, het hoofd reikende tot aan de bovenzijde van het altaar. Geheel boven, eene opgenomen gordijn of draperie. Om den rand van de doos krulwerk. Afmetingen 13,2 en 7, hoogte 2,2 cM.

Oud zwaard uit de Dieze bij 's Hertogenbosch opgebaggerd. Het gevest naar boven als een bloemkelk zich verbreedende, de pareerstang als een dik, gedraaid touw bewerkt in den vorm eener S; van het tweesnijdige lemmet, met drie groeven in het midden over de geheele lengte aan beide zijden, is het onderste gedeelte verloren gegaan; de geheele lengte is thans nog 75, waarvan voor het overgebleven gedeelte van het lemmet 60 cM. Waarschijnlijk afkomstig uit de 16de eeuw, heeft het veel gelijkenis met een zwaard in Augsburg vervaardigd, in het Museum te Sigmaringen bewaard, en bij A. Demmin, *Die Kriegswaffen*, Leipz. 1869, blz. 405, onder N°. 57 afgebeeld. Het zwaard uit de Dieze is voorloopig en tot nadere bestemming bij het Rijks Museum van Oudheden in bewaring gesteld.

Kalksteenen beer uit Stiens in Friesland. Ofschoon niet uitvoerig en wel wat ruw, is dit stuk, voor zoover het uit de afteekening beoordeeld kan worden, van niet onverdienstelijken arbeid. Het stelt eenen beer voor, op een rond en van boven bol bewerkt voetstuk, in eene eenigszins moeijelijke en zamengedrongen houding staande; het benedengedeelte van neus en mond zijn verloren geraakt. De geheele hoogte is 24,6 cM. met, en 18 cM. zonder het voetstuk, dat, van onder plat, eene middellijn heeft van 14 cM. Welligt uit het vroeg middeleeuwsche tijdperk afkomstig. Volgens opgaaf zou het stuk op den bodem van de Swaarderterp te Stiens gevonden zijn. Die diepte behoeft juist niet van eenen zeer hoogen ouderdom te getuigen, daar vroeger op die plaats eene put geschoten en naderhand wederom verlaten, ingestort of volgeworpen kan zijn. Het oorspronkelijk bevindt zich thans in de verzameling van het Friesch Genootschap te Leeuwarden.

Oude baksteen met uitkomend werk. Een zoogenaamde kamiensteen in de grondslagen van een oud gebouw in den Aardenhout (Nuijsenburg) gevonden. Op de voorzijde de borstbeelden van twee keizers met diademen met punten gekroond en in

medaillons gevat, die in ruiten geplaatst zijn. In de zes opengebleven ruimten, tusschen en rondom de ruiten, zijn medaillons met rosetten aangebragt. Van het jaartal 1567, is het laatste getalmerk zeer onzeker.

Messenhecht te Breda gevonden. Het hecht van koper; met opkomend blad- of arabeskwerk versierd, waartusschen, hier en daar ingelegd, in blaauw en wit email (geïncrusteerde) bloemen; het uiteinde in eenen monsterkop eindigende. Het ijzeren lemmet is verloren gegaan. Vermoedelijk uit de 17de eeuw. Het voorwerp is bij het Rijks Museum van Oudheden, in afwachting van nadere bestemming, in bewaring gesteld.

Kistje met kerkelijke voorwerpen te Finkega in Friesland gevonden. Een berigt omtrent deze vondst, reeds in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 11 April 1870, N°. 85, opgenomen, doch eerst ruim een jaar later aan de Commissie onder de aandacht gebragt, gaf haar aanleiding, om zich tot den Burgemeester der gemeente, waaronder Finkega behoort, te wenden tot het erlangen van inlichtingen, die haar onverwijld en met de meeste bereidwilligheid door dien Heer werden verstrekt. Een veehouder te Finkega, Rienks Pieters Koopmans, had bij het rooijen van een bosch op zijn erf, ongeveer eenen meter in den veengrond, een houten kistje gevonden, bevattende: een mis- of koorkleed met toebehooren, twee kandelaars met waskaarsen, die reeds gediend hadden, een schelletje, eene lei, een kruikje en een Latijnsch gebedeboek; alles in zeer beschadigden toestand. Al deze voorwerpen waren toen nog bij genoemden Koopmans aanwezig. De Commissie heeft van een en ander aan het Bestuur van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden, mededeeling gedaan.

De Commissie heeft nog te gewagen van hare bemoeijingen, tot voortzetting of beëindiging van enkele belangen, waarin zij vroeger reeds was opgetreden, of waartoe van Regeeringswege hare tusschenkomst werd ingeroepen.

Grafzerk van Derk van Herken te Windesheim. In het

vorige Jaarverslag werd blz. 36, 37 medegedeeld, dat de sedert lang aanhangige pogingen tot behoud van hetgeen van de zerk des beroemden Windesheimer kloosterbroeders was overgebleven, toen, tengevolge van verschillende omstandigheden, nog niet tot voldoenden uitslag hadden geleid. Die belemmeringen werden gedurende het thans loopende jaar opgeheven; de zerk en een gedeelte van eene andere, insgelijks van het voormalige klooster van Windesheim afkomstig, werden door den eigenaar, den landbouwer VAN TONGEREN, op de vroeger gestelde voorwaarden aan de Commissie beschikbaar gesteld, door deze aan het kerkbestuur van Windesheim afgestaan, en door de zorgen van dit laatste in den wand van de aan de kerk aangebouwde catechisatiekamer ingemetseld. Het voorzittend lid heeft zich in den afgeloopen zomer toevallig eenige oogenblikken bij het voorbij reizen aldaar vertoevende, persoonlijk vergewist, dat aan de bedoeling der Commissie en de toezegging door het kerkbestuur gegeven, was voldaan, al zij het ook dat de plaatsing en inmetseling uit een oogpunt van welstand wel wat te wenschen overlieten.

GLAZEN MET INGEBRAND SCHILDERWERK IN DE GROOTE KERK TE GOUDA. Omtrent de lofwaardige maatregelen door kerkvoogden genomen, om de wereldberoemde kerkglazen, tegen meer en meer dreigende beschadiging, misschien voor vele tegen volslagen vernietiging, te behoeden, en omtrent de alleszins doelmatige wijze waarop zij dat oogmerk trachten te bereiken, werd in het Verslag van het vorige jaar, blz. 49—51, berigt gegeven. Aan het voorstel, dat de Commissie, op grond van het persoonlijk onderzoek van twee harer leden, de vrijheid nam tot den Minister van Binnenlandsche Zaken te rigten, ten einde de kerkvoogden in de voor hun beheer te zeer drukkende kosten eenige ondersteuning van Regeeringswege mogten erlangen, werd een gunstig gehoor verleend. Ook voor de vensters, die in het thans loopende jaar in orde zijn gebragt, heeft de Regeering, nadat de wijze van uitvoering op haar verlangen van wege de Commissie onderzocht, en daarbij gebleken was, dat het werk met even deugdelijken uitslag als vroeger was voortgezet, eene gelijke geldelijke ondersteuning, waarbij wederom de helft van

het benoodigde bedrag gedekt werd, beschikbaar gesteld. In het geheel moesten 44 vensters, op de wijze zoo als die in het vorige Verslag werd opgegeven, gezuiverd en hersteld worden: van deze 44 bevinden er zich 13 boven in den lichtbeuk van het koor, de overige in den dwarsbeuk en de zijbeuken. Een negental was reeds in orde gebragt, voor dat de ondersteuning der Regeering ingeroepen en verleend werd; sedert zijn nog vier vensters afgewerkt en was in de vorige maand een vijfde voor de helft gereed gekomen. Langzaam, doch onverpoosd, met zorg, liefde en geduld wordt de taak voortgezet; onder het belangstellend beheer van een verlicht kerkbestuur, dat in de behartiging dezer zaak de billijkste aanspraak heeft op den dank, niet alleen van de Goudasche Hervormde Gemeente, maar van ieder landgenoot, die een warm hart heeft voor den roem van het vaderland op het gebied der kunst.

Ook omtrent een ander belangrijk oud gebouw, de St. Nicolaas of Bovenkerk te Kampen, tot welks herstelling het kerkbestuur de hulp der Regeering had ingeroepen, was door deze de voorlichting der Commissie gevraagd, zie het vorige Verslag, blz. 51. Hare leden Leemans en Rose hebben, om aan deze opdragt te kunnen voldoen, zich in de maand Mei van het vorige jaar naar Kampen begeven, om het gebouw, zijnen toestand en de herstellingen, die gewenscht of noodig geacht werden, op te nemen.

De Bovenkerk is een zeer aanzienlijk gebouw, met welks bouw, volgens bestaande bescheiden in 1369, onder den bouwmeester Johan van Keulen, een aanvang werd gemaakt. Uit een bouwkunstig oogpunt mag het alleszins op hooge waardeering aanspraak maken, zoowel om zijnen ouderdom, als om zijnen aanleg, vorm en zijne grootte (het schip heeft aan elke zijde twee zijbeuken), en vooral ook om het groote, hoog gewelfde koor en de volledige gegevens, die het nog bewaard heeft, zoo onmisbaar, om met zekerheid uit de overgebleven bouwkunstige versieringen, de ontbrekende in den stijl van het oorspronkelijk geheel te herstellen en bij te werken. Daarom meenden de Commissieleden, dat pogingen, om het gebouw, niet alleen tegen verder verval te behoeden en in stand te houden, maar ook

om het zoo mogelijk tot zijnen oorspronkelijken toestand terug te brengen, zeer wenschelijk waren en alle ondersteuning verdienden, zoodat de toekenning van stoffelijke hulp van Regeeringswege in alle opzigten aanbevelingswaardig scheen.

Bij het onderzoek bleek, dat hier en daar werkelijke afwijkingen en ontzettingen van muren en zuilen uit den oorspronkelijk loodregten stand plaats gegrepen hadden. Naar luid echter der gegeven inlichtingen zou dit kwaad reeds van veel vroegere tijden dagteekenen en in den laatsten tijd, zoover men wist, niet toegenomen zijn;

dat met den grooten watervloed van 1825, de zerken van de bevloering door het geheele gebouw uit hunne waterpas gelijke ligging, gedeeltelijk omhoog geheven, gedeeltelijk verzakt, en sedert niet meer behoorlijk onder ééne lijn gelegd, volstrekt eene algemeene voorziening eischten, die, ware zij jaarlijks bij gedeelten geschied, geen zware offers zou gevorderd hebben, maar nu, op eene niet onaanzienlijke som zou te staan komen, vooral wanneer dan (hetgeen zeer wenschelijk werd geacht) eenige der meest belangrijke zerken tegen de wanden opgesteld en ingemetseld, en de openingen in den vloer met tegels, gladde zerksteenen, portland-cement of op andere wijze werden aangevuld. Onder de zerken zijn er zeer vele die de aandacht tot zich mogen trekken; in of bij het kerkkruis was het deksel van eene kist van rooden zandsteen, tusschen de zerken in den vloer gelegd;

dat de vensterramen en hun traseerwerk in de zijbeuken van den grooten beuk eenige jaren geleden geheel en al, en naar het scheen, getrouw in den vorm der oorspronkelijke hersteld waren geworden;

dat de muren voor het grootste gedeelte met gebakken steenen, insgelijks in den laatsten tijd bemanteld waren;

dat echter de pinakels, die op den bovenkant dier muren, waar het dak begint, zich vroeger bevonden hadden of bevinden moesten, bij gelegenheid van het aanbrengen dier bemanteling niet bijgebouwd werden, en die bijbouwing toch wenschelijk was te achten;

dat de vensters in de lichtbeuken van het hooge koor, ten

getale van vijftien geheele vernieuwing eischten, en wel eene spoedige, daar zij op vele plaatsen aan eene plotselinge en hevige windvlaag, niettegenstaande menigte van aaneenhechtingen, geen wederstand meer kunnen bieden en met gevaar dreigen ook voor de veiligheid van de kerkbezoekers;

dat de vernieuwing dier vensters ook onvermijdelijk moet gepaard gaan met eene herstelling der traseringen, eggen en verdere versieringen in hare oorspronkelijke vormen;

dat hetzelfde het geval is met het lijstwerk rondom de bovenzijde van den wand van het koor, waar de ontbrekende steenen gedeelten hier en daar met houten stukken thans op zeer gebrekkige wijze aangevuld zijn;

dat het steenen gewelf, hetwelk ook om den aard en de wijze van zijne zamenstelling opmerking verdient, in voldoenden staat schijnt te verkeeren;

dat het bintwerk en over het algemeen de verschillende deelen van de bekapping zich nog in vrij goeden staat vertoonen, doch de planken der dakbeschieting eene bijna geheele vernieuwing behoeven;

dat in het archief van kerkmeesters bouwkunstige teekeningen aanwezig zijn, door eenen onlangs overledenen bouwkundige opgemeten en vervaardigd, die blijken dragen van naauwkeurigheid en volledigheid, en voor het opmaken van nadere ontwerpen tot herstel enz. alleszins dienen kunnen;

dat in de eerste plaats, bijaldien pogingen te werk gesteld zullen worden, om het gebouw voor het vaderland te behouden, (pogingen die, in het belang der kunstgeschiedenis en van den roem des lands door de Commissie ten sterkste gewenscht en aanbevolen worden) kerkmeesters door eenen bevoegden deskundige een uitvoerig plan behooren te doen ontwerpen tot herstel van de kerk, met de noodige teekeningen, omschrijvingen, toelichtingen, raming van kosten enz.;

dat de buitengewone kosten tot herstel vereischt, zooveel de krachten het gedoogen, door buitengewone bijdragen der Gemeenteleden, verder door bijstand uit de rijke middelen der burgerlijke Gemeente en welligt ook door ondersteuning van de Provincie zooveel mogelijk gedekt, en voor het ontbrekende

met onderstand van Rijkswege zouden moeten bestreden worden, hetzij dat die onderstand in eens werd verleend, hetzij, wat welligt verkieslijk is, naar gelang van den vooruitgang van het werk en over eenige jaren verdeeld;

dat op bijstand uit de stedelijke middelen misschien wel eenig uitzigt mogt gevestigd worden, wanneer men bedenkt, dat, indien althans eene aan de Commissieleden gedane mededeeling, naauwkeurig is, door het Gemeentebestuur vele duizenden guldens — men spreekt van ƒ40,000 — zijn beschikbaar gesteld tot herstel van den toren der zoogenaamde Buitenkerk van de Roomsch-Katholieke Gemeente.

De Commissie heeft bovenstaande beschouwingen aan de Regeering ter kennis gebragt, en mag zeker wel verwachten, dat het onderwerp in ernstige overweging is genomen. Intusschen kwam haar zijdelings ter kennis, dat kerkmeesters zich reeds met den bekwamen gemeente-bouwmeester te Zutphen, den Heer D. J. Itz, wien de genoemde Commissieleden voor de taak, op grond van hunne vroegere ervaring, ten sterkste hadden aanbevolen, in overleg hebben gesteld.

Het Huis Brederode. De Commissie bleef het lot van dat eerwaardig overblijfsel uit lang vervlogen eeuwen, waaraan de geschiedenis van een onzer oudste en meest beroemde vaderlandsche geslachten verbonden is, met levendige belangstelling gadeslaan. Het gaf haar eene groote voldoening, dat, onder de voortdurende zorgvuldige leiding van Mr. A. J. Enschedé, gemeente-archivaris te Haarlem, van Rijkswege de noodige geldelijke middelen beschikbaar worden gesteld, zoowel, om de gevaar dreigende gedeelten door bijmetseling en andere versterkingen te steunen en te bevestigen, als om, door het ontgraven der grondslagen, het plan en den aanleg van de verschillende gebouwen na te gaan en te leeren kennen. In de nu en dan nog al dringende behoeften aan oude steenen, zoogenaamde reuzenmoppen, van de afmetingen en soort, zoo als die bij den bouw van Brederode gebezigd werden, werd door den Heer Enschedé de tusschenkomst der Commissie ingeroepen; zij had

gehoopt in de afbraak van enkele der te Maastricht en Wijk gesloopte torens en andere versterkingen het begeerde te kunnen aanwijzen, maar vond zich in die verwachting teleurgesteld. Eene latere opgaaf van plaatsen waar welligt het noodige zou te vinden zijn, heeft zij aan den Heer ENSCHEDÉ medegedeeld.

In het vorige Jaarverslag werd, blzz. 19—23, naar aanleiding van de plans, teekeningen en toelichtende aanmerkingen van — en betrekkelijk op — de onlangs gesloopte overblijfsels van HET KASTEEL VREDEBURG TE UTRECHT, door den opzigter van 's Rijks Waterstaat, den heer D. VAN DER WERF te Utrecht, opgemaakt en aan wijlen het lid der Commissie, den heer Hoofdinspecteur CONRAD, ten geschenke toegezonden, eene beschrijving gegeven van de gedeelten van het gebouw, die bij de slooping van het noordwestelijke bastion van de sterkte aan den dag gekomen en sedert geheel of grootendeels voor goed verdwenen zijn. In haar Verslag, blz. 20, meende de Commissie niet te kunnen berusten in den naam en de bestemming van kerk, die men aan de langwerpige, aan beiden uiteinden driezijdig gesloten, overwelfde ruimte had toegekend; beter kon zij zich vereenigen met de meening, dat de daaronder aanwezige kelder van gelijken vorm, tot gevangenis, en een gedeelte van dien kelder, met den naam van Monnikskap onderscheiden, tot pijnigingsplaats gediend zou hebben.

Met betrekking tot de eerstgenoemde overwelfde ruimte heeft eene vergelijking van het plan van Vredeburg *), zoo als dit door den bouwmeester ontworpen was, de gewenschte zekerheid aangebragt. Daaruit blijkt dat het noordwestelijke bastion, even als het zuidwestelijke, twee boven elkander gelegen gewelven bevatte, in vorm en grondvlak geheel met elkander overeenkomende. De beide vakken of openingen in de muren van de bovenste overwelfde ruimte uitgespaard, waaromtrent op blz. 21 van het aangehaalde Verslag de mogelijkheid ondersteld werd,

*) Dit plan getiteld: *Grooten gront 't Utrecht ende principael patroen aengaende het casteel ghemaect bij* Mr. ROMBOUT VAN MEGHELEN, is uit het Archief der provincie Utrecht, door VAN DER MONDE in zijn *Geschied- en Oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten enz. der stad Utrecht.* Dl. II, Pl. N°. 5, blz. 320 uitgegeven.

dat zij welligt tot uitgangen gediend hadden, zijn in het oorspronkelijke plan niet aangewezen en dus waarschijnlijk van lateren tijd, toen het lokaal tot andere bestemming dienstbaar werd gemaakt. De ruimten in het zuidwestelijke bastion, sedert lange jaren door het verwijderen van den vloer der bovenste en het gewelf der benedenste, tot een geheel vereenigd, werden in het vorige jaar met goed gevolg tot bierkelder of liever bierhuis ingerigt en gebezigd. Omtrent de oorspronkelijke bestemming der langwerpige lokalen in de genoemde bastions, behoeven wij, evenmin als omtrent die van de achtzijdige, overwelfde ruimten, in de twee naar de stadszijde gelegen noord- en zuidoostelijke bastions, gissingen te maken; ongetwijfeld moesten zij in tijd van nood, bij belegering als kasematten tot veilige verblijfplaatsen der bezetting dienen. Bovendien leverden zij uitmuntende gelegenheid tot het bewaren van gevangenen. Daar de geheele bouw van het kasteel in 1528 begonnen, in het volgende jaar grootendeels voltooid werd, in 1532 de grachten verwijd werden, kan aan de besproken overwelfde lokalen geen hoogere ouderdom, dan van ruim drie eeuwen worden toegekend. Mogten de afmetingen der gebezigde steenen in sommige gedeelten op eenen ouderen tijd schijnen te wijzen, dan vindt die bijzonderheid hare verklaring in: de afkomst der bouwstoffen van het daar ter plaatse in de 13[de] eeuw door de ridders van St. Jan gestichte klooster en gasthuis; van een afgebroken gedeelte van het reeds in het begin der 14[de] eeuw aldaar aanwezige St. Catharinaklooster, en ook vermoedelijk van de afgebroken sloten Vreeland en Ter Horst, alsmede van het klooster Vredendaal *).

De Commissie, ten hoogste ingenomen met den verdienstelijken arbeid, door den heer VAN DER WERF, aan het opmeten der overblijfsels, het vervaardigen der teekeningen en beschrijving besteed, meende hem in een boekgeschenk een blijk harer erkentelijkheid te mogen aanbieden, en vestigde daartoe hare keus op het prachtwerk van LACROIX, *Les arts au-moyen-âge*

*) Men vergelijke *Tijdschr. voor gesch., oudhh. merkwaardige bijzonderheden en statistiek van Utrecht*. Jaarg. I, 1835, blzz. 20—23.

et à l'époque de la renaissance, bij DIDOT te Parijs, in 1869 in het licht gegeven; het was haar aangenaam, dat dit geschenk door den heer VAN DER WERF met dank en welgevallen werd aanvaard.

Ditzelfde was het geval met een geschenk, waarin de Commissie aan den heer A. J. H. BAUER, opzigter van 's Rijks Waterstaat te Winschoten, een gelijk bewijs van hare tevredenheid wegens zijne ijverige en doeltreffende bemoeijingen voor de opneming, opmeting, de bouwkunstige teekeningen en beschrijving van de gesloopte kerk te Eexta, heeft doen toekomen; zij koos daartoe een exemplaar van L. RUNGE's *Beiträge zur Kenntniss der Backsteinarchitectur Italiens* Berl. 1846. f°.

Aan den heer TIMMERMANS, kweekeling voor de bouwkunst bij den heer C. C. VAN RIJSBERGEN, architekt te Leiden, schonk de Commissie een exemplaar van LÜBKE's *Grundriss der Kunstgeschichte*, Stuttg. 1868. 8°., als een blijk van erkentenis zijner diensten bij het verkleinen der doortrekken van de muurschilderingen in het Bathmensche kerkgebouw.

De Commissie zou hier het verslag harer handelingen en bemoeijingen in het afgeloopen Akademiejaar als geëindigd kunnen beschouwen, daar de geschiedenis harer lotgevallen in den laatsten tijd van haar bestaan van zelf een onderwerp van behandeling uitmaakt in het Verslag van den Algemeenen Secretaris, omtrent den staat en de werkzaamheden der Akademie. Daar echter de Jaarboeken, waarin deze verslagen worden opgenomen, uit den aard der zaak niet altijd binnen het bereik liggen van, of geraadpleegd worden door een groot aantal van hen, aan wie afzonderlijke afdrukken van het Verslag der Commissie toegezonden worden, zal het niet overbodig zijn wanneer hier nog met een enkel woord de bijzonderheden van den laatsten tijd van haar bestaan vermeld worden.

In de vereenigde jaarlijksche Vergadering der afdeelingen op 30 April des vorigen jaars, hadden de drie, na het overlijden van den Heer CONRAD overgebleven leden der Commissie zich, onder aanvoering van de redenen die in haar toen ingediend verslag waren uiteengezet, genoopt verklaard om hunnen last-

brief neder te leggen. De redenen, die hen tot dit besluit hadden gebragt, waren vroeger reeds in eene vergadering van het Akademiebestuur besproken, overwogen en gebillijkt. Ook was toen, evenzeer in overeenstemming met hare meening, wenschelijk geacht, dat de Regeering aan eene Rijkscommissie de voortzetting van de taak mogt opdragen, en wel op den voet zoo als die door de Commissie in haar verslag in groote omtrekken omschreven was.

De vereenigde Vergadering besloot, nadat het onderwerp onder vrij wat uiteenloopende meeningen besproken was, tot het benoemen eener Commissie, waartoe de Voorzitter de heeren G. Mees Az., P. J. Veth, L. Cohen Stuart, Th. Borret en C. J. Matthes aanwees, om de Akademie in deze zaak van raad en voorlichting te dienen in eene latere buitengewone vereenigde Vergadering, in welke dan het eindbesluit zou worden opgemaakt. Inmiddels werden de leden van de Commissie voor de overblijfselen der oude vaderlandsche kunst aangezocht en verklaarden zij zich ook bereid, om tot op eene nadere beslissing, de haar tot dusverre opgedragen belangen te behartigen, en voor de afdoening der loopende zaken te zorgen; altijd in de onderstelling en met den wensch, dat die beslissing tot een niet al te ver verwijderd tijdstip zou verschoven worden.

De zomerrust, volgens het reglement aan de Akademie toegekend, kwam tusschen beide, en het was eerst op 5 November dat de buitengewone vereenigde Vergadering plaats greep, nadat de Commissie van voorlichting tot het bijwonen van eene harer zamenkomsten op 11 Junij, ten huize van den heer Borret te Vogelenzang gehouden, ook het voorzittend lid der Monumenten-Commissie, genoodigd, en het onderwerp met ernst en naauwgezetheid besproken en overwogen had.

De uitkomst harer overleggingen was, dat de Commissie van voorlichting in de buitengewone vereenigde Vergadering, ook als hare overtuiging uitsprak, dat de taak, wilde die eenigszins naar eisch worden volbragt, niet alleen niet langer op de leden die tot dusverre in de Monumenten Commissie werkzaam waren geweest, kon blijven berusten, maar dat evenmin aan eene vervanging van die leden, binnen den kring der Akademie ge-

dacht kon worden; en dat de menigvuldige belemmeringen en bezwaren, waaraan de zaak tot nog toe onderworpen was geweest, zoo lang zij van de Akademie bleef uitgaan, niet uit den weg te ruimen waren.

Het voorstel luidde dus, dat de Commissie voor de overblijfselen der oude vaderlandsche kunst opgeheven zou worden, onder den dank aan hare leden voor de gedurende tien jaren in die betrekking bewezen diensten, en dat het Akademiebestuur aan de Regeering in overweging geven zou, om tot voortzetting van de taak op het voorbeeld van andere landen eene Rijkscommissie in het leven te roepen, in den geest en op den voet zoo als die in het laatste Commissieverslag, blzz. 64 en 65, omschreven waren.

Dit voorstel werd in de vereenigde Vergadering goedgekeurd, en daarmede overeenkomstig door het Akademiebestuur, onder dagteekening van 11 December jl., N°. 12, een schrijven gerigt tot den Minister van Binnenlandsche Zaken. De beslissing volgde spoedig, en wel op 31 December, den laatsten dag, waarop de Minister nog als hoofd van het Departement werkzaam was.

Bij een schrijven van die dagteekening, Litt. A, 5de Afd., werd aan het Akademiebestuur kenbaar gemaakt „dat tegen „het in het leven roepen eener Rijkscommissie tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, overwegende bedenkingen „bestaan, zoodat tot het verwezenlijken van dat denkbeeld (de „Minister), althans voor het tegenwoordige niet zou kunnen „medewerken." De Minister verklaarde er dus te meer prijs op te stellen „dat de Commissie, die gedurende een tal van jaren „met den meesten ijver en niet zonder goeden uitslag op dit „gebied werkzaam was geweest en met de grootste bereidvaardigheid de Regeering op haar verzoek had voorgelicht, kon „goedvinden het haar door de Akademie gegeven mandaat niet „neder te leggen. Mogt zij evenwel daartoe niet kunnen besluiten, dan zou voor de Regeering niets anders overblijven dan er „in te berusten en bij voorkomende gelegenheden de voorlichting van deskundigen uit of buiten de Akademie te verzoeken."

Toen dit schrijven bij het Akademie-bestuur ontvangen werd,

was een nieuw Ministerie opgetreden, en het beleid der Binnenlandsche Zaken in handen van den tegenwoordigen Minister overgegaan, die vroeger zelf wel eens het denkbeeld geopperd had, dat eene Rijkscommissie, welligt met beter gevolg dan eene van de Akademie uitgaande, tot het beoogde doel werkzaam zou kunnen zijn.

Het Akademiebestuur trad andermaal in overleg met de Commissieleden, en meende eene nieuwe poging te moeten doen om de zaak tot eene meer gunstige oplossing te brengen. Daartoe rigtte het zich in een nieuw vertoog tot den Minister, waarop, onder dagteekening van 23 Maart jl. een afwijzend antwoord volgde: „Tegen het instellen der verlangde Rijkscom„missie," dus luidt het Ministeriëel schrijven, „bestaat beden„king De Commissie uit de Akademie, welke zich gedurende „eenige jaren heeft belast met het opsporen van overblijfsels van „oude Nederlandsche kunst enz. en met het doen van voorstel„len dienaangaande, was inderdaad eene Rijkscommissie. Hebben „niettegenstaande haren grooten ijver en werkzame belangstelling „hare pogingen den gewenschten uitslag niet gehad, het is niet „te verwachten, dat eene andere Commissie gelukkiger zal zijn."

„Raadzaam schijnt het alzoo de taak voortaan aan de be„langstelling van genootschappen en particulieren over te laten." Overigens wordt de verzekering gegeven, dat de Minister „voor „zooveel dan bij onderzoek of aankoop hulp van de Regeering „noodig mogt worden bevonden, gaarne zal nagaan in hoeverre „daaraan te voldoen zij."

De Commissie kan slechts onderstellen, dat de redenen die zij heeft aangevoerd voor haar besluit om haren lastbrief neder te leggen, en de gronden die zij uiteen heeft gezet, om eene voortzetting van hare taak door eene Rijkscommissie en overeenkomstig de daarvoor in algemeene trekken door haar voorgestelde inrigting aan te bevelen, óf niet gelezen, óf niet met voldoende aandacht in overweging genomen zijn. Het is haar anders onbegrijpelijk, hoe de mogelijkheid kon gedacht worden, dat zij nog langer zich met de waarneming der verpligtingen aan haren werkkring verbonden zou kunnen blijven belasten; en evenmin, hoe er eenig uitzigt kon gevestigd worden op de

belangstelling van bijzondere personen of genootschappen, daar eene van de hoofdredenen waarom de Commissie haren arbeid staken moest, juist op het ontbreken dier belangstelling gegrond was.

De Commissie, en met haar de Koninklijke Akademie, die haar met een voortreffelijk doel en tot een nuttig en noodig werk in het leven riep, kunnen de overtuiging wegdragen dat zij, elk van hare zijde geheel buiten verantwoordelijkheid blijven, wanneer van lieverlede meer en meer gebouwen, waaraan zich in ons vaderland de herinnering van belangrijke gebeurtenissen en personen vastknoopt, aan opzettelijk slooping overgegeven worden of door achteloosheid te gronde gaan; wanneer bijdragen tot de geschiedenis der voorouderlijke kunst en beschaving, zeden, gebruiken en gewoonten nutteloos of ongewaardeerd in het duister verborgen blijven, en, mogen zij al door een gelukkig toeval de opmerkzaamheid van eenen verzamelaar of liefhebber wekken, dan toch niet die rijke en goede vruchten afwerpen, die onder eene goede leiding er van verwacht hadden kunnen worden.

Zoolang de Commissie de zekerheid nog niet verkregen had, of hare taak door eene Rijkscommissie opgevat en voortgezet zou worden, is zij, op het verlangen der Akademie, zich blijven belasten met de zorg voor de nog bij haar aanhangige bemoeijingen en de afdoening der inkomende en loopende zaken. Onder de aanhangige, wier afloop binnen een niet al te verwijderd tijdstip kan tegemoet gezien worden, behooren de opmetingen en teekeningen van de oude kerk te Maasdam, waarvan de vervaardiging, zoo als boven gezegd is, aan de zorg van eenen opzigter van 's Rijks Waterstaat is opgedragen. Ook het beramen van maatregelen tot behoud der in vorige Verslagen, 1868/69, blz. 8 (*Jaarb.* 1869, blz. LXVI) en 1869/70, blz. 37, vermelde zerken van de voormalige Abdij van Bern, zou nog in eene eerste plaats zich aan de aandacht hebben aanbevolen, wanneer die zaak niet aan bezwaren onderhevig scheen, tot wier opruiming de gelegenheid hoogstwaarschijnlijk ontbreekt. Hetzelfde is het geval met een aantal onderzoekingen en opnemingen, die de Commissie wenschelijk geacht, en zich

voorgenomen had te gelegener tijde te volbrengen, maar die zij thans moet laten varen.

Het archief der Commissie, dat zij aan de Akademie zal overgeven, kan nadere rekenschap afleggen van den omvang dien hare taak van lieverlede verkregen had, en van de wijze waarop hare leden zich gedurende haar tienjarig bestaan van hunne verpligtingen getracht hebben te kwijten. Gedeeltelijk kunnen dienaangaande ook hare jaarlijksche verslagen getuigen. De verzameling van bouwstoffen voor eene geschiedenis der oude vaderlandsche kunst, die zij van lieverlede bijeen heeft gebragt, mag in vele opzigten belangrijk heeten, en bevat eenen schat van naauwkeurige bescheiden, beschrijvingen, plans en teekeningen van oude, merkwaardige gebouwen en van voorwerpen, wier aandenken en voorstellingen in die stukken alleen zijn bewaard gebleven. Het is eene werkelijke behoefte, dat van bevoegde hand eene goed geordende, beschrijvende naamlijst dier verzameling, die wel hare eigenaardige bewaarplaats in de boekerij der Akademie zal blijven behouden, en een naauwkeurig register op de elf jaarverslagen der Commissie vervaardigd worden; daardoor zal de bruikbaarheid der vergaderde bouwstoffen en overzigten in ruime mate toenemen.

De Commissie eindigt haar verslag met herhaalde betuiging van haren dank voor het vertrouwen dat de Akademie in haar heeft gesteld, voor de ondersteuning haar tot het volbrengen van hare taak voortdurend geschonken, en voor de welwillendheid, waarmede de Akademie, niet slechts naar de verkregen uitkomsten, maar ook naar de goede bedoelingen en den ijver daarbij betoond, haar gunstig oordeel over de Commissie opgemaakt en bij verschillende gelegenheden, waar het pas had, uitgesproken heeft

Amsterdam, 29 April 1871.

De Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen
tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van
de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst.

C. LEEMANS.
W. MOLL.
W. N. ROSE.

LEVENSBERIGT

VAN

D. J. STORM BUYSING,

DOOR

I. P. DELPRAT,
Rustend Lid der Natuurkundige Afdeeling.

Voorgelezen in de Gewone Vergad. der Afd. Natuurk. van 30 Sept. 1871.

DUCO JOHANNES STORM BUYSING, geboren te Leeuwarden den 30sten September 1802, deed zich, reeds bij zijne komst als kadet aan de Artillerie- en Genieschool te Delft in November 1818, kennen als een jongeling, begaafd met een helder verstand gepaard aan zulk een volhardenden ijver, als zeldzaam op zestienjarigen leeftijd gevonden wordt; zijne vorderingen en voorbeeldig gedrag waren dan ook zoodanig, dat de vierjarige leercursus door hem in minder dan drie jaren werd volbragt. Reeds in het voorjaar van 1821 werd hij onder de bevelen van den Inspecteur-Generaal van den Waterstaat J. BLANKEN Jz. gesteld. Zijne ijver en geschiktheid voldeden den Inspecteur-Generaal, die gewoon was veel van de onder hem werkzaam zijnde jongelieden te vergen, zóó wel, dat de jonge kadet in het volgende jaar (Mei 1822) benoemd werd tot élève aspirant van den Waterstaat en als zoodanig meer zelfstandig overgeplaatst in de provincie Overijssel, alwaar hij in het volgende jaar (Sept. 1823) benoemd werd tot aspirant Ingenieur, blijvende hij in dezelfde provintie werkzaam; en ook daar gaf hij blijken van meer dan gewone bekwaamheid, want ofschoon nog slechts

aspirant Ingenieur, werd hij in 1831, bij eene tijdelijke ongesteldheid van zijnen Hoofdingenieur, met diens werkzaamheden belast. Eerst in 1834 werd hij volgens het gewone dienstverloop bevorderd tot Ingenieur der tweede klasse.

De gebeurtenissen van 1830 hadden het opleiden van jongelieden voor het vak van den Waterstaat aan de, in 1828 opgerigte, Militaire Akademie te Breda doen ophouden. In 1832 deed zich het nadeel van dien stilstand zoo sterk gevoelen, dat de Regering besloot voorloopig, in afwachting eener geheele reorganisatie van het militaire onderwijs, de opleiding van jongelieden voor het korps militaire Ingenieurs en voor den Waterstaat te verbinden aan het Instituut voor de Marine te Medemblik, en bepaaldelijk aan steller dezes, toen Kapitein Ingenieur, op te dragen. Toen bij die instelling, door de verplaatsing van den Ingenieur Rijsterborgh in 1835, moest voorzien worden in de lessen in de Waterbouwkunde aan de kadets der Genie en van den Waterstaat, viel de aandacht al spoedig op den Ingenieur Storm Buysing, wiens meer dan gewone bekwaamheid, ook in het theoretische gedeelte der Waterbouwkunde, meer en meer begon uit te komen; hij werd dan ook in September 1835 benoemd tot Leeraar in de Waterbouwkunde te Medemblik. Die benoeming was hem even onverwacht als ongewenscht. Zijn werkkring in Overijssel was hem lief geworden. Aldaar gehuwd, ofschoon spoedig weduwnaar, stond hem de verplaatsing naar een weinig aanlokkelijk oord, in een werkkring die hem weinig begeerlijk scheen, zeer tegen; geringe gedachte van zijne geschiktheid tot het geven van onderwijs, versterkte niet weinig zijnen tegenstand. Doch teregt oordeelde men bij het algemeen bestuur hieromtrent gunstiger, en na eene vruchtelooze poging tot intrekking zijner benoeming, aanvaardde hij in November 1835 zijne nieuwe betrekking, en wel met denzelfden ijver en naauwgezetheid die hem steeds bleven onderscheiden, ook bij werkzaamheden die hem soms in velerlei opzigten minder aangenaam waren. Zijne lessen onderscheidden zich door eene hooge mate van helderheid en degelijkheid; hoewel streng in zijne eischen, wist hij de genegenheid zijner leerlingen te winnen, door die eischen tot

het volstrekt noodige te beperken en door daarbij de stiptste regtvaardigheid in acht te nemen.

In 1836 volgde hij de verplaatsing der kadets uit Medemblik naar Breda, alwaar toen de Militaire Akademie op nieuw in werking kwam; hij bleef aldaar met de opleiding der jongelieden voor den dienst van den Waterstaat belast; het aantal zijner leerlingen nam toe, terwijl zijn onderwijs ook over de kadets der Militaire Genie werd uitgestrekt. De gunstige uitkomsten van zijn onderwijs werden in 1842 door eene benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw erkend.

Het ontbreken van een geschikt leerboek bij het onderwijs in de Waterbouwkunde werd, even als dat voor zoo vele vakken van onderwijs aan de Militaire Akademie, beschouwd als een der meest hinderlijke bezwaren, en steeds werden er aanhoudende pogingen door het bestuur dier instelling gerigt op het wegruimen van dat bezwaar. Aan den Ingenieur Storm Buysing werd dientengevolge het bewerken van zulk een leerboek voorgesteld. Aanvankelijk deinsde hij voor die, voorwaar niet gemakkelijke, taak terug, doch het pligtbesef, om zooveel hem mogelijk was zijn onderwijs vruchtbaar te maken, deed hem eindelijk besluiten, de van hem verlangde bewerking te ondernemen. Na eene grondige voorbereiding kwam in 1844 het eerste deel en in 1845 het tweede deel van zijn leerboek in het licht; waarbij het gereedmaken van een uitvoerigen atlas geen der geringste moeijelijkheden uitmaakte. Voor het onderwijs aan de Akademie was dit werk van onberekenbaar nut, maar ook in meer uitgebreiden kring voldeed het aan eene lang en algemeen gevoelde behoefte. Het mogt bijna onverklaarbaar schijnen hoe in een land, waarvan de welstand, ja het bestaan zoo naauw verbonden is aan de kennis van al wat tot beteugeling en leiding der wateren betreft, er geen gelegenheid bestond, om uit een in de Nederlandsche taal vervat geschrift zich de algemeene beginselen der Waterbouwkunde, zoo als die in ons vaderland beoefend moet worden, eigen te maken. Alleen was eenige jaren te voren door den te vroeg overleden Ingenieur F. Baud daartoe eene poging gewaagd in de be-

werking eener niet ongelukkig uitgevallen *Proeve van Waterbouwkunde.* Deze arbeid, behalve eenige zeer verdienstelijke monographieën betrekkelijk sommige deelen der wetenschap, was het eenige dat den aankomenden waterbouwkundige ten dienste stond. Slechts in geschriften van vreemden was de verlangde kennis der hoofdbeginselen op te doen, en dan nog belemmerd door voorstellingen die de toepassing op de bijzondere toestanden in ons vaderland moeijelijk maakten. Het leerboek van Storm Buysing voldeed voor het eerst aan die dringende behoefte, en de verdienstelijke schrijver mogt de voldoening ondervinden, zijn werk spoedig als classiek te zien aangenomen en tot vraagbaak te zien strekken in elke moeijelijkheid, die zich zoo vaak bij de regeling en uitvoering van waterstaatswerken voordoet. Thans bestaat daarvan, niettegenstaande de kostbaarheid, reeds een derde druk, omgewerkt naar de behoefte van den tijd; die omwerking, welke hij niet geheel mogt ten einde brengen, was zijn laatste wetenschappelijke arbeid.

Gedurende de zamenstelling van zijn leerboek werden de dienstbetrekkingen van Storm Buysing nog vermeerderd door de tijdelijke opdragt der werkzaamheden van den gewonen dienst van Ingenieur van den Waterstaat in het Arrondissement van Breda, opengevallen door het onverwacht overlijden van den Ingenieur Sautijn Schovel in het voorjaar van 1844 — welke vermeerdering van werkzaamheden aanhield tot het einde van dat jaar. Op nieuw deed hij daarbij blijken, hoe de grondige studie van het theoretische deel der Waterbouwkunde, waartoe zijne lessen aan de Militaire Akademie hem bepaalden, wel verre van te schaden aan de geschiktheid voor den dagelijkschen dienst, integendeel in staat stelde onnutten omslag te vermijden en de aandacht op het werkelijk noodige bij uitsluiting te bepalen.

Bij de oprigting der Kon. Akademie voor technische wetenschappen te Delft, werd de opleiding van jongelieden tot den dienst bij den Waterstaat van de Militaire Akademie naar de Delftsche overgebragt; dientengevolge werd Buysing ontslagen van zijne dienstbetrekking bij de Militaire Akademie in November 1845, toen de laatste promotie van kadets van den

Waterstaat aan die Akademie was afgeloopen. Storm Buysing ging daarbij tot den gewonen dienst bij den Waterstaat terug, en wel bij die in de provintie Limburg. Die overplaatsing was echter slechts tijdelijk, men had te goed de uitstekende geschiktheid voor het onderwijs van den Ingenieur Storm Buysing leeren kennen, om daarvan niet zooveel mogelijk partij te trekken. Reeds in 1846 werd hij benoemd als lid der speciale Commissie tot het afnemen der eindexamens aan de Delftsche Akademie en bij den aanvang van 1847 aanvaardde hij aldaar, na het overlijden van den Ingenieur F. Beijerinck, het leeraarambt in de Waterbouwkunde. De gewone opklimming in rang bij het korps van den Waterstaat, gaf Buysing welverdiende aanspraak op den rang van Hoofdingenieur, welke betrekking hem in Februarij 1849 werd verleend, met bestemming naar Drenthe. Zijne diensten werden echter aan de Delftsche Akademie zoo onontbeerlijk geacht, dat hem onmiddellijk onbepaald verlof werd verleend tot voortzetting zijner lessen aan die instelling; zijne benoeming naar Drenthe werd daarop spoedig ingetrokken, en hij als Hoogleeraar aan de Delftsche Akademie meer blijvend verbonden. Zijn onderwijs bleef hij daarop met zeldzame naauwgezetheid voortzetten tot in 1862, toen hij in den Raad van State werd geroepen.

Alzoo was dan Storm Buysing gedurende meer dan vijf-en-twintig jaren werkzaam bij het onderwijs in de Waterbouwkunde en de opleiding der Ingenieurs voor dien zoo aangelegen tak van den algemeenen dienst. In dit tijdsverloop vormde hij velen onder de uitstekende Ingenieurs van den Waterstaat, die thans de roem zijn van Nederland en waarvan velen ook in het buitenland worden geëerd. Zij herdenken voorzeker dankbaar de zorgen en moeiten, door hunnen overleden leermeester aan hunne opleiding besteed.

De meer en meer algemeen wordende bekendheid der uitnemende waterbouwkundige kennis van den Hoogleeraar Storm Buysing, deed zijne hulp en voorlichting in moeijelijke gevallen bij toeneming inroepen. Van regeringswege werden hem belangrijke adviezen gevraagd, onder anderen werd door de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën een onderzoek

van hem verlangd, omtrent een ontwerp voor een spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg van den 1ste Luitenant-Ingenieur MAARSCHALK; beide Ministers betuigden hunnen bijzonderen dank voor het uitgebragte advies. Reeds vroeger scheen reeds de aandacht van den Minister van Koloniën op STORM BUYSING te zijn gevestigd: hij werd in 1852 vertrouwelijk geraadpleegd omtrent zijne genegenheid om op te treden als Hoofd eener op te rigten Directie van openbare werken in Neêrlands Indië. Waarschijnlijk heeft STORM BUYSING, die reeds in 1836 een tweede huwelijk had aangegaan, met de weduwe van den Ingenieur F. BAUD, geboren CLEMENT, uit welk huwelijk reeds drie zoons waren verwekt, die bij een zoon uit zijn vroeger huwelijk de zorgen voor hunne opvoeding zeer vermeerderden en zijne tegenwoordigheid daartoe in het vaderland noodzakelijk maakten, tegen eene zoo gewigtige lotsverwisseling opgezien, eene wisseling, die op vijftigjarigen leeftijd nooit zonder bezwaar is. Hij bleef althans aan de Delftsche Akademie verbonden, voortdurend geraadpleegd omtrent belangrijke waterstaats-ontwerpen, zoo als dat voor de droogmaking der veenplassen onder Hilligersberg en Kralingen, welke Commissie in 1857 afliep; verder nam hij deel als lid van den Raad van den Waterstaat, die bij ontwerpen van eenigen omvang wordt bijeengeroepen, aan de beraadslagingen over het ontwerp tot verbinding van Amsterdam met de Noordzee, en aan die voor het ontwerp ter verbetering van den waterweg van Rotterdam naar zee; bij al welke onderzoekingen zijne heldere inzigten en grondige kennis meer en meer uitblonken. Zijne algemeen gewaardeerde verdiensten deden hem achtervolgens verwerven het lidmaatschap van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, in 1848, van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in 1851 en van de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen.

Aan de oprigting van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in 1848 door de HH. CONRAD, VAN DER KUN en SIMONS, nam hij een werkzaam aandeel, en was lid van 't Bestuur dier instelling van de oprigting af tot in 1862, toen eene zware ziekte hem dwong zich uit het maatschappelijke leven terug te trekken. Tot aan zijne vestiging te 's Gravenhage was hij lid van

den Delftschen Gemeenteraad, en nam hij een werkzaam aandeel in vele philanthropische instellingen daar ter stede.

De vele verdiensten van STORM BUYSING en zijne geschiktheid om ook in ruimeren kring werkzaam te zijn, ontgingen het scherpziend oog van den staatsman THORBECKE niet; deze begreep STORM BUYSING in de eerste voordragt tot het in werking brengen der vernieuwde zamenstelling van den Raad van State; bij Koninklijk besluit van 27 Junij 1862 werd hij dan ook tot lid van dit hooge staatsligchaam benoemd; doch slechts weinige maanden mogt hij aan de werkzaamheden daarvan deel nemen. Eene hersenontsteking overviel hem in eene vergadering van den Raad in October 1862, waaraan zijn overigens sterk ligchaamsgestel geen weêrstand vermogt te bieden; hij overleed na langdurig lijden op den 16den Augustus 1870, nalatende zijne weduwe met een zoon uit elk zijner beide huwelijken. Voor zijnen aanbehuwden zoon, den tegenwoordigen Kapitein Ingenieur A. BAUD, was hij een tweede zorgvolle vader. Deze verdienstelijke officier heeft aan de Militaire Akademie te Breda gedeeltelijk het onderwijs vroeger door zijnen pleegvader gegeven, op eene waardige wijze voortgezet, en mogt den derden druk van het Waterbouwkundig leerboek zijns vaders onder diens oog voor de pers gereed maken, tot een voortdurend aandenken zijner kinderlijke genegenheid. Dit leerboek, met eenige opstellen in de *Verslagen en Mededeelingen* dezer Akademie en in de werken van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, vormt de letterkundige nalatenschap van een man, die meer door daden dan door woorden zijne verdiensten en degelijk karakter deed uitkomen. Het aantal dier geschriften moge niet groot zijn, het leerboek der Waterbouwkunde van zijne hand zal zijnen naam met eere doen noemen, zoo lang ons vaderland den strijd mag voortzetten tegen de wateren, en dien vijand dienstbaar maken aan het welzijn en den bloei van het land, zoo vaak aan hunnen aanval blootgesteld.

LEVENSBERIGT

VAN

G. H. M. DELPRAT,

DOOR

W. MOLL,
Lid der Afdeeling Letterkunde. *)

Mijne Heeren!

Toen wij in Januarij des voorgaanden jaars de gewone Vergadering onzer Afdeeling hielden, ontvingen wij de tijding, dat de dood onze corporatie van een edel lid had beroofd, een man van het beminnelijkst karakter, een grijsaard vol jeugdige belangstelling in alle verschijnselen van onzen tijd, die van een ernstig streven naar wetenschap en waarheid getuigen, een geleerde van wiens roem luister afstraalde op onze Akademie, ja ons gansche Vaderland. Onze Voorzitter bragt den ontslapene met welsprekende woorden hulde toe, en als hij het deed in ons aller naam, zijne woorden vonden ook weêrklank in ons aller hart, want zij waren eene lofspraak op hem, dien wij allen eerden; zij herinnerden ons zijne verdiensten jegens de Akademie, en wekten ons op, het voorbeeld van ijver en werkzaamheid, in zoo vele Vergaderingen door hem gegeven, na te volgen, opdat de leegte, door zijn afsterven in onzen kring ontstaan, niet al te zeer zou gevoeld worden. En toch, des Voorzitters rede, hoezeer met volle instemming gehoord, heeft niet al uwe wenschen, ook niet zijne eigene voldaan.

---

*) Voorgedragen in de gewone Vergadering der Afdeel. Letterk. van 8 Jan. 1872.

Met hem begeert gij een meer of min volledig levensberigt, waardoor het beeld van den overledene, vooral van de zijde zijner wetenschappelijke vorming en verdiensten, u en anderen nader zal voorgesteld worden. Die begeerte behoort vervuld te worden, want DELPRAT was, ook als geleerde, een edel mensch, en de biografie eens edelen kan, evenzeer als zijne werken, het middel zijn, waardoor hij ook na zijn afsterven voortleeft, om de nablijvenden te beweldadigen. Evenwel, ik kan het niet ontveinzen, ware het beter geweest, zoo men de vervulling van dien regtmatigen wensch van eene andere hand dan van de mijne had verlangd. Onze Afdeeling bezit een geëerd medelid, dat vele jaren langer dan ik het voorregt had met DELPRAT ten naauwste verbonden te wezen, zijn vertrouwelijken omgang te genieten, zijne werkzaamheden en geestesvruchten in hare wording en ontwikkeling gade te slaan. Zou het talent van dien bevoorregte niet meer dan het mijne in staat geweest zijn, den schoonen pligt dezer ure te vervullen? Ik twijfel er niet aan; maar desniettegenstaande vermogt ik niet te weigeren, wat men van mij begeerde: ik zou daardoor mijn eigen gevoel van verpligting jegens den afgestorvene gekwetst hebben, wiens warme toegenegenheid mij tot eer en vreugde is geweest, wiens schriften mij almede den toegang baanden tot de studiën, waaraan ik het beste deel mijns levens wijdde, en wiens raadgevingen en aanmoediging mij en — ik mag het niet vergeten — velen mijner leerlingen gedurende eene reeks van jaren ten bate kwamen.

GUILLAUME HENRI MARIE DELPRAT zag op den 2den Nov. 1791 het levenslicht te 's Gravenhage. DANIEL DELPRAT, zijn vader, was afstammeling eener emigranten-familie uit Montauban, Predikant bij de Waalsche gemeente der hofstad, later ook Hofprediker des Konings; zijne moeder was FRANÇOISE MAY, dochter van een Engelsch geslacht. Ouders, wier echt gezegend was met kinderen, die, ofschoon uit vreemden bloede gesproten, de bestemming hadden om ons Vaderland tot nationale sieraden te zijn, waren beiden de kroon van hun

gezin. Beiden lieten aan hun nakroost eene schoone nagedachtenis, de vader als een man van edelaardig karakter en hoogstbeschaafde levensvormen, uitnemend geschikt voor de dienst van Kerk en Staat; de moeder als eene blijmoedige, liefderijke huisvrouw, wier zin voor orde en regelmaat zich ten bate der talrijke familie steeds wakker betoonde.

In het voorjaar van 1799 werd de zevenjarige knaap uit zijn ouderlijk huis in den vreemde gevoerd. Zijne grootmoeder, Mevrouw Delprat, geboren Humbert, van Berlijn afkomstig, geleidde haren kleinzoon derwaarts, ten einde hem op eene school te plaatsen, wier oude roem bij de leden der Fransche Kerk nog steeds belangstelling trok, ofschoon zij destijds, naar het schijnt, niet het bloeijendste tijdvak van haar bestaan beleefde. Die school was het Collège Français, gesticht ten behoeve der Fransche vlugtelingen in het Brandenburgsche in de dagen van Lodewijk XIV, en vooral bestemd om èn Fransche èn Duitsche knapen voor de dienst der Fransche gemeenten voor te bereiden. De inrigting stond te dien tijde onder de leiding van den Inspecteur Jean Bernard Mérian en den Rector Jean Pierre Erman, beiden welbekende mannen, de eerstgenoemde als een speculatief filosoof van naam, een geleerde van bij uitnemendheid fijnen smaak; de laatstvermelde als schrijver der *Mémoires pour servir à l'histoire des refugiés Français dans les états du roi de Prusse.* Hier werd Delprat in de laagste der zes schoolklassen geplaatst en, wat hij later eenigermate betreurde, al aanstonds aan de Latijnsche grammatica gezet, waarbij het volgende jaar ook de Grieksche werd gevoegd.

Delprat's tweejarig verblijf in het Collège Français liet niet in alle opzigten aangename indrukken bij hem na. De docenten, allen kandidaten der Theologie, die zuchtende uitzagen naar predikantsplaatsen in de gemeenten, vervulden hunne pligten meerendeels met kleine lust als een dagwerk, waarvan zij zoo spoedig mogelijk verlost hoopten te worden. Hunne tucht was overmatig streng, doorgaans van corporélen aard, soms onbarmhartig, en ofschoon Erman een goedaardig man bleek te wezen, zijn verschijnen voor de leerlingen, als

hij elken zaturdag-avond de ronde maakte, boezemde hun nog iets anders in dan eerbied en liefde, daar de portier van het gesticht, steeds met een bullepees gewapend, aan zijne zijde stond. Toch bewaarde DELPRAT nog in hoogen ouderdom herinneringen aan zijn Berlijnsch schoolbezoek, die hem eenigermate lief waren. Hiertoe behoorde de gedachtenis aan de persoonlijkheid van MÉRIAN, wiens barsche stem den discipelen der school bij ieder examen schrik inboezemde, terwijl zijne vriendelijkheid straks den schrik verdreef en de harten won. „Je lui récitai une fable de Florian," zoo schreef DELPRAT in 1863, „et il me semble encore voir sa tête branlante et sa mine rebarbative!" Van een anderen aard was zijne herinnering aan een der al te vele gedwongen kerkgangen, waartoe hij met zijne medeleerlingen verpligt werd. Toen de beroemde ANCILLON op 1 Januarij 1801 in de Fransche Kerk te Berlijn, ter wijding van den ingang der nieuwe eeuw, eene predikatie hield en zijn tweede hoofddeel besloot met een gebed, waarvan het woord „amen" het slot uitmaakte, ontstond er, vermoedelijk tot niet gering vermaak der schooljeugd, eene groote verwarring in de vergadering. Vele hoorders toch, die het woord „amen" in den zin van het overoude „ite, missa est" plagten op te vatten, en dan vrijheid meenden te hebben om de godsdienstoefening te verlaten, volgden ook nu hunne oneerbiedige zede, zoodat de welsprekende redenaar zich ter helfte zijner rede ook van de helft zijns gehoors verlaten zag.

In 1802 was de jonge DELPRAT in het Vaderland weêrgekeerd. De liefde zijner grootmoeder wenschte hem ook na de terugkomst uit Berlijn in hare nabijheid te houden, en in hare woning te Rotterdam opgenomen, zag hij zich weldra in de Erasmiaansche school in de gelegenheid gesteld, zijne oefeningen in de oude talen en andere deelen van het toenmalig gymnasiaal onderwijs voort te zetten. Reeds in het eerste jaar viel hem een eereprijs te beurt, waarvan hij in zijn ouderdom wel verhaalde, dat hij geen loon, maar een waar kruis voor hem geweest was. Men schonk hem, den aanstaanden student der Theologie, als moest het ons een bewijs zijn, dat

de schoolbesturen ook destijds in hunne keuze van „praemia honoris” voor vlijtige leerlingen den weg des toevals konden volgen, — men schonk hem FRONTINUS' *Stratagemata, het Boek der krijgslisten!* De knaap staarde het aan met leergierigen blik. Gewapend met grammatica en woordenboek nam hij het vaak bij avondstond mede naar zijn legerstede, in de hoop van bij het aanbreken van den morgen zich een halve bladzijde verstaanbaar te maken. Vier jaren daarna verliet hij de Erasmiaansche school, om zich met zijn tijdgenoot BEIJERMAN, later Hoogleeraar te Amsterdam, door de privaatlessen van haren Rector NODELL, wien hij om zijne geleerdheid en vriendelijken aard steeds in liefdevol aandenken hield, verder voor zijne akademie-studiën voor te bereiden. Intusschen had hij aan zijne schooloefeningen reeds andere verbonden, waaraan wij voor een oogenblik aandacht hebben te schenken.

Menschen, die aanleg hebben om in eenig vak van kunst of wetenschap het voortreffelijke voort te brengen, worden niet zelden als instinktmatig heengetrokken naar de baan, die naar hunne bestemming voert. Zoo ging het ook onzen DELPRAT. Zijn oom J. J. DELPRAT was vóór het jaar 1795 klerk en chartermeester der Admiraliteit van der Maze te Rotterdam, en bleef ook daarna belast met het opzigt over het rijke archief dier inrigting. De oom had zijn verstandelijk vroeg ontwikkelden neef gaarne om zich en gebruikte niet zelden diens vlugge pen tot het afschrijven van stukken of het opmaken van inventarissen. De geest van orde, den man later steeds eigen, leefde reeds in den aankomenden jongeling en boezemde den chartermeester vertrouwen in; hij gaf hem de vrije beschikking over den sleutel der charterkamer, en sinds was DELPRAT een trouw bezoeker van dit eenzaam vertrek. Uur aan uur verdiepte hij zich vaak in de lectuur van brieven van Prins WILLEM I en latere Stadhouders; vakantie-dagen werden besteed aan het doorloopen der *Handelingen van de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden*, waarvan het archief een zeer volledig stel bezat; tal van documenten, die naar het tijdperk van den hoogsten bloei onzes Vaderlands heenwezen, viel hem in handen. DELPRAT moge zich in later

leeftijd beklaagd hebben, dat hij zoo vele uren aan die soms moeijelijke lectuur ten offer had gebragt, naardien hij las zonder bepaald doel en leidende beginselen en zonder de hulpmiddelen, waardoor zulk lezen eerst regt vruchtbaar kan zijn, — wij twijfelen er niet aan — in die charterkamer werd aan zijn jongen geest een vonk meêgedeeld, die later een vlam van weldadige warmte is geworden. Hier leerde hij meer dan oud letterschrift ontcijferen, en die, blijkens zijne eigen verklaring, reeds vroeg diepe indrukken ontving van de stormen, waardoor Nederland te dien tijde zoozeer geslagen en vernederd werd, — het was tusschen de jaren 1804 en 1807, dat hij de charterkamer het meest bezocht — gevoelde hier het eerst zijne liefde ontwaken voor de glorierijke geschiedenis der vaderen, waaraan hij in volgende levensjaren zulke uitnemende diensten bewees. Hier ook deed hij het eerst de ervaring op, die tot kweeking van den echten geschiedvorscher volstrekt noodzakelijk is, de ervaring dat het gebruik van oorspronkelijke bescheiden, al komen zij ook in den kouden vorm van den kanselarij-stijl tot ons, den onderzoeker voorregten verleent, die latere schrijvers, hoe voortreffelijk ook, nimmer kunnen aanbieden.

In December 1807 werd Delprat als student der Theologie te Leiden ingeschreven, en na de winter-vakantie aanvaarde hij aldaar zijne studiën. Wijttenbach, destijds nog in het tijdperk van zijn hoogsten roem, verklaarde Cicero *De finibus* en hield zijne voordragten over de oude geschiedenis. Het majestueuse Latijn van den koning der filologen bekoorde het oor van den jongen student, die nimmer ongevoelig was voor schoone vormen, maar de inhoud liet hem koud; hij noemde dien later, voor hem zelven althans, onvruchtbaar. Het elegante onderwijs van van der Palm in het Hebreeuwsch en de Hebreeuwsche Antiquiteiten trok hem meer aan; zoo ook Borger's lessen over de Hermeneutiek der Nieuwtestamentlijke exegese. Maar meer nog — hoe vreemd het zijnen medediscipelen waarschijnlijk voorkwam — was hij ingenomen met J. W. Te Water en diens collegie over de algemeene Kerkhistorie, waarin, naar de gewoonte dier tijden, in een

paar akademie-jaren de geschiedenis der Israëlieten en der Christenheid van ADAM tot den aanvang der negentiende eeuw afgehandeld werd. Wat mag 't wel geweest zijn, dat DELPRAT voorliefde inboezemde voor dezen Hoogleeraar, die ja met kolossale geleerdheid eene kinderlijke naïveteit paarde, maar meer door kennis dan door kunst en diepte van verstand uitmuntte?.... In de aanteekeningen, waarin DELPRAT voor zijne kinderen eenige bijzonderheden zijns levens beschreef, en die mij welwillend ten gebruike verleend werden, geeft hij zelf het antwoord op de vraag.

Toen de student zijne universiteits-studiën aanving, zond zijn vader hem een brief vol wijsheid en liefderijken ernst, een brief, die tot heden bewaard werd en den schrijver evenzeer tot eer strekt, als hij den zoon voormaals nuttig was. Hier werd laatstgenoemde een wenk gegeven, om betrekkelijk de regeling zijner studiën met TE WATER te rade te gaan. De zoon deed zulks, en sedert in 's Hoogleeraars vriendschap opgenomen, volgde hij niet alleen zijne lessen over de Kerkhistorie, maar ook die over de besluiten der Dordsche Synode en de kerkelijke dogmatiek. Dat TE WATER ook in zijne historische opvattingen door de wetten der overgeleverde regtzinnigheid maar al te zeer gebonden was, ontging hem niet, „mais son érudition n'etait pas de seconde main!" Verre van daar: TE WATER leerde hem geschiedkundige bronnen kennen, die door de eerste mannen van het vak tot nog toe maar al te zeer verwaarloosd werden, en daarenboven en vooral: „TE WATER était le plus grand amateur de l'histoire de la patrie"; hij wist zijne liefde voor de geschiedenis des Vaderlands in zijn getrouwen hoorder over te storten en bleef gedurende langen tijd in de beoefening van dit vak zijn voorbeeld. De vonk, die in de charterkamer te Rotterdam in het gemoed van den knaap was geworpen, werd door den Leidschen Hoogleeraar tot eene vlam aangeblazen!

Na en nevens de collegiën van TE WATER volgde DELPRAT ook de lessen van VAN VOORST over de dogmatiek. Dat deze in vele opzigten zijnen hoorders een wegbereider tot nieuwe inzigten was, moest ook door hem opgemerkt worden. Toch

was hij geenszins een bewonderaar van 's mans lessen. De koude verstandsrigting, die bij den scherpzinnigen theoloog op den voorgrond stond, en zijn gemis van alle aesthetische ontwikkeling mogen hem wel eenigermate afgeschrikt hebben. Zeker is het, dat hij hier te veel „parade d'érudition" meende te vinden en te weinig toeleg op de vorming der leerlingen. Gansch anders oordeelde hij over twee collegiën, die destijds door studenten der Theologie niet zelden bezocht werden, ofschoon zij gewijd waren aan vakken, die met de Godgeleerdheid niet in betrekking stonden. BRUGMANS' lessen over de Scheikunde verschaften hem een waar genot; die van KEMPER over het Jus naturae werden met enthousiasme door hem gevolgd, want wat hij bij J. S. VAN DE WIJNPERSSE zocht maar niet vond, werd hem hier aangeboden: eene begrijpelijke inleiding tot de beginselen der Kantiaansche wijsbegeerte, die hem veel meer waard was dan de vermoeijende uitwijdingen van VAN DE WIJNPERSSE over de categoriën en zijne breede definitiën der begrippen van sub- en objectief.

Terwijl onze student zich met allen ijver voor zijne aanstaande bestemming bereidde, en vrees voor de conscriptie, gepaard met andere drijfveren, hem aanspoorde zijne universiteits-studiën zooveel mogelijk te bekorten, werden hem uit het ouderlijk huis pligten opgelegd, wier vervulling hem om geen andere reden aangenaam kon zijn, dan wegens zijne overtuiging, dat zij hem in staat stelde, zijn vereerden vader welkome diensten te bewijzen. DANIEL DELPRAT had sedert 1799, op aanzoek van 's lands regering, van tijd tot tijd belangrijke, doorgaans geheime staatsstukken in het Fransch overgezet. De vaardigheid en naauwkeurigheid, waarmede hij dit werk volbragt en niet minder 's mans onkreukbare eerlijkheid boezemden Koning LODEWIJK zóó groot vertrouwen in, dat hij den Predikant uitnoodigde, zijn ambt met dat van Secretaris-generaal bij het Ministerie van Buitenlandsche Zaken te verwisselen. De liefde voor de Evangelie-dienst deed DELPRAT den Koning een weigerend antwoord geven, en het vooruitzigt op de meer en meer gevreesde inlijving des Vaderlands in het Keizerrijk noopte hem bij die weigering te volharden.

Toch trad hij na den dood van Bosscha ad interim in genoemde betrekking op, en ook na de inlijving voelde hij zich verpligt het Goevernement op vermelde wijze te dienen. Nu zag zich de met arbeid overladen leeraar gedrongen hulp te zoeken, en de student te Leiden bood haar zijn vader gaarne aan. Van week tot week werden hem groote en kleine pakketten papieren overgemaakt, die in het Fransch moesten vertolkt worden, en daaronder maar al te dikwerf stukken over den Waterstaat, die, in Blanken's hoekig Hollandsch gesteld en vol technieke termen, den vertaler een hoofdbrekend werk verschaften. De laatste arbeid van dien aard werd hem opgelegd in November 1813, toen hij eenige paspoorten had te redigéren voor onze afgevaardigden bij het hoofdkwartier der geallieërde Mogendheden. Tot zijne verwondering werd de Prins van Oranje in die stukken reeds „Souverein Vorst" genoemd, ofschoon hij zijne intrede in 's lands hoofdstad nog niet gemaakt had, eene bijzonderheid die Delprat later de meening deed uiten, dat de eer der vinding van dezen titel en waardigheid voor den Prins geenszins aan onze eigen staatslieden, maar aan die der vreemde Mogendheden moet toegeschreven worden.

Op den 23sten September 1812 werd Delprat tot proponent bevorderd en terstond daarop in de stad, waar men hem reeds als knaap en jongeling had leeren waarderen, tot een nuttigen werkkring beroepen. Hij werd hulpprediker bij de Waalsche gemeente te Rotterdam en belast met het katechetiesch onderwijs van de kinderen harer diakonie. Ofschoon de vervulling der laatstvermelde taak hem aanvankelijk moeijelijk viel, wat gewoonlijk het geval is bij allen arbeid, die niet alleen gaven des geestes maar ook geoefendheid vordert, voelde hij zich in deze betrekking alras zoo wèl geplaatst, dat hij niet dan schoorvoetend afstand van haar deed, nadat hij in November 1813 tot predikant der Fransche gemeente te Leeuwarden was beroepen.

Op den 15den Mei 1814 werd onze jeugdige leeraar in Frieslands hoofdstad tot zijne ambtsbediening ingeleid, en hiermeê opende zich een levenstijdperk voor hem, waaraan hij

steeds met dankbaarheid terugdacht. Zijne gemeenteleden en de beschaafdste inwoners der stad traden hem vriendelijk te gemoet en bewezen hem voortdurend de warmste belangstelling. Zijne ambtsbezigheden schonken hem gelegenheid tot zelfontwikkeling en lieten hem tijd over tot voortzetting zijner theologische en historische studiën. Mannen van wetenschap wisten zijne gaven te onderscheiden en namen hem gaarne in hunne vriendschap op. Hiertoe behoorden de geleerde GABINUS DE WAL, later Hoogleeraar in de Regten te Groningen, DANIEL HERMAN BEUCKER ANDREAE, wien DELPRAT „un véritable bibliomane" noemde, die zijne liefde voor „oude boekskens" op hem overplantte, een polyhistor, bij wien bijna onbegrensde kennis met groote scherpzinnigheid gepaard ging, en de predikant NIKOLAAS LOBRY, wiens achtingswaardige persoonlijkheid door DELPRAT met levendige trekken geteekend werd, toen hij ons zijn levensberigt *) van NIJHOFF, LOBRY's leerling, voordroeg.

Naauwelijks was DELPRAT twee jaren te Leeuwarden gevestigd, of het bleek, dat de leeraar, wiens fijne vormen en geestrijk gesprek hem in het dagelijksch verkeer vrienden deden verwerven, en wiens gaven voor den kansel algemeen gewaardeerd werden, talenten bezat, die, in de stille studeerkamer aangewend, meersoortige vruchten konden leveren. Reeds in 1817 verscheen van zijne hand, in een destijds veel gelezen tijdschrift †), eene verhandeling over „Het dierlijk magnetismus, toegepast op de wonderen en voorspellingen in de H. Schrift voorkomende". Het stuk is eene vrucht van het nadenken des schrijvers over eene stof, die in de dagen van het veel besproken Mesmerisme algemeen de aandacht trok. Uitgaande van het standpunt der toenmalige supranaturalisten, rigtte hij zich tegen hen, die het geloof aan de goddelijke afkomst en het verheven karakter des Christendoms in gevaar schenen te brengen door de poging om de mirakelen en profeciën, inzonderheid die van JEZUS en de Apostelen, binnen

*) Opgenomen in het *Jaarboek der Akademie* voor 1864.

†) *Bijdragen tot de beoefening der godgel. wetensch.* V, bl. 323.

de sfeer van het begrijpelijke te brengen. De apologetische inhoud der scriptie werd gebouwd op praemissen, die de auteur zelf in later tijd liet vallen, en heeft thans geen waarde meer, tenzij voor hen die nog heden dezelfde beginselen huldigen, welke in 1817 die van DELPRAT waren. Toch heeft het opstel eene belangrijke zijde voor de kennis van des schrijvers persoon. Ofschoon hij nog slechts een zes-en-twintigjarigen leeftijd had bereikt, openbaarde hij hier reeds die scherpzinnigheid en klaarheid des geestes, dien rijkdom van kennis en belezenheid, waardoor zijne latere schriften zich onderscheiden, en tevens een mannelijken ernst en warme ingenomenheid met de godsdienst, tot wier prediking hij geroepen was, die den lezer achting inboezemen. Hetzelfde geldt van eene leerrede in de Fransche taal, op het derde eeuwfeest der Kerkhervorming in 1817 gehouden *). De auteur leverde hier een vertoog, dat de Reformatie der zestiende eeuw een schitterend bewijs is van de vervulling van JEZUS' belofte volgens Matth. XXVIII: 20. Ofschoon deze rede een uitvloeisel is van zeer positief protestantsche geloofsbeginselen, getuigt zij van den aanvang tot het einde van eene bezadigdheid, bij zulk een jeugdigen redenaar opmerkingswaardig, en van eene verdraagzaamheid die ten dage, waarop zij uitgesproken werd, niet op alle kansels in beoefening werd gebragt.

Terwijl DELPRAT vermelde opstellen liet drukken, strekte hij reeds de hand uit tot een arbeid van grooter omvang. In 1816 schreef het Provinciaal Utrechtsch Genootschap eene prijsvraag uit, waarbij „een geschiedkundig overzigt van den voortgang en de uitbreiding der boekdrukkunst in de vijftiende en zestiende eeuw" werd verlangd, en eene aanwijzing van „den invloed, welken die kunst gehad heeft en nog kan hebben op de verlichting van het menschdom". DELPRAT stelde eene uitvoerige verhandeling in het Fransch, die op 26 Junij 1819 met goud bekroond en door het Genootschap in het volgend jaar uitgegeven werd †). Ofschoon de auteur

*) Zij werd opgenomen in een bundel van dergelijke predikatiën van de gezamenlijke predikanten van Leeuwarden, die aldaar in 1818 uitgegeven werd.

†) *Nieuwe Verhand.* I.

op het beschouwende deel der verhandeling in later jaren niet zonder reden met eenige voldoening terugzag, was zijn oordeel over het historische deel van het opstel niet gunstig. Hij beklaagde zich, dat hij zijne onderneming te ligt geacht en zonder de noodige voorbereiding aanvaard had. En inderdaad, het moet erkend worden, dat hij van sommige hulpmiddelen, destijds reeds voor de bearbeiding zijner stof aanwezig, te weinig gebruik heeft gemaakt. Van de andere zijde echter mag men opmerken, dat de geschiedenis der pers en de bibliografie, die in onze dagen bij mannen als Holtrop, Campbell, van der Linde enz. takken van wetenschap van grooten omvang werden, destijds nog in het eerste stadium van ontwikkeling verkeerden, waarin het naauwelijks mogelijk was aan die eischen te voldoen, waaraan Delprat gedachtig was, toen hij in rijper leeftijd zijn eigen werk klein achtte. Dat hij zich door zijne studiën, voor de beantwoording dezer prijsvraag ondernomen, in allen gevalle voor gewigtiger arbeid van latere dagen, misschien onbewust maar zeer zeker voortreffelijk heeft voorbereid, valt niet te betwijfelen. Reeds toen verdiepte zich zijn geest in de letterkundige monumenten van een tijdvak der geschiedenis, waarover hij later een aanmerkelijk licht zou doen opgaan.

In de laatste jaren van zijn verblijf te Leeuwarden schreef Delprat, behalve eene vertaling van Oelsner's *Verhandeling over* Mahomed *en den invloed zijner godsdienstleer op de volken der middeleeuwen*, die in 1820 te Franeker uitkwam, en eene overzetting van von Asperen's *Tafereelen uit de tijden der kruistogten*, in 1822 mede te Franeker uitgegeven, nog twee kleine opstellen van ongelijksoortigen inhoud. Het eene, in den *Konst- en Letterbode* voor 1822 geplaatst, is eene levensbeschrijving van Valentinus Slothouwer, Rector der Latijnsche school te Leeuwarden, wier Curator Delprat was; het schildert ons een edelen mensch, door den steller op edele wijze begrepen. Het andere bevat „Eenige bedenkingen omtrent het bestaan der pauzin Johanna", opgenomen in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1826. Hier komt de auteur tot hetzelfde resultaat, dat later, niet zonder opzien te baren, door

Kist in het breede uitgewerkt werd, dat namelijk „het onderzoek in dezen nog niet voor gesloten mag gehouden worden". Vermoedelijk hield zich de schrijver reeds gedurende dezelfde jaren nu en dan ook bezig met het doorloopen der te Leeuwarden bewaarde schriftelijke nalatenschap van Gabbema, waarin hij tal van historische documenten vond, die hem later aanleiding gaven tot het stellen van kleinere en grootere scriptiën, welke in de *Bijdragen* van Nijhoff en in verschillende seriën van het *Archief voor Kerkgeschiedenis* geplaatst, voor den aanbouw onzer algemeene en kerkelijke historie òf reeds gebruikt zijn òf bruikbaar zullen bevonden worden.

In 1818 werd Delprat naar de Waalsche gemeente te Amsterdam beroepen. Hij bedankte en verblijdde zich later, daardoor aanleiding gegeven te hebben tot het optreden van Ath. Coquerel in de hoofdstad, wiens welsprekendheid zijn kerkgenootschap zoozeer tot luister strekte. De gemeente te Leeuwarden beantwoordde het teeken van gehechtheid, door haren leeraar gegeven, met eene aanzienlijke traktementsverhooging. Beroepen, in 1821 naar Groningen en later naar Rotterdam ontvangen, werden almede afgeslagen, maar toen de gemeente in laatstgenoemde stad haar aanzoek in 1825 vernieuwde, begreep hij daaraan gehoor te moeten geven. Met gemengde aandoeningen verliet hij zijne eerste standplaats. Twaalf schoone levensjaren lagen achter hem, jaren van voorspoèdigen arbeid, inwendige krachtsontwikkeling en veelvoudige levensvreugde, maar ook jaren van groot leed. Te Leeuwarden liet hij het stof achter van Louise Egbertine Adema, met wie hij op den 22sten November 1819 in den echt was getreden. De huwelijksband was ras verbroken. Op den 11den December des volgenden jaars stierf de beminde gade, nadat de echtgenoot weinige dagen te voren zijn eerstgeborene ten grave had gedragen.

Op den 13den Maart 1826 werd Delprat door zijn neef P. Mounier als leeraar der Waalsche gemeente te Rotterdam bevestigd. In eenigzins gedrukte stemming aanvaardde hij zijne nieuwe betrekking. Hij voelde zich vreemd in de woelige koopstad, waar de geesten hoofdzakelijk op merkantiele

ondernemingen gerigt waren en vele oude en nieuwe kennissen hem het gemis van den hartelijken vriendenkring in Friesland kwalijk vergoeden konden. Maar weldra bleek het, dat ook de bewoners der Maasstad een open oog hadden voor zijne beminnelijke hoedanigheden en rijke geestesgaven, en naauwelijks had hij een jaar in hun midden doorgebragt, of men schonk hem een teeken van vertrouwen, dat hij met vreugde aannam, naardien het hem een werkkring opende, welks pligten hij reeds te Leeuwarden door ervaring had leeren kennen en die hij niet minder lief had dan de pligten zijner Evangeliedienst: hij werd tot lid van de plaatselijke Schoolkommissie verkozen, waardoor hem de weg gebaand werd tot het nog gewigtiger ambt van Schoolopziener van het achtste schooldistrikt van Zuid-Holland, eene betrekking die hij in 1833 op zich nam en eerst in 1857 neêrlegde.

Wat Delprat voor de zaak van ons lager onderwijs geweest is en gedaan heeft, zal, voor zoover het niet reeds geschiedde, naar ik vermoed elders en door meer bevoegde hand behoorlijk in het licht gesteld worden. Toch wil ik niet tot de beschouwing van zijn wetenschappelijken arbeid en verderen levensloop terugkeeren, voordat ik met het oog op eenige toespraken, bij verschillende gelegenheden ambtshalve door hem gehouden *), eenige trekken in herinnering heb gebragt, die hem niet slechts als Schoolopziener, maar ook als mensch en staatsburger van eene achtingswaardige zijde doen kennen.

Delprat was, reeds voordat hij in de plaatselijke Schoolkommissie te Leeuwarden optrad, een warm voorstander der schoolwet van 1806. De bezwaren, destijds en later met woord en schrift tegen haar uitgesproken, schenen hem voor een groot deel gevolg van gebrek aan inzigt en van bekrompen zin te wezen, waarom hij ze met ijver, maar ook met bezadigdheid plagt te weêrleggen. De deugden, waarom hij haar lief had, waren in zijn oog vele, en deze achtte hij wel

*) Men vindt ze in de *Bijdragen voor het schoolwezen.*

de voornaamste: de wet huldigde het drievoudig beginsel van nationaliteit, van vrijheid en broederzin. Zij wilde de gemengde school als kweekplaats van godsdienstige en burgerlijke verdraagzaamheid, waarom hij haar echt christelijk heette. Zij wilde, evenzeer als de later ingevoerde schoolwet, opleiding tot christelijke deugden, maar geen inprenting of wering van zekere kerkelijke of staatkundige beginselen, bij de regering uitverkoren of verbannen. Zij schreef geen gedwongen schoolpligtigheid voor, die hij, raadplegende met de in Duitschland opgedane ervaring, afkeurde, naardien zij de onderwijzers, die de vrienden der ouders moeten zijn, te dikwerf als aanklagers der ouders doet optreden. Zij beval de oprigting van onderwijzers-vereenigingen aan, waarin de leeraren door een vasten en vruchtbaren gemeenschapsband met elkander verbonden werden, en waarin hij een waarborg zag voor de ontwikkeling van het onderwijzend personeel en het schoolwezen. Toen de wet van 1806 door de nieuwe vervangen werd, begroette hij deze niet met tegenzin, maar ook niet met hooggestemde verwachtingen: hij meende, dat de vrucht der oude aan de eischen der behoefte voldaan zou hebben, zoo men haar getrouwer en in alle deelen ten uitvoer had gelegd.

Delprat was diep doordrongen van de overtuiging, dat hij als Schoolopziener verpligt was, de leeraren behulpzaam te wezen tot het vormen van gezonde begrippen betreffende volksonderwijs en schoolwezen. Vandaar dat hij zoo gaarne en zoo wèl voorbereid plagt op te treden in de vergaderingen der algemeene onderwijzers-vereeniging te Rotterdam. Bij eene openingsrede, in een dier vergaderingen door hem gehouden, onderhield hij zijne hoorders „over de grenzen van het vermogen der opvoeding op den menschelijken geest", en hij deed het op eene wijze, den redenaar zelven tot eer en den toehoorders ongetwijfeld tot nut. Hier vermaande hij den onderwijzer, steeds een open oog te hebben voor de zelfstandige eigenheid van aanleg der kinderen, opdat hij, zooals spreker het uitdrukte, van Erasmussen niet te vergeefs monniken poogde te maken; hij zou de natuurlijke individualiteit der jongeren eerbiedigen, waar zij eerbied verdiende; den wil,

vaak weêrspannig, niet breken, maar met verstandigen ernst buigen en leiden; altijd de wet der geleidelijke ontwikkeling in acht nemen; overhaasting en reglementaire afrigting vermijden, en steeds op den zamenhang of ondeelbaarheid der krachten van de ziel letten, opdat de vorming geen eenzijdige maar eene harmonische ontwikkeling bedoelde. De gansche rede was volkomen geschikt, om den onderwijzer met edele geestdrift voor zijn werkkring te vervullen, en rijk aan waarschuwingen tegen dwalingen, waartoe hij te ligt vervallen kan. Merkwaardig is in eene andere rede, bij dergelijke gelegenheid uitgesproken, eene uitwijding met het oog op hen, die onzen tijd wegens vermeende „materiële rigting" verklagen. De redenaar beweerde, dat die rigting onder den invloed van goed onderwijs eene weldadige zou zijn, en vond in haar aanleiding ter aanmoediging van de schoolleeraren, om het opkomend geslacht te vlijtiger bekend te maken met de gronden dier wetenschappen, die, tot ontdekkingen en schoone vindingen op materiëel gebied leidende, inderdaad de ontwikkeling van het hoogere leven des geestes niet alleen veronderstellen, maar ook krachtig bevorderen.

Dat Delprat als Schoolopziener van zijn distrikt, zoo lang het bestond, bij het onderwijzend personeel een voorwerp van hoogachting en liefde was, is bij verschillende gelegenheden gebleken, en wie zal er zich over verwonderen?.... Dezelfde mannelijke ernst en edele vrijheidszin, waarmede hij de schoolwet beoordeelde en de eigenschappen van goed volksonderwijs aanwees, bleven ten rigtsnoer zijner gedragingen in den omgang met de volksonderwijzers. Hij schatte hen hoog om hunne verheven bestemming voor vaderland en menschheid. Ofschoon hij bij de zeven-en-tachtig vergelijkende examens, waarvan hij de leider was, steeds eene gepaste strengheid poogde te handhaven, beschouwde hij 't geenszins als zijne roeping, den schoolmeester onder strenge schoolmeesterlijke tucht te houden. Hij trachtte hem te beschermen, aan te moedigen, te ondersteunen, zijne inzigten in zijn werk te verruimen, de daartoe strekkende middelen aan te brengen. Maar overigens liet hij de methode van onderwijs, de vormen van

belooning en straf aan eigen nadenken, geweten en keuze over. Daarom ook onthield hij zich van noodelooze herhaling van schoolbezoeken, die ligt een inquisitioraal, een voor een welgestemd gemoed stuitend karakter aannemen. „Regtgeaarde schoolmannen," zeî hij, „hebben geen gestadige bespieding noodig!"

Ongeveer ten zelfden tijde, waarop Delprat zijn schoolopzienerschap aanvaardde, ondernam hij een arbeid, waardoor hij meer dan te voren den naam verwierf, dien landgenoot en vreemdeling hem sedert toekenden, den naam van een oorspronkelijk geleerde en invloedrijk geschiedvorscher. Gij herinnert u reeds, M. HH.! aan welken arbeid ik hier gedachtig ben. In Junij 1827 schreef het Utrechtsch Genootschap eene prijsvraag uit over „de Broederschap van G. Groote en over den invloed der fraterhuizen op den wetenschappelijken en godsdienstigen toestand, voornamelijk van de Nederlanden, na de veertiende eeuw". Het aanmoedigend woord van zijn vriend Mr. W. C. Ackersdijk, om naar den uitgeloofden eerepenning te dingen, vond bij Delprat gereedelijk gehoor, want aan belangstelling voor de vraag en voorbereidende studiën voor de beantwoording ontbrak 't hem niet. Had hij reeds in 1823 in den *Recensent der recensenten* (D. XVI, bl. 433) eenige bijzonderheden betrekkelijk Meester Geert medegedeeld, zijne vroegere onderzoekingen naar de geschiedenis der drukpers, waarvan ik gewag maakte, hadden hem bekend gemaakt met tal van bronnen en hulpmiddelen, die hier dienen konden. Zoo toog hij dan moedig aan het werk, en ten bestemden tijde werd de verhandeling ingezonden, maar door de beoordeelende kommissie des Genootschaps niet bekroond. Toch was de kritiek zoo zeer gunstig, dat de schrijver zijn arbeid vernieuwde, waarna hem op den 29sten Junij 1829 door de eenparige stemmen der algemeene vergadering de prijs werd toegekend. Een jaar later werd de verhandeling in het licht gegeven; in 1840 verscheen zij, door Mohnike in het Hoogduitsch vertolkt, te Leipzig.

Wetenschappelijke werken, die voortreffelijk mogen genoemd worden, kunnen in twee klassen verdeeld worden. Tot de

eene behooren die boeken, wier auteurs hunne onderwerpen den vollen eisch gaven, zoodat de resultaten, welke zij leverden, als volkomen rijpe vruchten des onderzoeks onverwijld en zonder nadere behandeling binnen het kader der wetenschap kunnen geplaatst worden. Zulke boeken zijn zeldzaam en worden teregt in eere gehouden. Tot de andere klasse behooren die werken, wier schrijvers, als ontdekkers optredende, de volheid hunner stoffen geenszins uitputten, maar door den rijkdom hunner kennis in staat gesteld zijn, een aantal nieuwe inzigten te openen en vele aanduidingen te doen, die straks een stoot tot veelzijdige beweging blijken te zijn, waardoor de geesten van vakgenooten wakker worden, om de sporen van onderzoek, hun aangewezen, in verscheidenheid van rigtingen te volgen. Ook zulke boeken zijn zeldzaam en vooral niet minder dan die der eerstvermelde klasse hoog te achten, en zulk een boek was de verhandeling van DELPRAT over de Broederschap van G. GROOTE.

Het werk verscheen in een tijd, waarin de beoefening onzer cultuur-geschiedenis en niet minder die der Nederlandsche Kerkhistorie nog in uiterst kwijnenden staat verkeerden, en zulks vooral ten gevolge van heerschende vooroordeelen, waardoor de blik der geschiedvorschers steeds afgewend bleef van een tijdvak, waarvan de kennis onontbeerlijk is, zal hij kunnen doordringen tot regt begrip onzer latere volkstoestanden. DELPRAT's boek opende de oogen. Het bewees klaar en duidelijk wat weinigen vóór hem in ons Vaderland nog slechts flaauw gevoeld hadden, dat de wortel van den boom onzer nationale ontwikkeling, die in en na de zestiende eeuw zijne takken breed uitbreidde en rijke vruchten droeg, aan gindsche zijde dier zestiende eeuw, vooral in de veertiende en vijftiende moet gezocht worden. Roemde men vroeger een THOMAS a KEMPIS als eene éénige ster in den donkeren nacht van het voor-reformatorische tijdvak, een licht welks oorsprong men niet wist te verklaren, naardien men het een geïsoleerd verschijnsel achtte, nu werd men tot de erkentenis gevoerd, dat vóór en nevens THOMAS in ons Vaderland ook andere sterren glans hadden verspreid, een G. GROOTE, FLORENS RADEWIJNS,

GERARD ZERBOLT, DIRK VAN HERXEN en tal van andere mannen, wier namen en verdiensten zelfs aan een WAGENAAR onbekend gebleven of althans door hem niet genoemd waren. Koesterden landgenooten en vreemdelingen de overtuiging, dat onze natie in de drie laatste eeuwen van haar bestaan eene waardige plaats innam in de huishouding der Europésche menschheid, daar zij aan de wetenschappen en het schoolwezen, het hoogere en lagere, gewigtige diensten bewees, nu werd het openbaar, dat de aanspraak onzer vaderen op dien lof zich ook tot vroeger tijdperk uitstrekt, daar DELPRAT de verdiensten der Fraters jegens het volksonderwijs in het licht had gesteld en bewijs geleverd, dat de herleving der klassieke litteratuur in Midden- en Noordelijk-Europa onder den invloed van een ALEXANDER HEGIUS en zijne geestverwanten van ons Vaderland was uitgegaan. Waren deze en andere algemeene resultaten van DELPRAT's onderzoek al aanstonds bruikbaar, zoodat een GIESELER, HASE, CRAMER, ROIJAARDS en velen meer, die als beoefenaars der geschiedenis van kerk en onderwijs en van aangrenzende vakken roem verwierven, ze met vrucht tot volmaking hunner schriften konden aanwenden, zijne verhandeling bevatte daarenboven een schat van vingerwijzingen naar gewigtige zaken, aanduidingen van nog te bewerken stoffen die als zoo vele zaden voor van de toekomst te wachten vruchten mogten aangemerkt worden. Dat dit inderdaad het geval was, blijkt niet alleen uit de in 1856 verschenen tweede druk der verhandeling, waarin de auteur zelf de vroeger verzamelde stoffen, nu rijkelijk vermeerderd, op hoogstbelangrijke wijze uitgewerkt heeft, maar ook uit vele schriften van andere auteurs, die geenszins toevallig met het zijne zamenhangen. ULLMANN's *Reformatoren vor der Reformation*, BÖHRINGER's *Deutschen Mystiker* en andere veelzins voortreffelijke schriften van vreemden bodem zijn, in hunne belangrijkste gedeelten, geenszins onafhankelijk van DELPRAT's werk ontstaan, en hetzelfde geldt van eene gansche reeks van schriften van grooteren en kleineren omvang, die, door landgenooten gesteld, hier niet behoeven genoemd te worden. DELPRAT maakte zich door dit werk den naam van een wetenschappelijk ontdekker volkomen waardig, en hoe

vele van de door hem aangewezen sporen des onderzoeks reeds met goede vrucht gevolgd zijn, — ik twijfel er niet aan — nog lang na onzen tijd zal de lectuur van zijn zaakrijk boek de geschiedvorschers wegen doen vinden, waar langs zij tot nieuwen en vruchtbaren arbeid worden gevoerd.

Mannen van wetenschap, die ongebaande of zelden betreden paden van onderzoek bewandelen, zien zich gedurig voor stoffen geplaatst, wier bestaan vroeger naauwelijks vermoed werd, maar die zij met te meer vreugde opzamelen, naarmate zij te meer van hare belangrijkheid overtuigd zijn. DELPRAT was een van die gelukkigen. Kenner en bezitter van tal van zelden voorkomende boeken en boekskens van allerlei aard, ijverig onderzoeker van onuitgegeven handschriften en diplomen, voor wien al onze bibliotheken en archieven, ook sommige in den vreemde open stonden, trof hij gedurig aan, wat hem bruikbaar scheen tot aanbouw der wetenschappen, waaraan hij vooral na het jaar 1850, toen hij op zijn verlangen „salvo honore" van zijn kerkelijk ambt ontslagen werd, zijne beste krachten besteedde. Dan werden de noodige, dikwerf breede voorbereidende studiën gemaakt, wier vruchten vervolgens, in kleinere of grootere opstellen neêrgelegd, door de redactiën van onze tijdschriften en dergelijke werken met ingenomenheid ontvangen werden. In de *Letteroefeningen*, den *Recensent der recensenten*, den *Kunst- en letterbode*, den *Spectator* en den *Gids* werden van tijd tot tijd stukken van zijne hand opgenomen. Een ijverig medearbeider was hij bovenal voor den *Navorscher*, NIJHOFF's *Bijdragen* en het *Archief voor Kerkgeschiedenis*.

In de jaargangen 1853—1859 van den *Navorscher* ontmoet men een groot aantal artikelen van DELPRAT, antwoorden op voorgestelde vragen, meestal betrekkelijk biografische onderwerpen, die, ofschoon zij met het woord „Quiescendo" onderteekend zijn, leeren dat des auteurs tijdperk van rust een waar „otium litteratum" mogt heeten. Alleen in latere jaargangen, die voor een tijd bewijs in zich droegen, dat menigeen, die zich een „navorscher" heette, veeleer een „vraagal"

verdiende genoemd te worden, vindt men weinige of geene aanteekeningen zijner pen.

Belangrijker opstellen, meestal van grooter omvang, plaatste DELPRAT in de beide reeksen der *Bijdragen* van NIJHOFF. Reeds voor het tweede Deel schreef hij eene verhandeling „Over den voorgenomen doop van Koning RADBOUD”, waardoor, naar mijn inzien, het opstel eens jongeren schrijvers over dezelfde stof tamelijk overbodig werd gemaakt. In het vijfde Deel bragt hij „JOHANNES AEGIDIUS van Zierikzee” in vernieuwd aandenken, een Nederlandschen kruisvaarder, wiens te zeer vergeten bedrijf hier geteekend wordt met eene groote zaakkennis, door de lectuur van vele, ook zelden gebruikte bronnen verkregen. Het negende Deel verrijkte hij met eene uitvoerige aankondiging van het *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* van PERTZ, waarin hij aanwijzing doet van die berigten in de eerste tien Deelen van genoemd werk, welke den Nederlandschen geleerde bij het behandelen der geschiedenis van ons Vaderland nuttig kunnen zijn. Het gansche opstel leert ons, dat de schrijver zich ook minder aangenamen arbeid gaarne getroostte, zoo hij slechts hopen mogt, dat die arbeid voor de wetenschap, die hem zoo zeer lief was, vruchtbaar zou wezen. Aankondigingen van historische werken van anderen aard plaatste hij meermalen in de *Bijdragen* en somtijds ook elders. Zij zijn gewoonlijk zeer objectieve verslagen, waarin de schrijver zelden in het karakter des recensents optreedt en alleen dàn, wanneer hij — ik denk hier b. v. aan zijne scriptie in den *Gids* van 1865 — wanneer hij te doen heeft met hetgeen in zijn oog openbare sofisterij is. Overigens bepaalde hij zich hoofdzakelijk tot het aanwijzen van de bruikbare bestanddeelen der schriften, die hij bekend maakte, ofschoon hij daarbij de gelegenheid om nuttige wenken en leerzame aanduidingen te geven, geenszins verzuimde. Tijdgenooten, wier pennevruchten de onderscheiding genoten van door DELPRAT bij de beoefenaars der wetenschap ingeleid te worden, hebben nimmer reden gehad, zich over de lessen van den meester te beklagen, maar veeleer oorzaak om

hem wegens welwillende opmerkingen en vruchtbare mededeelingen met dankbaarheid te vereeren.

Minder talrijk, maar vooral niet minder gewigtig zijn de stukken van DELPRAT's hand, die men in verschillende seriën van het *Archief voor Kerkgeschiedenis* ontmoet. In het zesde Deel der eerste reeks plaatste hij een uitvoerig verslag van een HS. der Kon. bibliotheek te 's Gravenhage, dat de geschiedenis van het zoogenaamde Rijke Fraterhuis te Zwol bevat. Dit opstel, waarin de belangrijkste inhoud van het HS. woordelijk opgenomen is, had de bestemming om door meer dergelijke verslagen gevolgd te worden. Ik heb het steeds betreurd, dat de auteur zijn voornemen niet uitgevoerd, en dat het door hem gegeven voorbeeld geen navolging gevonden heeft. In onze en in vreemde boekerijen toch liggen vele HSS. verscholen, wier volledige uitgave òf naauwelijks mogelijk òf onnoodig is, maar die evenwel bestanddeelen inhouden, wier bekendmaking in hooge mate wenschelijk is. In de twee laatste Deelen der vierde reeks van het *Archief* treft men nog drie verhandelingen aan, die een merkwaardig bewijs zijn, dat de auteur, die tijdens de bewerking reeds zijn zeventigste levensjaar achter zich had, nog over al die geestesgaven had te beschikken, waardoor hij veertig jaren vroeger een beroemd geschiedvorscher werd. „Dordrecht onder kerkelijk interdict van 1352—1356," en „het Bisdom van Utrecht en het Graafschap Holland onder kerkelijken ban ten jare 1280—1283," zijn evenzeer als „De geschiedenis van St. Aagte-klooster te Delft" vruchten van archief-studiën, die te allen tijde gewaardeerd zullen worden als gewigtige bijdragen tot de kennis van het staatkundig en kerkelijk leven onzer vaderen in eeuwen, waarop het licht der historie nog slechts spaarzaam stralen deed vallen. Zij openbaren evenzeer als vroegere werken van den schrijver eene bewonderenswaardig rijke kennis, meerendeels geput uit zelden of nooit geraadpleegde bronnen, eene scherpte van blik, doordringende in de volle diepte der stoffen, en eene gelukkige combinatie-gave, doorgaans onder strenge tucht gehouden. Zij dragen geenerlei spoor van vermindering van zielskrachten, den ouderdom te dikwerf eigen. De vele bijla-

gen alleen, afdruk bevattende van de voornaamste diplomen, welke hem bij de bewerking ten dienste stonden, doen vermoeden, dat des grijsaards oog bij het afschrijven der documenten meermalen faalde, waarom het voor een ieder, die deze stukken wil gebruiken, raadzaam zal zijn, eene collatie met de oorspronkelijke niet te verzuimen.

Een geleerde, zoo uitstekend als onze DELPRAT, moest bij onze wetenschappelijke Genootschappen wel gedurig met onderscheiding genoemd worden, zoo dikwerf zij de rij hunner leden wenschten te versterken of aan te vullen. Van de meeste is hij dan ook vroeger of later lid geworden, en sommige heeft hij aan zich verpligt door de vruchten zijner pen voor hare uitgaven te bestemmen. In de *Nieuwe reeks der werken van de Maatsch. van Letterkunde te Leiden*, VIIe Deel, 1[e] Stuk, vindt men een berigt zijner hand aangaande „De allereerste series lectionum der Leidsche Hoogeschool," waaraan KIST zijne aanteekeningen verbond. Achter de „Handelingen" des Genootschaps over het jaar 1862 ontmoet men een uitvoerig „Levensberigt van PAULUS KOENRAAD GÖRLITZ," DELPRAT's veeljarigen vriend en geestverwant, wiens verdiensten jegens ons lager onderwijs hier met liefde in het licht zijn gesteld. Op aanzoek van het Friesch Genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde bewerkte hij in vereeniging met den Heer U. A. EVERTSZ de *Mémoires relatifs à la guerre de succession de* 1706—1709" van SICCO VAN GOSLINGA, aan welken arbeid hij een vleijenden brief van MACAULAY te danken had.

In 1834 werd DELPRAT correspondent van het voormalig Koninglijk Instituut. Ofschoon hij in die betrekking zich nuttig betoonde door de inzending van een uitvoerig verslag van in naburige landen verschenen geschriften, die den beoefenaars der geschiedenis van ons Vaderland dienen kunnen, werd hij eerst in 1850 tot gewoon lid benoemd, nadat de Hoogleeraar LULOFS door den dood aan het Instituut ontvallen was. Toen vijf jaren later onze Akademie hare Letterkundige Afdeeling zag geboren worden, behoorde DELPRAT tot de eerst benoemde leden. Wat de voortreffelijke man sinds voor ons geweest is, weten wij allen.

Delprat was in spijt van zijn gevorderden leeftijd, ook nadat hij naar de wet reeds rustend lid onzer corporatie genoemd werd, een der ijverigste bezoekers van onze vergaderingen. Het was hem goed in ons midden te zijn, want, gelijk hij het in zijne meervermelde aanteekeningen uitdrukte, hier had hij gelegenheid, banden van vriendschap aan te knoopen met mannen, wier schriften hem reeds belangstelling voor hunne personen hadden ingeboezemd, als hij hen nog slechts bij name kende; hier werd eene gedachtenwisseling gehouden, die hij voor zijne eigen voortdurende ontwikkeling op prijs meende te moeten stellen. Wie onzer herinnert zich niet gaarne, hoe hij, wanneer hij aan onze discussiën deel nam, — en zijne veelzijdige kennis gaf hem de bevoegdheid om het dikwerf te doen — hoe hij daarbij gedurig bewijs gaf, niet alleen van groote klaarheid des geestes en van rijke wetenschap, maar ook van die ongeveinsde bescheidenheid, waardoor zelfs zijne positieve tegenspraak voor andersdenkenden aangenaam werd. Aan hem danken wij niet alleen de uitgave der *Lettres inédites de Juste Lipse*, die hij met inleiding en aanteekeningen voorzag, maar ook onze *Verslagen en Mededeelingen* getuigen op vele bladzijden, dat hij geenszins werkeloos in onzen kring verkeerde. Bij de behandeling van gewigtige zaken, die betrekking hadden op onderwijs of historische wetenschap en kommissoriaal gemaakt werden, gaf hij adviesen, die men doorgaans en met regt hoog waardeerde. Van onze Kommissie voor het Charterboek was hij een ijverig en geoefend lid, en de dood alleen verhinderde hem, door het opmaken van het gewenschte register, een moeitevollen maar hoogst nuttigen arbeid, zijne medeleden, ja alle beoefenaars der historie aan zich te verpligten. Sedert 1856 was hij voortdurend verbonden aan onze Kommissie ter beoordeeling van de Latijnsche prijsversen, die het lastige legaat van Hoeufft aan de pen van zoo vele poëten en poëtasters ontlokte. Hoewel hij noch van de eigenaardigheden van het klassieke Latijn, noch van de metriek een voorwerp van hoofdstudie gemaakt had, leerden zijne beoordeelingen, dat het hem evenmin aan kritische scherpzinnigheid als aan gezond gevoel voor het schoone ontbrak. Vele malen deelde

hij juiste opmerkingen mede, zooals de verslagen van 1858, 1861, 1864 en 1868, door zijne hand gesteld, bewijzen kunnen. Als hij zelf die verslagen in onze vergadering voordroeg, bleek het, dat hij waarlijk poëtische voortbrengselen, b. v. die van VAN LEEUWEN, in eere wist te houden, maar daar zulke voortbrengselen zelden inkwamen, hadden wij vaak aanleiding, hem en zijne medegekommitteerden te beklagen, dat zij geroepen waren geworden, uren, soms dagen te besteden aan de kritiek van zoogenaamd kunstwerk, dat geen kritiek waardig was. Toch heeft men geen grond, om te vermoeden dat deze arbeid daarom den grijsaard geheel onlief was. Zoo ooit iemand een zeer prikkelbaar gevoel voor het belagchelijke had, DELPRAT had dat gevoel in hooge mate. Als het ongerijmde maar niet in het onreine ontaardde, kon hij er een spel meê spelen, dat hem zelven en anderen een geestig vermaak werd. Hoe vaak bleek dit, wanneer hij in zijne verslagen te dikwerf voorkomende proeven van dichterlijken onzin ontleedde! Dan glinsterde zijn levendig oog van de vonk der satyre; zijne dunne lippen plooiden zich met kleine beweging, en wij hoorden dien eigenaardigen kort gehouden lach, die bewees — hoe zal ik 't beter uitdrukken? — dat de spreker inwendig pret had.

Terwijl DELPRAT de pligten zijner maatschappelijke betrekkingen en de belangen der wetenschap met onbezweken trouw behartigde, genoot hij een persoonlijk en huisselijk leven, dat zelden door de bezwaren en rampen, die het deel der meeste stervelingen zijn, gedrukt werd. Naar stand en behoeften ruim met aardsche goederen bedeeld, bezat hij in ANNA CATS, dochter eener aanzienlijke Friesche familie, aan wie hij in 1829 door den echt was verbonden, eene gade zijner volkomen waardig, met wie hij in den vollen zin des woords een innig gemeenschapsleven voerde, welks heil verhoogd werd door het bezit van twee liefhebbende kinderen, een zoon en eene dochter, wier bloeijend kroost zijn huis dagelijks met onschuldige vreugde vervulde. DELPRAT droeg een hart in zich, dat de hem geschonken voorregten met ootmoedige dankbaarheid waar-

deerde. Toen hij op twee-ën-zeventigjarigen leeftijd zijne autobiografische aanteekeningen stelde, schreef hij met roerende eenvoudigheid: „mijne jaren zijn vele, maar geen gebreken des ouderdoms zijn mijn deel; mijn huisselijk geluk wordt door niets verstoord; mijne kinderen zijn gelukkig gehuwd, mijne kleinkinderen voorbeelden van gezondheid en de blijdschap hunner grootouders. Ik moet de woorden van Lukas II: 29 tot de mijne maken: nu laat gij, ó Heer, uwen dienstknecht naar uw woord in vrede heengaan, want mijne oogen hebben uw heil gezien." Toch wachtte den grijsaard nog een zware slag. Op den 1sten April 1869 schreef hij zijne laatste aanteekening. Zij luidt aldus: „mon bonheur domestique est cruellement détruit par la mort de ma chère et digne épouse." Sinds dien dag — wie onzer merkte 't niet met leedwezen op, wanneer wij hem nog nu en dan in onze vergadering zitting zagen nemen — sinds dien dag was niet zijne geestelijke maar zijne ligchamelijke kracht gebroken, en het was voor niemand zijner vrienden en betrekkingen verborgen, dat de tijd van zijn „heengaan" naderde. Hij zelf gevoelde het en sprak er onverholen over en op eene wijze, waaruit bleek dat de „vrede", dien hij zich toebad, woonstede had genomen in zijn christelijk gemoed.

Delprat ontsliep zonder, naar 't schijnt, de smarten van den doodstrijd ondervonden te hebben, op den 4den Januarij 1871. Zijn laatste uitgang was een kerkgang geweest op oudejaarsavond te voren. Bij zijne groeve op de begraafplaats aan den Berg bij Rotterdam vereenigden zich zijne vrienden, Protestanten en Roomschgezinden, en aan uitdrukking van vereering en liefde voor den voortreffelijken burger, den uitstekenden geleerde en den edelen mensch heeft het niet ontbroken.

Des stervelings werken zijn de openbaringsvormen zijns levens. Waar zij vruchtdragend voortbestaan, leeft de gestorvene voort met de levenden. Met deze vertroostende gedachte, in de inleiding mijner rede aangeduid, wil ik ook eindigen. Hij is „heengegaan", de dienstknecht tot zijn Heer, en hij is met ons gebleven!